

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ**

М.О. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ
ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ ӨНЕР ИНСТИТУТЫ

Мұхтар Әуезов

ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ
ЕЛУ ТОМДЫҚ ТОЛЫҚ ЖИНАҒЫ

36-том

МАҚАЛАЛАР, КҮНДЕЛІК

1956–1958

“ДӘУІР”
“ЖІБЕК ЖОЛЫ”

АЛМАТЫ
2014

УДК 821.512.122
ББК 84 Қаз-7
Ә 82

*Қазақстан Республикасының Мәдениет министрлігі
«Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару»
бағдарламасы бойынша шығарылды*

Редакциялық кеңес:
Кеңес төрағалары – *М. Құл-Мұхаммед, А. Сәрінжіпов*

Жалпы редакциясын басқарған – ҰҒА корреспондент мүшесі,
филология ғылымдарының докторы *У. Қалижанов*

Кеңес мүшелері:
*Әкім Т., Әуезов М., Жұртбай Т., Кекілбаев Ә., Қанатиянов Б., Қасқабасов С.,
Қирабаев С., Қонаев Д., Қошанов А., Құрманғали Қ., Мағауин М., Мұртаза Ш.,
Нұрпейісов Ә., Оразалин Н., Сүлейменов О., Тасмағамбетов И., Ыбырай Ш.*

Әуезов М.

Ә 82 Шығармаларының елу томдық толық жинағы. – Алматы: “Дәуір”, “Жібек жолы”, 2014.
36-том: Мақалалар, күнделік. 1956–1958. – 408 б.

ISBN 978-601-294-178-4

Мұхтар Омарханұлы Әуезов шығармаларының елу томдық академиялық толық жинағының 36-томына “Өнер алғысы”, “Ірі оқымысты”, “Республиканың жарқын жолы”, “СССР халықтары әдебиеттерінің өркендеуі”, “Из истории казахской литературы”, “Воссоздать народный вариант “Манаса”, т.б. мақалалары мен “Жапония күнделіктері” енді.

Кітап ғылыми жұртшылыққа, қалың оқырман қауымға арналған.

**УДК 821.512.122
ББК 84 Қаз-7**

ISBN 978-601-294-178-4 (36-том) © М.О. Әуезов атындағы Әдебиет
ISBN 978-601-294-142-5 және өнер институты, 2014

Мақалалар

ВЫСТУПЛЕНИЕ АУЭЗОВА

**(Конференция по изучению “Манаса”
в 1956 г. 8 июня во Фрунзе)**

Товарищи, я думаю выступать на русском языке, потому что отдельные замечания, свои наброски написал на русском языке и до сих пор высказывался и писал на русском языке и поэтому буду говорить на русском языке.

Месяца полтора тому назад я получил, по-моему, последний вариант. Хотя еще не встретился с Кубанычбеком и подробно не мог поговорить, но, насколько мне известно, существовали и первый и второй варианты. Я получил сначала 3 книги, а потом четвертую книгу, значит, “Манас” в четырех книгах, последний вариант которого озаглавлен “Манас” — две книги, “Семетей” и “Сейтек” — последние 2 книги, “Чон Майдан” оставлен. Составитель “Манаса” Маликов.

“Манас”, очевидно, будет обсуждаться во всех своих частях вот такими нашими встречами и не раз, поэтому все наши высказывания пока будут предварительными. Каждый из нас будет иметь право высказаться по тому варианту, который составлен сейчас знатоками “Манаса”.

Тот вариант трилогии, который я получил, состоит из 1570—1580 страниц, на каждой странице, я прикидывал, приблизительно около 27 строк, и всего около 40 тысяч строк.

По нашим прикидкам, когда мы решили последний вариант сводного эпоса “Манас” дать в объеме 80 тысяч строк, то такое соотношение получается справедливо. Первая часть трилогии, основная часть эпопеи занимает 50%, если “Семетей” и “Сейтек” занимают 50%, вполне законно выделить для “Манаса”, именем которого обозна-

чена вся эпопея, 50% всей трилогии. Все наши прикидки относительно объема ориентировочны, но ориентировка наша более или менее реальна, близка к той последней редакции и последнему объему, который в конечном счете будет принят нашей общественностью и предложен вниманию нашего читателя.

Прежде чем перейти к конкретному обсуждению варианта, с которым я познакомился, хочу сделать несколько общих замечаний по первой части и вообще по трилогии в целом, в каких контурах она мне представляется. Те соображения, о которых я сейчас говорю, складываются как предварительные суждения.

По первой части. Вам всем совершенно бесспорно известно, что первая часть — самая главная — “Манас”. Если такая первая часть, именуемая “Манас”, существует, то будет и весь “Манас”. Не будет первой части настоящей, то и весь “Манас”, будет досадно, не решит своей проблемы, потому что “Семетеем” и “Сейтеком” не восполнить всего, что несет первая часть эпопеи. Если даже до минимума сократить “Манас” и больше строк предоставить “Семетее”, все равно эпопея от этого не выиграет, а еще больше проиграет, тогда наша идея — создание народного эпоса “Манас” — не будет полноценна. Нужно работать не спеша, и несколько раз подходить к первой части, ибо это основное в трилогии.

Что такое трилогия, какой она представляется мне? Поскольку мы координируем, пересматриваем вопрос, то интересно для самих себя наши отношения между собой, для нашей уверенности, а потом для народа, вниманию которого мы предложим великий памятник киргизского народа. Нужно иметь ясное представление о трилогии, чтобы дать ясный ответ исторического явления. Каждая отдельная часть трилогии представляет собой самостоятельное произведение, но объединенное общей идеей. Мы называем “Манас” трилогией, но трилогия это или двулогия? Над этим вопросом я задумывался, и свою совместную поездку с Тугельбаем мы посвятили длительной беседе по части “Сейтека”. Я знаю много вариантов “Манаса”, “Семетее” и “Сейтека”. Я знаю хуже — несколько знаю по линии сюжетной, идейной

общей целеустремленности. В ходе концепции я имею представление по трем частям, то же самое в целом, опять-таки подчеркиваю, что трилогия должна быть. Да, трилогия органична, естественна... на одной фантазии поколений народных поэтов. Она очень органична, сюжетна, продуманна и приемлема.

Дело в том, что в любом эпическом цикле иногда возможен какой-то пробел в той или иной основной линии... если сначала отец, потом сын, потом внук — это есть предпосылка художественного построения трилогии.

Для того чтобы оправдать воспевание этих трех поколений, нужно иметь глубокую мотивировку внутренней сюжетной идеи. Если взять параллельно описание других народностей, не заходя слишком далеко в эпическое наследие человечества, где описание идет в поколениях, продолжая отдельную сюжетную линию. Возьмем народы Средней Азии — творение человеческого гения “Шахнаме”. Не будем говорить о 50-летнем царствовании..... как царствовании легендарных царей,будем говорить о богатырях — основных героях. Там первым богатырем выступает Зохрап, потом Рустем, потом Зохраб и не только Зохак, а даже внуки выступают. Там органическая связь, художественный смысл, объединенный фантазией. “Шахнаме” взял целую эпопею — великий памятник далекой эпохи, такого параллелизма можно привести много, например — “Давид Сасунский”, в котором отразились высокие идеалы и стремление к свободе армянского народа.

Если поставить вопрос, почему “Манас” неотделим, почему прицеплен “Сейтек”? Могу ответить, когда мы будем иметь все части трилогии, то заново поставим этот вопрос, на каком основании мы объединяем трилогию. Почему “Манас” заканчивается огромной трагедией — личной, государственной, общенародной? Почти на протяжении 300 страниц идет поражение, трагическая потеря самых дорогих для Манаса людей. Манас тяжело ранен, а потом смерть Манаса. Жена его, сын Семетей скитаются...

Все это проходит на протяжении 300 страниц,..... искусство, народное творчество, мастерство, как раз к этому

привело. Это изумительно композиционно, художественно продуманно. Таково завершение второй части трилогии.

Дальше ставим вопрос. Скажем, так ли оправданно и необходимо появление “Семетей”, в такой же степени, как “Сейтека”. Семетей так же погибает. Конец Семетей как-то тает, уходит в темную даль. Семетей очень сильно отличается от Манаса. Манас несет большой идеал, всенародный. По разным группировкам людей, он – создание народа. Поэтому у него личного очень мало. Вся жизнь его – во имя больших идеалов. Конкретно, очень интересно наступает другая эпоха, идет некоторое торможение.

Семетей не идет по тому же плану. Семетей идет по линии создания другого человеческого объединения. Его борьба, потом восстановление чести и престижа самого Манаса. Казахская поговорка говорит: “Умерших воскресили, пострадавших воспели”. Но Семетей – малая доля Манаса. Манас – большая общенародная фигура. Если Манас эпичен, то Семетей более поэтичен, лиричен, есть внутреннее лирическое положение. Сейтек ни на ком не женится, зато он восстановил утраченное, то, чего не мог достичь Манас.

Работая над, все время должны чувствовать перспективы, новые горизонты, даль, чувствовать дальний берег. Вот этот берег художники, певцы, коллектив должны хорошо продумать. Но я повторяю, что все эти соображения еще предварительны. Если эти соображения, мои первые впечатления – контуры, очертания всего построения правильны, то, думаю, с большой убежденностью и глубокой уверенностью в нашей правоте, можно выступить в любых случаях устно и в печати. Вот мои первые предварительные соображения по некоторым общим вопросам, связанным с “Манасом” в первой части и с трилогией в целом.

Дальше перейду к конкретному обсуждению того варианта, который мы получили для нашего дальнейшего обсуждения. Каковы достоинства настоящего варианта? Во-первых, здесь при всех случаях споров у “Манаса” неотъемлемое огромное значение. А в данном варианте, когда он стал более народным, его достоинство заключа-

ется в том, что он несет в себе колоссальные языковые богатства киргизского народа. В этом отношении эпопея обильна и разнообразна. “Манас” и своим обилием, и своим разнообразием, красочностью и образностью, насыщенностью мыслями и чувствами представляет неисчерпаемый золотой вклад для наших гуманистов и филологов. Можно сказать, что мы не теряем, возвращаем народу созданное народом для дальнейшей его жизни. Теперь здесь замечательно представлена поэзия киргизского народа, чувствуется великая ширь фантазии, высокая одаренность народного гения, все мастерски выполнено, и в этом отношении Кубанычбек подметил очень много прекрасного. Надо сказать, что он использовал и правильно сделал самые дорогие варианты, если бы построить “Семетей” и “Сейтека” только на первом варианте, саякбаевском, было бы обидно. Есть отдельные случаи описания боев, взятых из Сагымбая. Так и должно быть.

Отбор из широкого, богатого наследия дает возможность представить эпос “Манас” разнообразно и интересно. Мы знаем, что каждое произведение имеет свой стиль исполнения. У религиозных сказочников герои получают религиозными, у юмористических – герои комические, у бытовика – более бытовые и т. д. А нам, когда мы составляем сводный вариант, нужно использовать эти разнообразные богатства. Здесь, кроме того, достоинства заключаются в том, что героизм, храбрость, стойкость представлены как подлинно народное достоинство, представляющее высокоценное качество. Такое же равноправие принадлежало идее дружбы героического Семетей. Есть хорошая черта Алмамбета: будучи пришельцем, выходцем из другого народа, он для Манаса родной, а единокровные – личные враги. Здесь в центре стоит не один Манас – стоят двуликий героический Манас и Алмамбет. Эту идею дружбы надо оценить, когда будем писать об особенностях Манаса, подчеркнув высокую идею дружбы. Потом высоко поднять знамя понимания народной чести, беспредельного служения Родине, народу. Только во имя народа существует “Манас”, во имя народного блага. Здесь идея глубокого и четкого понимания долга человеческого, долга семейного, долга народного. Высокое понимание чести и благородства,

идеи справедливости к своим и чужим. Например, богатырь подъезжает к врагу, и если последний спит, то он никогда не убивает врага спящего как вор, а разбудит, да еще спросит, каким оружием он будет биться. И в этом заключается чувство справедливости и благородства, это — высшая школа народного гуманизма. Так воспевал народ чувство долга и чести в “Манасе”. Это главное, определяющее народную ценность эпического произведения.

Я уже сказал, что еще будем говорить подробно о достоинствах каждой части трилогии в отдельности, а также трилогии в целом. И на этом вопросе будем останавливаться очень серьезно. В составлении сводного варианта самое главное — мотивировка. Во имя установления правды, великой художественной правды, которая течет в основном русле этого произведения, нужно сделать настоящий сводный вариант. Для этого каждая часть должна быть взвешена, проверена, оценена. Все, что принадлежит народу, должно найти отражение в эпосе, а все наносное, пришитое — отстранено.

Для того чтобы этот вариант эпоса “Манас” стал народным, нужно кое-что убрать. От нас требуется, чтобы мы очистили “Манас” от антинародного, реакционного, густо украшенного религиозностью, одним словом, от панисламизма и пантюркизма — все это ушло. Когда читаешь эпос, то встречаются моменты и за, и против, все это нужно в дальнейшем хорошо обдумать.

Должен сказать, что хорошо поработал тов. Маликов, хотя и есть некоторые недостатки. Излишнее преувеличение, что Манас завоевал всех и вся (прообраз Аттилы или Чингиса), и совершенно немотивированно некоторые старались сделать его всемирным завоевателем, угнетающим народ, большим агрессором, который совершенно без нужды, без мотивов уничтожает все, что ему было неудобно, завоевал Ташкент, Кашгар, Хиву и с Россией воевал — все это ушло. Спорным остается вопрос — враждебные отношения с китайским народом — представляющий большой интерес, все это необходимо выяснить и исправить. Еще темным является ханство Манаса. Он Шахин-шах (царь царей). Все это преувеличено, это в представлении и воображении манасчи. Зато сейчас новое в “Манасе” — пламенная защита

Родины, утверждение дружбы, освобождение от всего искусственно нагроможденного. “Манас” стал от начала до конца народным, все это отраднo признавать. И сегодня между нами можно сказать, что мы были правы, когда в 1952 году на конференции внесли предложение о создании сводного варианта эпоса “Манас”. И это была счастливая мысль. Если мы дадим первую часть сводного варианта “Манас”, которая является основной частью всего эпоса, то с “Семетеем” и “Сейтеком” у нас будет легче.

Теперь возникает немало “но” по тому варианту, который я получил. К сожалению, есть еще досадные пробелы, нужно еще поработать над этой частью. Какие конкретные недостатки? Основной недостаток – не мотивированы отдельные, самые главные, решающие места. В связи с предыдущим вытекает последующее, которое весьма огромно, на многих страницах. Известные народные события: целый свиток дней, недель, месяцев, лет разворачивается огромный, колоссальный раздел “Манаса”. На этих поворотах нужно составителям быть очень взыскательными. В связи с тем, что некоторые отдельные места не мотивированы, они входят искусственно и портят всю композицию. В частности, не мотивирован уход Алмамбета. Почему он должен покинуть отчий дом, учить своего отца, порвать со своей Родиной и уйти в чуждадьные страны, без определенной цели? А ведь уход Алмамбета – это большой проблемный вопрос. Теперь в отношении названия врагов надо иметь несколько трезвое представление. Например, у русских народов под врагами подразумеваются Соловей-разбойник, Змей Горыныч и т.д.

Второе серьезное замечание – мало места в “Манасе” отведено боям. Бои описываются только в первых двух книгах, когда Манасу было 12 лет. У Сагымбая очень много боев, эта картина давалась очень живописно. В героическом описании если мало боев, то это какой-то крен, утеряно какое-то соотношение.

“Манас” малоразнообразен по своим фактам и недостаточно многокрасочен. А богатейшее разнообразие было величайшей особенностью “Манаса”. Для того чтобы восполнить этот пробел, я хочу предложить следующее. В частности, Кошой в “Манасе” у вас просто голубая

фигура. Кошой и Манас почти абсолютно равноправны. А знакомство Манаса с Кошоем было важным моментом в его жизни.

В эпосе, несомненно, должна быть фантазия, тогда он будет более интересным. Или женитьба Манаса, ему даже не дают два раза жениться, ведь это было не в наше время. Сватовство Манаса и женитьба на Ханькей. Когда появляется Манас, Ханькей вытаскивает кинжал и ранит Манаса в руку, это была их первая встреча. Он рассердился и собирает рать, чтобы разгромить их города, тогда Ханькей просит прощения, и он смягчается.

Для того чтобы эпос был более убедительным для нашего народа, в отдельных случаях должны быть прозаические вставки, сделать несколько отдельных переходов. Еще раз повторяю, что должна быть мотивировка. Как сказал тов. Джакишев, мотивировка, сделанная по заказу, должна быть отмечена в сторону. Например, переход Алмамбета. Этот переход должен быть мотивирован по тем рассказам, которые существуют в народе.

НАШИ ТВОРЧЕСКИЕ ЗАМЫСЛЫ

В прошедшем году написал книгу очерков об Индии. В них я старался донести до читателя все то, что было увидено и прочувствовано мною во время длительной поездки в Индию вместе с группой писателей. Поработал также над теми своими вещами, которые должны быть включены в пятый том избранных прозведений, а также над последним вариантом пьесы “Енлик – Кебек”. Она будет показана на сцене Казахского академического театра драмы.

Вступая в новый год, я думаю о создании новой пьесы, посвященной 40-летию Великого Октября. Хочу начать первую книгу серии романов о социалистическом строительстве.

Кроме этого, думаю также окончить работу над монографией об Абае Кунанбаеве.

АНА ТІЛ ӘДЕБИЕТІН СҮЙІҢДЕР!

Әрбір саналы, мәдениетті азаматқа ана тілі мен сол ана тіліндегі әдебиеттің қадір-қасиеті, мәні, нәрі қандай болатынын қысқа сөз көлемінде таратып айтпай-ақ қоямыз. Ол даусыз айқын ақиқат дәрежесіндегі қымбат шындық болғандықтан, жалпы жайға тоқтау орнына нақтылы сөзге келейік.

Ана тілі мен ана тіл әдебиетін әрбір жас буынға екі алуан жолмен жақын етіп білдіру бар. Бұның сара жолы – мектеп арқылы оқытып білдіру. Екіншісі – ұзақ болса да кейде өнімді, қонымды болатын, әр адамның өздігінен оқу-іздену арқылы сол ана тіл әдебиетін баурай білуі бар.

Анығында, ең мәнді, өнімді жолды айтсақ, жаңағы екі түрді білудің бір араға қосылуынан туатын оқу жолы. Біз, совет аталары, бала буындары – баршамыз да тарихтық өзгеше бақытты дәуірдеміз. Сол ырыстың айғағы: бар Одақта барлық бауырлас туысқан елдер атаулының жаңғырған тарихында біз ана тілдер мәдениетін қатты қастерлеп көтерген лениндік социалистік тарих дәуірінде күн кешеміз, өркендеп өсеміз. Бұл дәуірде өз тілін, әдебиетін білмеген, қадірлемеген адам толық мәнді интеллигент емес деуге де болады. Себебі, ол қандайлық мамандық білімі болса да, рухани-ой тәрбиесінде сыңаржақ азамат болады. Тегінде, қай мамандық саласында жүрген адам болса да, шын интеллигент дәрежесіне жету үшін әдебиетті білу жалпыға ортақ шарт. Әр адамның ең жақын досы – бала күнінен көрге дейін бірге еретін өмір досы, ұзақ досы – кітап болғанда, сол нәрлі достық ең әуелі әдебиет кітабымен достасудан басталады.

Тегінде, солайша, кітап атаулы досы бола бастаған шақтан былай ғана әрбір жан өзін интеллигент бола бастадым деп санауына болады. Болмаса, интеллигенттік сырт көріністе емес екені былай тұрсын, бір ғана мамандықпен, тар ғана

көлемде қалып, іздену, ізерлеуі тоқырап қалған адам да толық мәнді интеллигент емес.

Осы ретте аға халқымыз, үлгісі мол, дос жұртымыз орыс халқының интеллигентіне үлкен үлгі берер әдет тәрбиесі жағынан өзгеше көз салу керек. Орыстың, Еуропаның интеллигент аталатын адамдары, тегінде, кітапты аса көп оқиды. Әсіресе әдебиетке құмар емес орыстың жақсы маманын да көрген емеспіз. Ұлы орыс халқының мәдениетті тобының: ғалымы, дәрігері, инженері, агрономы, оқытушысы, саяси-мемлекеттік қызмет қайраткері және әсіресе осы күндегі барлық әскери адамдары, жұмысшы, колхозшы қалың тобынан шыққан озғын ойлы, көзі ашық қызметкер қайраткерлерді алыңыз. Тіпті үйде отырған, тек үй қызметкері аналар, қарт әжелер, қартаң аталар болсын, бәрінің де көркем әдебиетке көңіл-бейілі, құмарлана ізденуі, тану, бағалауы өзгеше.

Менің ойымша, біздің қазақ қауымының жаңағыдай әр тобынан шыққан хат білетін оқыған тобына ұлы орыс халқының әлгі аталған дәстүрінен, халықтық қасиетінен әлі көп-көп үлгі алу, оқу керек. Оқығанда “осындай үлгіден оқы” деуге сыяды. Рас, қазақтың қазіргі совет қауымындағы оқыған тобының көптен-көбі орыс мектебінен тәрбие алған, орысша тіл оларға екінші туған тіл болып кеткен. Бұнысы зор ырыс, қасиет. Әрине, осы жұрт көбінше орыс тіліндегі әдебиетті оқиды. Өзінің интеллигенттік қалпын, мән дәрежесін сол әдебиетті оқу, білу арқылы қалыптайды. Бұл жөнде, әрине, орыс әдебиетін сүю керек. Орыс әдебиеті арқылы дүниежүзілік әдебиеті, мәдениетімен танысу, табысу керек. Міне, осы жайлардың үстіне, тек орыс мектебінен ғана тәрбие алған қазақтың жас буыны мен егде топтарына да біз жаңағы білулердің үстіне өзінің туған тіліндегі қазақ әдебиетін, ана тіл әдебиетін білуді, жете жақсы білуді аса үлкен шарт деп білеміз.

Екі тілдің мәдениетін бойға сіңіру ол адамды кең тынысты етеді. Молырақ жағаны кеңірек көретін қос қанатты көреген ете түседі. Екі тіл мәдениетін білгендіктен Абай – Абай болды. Біздің осы күнгі жазушыларымыз, туысқан елдер жазушыларын алсақ, немесе Сәбит¹, Ғабит² бастаған бүгінгі қазақ әдебиет қайраткерлерін алсақ,

бұлардың бәрі де ұлы орыс тілімен қатар өздерінің ана тіл әдебиетін жақсы меңгеру арқылы интеллигенттік, жазушылық қасиеттерін асыра, өсіре түскен. Екі бірдей ана тілің болу – екі енеге тел өскендей, екіжақты, егізекі нәр қасиет, қуат бітіреді.

Осы алуандас қалпы бар қазақ оқушыларын да біз көп білеміз. Барлық әдебиетшілер, ғалымдар болып сондай орыс әдебиетін жақсы оқумен қатар, қазақ әдебиетін де жете танитын, жіті бағалайтын: ер-әйелден, ата-анадан, әлеумет қызметкерлерінен, көп маман қызметкерлерден, жас буын өкілдерінен көп ұшыратамыз да, көп жұбаныш, медеу етеміз. Бұрынғы мен бүгінгі қазақ әдебиет байлығын жақсы бағалаушы, шынымен сүюші, ынтамен оқушы, дос сыншымыз қазақ оқушысына іштей алғысқа толы достықпен қараймыз. Олардың барлығын, молдығын жұбаныш етеміз, мақтан көреміз.

Бірақ осындай қадірлі оқушы, ана тіл әдебиетін өзінің үлкен серігі, досы етіп бағалаушы қазақ совет оқушысымен қатар, қазір де қазақ әдебиетін оқитын қазақ оқығандары да бар. Бұлардың біразы қазақ әдебиетін қазақ театрларының сахнасынан көрінетін спектакльдермен, немесе концертте, филармонияда, радиода тыңдайтын әндердің текстерімен шектеп қана жүргендері бар.

Бірталай қызметкерлер, олардың үй іші кейде тіпті қазақ әдебиетін, ол әдебиеттің көрнекті нұсқаларын орысша аударылған түрде ғана оқиды. Оны да дәстүрі зор, мәдениеті мол орыс оқушысы құптап, мақтағаннан кейін ғана амалсыздан оқығандай оқитындары да жоқ емес. Осындай оқушының да бар екені даусыз. Әрине, бұл жәй ол адамдар үшін сорлылық! Біздің білуімізше, ондай мамандар, қызметкерлер және олардың кітап оқуға жарарлық үй іштері орыс әдебиетін де жетістіріп оқып жүрген жандар болмауы керек. Бұндай адамдар мемлекеттік бір сала істің басы-қасында болса да, арнаулы мамандықты ұстап жүрсе де және тігінші тіккен костюм мен платье, пальто әкеп қондырған сырт мәдениеті көрініс көркі болса да, шынында, жоғарыда аталғандай, толық интеллигенттік сипатқа ие деу қиын.

Кей уақыттарда оқытушылар арасында әдебиет тіл жайы емес, математика, физика сияқты сабақтарды оқытатын

қазақ мұғалімдері арасында да ана тіл әдебиетін онша біле қоймайтын жайсыз көріністер байқалатын тәрізді.

Қысқа мақала көлемінде осы жоғарыда аталғандай жайлы, жайсыз күйлерді еске ала келе айтарымыз: қазақ мектебіндегі бала келешекте қай мамандыққа барам десе де, ең алдымен өзінің ана тілін, ана тіл әдебиетін сүюі шарт. Сол сүюді орта мектеп табалдырығынан аттаған соң да, мамандық білім беретін жоғары мектепке ауысқанда да асыл қасиетіндей сақтау керек. Осы сүю, сақтау советтік социалистік тәрбиенің асыл нәрі деп ұғынумен қатар, аса сенімді, мол үлгілі, зор тәрбиелі орыс әдебиетін де сүю қажет! Орыс тілі де жас күнінде жете білмесең, мектептен, кітаптан оқу арқылы бойыңа сондай сіңетін асыл нәрің болсын. Орыс тілі екінші ана тілің бола бастаған күннен былай анық кең әлем көкжиегі мол ашылды, кең ашыла бастады деп ұғыну шарт.

Сол екі әдебиет – анадан қатар еміп өсу, тел қозыдай, тел құлындай марқа өсіп, ойды, мәдениетті жетілдіру, қазақ оқушы өрендері, сіздердің анық аңсар арманың болсын! Мақтаның да сол болсын! Осындай жолға осылайша тәрбие сіңіре алса, оқытушы, асыл аға – мұғалімнің де азаматтық, ұстаздық мақтаны, ырысы сол! Жеңіс табысы да сол болар.

ЛЮБИТЕ РОДНОЙ ЯЗЫК, РОДНУЮ ЛИТЕРАТУРУ!

Не будем широко распространяться в небольшой газетной статье о глубоком значении родного языка и родной литературы для каждого сознательного, культурного гражданина. Поскольку это является общеизвестной, бесспорной истиной, не будем останавливаться на общих вопросах и перейдем к конкретному разговору.

Есть два пути обучения молодого поколения родному языку и родной литературе. Один из них – это обучение в школе, путь наиболее верный и прямой. Второй путь – длительный, но устойчивый и плодотворный – это самостоятельное изучение родного языка и родной литературы.

Нам кажется, что для подлинного овладения культурой необходимо сочетание обоих этих путей.

Мы – отцы счастливой советской детворы, наше молодое поколение живет в исключительно счастливый период истории. Одной из замечательнейших примет нашего времени является расцвет национального языка и национальной культуры всех народов, возрожденных к жизни в советский период. И справедливо будет сказать, что тот, кто в наше время не уважает, не ценит свой родной язык, свою литературу, не может считаться грамотным, культурным человеком, ибо такой человек во всех своих моральных и духовных качествах остается односторонним. Какой бы специальностью ни обладал человек, чтобы достигнуть уровня необходимого интеллектуального развития, он обязан знать литературу. Это – условие, обязательное для каждого.

Самым близким другом, вечным спутником, как говорится, до самой могилы, является книга. Причем, во-первых, этот будущий друг встречается нам в виде ху-

дожественной литературы, человек впервые знакомится именно с ним. Дальше развивается интерес и любовь уже к книге вообще.

После того как человек подружится с разнообразным множеством книг, он может считать себя интеллигентным. И в самом деле, ведь это понятие складывается не из внешнего облика, принадлежности к определенной специальности. Ограниченного, непытливого человека, конечно, нельзя назвать культурным.

В этом отношении нам надо многому поучиться у русского народа, нашего старшего брата, обладающего богатыми поучительными образцами, которые нам можно и нужно перенять. Интеллигентные русские люди, как правило, много читают книг. Мы не видели, например, ни одного хорошего русского специалиста, не любящего художественную литературу. Возьмите культурных людей русского народа — ученого, врача, инженера, агронома, учителя, государственного и общественного деятеля, современных военных людей, рабочих, колхозников; присмотритесь даже к женщинам-домохозяйкам, к престарелым матерям и отцам — у всех у них общее свойство — большая любовь к книге, неисчерпаемый интерес к ней. И, добавим, это — не просто читатель, а читатель со своими суждениями, мыслями, своим отношением к описываемому.

Не замечательный ли это образец! По-моему, каждый грамотный гражданин, вышедший из казахского народа, должен брать пример из упомянутой чудесной традиции великого русского народа. Этот пример достоин того, чтобы ему подражать. Правда, многие из интеллигентных людей казахского народа получили образование и воспитание в русской школе, для них русский язык стал вторым родным языком. Это замечательное достижение. Казахи, питомцы русской школы, разумеется, преимущественно читают литературу на русском языке. У них интеллектуальная мысль, культурный уровень складывается и оформляется через эту литературу. В этой связи нужно, чтобы наши люди любили русскую литературу. Надо через ее посредство все шире приобщаться к достижениям мировой науки и культуры.

Наряду с этим мы считаем неперенным условием для казахской молодежи, да и всех трудящихся казахов, знать и любить свой родной язык и родную литературу.

Знание двух языков расширяет кругозор человека. Он становится дальновидным, как орел, поднявшийся в поднебесье, озирающий и явственно видящий бескрайние просторы. Абай и стал Абаем потому, что знал два языка. Современные писатели и деятели литературы нашей республики и, в частности, столь видные писатели, как Сабит Муканов, Габит Мусрепов, поднялись до уровня мастеров слова потому, что они, наряду с русским языком, в совершенстве владели своим родным языком, с интересом и любовью читали, читают и изучают свою родную литературу. Знание двух языков давало им двойную силу.

Таких казахов, конечно, очень много. Все мы — и писатели, и ученые, и учителя встречаемся со многими мужчинами и женщинами, стариками и молодыми, рядовыми людьми, глубоко знающими, любящими, ценящими, наряду с русским языком и русской литературой, и свой казахский язык и казахскую литературу. И как хорошо, что они любят не только сегодняшнюю литературу казахского народа, но и прошлую.

Однако наряду с такими читателями, которые родную литературу уважают как своего неразлучного друга и товарища, встречаются еще и такие “образованные” люди, которые не прочь порою даже подчеркнуть свое незнание родного языка, не говоря уже о том, что они и не заглядывают в литературу, написанную на казахском языке. Они обычно свою причастность к родному языку ограничивают просмотром спектаклей на сцене казахских театров, слушанием концертов в филармонии или песен, передаваемых по радио.

И разве не странно, что многие из этих “образованных” людей и членов их семей читают казахскую литературу, ее видные произведения только лишь в русском переводе? Встречаются и такие читатели, которые знакомятся с этими произведениями лишь после того, как их похвалят другие. Конечно, такие люди этим только обнажают свою некультурность. К сожалению, мы знаем таких специалистов, которые и русскую литературу, и книги на

русском языке читают от случая к случаю. Подобного рода товарищи порою руководят крупными государственными учреждениями, являясь специалистами своего дела. Они носят модные костюмы и шляпы и таким образом пытаются внешне казаться высококультурными. Но, естественно, нельзя считать в полном смысле их интеллигентными и культурными людьми.

Иногда встречаются казахские учителя математики, физики и других предметов, которые совершенно не интересуются литературой на родном языке. Спрашивается, как же они объясняют учащимся учебный материал на казахском языке, если они сами не владеют им?

В объеме коротенькой статьи нет возможности охватить все недостатки в изучении родного языка, но нужно подчеркнуть одно: учащиеся казахских школ, какую бы профессию они ни избрали, должны прежде всего сохранить и уважать свой родной язык, родную литературу. Эту любовь они должны сохранить и тогда, когда, окончив школу, будут учиться в высших учебных заведениях или работать на производстве. Свято любя свой родной язык и литературу, национальную по форме и социалистическую по содержанию, нужно любить и русский язык, и русскую литературу, которые содержат в себе много глубокого, поучительного и воспитательного. Если ты русский язык недостаточно постигал в детские годы, — изучи его в школе, по книгам. Нужно запомнить, что с того момента, когда русский язык стал твоим вторым родным языком, с тех пор безгранично расширились твои возможности всестороннего познания мира, глубокого проникновения в тайны науки и природы.

Казахская учащаяся молодежь! Пусть эти два языка станут твоими родными и тогда ты достигнешь своей заветной мечты. Каждый юноша и девушка пусть станут высокообразованными и культурными гражданами своего Отечества!

Пусть гордятся своими питомцами и те учителя, которые сумели воспитать у своих учащихся любовь и уважение к своим родным языкам. И тогда народ их будет считать достойными высокого звания советского педагога. В этом ключ к успеху!

ПО ПОВОДУ НОВОЙ КНИГИ Д. ИКРАМИ

На декаде мы, писатели, с огромным интересом следили за успехами наших таджикских собратьев по перу. Будучи сам прозаиком, я специально готовился выступить на обсуждении таджикской литературы по произведениям художественной прозы.

Мне давно знакомы все прозаические произведения Таджикистана — книги С. Айни, С. Улуг-заде и других писателей.

На эту декаду таджикские литераторы привезли свои новые произведения. Среди них — “Признаю себя виновным” Джалола Икрами. Мне понравилось в этой книге несколько ярко выделяющихся моментов — внутренняя характеристика героев с раскрытием их психологии, когда отдельные лица изображены автором не одной краской — черной или белой, а выявлена натура человека со всеми оттенками его характера. Это сделано не только по линии поступков, основных волевых устремлений, но и по линии выявления обертонов самых сокровенных переживаний. В обрисовке многих персонажей они звучат у Икрами убедительно и порой тонко.

Не в пример отдельным таджикским прозаикам, Икрами хорошо включает в ткань повествования природу, передает состояние человека. Все светлое в людях, все мрачное в отдельных низменных душах он воспроизводит уверенной манерой зрелого реалиста.

Но у меня вызвали сомнения основные действующие лица романа с их борьбой и поступками. Они обрисованы однопланово и несколько идиллически. Однокрасочные, они дают повод к разговорам о лакировке, о бесконфликтных ситуациях. Создается досадное впечатление, что автор, имея прекрасную возможность развернуть серьезные драматические коллизии, острую борьбу вокруг личной

жизни своего центрального героя Анвара, не решился сделать это, как будто он пожалел или побоялся создать подлинную драму.

Между тем, думается, что настоящая драма возникает только у настоящих, хороших людей. У проходимцев драмы не может быть, у них бывает только удачная или неудачная ситуация. Я лично считаю, что из-за того, что писателем не создана настоящая драма, и вместо подлинной борьбы в сюжетном ходе романа даны ее заменители, не совсем оправданным выступает и название — “Признаю себя виновным”. Анвару, собственно, не в чем признавать себя виновным. Он только поскользнулся, а не упал в пропасть. И поэтому все, что в книге автором всерьез подается как последнее слово приговоренного или как исповедь лица, ставшего преступником, хотя он не был профессиональным убийцей, преступной личностью, — заманчивое название, начало, отдельные ситуации не оправдываются во всем сюжетно-действенном разрешении произведения.

Это — мои частные замечания. В целом декада братского таджикского народа произвела на меня исключительно сильное впечатление, тем более радостное, что я воочию убедился в огромном культурном росте Таджикистана.

СВЕТ ЗАРИ НЕГАСИМОЙ

С исторической сверкающей вершины сорокалетия Великого Октября яснее, отчетливее видны грандиозные перемены в судьбах народов, населяющих Советскую Родину, в личных судьбах ее сынов. Перед нами в утреннем кристальной чистоты и яркости свете негасимой зари предстают небывалые свершения в сфере созидания материальных и духовных благ, высочайших достижений творчества миллионных народных масс, вдохновленных единственно справедливыми идеями марксизма-ленинизма.

Моим сверстникам, чья юность совпала с 1917 годом, выпала поистине удивительная и завидная судьба. Наше сознание формировалось в степном ауле, сохранявшем еще все черты феодально-родового строя. Суровые, страшные его законы воспринимались нами с детства как должное. И в такой же мере естественным казалось нам в смутном отрочестве, в тревожной молодости и движение по степи русских купеческих караванов, и богатства гостиных дворов и лавок Семипалатинска, Павлодара, Петропавловска. Урядники и полицейские ревниво охраняли честь и имущество русского капитала. Однако с еще большим рвением охраняли они наши степные края от проникновения революционного русского слова, от социалистических идей, заронявших свои искры в аульные кочевья. Но нашему поколению выпало счастье быть свидетелем и участником невиданных перемен, и оно влилось в могучие ряды строителей нового общества. Так мои сверстники благодаря Великому Октябрю в течение одной своей краткой человеческой жизни явились современниками трех исторических эпох — феодализма, капитализма и социализма.

Это одно из тех зримых живых чудес, которое я так ясно вижу своим мысленным взором, когда думаю о

пути, пройденном республиками Советского Востока — Узбекистаном, Киргизией, Туркменией, в том числе и нашим Казахстаном.

Особенно наглядны сказочные эти перемены в духовной жизни народа. Какое бы ее проявление мы ни взяли, даже самый сдержанный, лаконичный язык цифр и фактов может сказать очень многое. Но еще более разительны эти перемены, если подумаешь о качественных изменениях, неминуемо сопутствующих количественному росту социалистической культуры.

Высшие учебные заведения республики, ее Академия наук, ее театры — предмет нашей особой гордости еще и потому, что возникли они на почве, не подготовленной предшествующей историей, на полупустынных пространных, скудных культурными ростками.

Был однообразен не только наш степной ландшафт, но и сама поступь десятилетий и даже веков была медленной и однообразной. Недаром в старой народной пословице говорилось о жизни, похожей на весну без цветов, реку без воды, день без солнца.

Тем более радостен этот взлет, связанный с творческой волей пробужденного народа, с накоплением новых людских сил, призванных к активной жизни Великой Октябрьской социалистической революцией.

Многочисленные отрасли культуры и искусства шагают рядом, нога в ногу, словно ровесники, стремящиеся к одной цели. Литература, наука, музыка, творчество художников-живописцев, театр развиваются слитно и гармонично и постоянно пополняют свои ряды деятелями, выдвигающимися из народной гущи.

И так — в каждой социалистической республике Востока. Сколько славных имен с любовью произносят и в Ташкенте, и в Ашхабаде, и в далеких горных аулах на границе с Тибетом, и в наших новых зерноградах в краю поднятой целины.

По признанию наших русских товарищей, в области литературной — и в практике, и в теории — писатели Казахстана достигли значительных успехов. Выросла художественная проза. Она поднимает не только бытовые вопросы, она по своей тематике связана не только с

колхозным аулом. Она смело, во всей ее глубине и сложности, берется решать одну из главных тем нашей современности — тему рабочего класса, которую до недавнего времени разрабатывали только передовые русские писатели. Можно назвать романы “Пробужденный край” Габита Мусрепова и “Караганда” Габиден Мустафина.

Миллиард казахстанской пшеницы дал основание Сабиту Муканову работать над многотомным романом, посвященным труженикам новой житницы страны.

Наш кровный долг — трудиться над решением самых актуальных больших задач, которые ставит Коммунистическая партия.

Я думаю, что призыв “Догнать и перегнать в ближайшие годы США по производству мяса, масла и молока на душу населения!” должен обрести для наших прозаиков и очеркистов конкретные формы высокохудожественных рассказов, повестей и очерков о замечательных чабанах и доярках, которыми так богаты степные поселки и аулы.

Близость к жизни в такой же мере плодотворна и для казахской драматургии.

Писательская общественность тепло оценила последнюю пьесу Альжаппара Абишева “Кто мой отец?”, в которой искренне, остро и с большим мастерством решаются вопросы советской семьи, показана дружба народов не только в больших пространственных масштабах, но и в личных отошениях отцов и детей.

Писатели стремятся проникнуть в большие жизненные глубины, и потому материалы XX съезда КПСС приняты нами как внутренняя программа творчества каждого из нас. Мы черпаем свои интеллектуальные силы в тесной связи, в глубоком слиянии с жизнью, с большими массами рабочего класса, колхозного крестьянства, советской интеллигенции. Указания партии еще раз напомнили нам ту простую и высокую истину, что литература может хорошо плодоносить только тогда, когда ее корни — в жизни народной.

В Японии, где мне недавно довелось побывать, мне был задан якобы каверзный вопрос:

— Как сочетается у вас в стране принцип партийности с возможностью выражать свои личные творческие особенности?

И я ответил:

— У нас Ленинская премия — высшая награда, и она присуждена знаменитому скульптору Коненкову¹ за его работу “Автопортрет”.

Так, партийность и народность в искусстве не исключают самого яркого, самобытного и индивидуального, что имеет прямое отношение и к казахской советской литературе.

Казахский театр, которому предстоит держать экзамен на Декаде искусства и литературы в Москве, готовит много интересных оперных и драматических спектаклей. И, конечно, надо радоваться, что наш Академический театр драмы берется воспроизводить на сцене Шекспира. Это в известной мере аттестат на полноценную художественную зрелость, это важный художественный этап. И не вызывает у меня возражений, что театр оперы и балета готовит новый вариант ранее поставленной оперы “Биржан и Сара”, посвященной акынам прошлого. Такая же работа идет над оперой “Абай”. В этом же ряду мне хочется напомнить один примечательный, отрадный факт: молодой казахский певец Ермек Серкебаев² получил золотую и серебряную медали Московского и Международного фестивалей за исполнение классических произведений.

Все это хорошо. Но нашему театральному репертуару недостает еще таких реалистических, остро современных произведений, к каким относится упомянутая нами пьеса Абишева.

Радостно отметить рост кадров казахских художников. Их творчество также знаменует новое явление духовной жизни нашего народа. Появилась целая плеяда молодых талантов, пришли в республику “академики”, как с уважением называют у нас выпускников высших художественных училищ Москвы и Ленинграда. Эти художники и родились в наши дни, и нашими днями окрылены. На их полотнах — наши современники, наша преобразенная степь и герои-целинники. И если литература имела своих предшественников до 1917 года, если широкое развитие в народе получало устное поэтическое творчество, то в области изобразительного искусства у нашей молодежи родоначальников не было. И чуть ли не единственным памятником прошлого были у нас рисунки многосторонне одаренного Чокана Валиханова.

Об Академии наук Казахской ССР знают не только ученые всей страны. Работа наших геологов заслуживает всяческого восхищения. Под талантливым многоопытным руководством академика Каныша Имантаевича Сатпаева составлена прогнозная металлогеническая карта Центрального Казахстана и Алтая. В ее расцветках всех красок, всех оттенков, в ее убедительных цифрах нашли воплощение разведанные богатства наших недр, еще недавно скрытые жестким ковром целинной степи, угрюмым рыжеватым сопочником складчатой страны, хвойными лесами Верхнего Прииртышья и Бухтармы.

У нас есть свои выдающиеся биологи, к которым принадлежит, например, доктор наук, известная наша общественница, неутомимый борец за мир Найли Базанова³.

Я назову еще одно – совсем неизвестное имя. Кандидат философских наук Нагима Мусабаева⁴ не так давно написала книгу “О физиологической основе чувственного познания”. Большим тиражом издали эту книгу в Китае и снабдили предисловием, в котором сказано, что работа молодой казахской ученой может служить важным подспорьем при изучении философского труда Мао Цзэ-дуна⁵ “Относительно практики”.

Бесспорными стали теперь и достижения общественно-гуманитарных наук в их новом качественном развитии.

Здесь в первую очередь необходимо назвать первый том “Истории Казахской ССР” – коллективный труд, созданный на основе марксистско-ленинской методологии. Много важных исследований проводится в Институте языка и литературы и в секторе востоковедения. Они уже принесли свои весомые плоды – многочисленные труды и монографии. Трудно переоценить значение такого труда, как “История казахской литературы”, в которой одной только литературе Советского Казахстана отведено 40 печатных листов – том, уже вышедший из печати и опередивший стоящие на очереди тома, посвященные фольклору и XIX веку. Впервые созданы имеющая огромное значение и для теории, и для практики научная грамматика казахского языка и ряд словарей. Идет интенсивная работа и над первым у нас толковым словарем.

И какую бы отрасль искусства или науки мы ни взяли, всюду можно воочию наблюдать, как жизненно плодотворно творческое содружество деятелей русской и казахской культуры. Именно содружество, в котором сливаются мечты и стремления поэтов и ученых, их новаторство и житейский опыт.

Плоды этого содружества — всюду. В книгах и спектаклях, в пшенице, выращенной в иртышской степи, в слитках стали, выплавленной в мартенах, в руде, добытой кустанайскими горняками, в осенних садах Алма-Аты, в улыбках пытливой молодости и в спокойной мудрости стариков.

И те, кто подобно мне, начинал свою сознательную жизнь в родовом ауле, с особенной ясностью видят, как озарен Казахстан светом Октябрьских зорь, пламенным гением ленинской мысли. И так проник этот свет в города и аулы моей республики, что теперь его ясно видит весь Восток, вся Азия, пробуждающаяся от многовекового рабства и невежества.

ӨНЕР АЛҒЫСЫ

Кейдегі кезек сөзде әдебиеттің бір ғана жайын толғап өтсе болғандай. Санасаң – сан, қарасаң – көз, ойласаң – ой жұбатар, талайы зор табысымыз бар. Өзіміз де, айнала досымыз да оны таныды.

Қазақ совет әдебиетінің ақындықта, көркем қара сөзде, сахналық шығармаларда жеткен табыстары сан ғана емес, сапа сырымен де ерекше. Бұрын тумағанның шырқағаны, бұрынғы қиялда жоқтың барлық биігіндей болуы – сол табыстар қасиетінің күйі мен көркі. Кейбір ірі табыстарымыз мезгіл-дәурен сынын да ақтап келеді. Рас, кей шығарма алғаш туындысында тәуір көрініп, кейін сыр-ажары тез көшіп, құлдырап оңып кететіні де мәлім. Бірақшын сапалы табыстарымыз, осы жағынан қарағанда, саны көп болмаса да, саңлақтай іріктелді. Көркем қара сөзде де, сахналық өнерде де, шабытты ақындық түрінде де екшеліп шықты.

Күндер, жылдар өтіп, ол шығармалардың туған кезі кейінге қарай жылжып, ұзай бастаған сайын, қымбат қасиеті бадырая танылып, көңіл көзін қуанта түседі. Социалистік мәдениетіміз тудырған осындай замандық ірі мұраларымызды ойға алумен бірге, соларды тудырған сәт-себепке көңіл ойың көп оралады, алғысын алдына сала оралады.

Бір қырық жыл емес, қыруар қырық жылдар тудырмаған өнерлі әдебиет туғанын атап отырмыз. Осыны екі түрлі ерекше тарихтық ұлы жағдай жасады. Бірі, әрине, қырық жыл бойындағы Октябрьден бергі маркстік-лениндік эстетика, коммунистік тәрбие. Социалистік мәдениеттің қамқор анадай, алтын арай игілігі. Екінші жағдай біздің әдебиетімізді бауырына алып бастаған, ағалық асыл үлгі берген – ұлы орыс әдебиеті.

Біз білуші ек қой, бірнеше буын қазақ ақындары өткен ғасыр мен осы ғасырдың басында мұсылмандық діншілдік

дастандарға да “еліктей солықтап” жүрген-ді. Шығыстық ертегі дастандардың көлеңкесінен ұзамай жүрген кітапшыл-ақын дегендер де болған-ды. Сол заман оншалық алыс белдің ар жағында жатқан жоқ. Кеше ғана, тіпті Абайдың бер жағында болғандар да аз емес-ті. Сондайларға қарағанда, біздің революциялық қырық жыл ішінде үлгі алып, ұстаз тұтқанымыз орыстың классикалық әдебиеті болғаны қандай ырыс еді!

Бұрын өзіміз жалпы естіп, біліп жүрген тарихтық бір шындықты мен биыл Жапонияда өз құлағыммен естідім. Оқу-өнерді ағылшын-американнан оқып үйренсе де, жапон әдебиеті өздерінің өскелең дәуірін орыс классикалық әдебиетінің шәкірті болуға жараған дәуір деп санайды екен. Толстой, Достоевский, Чехов аттарын дүние жүзі жазушыларының бәрінен бұрын ауыздарына алады. Өнерлі деген ағылшын, француз, неміс әдебиеттері сияқты зор мәдениетті әдебиеттердің де бәрінен орыс әдебиеті басқаша қадір-қасиетке ие болып келген еді. Сол қасиетінің ең зоры – бұл әдебиет – өзінің халық анасының ақ сүтін адал ақтаған әдебиет.

Өнерлі болу үстіне, өсемін деген өзге әдебиетке өнегелі сыпаттары да сансыз мол болған әдебиет.

Қазақ совет әдебиетінің бүгінгі буындары, біз, орыс әдебиетінің асыл арғысы мен берекелі бергісінің екеуінің де ұстаздық, ағалық бейіл-мейірін мол көріп өстік. Біз Абай мен Шоқанды зор бағалағанда әсіресе орыс әдебиет мәдениетінен үйреніп, үлгі алудың биік сапасын таныта білді деп қадірлейміз. Бірақ олар өз заманының қияс-қытымыр шеңберінде зорлық та, қорлық та көрді. Сондықтан еңбек жолдары жол емес, сүрлеу ғана болды. “Соқтықпалы соқпақсыз” заман дегізген сол жағдайлары еді ғой.

Ал біз болсақ, Ұлы Октябрь берген бақ-бағыттың шағында шексіз кең өріс те, адастырмас, аудармас даңғыл жол да таптық. Біздің тез өсуіміздің сыры мен шыны осындай өзгеше күйімізде.

Социалистік қазақ ұлтының совет әдебиеті бүгінгі жеткені ғана емес және де жақын дәурен ішінде жететін жағасымен, болғалы тұрған болашақ келешегімен әсіресе

ырысты да табысты. Соның бәрі үшін бүгіндей қырық жылдың қуанышқа толы нұрлы шағында, сол бар-барымыз, озғын өнеріміз атынан сол өнерімізді өсірген жаңағы жағдайларымызға айнымас, арылмас алғысымызды жолдаймыз.

ИСТОКИ ТВОРЧЕСКОЙ СИЛЫ

О народе и народном, о связи литературы и искусства с жизнью народной говорят заботливо-взыскательные слова Н.С. Хрущева, обращенные к писателям и ко всем деятелям искусства.

“Искусство принадлежит народу. Оно должно уходить своими глубочайшими корнями в самую толщу широких трудящихся масс. Оно должно быть понятно этим массам и любимо ими. Оно должно объединять чувство, мысль и волю этих масс, поднимать их”, — так было определено великим нашим учителем Лениным. Вот она — самая светлая, высокая и священная миссия советского художника, о которой напоминает партия.

Чтобы быть достойным этой миссии, художнику необходимо проникнуться всем сокровенным в народе — его мышлением, чувствованиями, его деяниями и мечтами. Прежде чем пытаться выразить чаяния народные, художник должен сам жить ими. Только при этом условии не оторвется он от материнского лона, от единственно плодотворной почвы творческого труда. И если творческое вдохновение есть цветок, то он не сможет вырасти и расцвести без главного — без почвы. А почва — народ.

Но цветам полагается превращаться в плоды, не дает плода только пустоцвет. Наше плодоношение — в нашем большом, нужном, истинно ценном вкладе в дело социализма, в грядущее победное торжество коммунизма.

А все, что вне жизни народной, что становится поперек пути нашей истории, — это пустоцвет, которому в нашем обществе не место, который у нас не может жить, а, в лучшем для него случае, будет лишь какой-то срок одиноко, бесплодно прозябать. Справедливый приговор выносят таким явлениям партия и народ, не приемля их, проходя

мимо них уверенной поступью могучего творца новой истории.

Вместе со всеми работниками литературы и искусства я воспринял мысли Н.С. Хрущева как подлинно жизненные истоки нашей творческой силы.

ҚАЗАҚ ЛИНГВИСТИКАСЫНЫҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ

Қазақ совет лингвистикасының туып, қалыптасуын сөз еткенде, біз отандық ғылымды өрге бастыру жолындағы игілікті іске бар білімін, күш-қуатын аямай жұмсаған адамдардың жасампаз еңбегін еске аламыз. Осындай адамдардың бірі – үстіміздегі ғасырдың 20-шы, 30-шы жылдарында өмір сүріп, қызмет істеген профессор Құдайберген Қуанұлы Жұбанов болды. Қазақ лингвистикасын дамыту жолында ол қажымай-талмай еңбек етті.

Құдайберген Жұбанов ерте жастан-ақ басқа тілдерді үйренуге бейімді болады да, жасы он сегіздер шамасына келгенде түріктің, арабтың, парсының ауызекі сөйлеу тілін де, жазуын да меңгеріп кетеді. Жұрындағы (қазіргі Ақтөбе облысы) орыс мектебінде оқып жүрген кезінің өзінде Құдайберген сабаққа мейлінше зерек болады.

Сонау бала кезінен Құдайберген әдебиетті сүйетін болған. Әкесі Қуан біршама көзі ашық адам болғандығының арқасында Құдайбергеннің үй іші қазақ, татар тілдерінде шығатын газет, журналдардың, жаңа кітаптардың көпшілігін алдырып тұрған. Міне, сол уақыттан-ақ кітапты жанындай сүйетін Құдайберген көп нәрселерді оқып, үйрене бастаған. Оның алғаш қалам ұстап, жаза бастаған мақалалары, фельетондары мен өлеңдері революциядан бұрынғы газет-журналда “Шекті”, “Қараша бала” деген атпен басылып жүрген. Кейінірек өзі оқыған, қызмет істеген жерлерінің бәрінде Құдайберген жастардың қолжазба журналдарын шығарып, өзі соның редакторы міндетін атқаратын болған. Ол кезде қолжазба журнал шығару жас қазақ интеллигенциясы арасында кең тараған дәстүр еді. Елек қаласында Құдайбергеннің редакциясымен “Тез” атты журнал шығып тұрған, одан берігіректе Темір қаласында

уездік оқу бөлімінің инспекторы болып жүріп Құдайберген “Ай” атты қолжазба журнал шығарған. Бұл аталған журналдарда негізінен орыс әдебиеті классиктерінің – М. Горькийдің, В.Г. Короленконың шығармалары насихатталатын-ды. Құдайберген редколлегияның басқа мүшелерімен бірге өршіл романтика сарынымен жазылған шығармаларды оқушыларына жете түсіндіру үшін көп еңбек етті. 1925 жылы Қ. Жұбанов Ақтөбедегі губерниялық оқу бөлімінің методист-инспекторы болып қызмет істейді. Осы уақытта ол орыстың аса ірі ғалымдары – академик И.П. Павлов, В.М. Бехтеревтің еңбектері бойынша психологияны, педагогиканы, логиканы, рефлексологияны тесіле зерттейді, әрі Москвадағы, Қазандағы, Бакудегі, Ташкенттегі, Ленинградтағы тіл зерттеуші ғалымдармен хат алысып тұрады. Сол кездердің өзінде-ақ оның жазу столының үстінен түрлі қалалардан келген хаттарды және оларға қайтарған Құдайбергеннің жауаптарын көруге болатын еді. Ол Е.Д. Поливановпен, В.А. Богородицкиймен, И.И. Мещаниновпен, Ағамалы-оғлы, тағы басқа аса көрнекті лингвистермен хат жазысатын. 1928 жылдың көктемінде Қазақстанның Оқу халық комиссариаты Құдайбергенді республиканың бұрынғы астанасы – Қызылорда қаласына шақыртып алдырады. 1929 жылдың январь айында ол командировкамен Ленинградтағы Шығыс институтының аспирантурасына түркология семинары бойынша оқуға түседі. Бір жылдан кейін Құдайберген СССР Ғылым академиясының Тіл және ой институтының аспирантурасына ауысады. Осы уақыттардың бәрінде Қ. Жұбанов жалпы тіл білімі және түркология саласында өз бетімен ғылыми-зерттеулер жүргізе береді, латын алфавитіне көшу жөніндегі шараларға да белсене қатысады. 1930 жылы ол түрік тілдерін зерттеуші лингвистердің Алматыда болған съезіне қатысып, “Мағынасыз сөздердің мағыналары” деген тақырыпта баяндама жасады.

Құдайберген жақсы публицист әрі журналист болды, сондықтан айтайын деген ойын тартымды, жатық тілмен шебер түсіндіретін. Оның “Күй” атты аса құнды еңбегі мәселенің қойылысы және нақты материалдарының байлығы жағынан ерекше көзге түсіп тұрады: автор “күй”

деген сөзді тарихи-лингвистикалық жағынан талдай келіп, осы музыкалық жанрдың тууы жайлы қызықты пікірлер айтады.

Қазақтың жазба әдебиетінің классигі – Абайдың қайтыс болғанына 30 жыл толуымен байланысты ақынның тілі туралы Құдайберген жазған мақала қазақ әдебиеттану ғылымына қосылған аса бағалы үлес болып табылады. Абайдың өлең құрылысындағы ерекшеліктерді, оның новаторлығын және халық тілін пайдаланудағы шеберлігін ең алғаш атап көрсетушілердің бірі де осы Қ. Жұбанов еді.

Құдайберген Қуанұлы Жұбанов ірі зерттеуші-түрколог деген атқа орынды ие болған адам. Ленинградтағы Шығыс институтының соңынан Тіл және ой институтының (қазір СССР Ғылым академиясының Тіл бөлімі институты) аспиранты болып жүрген кезінде-ақ ол шығысты тану жөнінде кең көлемді білімі бар, тілдің ең нәзік мәселелеріне шейін байқай білетін зерттеуші-лингвист екенін аңғартты. Қазақтың бұл дарынды ғалымының таланты мен қабілеті әсіресе республикамыздағы тұңғыш жоғары оқу орны – Қазақтың Абай атындағы педагогтық институтының өмірінде айқын көзге түсті. Құдайберген біраз уақыт осы институттың профессоры және қазақ тілі кафедрасының меңгерушісі болып қызмет істеді. Оның жалпы тіл білімі, қазіргі қазақ тілі, түркология жөніндегі лекциялары тек студенттер емес, қазақ интеллигенциясының қалың көпшілігінің назарын аударушы еді. Құдайберген институтта белгілі бір ғылыми курс бойынша лекция оқығанда, оның өз пәнін тамаша білетіндігі, лингвистика жөніндегі білімінің әржақтылығы айқын көрініп тұратын. Ол лекциясының бүкіл өнбойында қазіргі және ежелгі түрік тілдерінің нұсқаларынан мысал келтіріп, нақты тілдік материалдарды асқан шеберлікпен пайдаланатын. Қ. Жұбанов ертедегі түрік ескерткіштерінің тілін мүлтіксіз білетін және тыңдаушыларына Орхон-Енисей жазулары, олардың лексикалық, грамматикалық және фонетикалық ерекшеліктері жайлы мол білім де беретін. Құдайберген өзінің педагогтық қызметін қазақ және басқа түрік тілдерін зерттеуге байланысты ғылыми жұмыстарымен шебер ұштастыра жүргізді. Оның қаламынан күні бүгінге дейін өзінің актуалдығын жоймаған толып жатқан бағалы ғылыми еңбектер туды. Баспа бетінде

жарияланған “Из истории порядка слов тюркских языков” (1936), “Вспомогательные глаголы” немесе “Заметки о вспомогательных и сложных глаголах” сияқты кітаптары, жоғарыда аталған “Күй” атты брошюрасы, көптеген мақалалары мен түрлі конференцияларда, съездерде сөйлеген сөздері (“К постановке исследования истории фонетики казахского языка”, “Буын жігін қалай табуға болады”, “Жаңа грамматиканың жаңалықтары жайында”, “Шылаулар, қос сөздер, біріккен сөздер”, “Об одном факте появления аффикса из корневого слова”, т.б) еліміздің түркологтары тарапынан заңды құрметке ие болды. Оның еңбектері өзінің сипаты жағынан салыстырмалы-тарихи әдісті қолдану жолымен жазылған.

Қазақ және басқа түрік тілдеріндегі сөздердің орын тәртібі туралы еңбегінде автор сөздердің орын тәртібін белгілейтін синтаксистік нормаларды және олардың тарихи қалыптасу жолдарын қызықты да тартымды етіп баяндап, өз ойын ешкім теріске шығара алмайтын нақты материалмен дәлелдеген.

Көмекші етістіктер туралы еңбегінде ол ана тілінің лексикалық, грамматикалық құбылыстарын терең түсінетін білімпаз екенін байқатады. Қазақ тіл білімінде “отыр”, “жатыр”, “тұр”, “жүр” тәрізді көмекші етістіктерге тұңғыш рет Құдайберген ғылыми талдау жасады.

Құдайбергеннің ерекше атап өтуді қажет ететін еңбегі — “Қазақ тілінің грамматикасы” (1-бөлім, жалпы морфология, 74 бет, 1936 жыл, қазақ орта мектебінің V класына арналған). Автор бұнда сөздердің құрылымына және қазақ тіліндегі фонетикалық құбылыстарға байланысты негізгі мәселелерді белгілі жүйемен мазмұндап шыққан. Қазақтың айқын да нәрлі, стилистикалық жағынан орамды әдеби тілімен жазылған бұл еңбек қазақ тілі үшін тамаша үлгі болады.

Құдайберген мақалаларының тұтас бір сериясы практикалық тіл білімінің мәселелеріне — орфографияға, терминологияға, қазақ тілін оқытудың методикасына арналған.

Тамаша педагог әрі халық ағарту ісіне жан-тәнімен берілген Құдайберген Қуанұлы Жұбанов көптеген мұғалімдермен үзбей хат алысып, оларға ана тілін оқытудың методикасы

жөнінде кеңес беретін, грамматиканың, методиканың, терминологияның әр алуан мәселелерін ерінбей-жалықпай түсіндіретін.

Осындай хаттарының бірінде ол тілдегі түрлі көнеленген формаларды балаларға қалай оқыту керектігін айта келіп, былай деп жазады: “Оңай болу мен қиын болу кітаптан болмай, мұғалімнен де болып қалады. Сол себепті бұл жөнінде сенің менде шәкің болса, менің сенде шүбәм да бар. Өйткені басқа мұғалімдер мұнан қиындық көрдік деп айтқан жоқ. Бұларды қалай оқытып едің? Неден бастап, нені үлгіге алып, нені іздетіп, немен жаттықтырып, немен аяқтадың? Неден қиыншылық көрдің – осыны түгел жаз, сендіре алсаң, мен өзеленбеймін, қол қоярмын!” Педагогтық институттың құрметті профессоры ауыл мұғалімдерінің бірімен, міне, осылайша әңгімелеседі.

Профессор Құдайберген Қуанұлы Жұбановтың есімі өз кезінде қазақ интеллигенциясының, әсіресе ағарту майданы қызметкерлерінің арасында кеңінен мәлім болды. Тамаша лингвист-ғалым ретінде оны С.Е. Малов, К.К. Юдахин, А.К. Боровков, А.Н. Самойлович, академик И.И. Мещанинов сияқты көрнекті орыс совет түркологтары жақсы танитын, әрі бағалайтын. Мейірімі мол, сезімтал жолдас әрі барынша кішіпейіл адам бола тұра, Құдайберген сонымен қатар жастар мен студенттердің қатал, талабы күшті ұстазы болды. Ол қамқоршы көңілмен республиканың мәдени өмірінің бар саласына да араласып жүретін. Қ. Жұбановты барлық жерде – ғылым, искусство, мәдениет, әдебиет қызметкерлері арасында – тегіс құрметтеуші еді. Абай атындағы пединституттың профессоры және қазақ тілі кафедрасының меңгерушісі, ҚазССР Оқу халық комиссариаты жанындағы оқу-методикалық советінің жетекшісі, СССР Ғылым академиясы Қазақ филиалының лингвистика секторының меңгерушісі ретінде де Құдайберген лайықты беделге ие болды. Құдайберген Қуанұлы Жұбанов қазақ тілі жөніндегі монографиялық еңбектің авторы ретінде және тұңғыш рет ана тілінің мектептік программасы мен оқулығын жасаушылардың бірі ретінде қазақ совет тіл білімінің тарихында алдыңғы қатардан орын алады. Қ. Жұбановтың қазақ филологиясы кадрларын даярлаудағы еңбегі

де орасан зор, республикамыздың бірсыпыра белгілі тіл мамандары өздерін заңды түрде Құдайберген Жұбановтың шәкірті деп санайды.

Қ. Жұбанов өзінің ғылыми-педагогикалық қызметімен қатар үлкен қоғамдық жұмыстар да атқарды. Ол Фирдоуси, Абай тәрізді өткен дәуірдің даңқты қайраткерлеріне арнап ғылыми конференцияларда аса мазмұнды баяндамалар жасады. 1935 жылы Қазақстандағы мәдениет құрылысы қызметкерлерінің съезін ұйымдастырушы комитеттің председателі болып сайланып, өзі съезде баяндама жасады. Сол 1935 жылы Құдайберген Жұбанов Советтердің Бүкілроссиялық XVI съезіне Қазақстан атынан делегат болып қатысып, съездің күн тәртібі бойынша Советтік Татарстанның мәдени дәрежесі жайлы жалынды патриоттық сөз сөйледі.

Қ. Жұбанов Совет Одағы Коммунистік партиясының қатарында болды, Қазақ ССР Орталық Атқару Комитетіне мүше еді.

Құдайберген Қуанұлы Жұбанов қазақтың советтік лингвистика ғылымының негізін салушылардың бірі болып аталады және осылай атала да бермекші.

ІРІ ОҚЫМЫСТЫ

Данышпан Абай адамгершілікке баға бере келе: “Адамның адамдығы істі қалай аяқтағанынан емес, қалай бастағанынан білінеді”, – дейді. Тегінде, бұл – істің нәтижесін күтпей, келте қайырған байлам емес, қайта тұңғыық ойдың тұнығына бойлағанда ғана табылатын кемеңгерлік тоқтам болса керек. Не нәрсені болмасын бастап қолына алғанда, ертеңгі күні берер жемісі бесенеден белгілі болып тұратын талабы таудай кейбір жандарды аңдап байқаған Абай құрғақ сәуегейлік құрмай, өнерлі, дарынды жандардың болашағын барлай білген. Сөйтіп, сынына толған адамын ғана нағыз адамгершіліктің иесі деп таныған және содан еңбек зейнетін үміт еткен.

Енді бүгін сонау Абай меңзеген өрістен Абайша көз салып қарасақ, өз тұрғыластарымыздың ішінен өнердің, істің, еңбектің талай майталман жорғасы мен өрен жүйірігін көреміз. Жорға мен жүйіріктің алғаш аяқ тастасынан көзге шалынатыны сияқты, сол адамдардың қай-қайсысы да бастапқы қадамдарынан-ақ өздерінің кім екенін, қоғамдағы орны қандайлық болатынын аңғарта білген-ді.

Біз әңгімелегелі отырған Құдайберген Қуанұлы Жұбанов¹ туған жер, өскен еліне шынайы ой-арманымен, қалтқысыз көңілі, ақаусыз білімімен танылған адал азамат, ардақты ғалым еді. Өздігінен оқып ғылым-білімнің әр саласынан да әжептәуір хабардар болған Құдайберген сонау ерте уақыттардың өзінде – 20 жылдар ішінде – математикадан, физикадан, химиядан техникумдарда сабақ беріп, философияны, логиканы психологияны, рефлексологияны² тесіле зерттеді. Павлов³, Бехтерев⁴ сияқты орыс ғалымдарының еңбектерін дамылсыз оқыды.

Бірақ Құдайбергеннің шын ықылас қойып, мықтап бет бұрған ғылымы – тіл білімі болды. Жастайынан араб,

парсы, түрік тілдерін меңгерумен қатар, есейе келе неміс, ағылшын, француз тілдерін біліп алды, сол тілдерде жазылған ғылыми еңбектерді оқып пайдаланатын болды. Өзінің туған жері – Ақтөбе облысында жүрген кездерінде де түркологияның, жалпы тіл білімінің күрделі мәселелері жөнінде Москвадағы, Қазандағы, Бакудегі, Ташкенттегі, Ленинградтағы аса көрнекті тіл мамандарымен хат жазысып, пікір алысып тұрды. Оның архивінде тіл зерттеуші Поливанов⁵, Богородицкий⁶, Мещанинов⁷, Ағамалы-оғлы⁸, тағы басқаларынан келген хаттар жатушы еді.

Құдайберген оқып жүрген жылдарының өзінде де зерттеу жұмыстарынан қол үзген емес. Араб әліппесіне негізделген қазақ жазуының практикада үлкен қиындық тудыратынын көп дәлелдеп, өз кезінде латын әліппесіне көшуге аянбай атсалысты. 1930 жылы түрік тілдерін зерттеуші мамандардың Алматыда өткізілген съезіне қатысып, “Мағынасыз сөздердің мағыналары” (“Смысл бессмысленных слов”) деген тақырыпта аса қызықты баяндама жасады. Құдайберген стилі жатық, тілі орамды, мейлінше шебер жазатын адам еді. Оның журналистік, публицистік қабілеті, әдебиет, мәдениет қазыналарын терең білетіндігі, ғылымның көптеген салаларына байланысты өрісі кең білімі өзінің мамандығы болып кеткен тіл білімімен астасып, жігі білінбей ұштасып жататын-ды. Қазақ күйлерінің тарихы жайындағы тарихи-лингвистикалық очеркінде Құдайберген осындай қаламы төселген шеберліктің аса бір нәзік үлгісін көрсетеді. Оның 1934 жылы Абайдың қайтыс болғанына 30 жыл толуына арналған мерекеде жасаған баяндамасы (кейін мақала түрінде жарияланған) – қазақ филологиясының, әдебиеттану ғылымының алтын қорына қосылатын бағалы еңбек. Абайдың өлең құрылысындағы ерекшеліктерді, ақынның новаторлығын және халық тілін пайдаланудағы шеберлігін алғаш көре біліп, айрықша атап көрсетушілердің бірі де осы Құдайберген болды.

Құдайберген Қуанұлы Жұбанов аса ірі зерттеуші-түркологтердің қатарынан орын алады. Ленинградтағы Шығыс институтының, соңынан Тіл және ой институтының (қазір СССР Ғылым академиясының Тіл білімі институты) аспиранты болып жүрген кезінде-ақ ол

шығысты тану жөнінде кең көлемді білімі бар, тілдің ең нәзік мәселелеріне шейін байқай білетін зерттеуші-лингвист екенін аңғартты. Қазақтың дарынды ғалымының таланты мен қабілеті әсіресе республикамыздағы тұңғыш жоғары оқу орны – Қазақтың Абай атындағы педагогтік институтының өмірінде айқын көзге түсті. Құдайберген біраз уақыт институттың профессоры және қазақ тілі кафедрасының меңгерушісі болып қызмет атқарды. Оның жалпы тіл білімі мен қазіргі қазақ тілі, түркология жөніндегі лекциялары қазақ интеллигенциясының қалың көпшілігінің назарын еріксіз аударатын. Ол ертедегі түрік ескерткіштерінің тілін мүлтіксіз білетін және тыңдаушыларына орхон-енисей жазулары, олардың лексикалық, грамматикалық және фонетикалық ерекшеліктері жайлы мол білім де беретін.

Құдайбергеннің қаламынан күні бүгінге дейін өз актуалдығын жоймаған толып жатқан бағалы ғылыми еңбектер туды. Баспа бетінде жарияланған “Из истории порядка слов тюркских языков” (1936), “Вспомогательные глаголы” немесе “Заметки о вспомогательных и сложных глаголах” сияқты кітаптары, көптеген мақалалары мен түрлі конференцияларда сөйлеген сөздері (“К постановке исследования истории фонетики казахского языка”, “Буын жігін қалай табуға болады”, “Жаңа грамматиканың жаңалықтары жайында”, “Шылаулар, қос сөздер, біріккен сөздер”, “Об одном факте появления аффикса из корневого слова”, т. б.) отандық түркологияға қосылған бағалы үлес болып табылады. Оның еңбектері өзінің сыпаты жағынан қарағанда салыстырмалы-тарихи әдісті қолдану жолымен жазылған. Рас, кей тұстарда Маррдың⁹ жалған ілімінен қалған іздер де байқалады.

Қазақ және басқа түрік тілдеріндегі сөздердің орын тәртібі туралы жазған еңбегінде автор сөздердің орын тәртібін белгілейтін синтаксистік нормаларды және олардың тарихи қалыптасу жолдарын қызықты да тартымды етіп баяндап, өз ойын ешкім теріске шығара алмайтын нақты материалмен дәлелдеп береді. Зерттеушінің алдына қойған мақсаты: сөздердің орын тәртібінің қазіргі нормаларында ертеректегі тілден қаншалықты ауытқу барын анықтап, сол

арқылы түрік тілдерінің құрылымдық ерекшеліктерінен туатын негізгі заңдылықтарды дұрыс түсіну еді. Көмекші етістіктер туралы жазған еңбегінде автор ана тілінің лексикалық, грамматикалық құбылыстарын түсінуде терең білімпаз екенін танытты. Қазақ тіл білімінде тұңғыш рет Құдайберген “отыр”, “жатыр”, “түр”, “жүр” тәрізді көмекші етістіктерге ғылыми талдау жасап, олардың лексикалық мағыналары мен қолданылу орындарын анықтады.

Тарихи деректерсіз тілдік құбылыстарға шын мәнінде ғылыми талдау жасау да мүмкін емес. Өз кезінде белгілі бір дәстүр ретінде қалыптасқан яфетидология¹⁰ деп аталатын лингвистикалық бағытқа кейбір еліктеушіліктері болғанымен, олар Құдайберген қалдырған теориялық мұралардың құнын жоққа шығара алмайды. Көрнекті ғалымның еңбектерінде тілдік заңдылықтарды тарихи тұрғыдан дұрыс баяндау жағы Н.Я. Маррдың палеонтологиялық төрт элементті анализінен сөзсіз басым жатады.

Жоғарыда айтқанымыздай, 1930 жылдың өзінде-ақ Құдайберген тілші-түркологтердің Алматыда болған съезінде одағай сөздер туралы баяндама жасап, мал шаруашылығына байланысты айтылатын бірсыпыра одағайларды этимологиялық тұрғыдан талдады, олардың бір кездерде сол малдарға қойылған ат екенін айтып берді (“қош”, “өк!”, “моһ!” сияқты одағайлар тарихи жағынан “қой”, “қошақан”, “егіз” сөздерімен, қытайдың “ат” дегенді білдіретін “маа” сөзімен байланысты).

Құдайбергеннің ерекше атай кетуді қажет ететін еңбегі – “Қазақ тілінің грамматикасы” (1-бөлім, жалпы морфология, 74 бет, 1936 жыл, қазақ орта мектебінің V класына арналған). Автор мұнда сөздердің құрылымына және қазақ тіліндегі фонетикалық құбылыстарға байланысты негізгі мәселелерді жүйелі түрде мазмұндап шыққан. Айқын да нәрлі, стилистикалық жағынан орамды қазақтың әдеби тілімен жазылған бұл еңбек қазақ тілі жөнінде оқулық жазатын көптеген авторлар үшін тамаша үлгі болады.

Құдайберген өз мақалаларының тұтас бір сериясын практикалық тіл білімінің мәселелеріне – орфографияға, терминологияға, қазақ тілін оқыту методикасына арнады.

Республикамыздағы тілдік құрылыстың белгілі бір мәселелері жөнінде ғылыми айтыстар жүргізуде Қ. Жұбанов асқан шеберлік қабілетімен ерекше көзге түсіп тұратын.

Құдайбергеннің есімі өз кезінде қазақ интеллигенциясының, әсіресе ағарту қызметкерлерінің арасында кеңінен мәлім болатын. Ол СССР Ғылым академиясының Қазақ филиалында, республиканың Оқу халық комиссариатында жетекші қызметтер атқарды. Сонымен қатар ол көрнекті қоғам қайраткері де еді. 1935 жылы Құдайберген Қазақстанда болған мәдениет қызметкерлері съезінің ұйымдастыру комитетінің председателі болып сайланып, өзі сол съезді ашып, сөз сөйледі. Сол 1935 жылы ол Советтердің Бүкілроссиялық XVI съезіне Қазақстаннан делегат болып сайланып, съезде асқан патриоттық жігермен сөз сөйледі.

Біз, Құдайбергеннің замандастары әрі достары, Октябрьден кейін туып жетілген советтік тіл ғылымының, оның ішінде қазақ тіл білімінің негізін салушылардың бірі болған марқұм Құдайберген Қуанұлы Жұбановтың игі еңбектерін ешуақыт ұмытпақ емеспіз.

ҮМІТТІ ҰРПАҚҚА – ИГІ ТІЛЕК

Жазушы, әдебиетші, студент жастардың тәрбиешісі ретінде өзім басқа келетін кейбір ойларымды шәкірттерімнің алдына тартпақпын. Бүгінгі сәулетті, парасатты, сәнді өмірдің кең тынысындағы студент шәкірттердің рухани бейнесіне көз салсаң, осы бір қуанышты жайларды айтпасқа болмайды.

Совет Одағының басқа жоғары оқу орындары да пәрменді дамыған шаруашылығымыздың салаларына; мәдени мекемелерімізге тамаша кадрлар даярлап беруде. Бір кезде – бес, одан беріректе – он бес, ал бүгін – жиырма бес болып отырған жоғары оқу орындарымыз дәрігерлердің, агрономдардың, зоотехниктердің, тағы басқа мамандықтардың қалың ну армиясын ұшырып отыр. Әр мамандық салаларында, әр жайттарда ұстаздық ететін педагог кадрларымыз саусақпен санау дәрежесінен кетіп, мыңдап санау парасатына ауысты. Қарап отырсақ, қоғамдық-саяси, мемлекеттік басқару жұмысындағы қайраткерлеріміз де кешегі студенттер. Мәдениетті ұрпақтың шоқтығы биік тобы – ғылыми кадрларды көрсек те, соншама алға кеткенімізді еркін сезініп, тереңнен сүйсінеміз. Бұлардың барлығы бүгін мәдениеті марқайған республиканың жоғары оқу орындарының – медициналық, ауылшаруашылық, малдәрігерлік, педагогикалық институттарда, т.б. оқу орындарында тәрбиеленіп шыққан перзенттер. Сол перзенттер жыл асқан сайын өрбіп барады, өсіп барады.

Осыны, мәдени жағынан, рухани жағынан өскен ұрпақты көргенде, алғы ағалары ізбасарлардың әлпешті Отанның, қамқоршыл үкіметтің жасаған игілігін, берген мүмкіндігін дұрыс ақтап отырғанын қуана сезінеді.

Шәкірттеріміз тәрбие қазанында еркін балқып, әдемі мүсінді адамдар болып, бүгінгі ғасыр сүйсініп құшағына аларлықтай жандар болып шығып келеді. Олардың осы

бір қасиетін, шын мәнісіндегі мәдениеттілікке қалыптасу қасиетін атап айту әбден орынды. Сонымен, осындай шадыман сезім үстінде бүгінгі шәкірттерге асқақ үмітпен тым қастерлеп қарайтын жайымыз бар. Мәғәрки, мен өзім әр жаңа оқу жылында Қазақтың мемлекеттік университетіне, соның ішінде оның тарих-филология факультетіне келіп түсіп жатқан студенттеріне көз салғанда, оларды болашақ прозаиктер, болашақ ақындар, болашақ редакторлар, әдебиеттің болашақ зерттеушілері болады ғой деп сонша серпілем.

Жоғары оқу орнының табалдырығын жаңа ғана аттаған жас жігіттер мен қыздарға бұлай қарау тәтті қиялға берілуден ғана емес, бүгінгі шындық жайға көз тігуден. Өйткені, әрірегіне терең үңілмесек те, соңғы 15 жыл ішінде Қазақтың мемлекеттік университеті қаншама ақындар, прозаиктер, әдебиет сыншыларын даярлап шығармады! Жоғары оқу орнындағы терең білім мұхитынан сүңги сусындаған күйі өмірге шыға келгенде шәкірттеріміз әуелде артқан үмітімізді ақтайтын халге жетті. Мұндай қуанышты бір мен емес, басқа жоғары оқу орнындағы ұстаздар да айтады.

Бұл осылай. Енді мен студенттер өмірінің қалыптасқан шындығына байланысты кейбір жеке жайларға сәл тоқтап өтпекпін. Бұл жоғары оқу орындарында оқитын жас шәкірттеріміздің моральдық, интеллектуалдық, рухани бейнелерін көз алдыға келтірумен қабысты туған нәрсе.

Студент шәкірт өзінің білім жорығы жолында алдына мынандай бір тегеурінді зор мақсатты қойғаны мүлде дұрыс және керекті жәйт. Студент қайда оқымасын, қай саладағы мамандықтың иесі болмасын әр кезде өз бойына интеллектуалдық мәдениетті мол жинауға бой ұруға тиіс. Биік интеллектуалды мәдениет бір күнде, бір жылда, әйтпесе 40-50 жылда адам бойына өздігінен үйіріле қоймайды. Ол өмір бойына жиылатын рухани азық. Жас адамның жанында әлгі айтылған интеллектуалдық мәдениеттің жарқыншақтары сонау кіршіксіз бейнелі сәбилік дәуірдегі тәрбиеден бастап тұғыр алады. Сол даму осы өздеріңіз оқып жүрген жоғары оқу орнындағы өмір шақтарыңызда берік негіз алып, қалыптаса бастайды.

Институт болсын, университет болсын тек қана агрономдарды, дәрігерлерді, инженерлерді, педагогтерді, қалам

қайраткерлерін, тағы осындай мамандықтардың иелерін даярлайды. Мұнымен қоса ол өзінің қабырғасына келген жас жандарды адам етіп қалыптастыруда, мәдениетті, ақыл-парасатты, инабатты адам етіп тәрбиелеуде үлкен роль атқарады.

Бүгінгі ағаның ертеңгі үміті – шәкірт ұрпақ осыны терең сезіне білуі керек. Ол мұны білсе, әрқашан “өз” мамандығының тар шеңберінде қалмайды. Жан дүниесі бай, талап-тілегі өскелең, ой-өрісі кең, нағыз мәдениетті маман болады. Осы тұрғыдан алғанда, бүгін агроном не инженер болуға талпынған жас жігіт пен қыз көркем әдебиет, искусство, мәдениет мұраларын тереңнен білуге тиісті. Дәрігерсің бе, өзің туған елдің, жердің тарихын жақсы біл. Инженерсің бе, искусствоны жетік білмеске хақың жоқ. Бұлай болу сенің жан байлығыңды молайтады, белгілі мамандықтың шеңберінен адамдық қасиеттің биік деңгейіне алып шығады.

Мен осында, әдемі Алматымызда тұратын өзіммен замандас біраз ғылым қайраткерлерін, түрлі мамандық иелерін жақсы білем. Солар химик, ботаник, географ болуына қарамастан дастарқаны кең Отанымыздың жеке отаулары – туысқан республикаларының әдебиеті мен мәдениетін, өткені мен бүгінгісін, жаманы мен жақсысын кәміл жақсы біледі. Солардың рухани бейнелеріне қарап отырсаң сүйсінбеске шараң жоқ. Бұған еліктеу – игі ақыл.

Мен жоғарыдағылармен қоса студент шәкірттердің ой жайына, көкей көңіліне мына бір ескертпелерді салар ем. Және қазақ студенттері мен орыс студенттері өздеріне арнайы айтылған жайларды саралап ұғынса артық емес.

Осы уақытқа дейін республикамыздағы жоғары оқу орындарына келіп түсетін қазақ жастарының біраз тобының ұлы орыс тілінен марқая білісті емес екендігі көзге айқын ілігетін факті. Бұл кемістігі өз алдына, кешірімсіз нәрсе. Қазақ студенті орыс тілін шала-шарпы білсе, өзінің мәдениетті адам болып қалыптасу жолында көп нәрселерден құр қалады, ұтылады. Күн сәулесін аз алған өсімдіктің жетілуі қандай баяу болса, ұлы халықтың ұлы тілін білмеген қазақ жасының да мәдени өсуі сондай баяу болады. Бұлай болса әділ ақиқат мынаны айтқызады: орыс тілі – қазақтың да, қырғыздың да, түрікменнің де, тәжіктің

де, өзбектің де екінші ана тілі. Иә, олар үшін орыс тілі – шет тілі емес, екінші ана тіл!

Астананың институттарына сонау шалғай жатқан аудандардан – Амангелді, Қарқаралы, Балқаш аудандарынан келгендер үшін осы бір ойымыз сонша орынды болса керек. Аталған аудандардың ұлдары мен қыздарына әдемі Алматының өз мәдениетінде де алақан жайып үйрен, біл, үк деп тұрған сәулет үлгілері аз емес. Жақында ғана Рейзеннің концерті болды. Мінеки, мұны көруге олардың бәрі ынтық болуға тиіс.

Қазақ студенттері, айталық, атақты суретші Репин, ұлы композитор Чайковский сияқты ғұламаларды білуге міндетті. Ұлы орыстың Пушкинін алайық. Оның отандастары – дана ақылшылар Белинскийді, Чернышевскийді, терең сырлы Гоголь мен Достоевскийді, заңғар Толстойды, алып Горькийді, жауынгер Маяковскийді, сөз шебері Шолоховты, шоқтығы биік орыс интеллигенциясының тағы осындай өкілдерін институттарда оқитын қазақ жастары өзінің Абайынан, өзінің Ыбырайынан, өзінің Шоқанынан кем білу кешірілмес күнә. Білгенде сол ұлы жандардың шығармаларын қазақтың бүгінгі жас жігіті мен қызы өз нұсқасында жетік білсін. Қазақ студенттеріне үлкен трибунадан айтпағым осы еді.

Енді Қазақстан жоғары оқу орындарында оқитын орыс студенттеріне аз айтпағым бар. Бұл жолдастар жақсы инженер, жақсы геолог, жақсы биолог болуға ұмтылу жолында өзінің ұлы Отанының бір отауы Советтік Қазақстанды жетік білулері керек. Бүгін социалистік інжіл атты орынды тағынып отырған Қазақстанның экономикасын, даму тарихын, мәдениетінің тарихын білу орыс жігіттері мен қыздары үшін де парыз. Парыз ғана емес, әбден қажетті нәрсе.

Отан деген ұғым біздер үшін айқын ақиқат. Отан – өзің туған қала, өзің өскен ауыл, өзің оқыған мектеп, қысқасы, өзің өмір азаматы боп қалыптасуға әсер жасаған орта. Ендеше, солар жайлы білу ауа мен судай қажет нәрсе.

Егер арнай айтсақ, былай дер ек. Бүгін жоғары оқу орнының аудиториясында отырған орыс жігіті мен қызы, ертең сен де Қызылорда облысының алыстағы бір колхозына агроном немесе дәрігер болып барасың. Не

Қарағанды облысының бір МТС-іне бас механик болып кетерсің. Сонда сендер тек орысты ғана емес, басқа тілде де сөйлейтін адамдарды кездестіресіңдер.

Рас, бір кезде басқа халықтар мен ұлттардың тіліне немқұрайды қарау жайы болған. Бұлай жасаған кеңпейіл ұлы орыстың биік мәдениетті интеллигенциясы емес-ті. Олай жасаған ұлы елдің денесіндегі кінәрат жандар еді.

Ал бүгінгі өмір шындығы мүлдем басқаша емес пе! Бұл бір болса, екінші жағынан, қалыптасып, өсіп келе жатқан бүгінгі орыстың жас интеллигенциясы өзінің алғы ұрпағының қалдырып кеткен тамаша ізгі дәстүрін естерінен шығармасқа керек!

Осы жерде Россияның ұлы пушкиндері қалдырған дәстүрді тағы еске салғым келеді. Адамзат ақындарының құдіреттілерінің бірі – ұлы Пушкин сол патшалы Россияның түнек, түнді өмірінің ішінде жүріп-ақ, басқа халықтардың жан ашырлық халіне ақындық көзін салған жоқ па еді. Патша айдауында жүріп, Кавказ халқы болмысынан “Цыгандар”, “Бақшасарай фонтаны”, “Кавказ тұтқыны” сияқты мәңгі жасар шығармаларға материалдар жинап қайтты. Әйтпесе, жалын отты, нәзік сезімді Лермонтовты алайық. Ол да өзінің ұзақ ғасырлар жасайтын тамаша шығармаларының біразын Кавказда айдауда жүргенінде жазды. Міне, соларға бүгінгі Советтік Кавказдың бақытты халықтары өздерінің өткен тарихының шынайы көріністерін жанды энциклопедия етіп жазып кеткендері үшін мәңгі сүйіспеншілікпен тағзым етеді.

Терең байымдап қарасақ, В.И. Лениннің Октябрь жеңісінің екінші күніне бүкіл адамзат баласына жария еткен халықтар праволарының декларациясында да әлгі айтылған тамаша дәстүрдің жалғасы жатыр...

Сонымен, көп ұлттылық, көп тілде сөйлеу тарихи факті болып отырған біздің ұлы елімізде орыс студенттері мен студенткалары өздері қатынас жасайтын ұлттың тілін, оның тарихын, оның мәдениетін білулері керек.

Осыдан кейін орыс студенттеріне айтарым мынау: егер сендер орыс тілі мен орыс мәдениетінен басқа ештеңе білмейтін болсаңдар, әрине, жақсы емес. Егер сендер өздерің жүрген ортада, өздерің тұратын қалада, өз республикаңда, айталық, біздің Қазақстанда жасалған мәдени байлықтарға

қызықпайтын болсаңыздар, ол кешірілмес күнә. Бұл жоғары оқу орындарында оқитын орыс жолдастарға өзінің мәдениетін биік өрімдеуге кепіл, ұлы достықты одан әрі тереңдете түсулеріне кепіл.

Мына бір мысалды айтпасқа болмайды. Мен осыдан біраз уақыт бұрын Жапонияда болдым. Оның тұрғындары жапон тілінен басқа ешбір тілді білмейді екен. Және ондағы насихаттық трибуна жапон тілінен басқа тілді біл деп үгіттемейтін де көрінеді. Мұның тарихи дәлелі де бар. Себебі Жапонияда тұратындардың 99 проценті жапондықтар.

Сол сапар сәтінде жапон жазушыларымен, ондағы аудармашылар қоғамының мүшелерімен әңгімелесуге тура келді. Мен оларға біздің көп ұлтты әдебиеттің жайы туралы айттым. Мұны естігенде олар таң қалды. Сөйтсек, қарапайым халқы ғана емес (насихат солай болғаннан кейін оларды кінәлауға болмайды), Жапонияның интеллигенциясы да озат үлгілі совет әдебиетінің көп ұлттық әдебиеттен құралатынын білмейді. Совет әдебиетін олар тек орыс әдебиеті деп қана түсініпті. Біздің Одақтың әдебиетінен тек орыс ақындары мен жазушыларының ғана шығармаларын аударыпты. Рас, аударып үлгірген кітаптарының тақырыбы жағынан алғанда оларды кінәлауға болмайды. 176 тақырыпты роман, басқа шығармалар аударылған. Ал, бірақ, жапондық жолдастар Жамбылды, Корнейчукты, Олесь Гончарды, Упитті білмегені үшін ұялғаны бар.

Мұны мен неге айтып отырмын, болашақ инженерлер, агрономдар, дәрігерлер – орыс жігіттері мен қыздары, сендерге? Мұнымен жоғарыда айтқан ойымның ұшын әрі жалғастырмақпын. Иә, бізде Жапониядағыдай емес, көп ұлтты, көп тілде сөйлейміз. Сондықтан мәдениет үстіне мәдениет, білім үстіне білім жалғай түскілерің келсе, ең бастысы – ұлы достығымызды әрі тереңдете бергілерің келсе, сендер қазақ тілін білуге, Қазақстан тарихын білуге тиістісіңдер. Қазір нақ осыған ұмтылатын шақтарың!

Ал бұл жөнінде бүгінгі өмір шындығының өзінде орыс интеллигенциясының желілеп тартып отырған ауыз толтыра айтарлық, тұшына естірлік үлгісі бар. Мәселен, Арменияда, Украинада, Өзбекстанда, Азербайжанда тұратын көптеген орыс жолдастар өздері қарым-қатынас жасайтын туысқан ұлттардың тілінде еркін сөйлеп, мәдени демімен бірге

тыныстайды. Шынында, кәрі азербайжанға инженер орыс жігіті азербайжан тілінде лекция оқып тұрса, әлгі шалдың жан өзегі қалайша тебіренбес. Өсте алсаңдар, малшы қазақ шалына сендер де тума ұлсыңдар. Мәдениеттілік деген, терең достық деген басқадан емес, міне, осындайдан келеді.

Біздің үмітті ұрпағымыз – студент шәкірттер, мен сендерге айтпағымды моральдық, адамгершілік бейнелерің кісі сүйсінерліктей болсын деген оймен түйер ем. Моральдық бейне, шынайы жарқын сезімді қасиет – биік мәдениеттіліктің көрінісі. Мәдениет этиканың, эстетиканың, искусствоның бал шырынын араша жалықпай жиғанда ғана бойға төгіле үйіледі. Сондықтан, жоғарыда айтқанымдай, үлгі аларлық алғы үздік интеллигенцияның дәстүрінен таймаңдар, дамыта беріңдер!

Студенттік жылдарың терең білімді мамандық игерудің, бойға ең ізгі қасиеттер жиюдың шабытты да шабуылды кезеңі болсын! Ұстаздық ниет осы!

АЛТЫНДАЙ АСЫЛ БОЛАШАҚТЫ ҰРПАҚ БАР

Тарихтың ұлы бір белі болып, Октябрьдің қырық жылдық мерекесі, міне, келді. Бұл сәтте, осы шақтарда барлық Отанымыз жөнінен де айтар жайлар адам ойына сыйғысыз мол бір, ен дүние. Сол тәрізді ұлы социалистік Отан ішіндегі туған республикамыз Қазақстан жөнінде қырық жыл тұрғысынан қарап, өткен мен жеткенді санасақ, бұл да ұшан-теңіз. Есептесең санға сыймастай, ой құшағы жетпестей, өзі де бір айдындай ғажайып әлем.

Бүгінгідей ұлы күнде әрбір ой толғаған адамға ең алдымен тарих берген табыстарды айту, жаңғырған дүниені атап өту шарт екені даусыз. Біз осы жөнде тек өз өлкеміз туралы ой тарата бастасақ, шынайы анық ақиқат санап, тауысқысыз табыстарымыз бар. Жаңғырмаған дүние, жасармаған өмір, жетіспеген барлық жоқ! Кейбір ғана күрделі, өзгеше күйлерді топтай шолып, қомақтап қана барлап көрейік. Ең алдымен адам өзі неге жетті? Қырық жыл ішінде “біздің адамның адамдық, азаматтық сыпаты қаншаға жетті” десек, бұл жөнде айтар сөздің, қорытар ойдың нелер үлкен, терең тақырыптары туар еді!

Социалистік дәуір, коммунистік тәрбие, революциялық сана қалыптаған қазақ совет азаматы қырық жылдан бұрынғы қазақ затты адамға үйлесе ме? Жекелеп айтқанда, бұрынғы әр буынға бүгінгі күн буындары аумағандай ұқсай ма? Әрине, ұқсайды. Дүниеге мүлде өзгеше дәуреннің өзгерген, жаңғырған жаңа нәсілі келді. Жалпы адамзат қоғамының жаңа нәсілінің, асыл нәсілінің өкілі болуға жараған буындар туды дей аламыз.

Бүгінгі қазақ бала қырық жыл бұрынғы қазақтың баласы емес. Бүгінгі жас талапкер оқушы, өсуші қазақ, совет жасы қырық жыл бұрынғы қазақ аулының, қазақ қауымының жасы емес. Бүгінгі ата-ана, советтік семьяның

білім сапаға, өнерлі, мәдениетті, еңбекке машықтанған ата-аналар, әрине, мүлде бұрынғы қазақ семьясының атасы мен анасы емес. Қауым, қоғам, ғылым, өнер, шаруа, техника, мемлекеттік, саясаттық майдандарда еңбек етіп, биік тұрғыларға жетіп жүрген бүгінгі қазақтың ер-азаматы, әйел қайраткер азаматтары – бәр-бәрі де қырық жыл бұрынғы Қазақстан даласы мен қаласында әр алуан адамынан түп-түгел өзгеше. Жеке адам жайлары осындай болумен қатар, үй іші тіршілік те барлық негіз іргесімен, мораль мүддесімен, ар-арманы, сын-санасымен және де танымастай өзгеше болып жаңғырды, ғаламат тездікпен, өнермен өзгерді. Солайша жеке адам атаулы өзгерумен қатар, жаңа адам қоғамының ең кіші ұясы – үй іші тіршілік сапасы өзгеруімен қатар, толып жатқан қоғамдар, орталар, топтар да өзінің революциялық заңды жолымен жаңғырды да, шырқай ұзап өзгерді де.

Ал жеке адам, үй іші, қоғамдар ұлы сапарда өрлеп өзгеру шағында халық та өзгерді. Қазақ деген ұлт та бұл шақта құр ғана қазақ ұлты деп аталмайды, қазақ социалистік ұлты боп, әлемге әйгілі жаңа сапалы атақ алды.

Социалистік революция біздің өлкемізге алып келген ұлан табыс өзгерістерді біз әуелі, ең алдымен сол өлкенің саналы, жанды, өнерлі иесі – адамзаттың өзгерісінен бастап санадық. Адам өзгеруімен бірге қауым, халық өсуімен ілесе біздің өлкеміз де өзгерді. Ұлы Отанымыздың бар өлкесі, бар алабы, шартарабы тәрізді туған өлкеміз – Қазақстан да нелер ғажайып таңғаларлық жаңалықтарға жетті. Ертегі баян ететін тездікпен, ежелгі тылсым бұғандай меңіреу дүниені жеңдік... Құдірет қуатындай дейтін сәтте өзгерткен жаңалықтарға жеттік. Сары дала, сан жетпес сахара бұдан қырық жыл бұрын түйелі көшпен керуеннің мүлгіген мимырт аяңына бар өмір ырғағын, ритмін бағындырған еді. Бұл күнде біз күллі әлемнің ең шапшаң машина, техникасының бәрін де өз өлкемізде күш-көлігіміздей керекке жаратып, көмекке алып отырмыз.

Ұшқан құстың қанаты, жүгірген аңның тұяғы күйеді дейтін елсіз иен шөлдер, құмдар болушы еді. Ол күнгі адам пайдаланған көлік-күліктің де шамасы жетпес нелер қиын қияндар, ұзақ шалқар сапарлар болып еді. Соның да бәрі жаңғырған, жетіскен өлкелерге айналды. Жердің үсті ғана

емес, біздің өлкемізде жеті қабат жер астындағы сырлар ашылды, қымбат, сымбатты нұрлы байлықтың жасырыны бітіп, жарқыраған қазына қалпында жер жүзіне шықты. Керегімізге жарап, көмегімізге келіп, сансыз мол байлық ретінде ұшан-теңіз қосылып жатыр.

Табиғат сараңы мырза болған заманда: шөлінде дәурен, даласында дария, меңіреуінде қалқыған байлық, тереңінде түсті металл, тың қазына – бүгінгі біздің өзгерген өлкеміздің қасиетіне, күдіреттей күшіне айналды. Шексіз теңіздей сар селеу басқан далаларда, мәңгілік мұң басқан құздарда өлкеміздің бүгінгі керегіне жаратылмаған ұлтарақтай жер жоқ деуге болады.

Қазақстан географиясында мәңгі замандардан бері адамзат керегіне жарарлық болса да жаратылмай жатқан қасиетті байлықтар мол еді. Бұлардың бәрі де қалғып тұрған мүмкіншіліктер болатын. Ақтарыла шыққалы тұрған баға жетпес байлықтар еді.

Бүгін “Менің өлкем”, “Социалистік Отаным”, “Өзгеріп өскен республикам” деген сөздерді біз зор мақтанышпен, қуанышпен айтқан, атаған шақтарымызда осындай болып түлеп үдеген, үдеп өрлеген дәуір-дәуренді, талай бақытты, таудай табысты, тарихты айтамыз.

Және де бір үлкен ой медеуі бар. Сөз тек көз жеткен мен болғанды ғана айтып тынуда емес. Қырық жылдың қызықты күнінде болғанның үстіне – болатынды, келгеннің үстіне – келетінді, жеткен үстіне – жететінді, асқан үстіне – асқақтай, үдей түсетінді түгелімен бұлдырсыз айқын болашақ түрінде ойға аламыз. Жеткеніміз, тапқанымызбен қатар, алдағы мүмкіншілікті, жақын мүмкіншілікті шексіз мол ырыс дүниесіндей, тарихтың анық алтын арай асыл бетіндей есепке қосамыз.

Осылайша өткен аз жылдардағы жеткенмен, алдағы аз жылдарда жететінімізді, жетісе түсетінімізді қырық жылдық тәрізді асу белде атап санап межелесек, ол мақала түгіл, кітап бетіне де сыймастай. Түгелімен толық таныту бір мамандық емес, сан білімпаз дана оңайлықпен жеткізе алмас иен дүние болар еді.

Осы жайларды жалпы оймен топтай шолып еске алған шақта бұрынғы өткен аталар заманынан қалған бір нақыл еске түседі. Өзінің сол замандағы шама-шарқына қарағанда

едәуір сапалы бір ой түйген ескі нақыл бар. Елу жылда елдің тірісі мен өлісі, атасы мен баласы, немересі болса бірі кетіп, бірі келіп, қауым ауысатыны дұрыс аталған.

Рас, елу жылда баба буын орнына бала буын келетіні шын. “Ел жаңа” дегенді жарым ғасырмен шамалап бұлай атау – тапқыр ойдың қысқа түйген дәл түйіндісі. Соның ар жағында тағы бір қызық жайды, сол күнгі ел даналығы және де қызық түйген. Онысы “Қырық жылда қазан жаңғырады” дегені. Әрине, бұны біз маркстік затшылдық ұғымға, философиялық тезиске жеткендік демейміз. Ол дәрежедегі затшылдық философиялық қисынды бұл нақылдан туғызу зорлық болар еді.

Бірақ заманның өткенін, ауысқанын тарихтық тұрғы-тұрғы кезендерде, өз шамасынша топшылап түйгісі келген жайларды жаңағы нақыл да анық аңғартады. Ал соншалық есті, сапалы айтылған халық даналығы бола тұрса да, сол ойдың өзі де біздің ендігі, мына қырық жыл ішіндегі табысымыз бен тарихымызға мүлде өлшеу де, мөлшер де болуға жарамай қалғанын айтпасқа болмайды.

Қазақ халқының қырық жылдан бұрынғы мимырт тарихының сүлесөк баяу қимылында, шабан-шардақ қозғалысында зорға барып байқалатын болымсыз өзгерістері, әрине, біз көшіп өткен мынау қырық жылдық сапарымызға әсте шендесе алмайды. Қырық жыл бұрын өткен нелер ел қамқоры, ойшылы саналған ақылды ағаның ойы түгілі, қиялына оралмаған күйлер, күндер болып өтті. Қиялдың да нелер алғыры, қырағысы – тіпті тұманды түс мекенін шарлайтын кезегені, шарқ ұрғышы да, бәр-бәрі де білу түгіл, болжай алмастай өзгеріс болды. Әлем таңырқар тарихқа, табысқа жеткен шақтамыз. Өріс алып жетіп тұрған биік тұрғы тұрағымыз бар. Осы жайды және де жоғарыда аталған келешек күндердің болашақ жаңалықтары, жаңғырулары, жеңістері, табыстарымен қоса мөлшерлеп межелесек, ол тіпті де ой-қиялдың құшағына сыймастай ғажайып танылады.

Дәл осы соңғы ай мен жұмалар, күндер ішінде біздің Отан өнері аспанға атып, әлемді таңырқатып отырған “Жердің жасанды серігі” дегеннің өзі қаншалық. Біздің алдағы күндерге арналған жеңіс-жетісудің күдіретті мүмкіншілігі қандай боп шықты.

Адамзат тарихын әлекке салғысы келген араны бұзық империалистерден дүниені амандап, бейбітшілікті тұрақты етіп алу біздің социалистік әлеміміздің ұлы адамгершілік арманы болып отыр. Адамзаттың жаңа қырғынын тілеген Американың қанқор империалистерінің дегені болмай, бейбітшілік пен халықаралық достықты ұран еткен біздің Отан арманы жеңіп, өктеп шығады. Бұл күмәнсіз келешек! Сол күнде біздің ғылым мен өнер тауып шешіп, меңгеріп алып отырған атом қуатындай қуаттар осы өзіміз жайлап, қыстап, мекендеп жүрген дәл бүгінгі социалистік өлкеміздің де талай табиғаттық олқылық, кемшіліктерін түзейді. Бүгінгіден де жаңғырта, жайната түсетінін біз күмән етпейміз.

Құмдарда хош иісті мәуелі бақтар, шөлдерде күміс сулы бұлақтар, құрғақ далаларда ұзын аққан өзендер сан өлкелерді гүл жайнататынына және де күмән жоқ. Ол күннің баласы мен жасы қазіргі біздің буындардың қырық қана жыл ішінде қыруар ғасырды басып өткенінен де тез өседі. Нелер тарихтық асуды олар бізден де шапшаң асып өтетін болады.

Біздің бала, немере, шөбере буындарымыз, социалистік қазақ ұлтының келешек жақын нәсілдері — барлық Отан халықтарының нәсілдеріндей, өте шапшаң, өте сапалы күйде, ерте ержететін болады. Кейінгі нәсілдер бізден де жіті-жарқын, үлкен қарқын тауып өседі деп сенеміз. Міне, бұның да аты — алтындай болашақ.

Қырық жылдың ой-қиялға өзгеше қанат бітіре қуанта-тын жеңісті жорықтарын айта келе, біз бұдан былайғы болашақты — коммунизм жарығына қарай маңғыстап басқан болашақты толық бақыт, шалқар шаттық арнасы мен аңсары деп санаймыз.

СССР ХАЛЫҚТАРЫ ӘДЕБИЕТТЕРІНІҢ ӨРКЕНДЕУІ

Ұлы Отанымыздың рухани байлықты мол тану жөнінде Одақтағы барлық елдердің әдебиет жолындағы өсу, даму процестерін танып білу – қасиетті міндет. Жалпы оқушы жұртшылықты патриоттық бағытта, совет халықтарына достық бағытта тәрбиелеу үшін коммунизмді жасаушы барлық туысқан елдеріміздің ой мәдениетімен жақсы таныстыру шарт.

Көп ұлтты мемлекетіміздегі мол әдебиеттік процестердің заңдылық бітім бағдарын танытпақ керек. Әдебиеттерді қатарынан тұтас зерттеу әрбір ұлттар көлемінде әр алуан тарихтық жағдайдағы өсіп, дамудың заңды қалпын аңдатады. Зерттеу ойдағыдай өрістеу үшін әрбір ұлттық, мәдениеттік көлемде реализмнің өсіп, дамып, қалыптасуын білу керек. Сол ретте әдебиеттік дамулардың ішінде орыс әдебиеті алдымен ескеріледі. Он тоғызыншы ғасырдағы орыс классикалық реализмі және совет дәуіріндегі социалистік реализм көлеміндегі ең алдыңғы қатарлы үлгілері арқылы бағаланады.

Орыстың классикалық әдебиеті мен совет әдебиетінің творчестволық тәжірибесі Одақтағы барлық халықтар әдебиеттерінің өсіп, дамуына ерекше әсер еткен. Сондықтан ол әдебиетті ұдайы еске ала, барлай отырып, зерттеулер жүргізу ғылымдық өнімді жолды аңғартатын болады. Сонымен қатар әрбір халықтардың өз әдебиет ерекшелігі есебінде саналатын ұлттық форманы сол халықтың тарихтық даму жолындағы ерекшеліктермен тығыз байланыстыра зерттеу керек. Сол әр әдебиеттің ерекшелік жаратылысын, қалпын орыс әдебиетіндегі реализммен жалғастыра тексеру шарт. Орыс әдебиеті көлеміндегі тәжірибені өзге әдебиеттер тәжірибелерімен жалғастырып, іштей астас, астарлас етіп тексеру ғылымдық өнімді жол саналмақшы.

Әдебиетіміздің ішінара байланыс, қарым-қатынастарын олардың бір-біріне жақындаса араласуымен зерттеу дұрыс. Бұны әдебиет тарихы ғылымының бір зор мұраты деп санау керек. Осы ретте, Одақтағы елдеріміздің алдыңғы қатарлы әдебиеттерін, бастығы орыс әдебиеті етіп, тіл, тарихтық жақындықтарына орайлап, бірнеше топқа бөлуге болады. Сол топтар мыналар:

Бірінші, орыс әдебиетіне жалғас, батыс славян халықтарының әдебиеті – украин, белорус әдебиеті. Екінші, Прибалтика халықтарының әдебиеттері – литван, латыш, эстон әдебиеттері. Үшінші, Кавказ халықтарының әдебиеттері – грузин, армян, азербайжан және Солтүстік Кавказ халықтарының әдебиеттері. Төртінші, Орта Азия, Қазақстан халықтарының әдебиеттері – қазақ, қырғыз, өзбек, түрікмен, тәжік әдебиеттері.

Бұл әдебиеттерді бір-біріне жалғастыра зерттеу жайы, тегінде, әдебиет тарихын, “СССР-дің жалпы тарихын” зерттеу негізіне жақын, ұқсас келу керек. Тегінде, осылайша зерттеулер молая, кеңейе, толған шақтарда, түбінде барлық Одақ халықтарының “жалпы совет әдебиет тарихы” туып, дамуға болады. Бұл ретте жалпы әдебиеттік лекциялар салғастыра зерттеу негізіне көбірек сүйенеді.

Туысқан әдебиеттерді салыстыра, тоғыстыра зерттеген шақта әр халықтың ұлы-кішілігіне қарамай, өзінің ерекшеліктері, рухани байлығы бар екенін есте тұту шарт. Сол барлық елдеріміздің ескі қазыналарының мұрагері бүгінгі совет әдебиеттері екенін ерекше есте тұтамыз. Бұл жолда Ұлы Октябрь социалистік революциясы біздің Отандағы әдебиет атаулының өсу жолында әрі зор, әрі ұлы асу екені мәлім.

Барлық халықтарымыздың социалистік ұлттарға айналған шақтарында, советтік мемлекеттік тіршіліктері мазмұны социалистік, түрі ұлттық әдебиет жасауға мүмкіндік береді. Сол арқылы Коммунистік партияның ұлт саясаты өркендей түсіп, барлық советтік халықтардың әдебиеттері құлаш ұрып өсе бастады.

Одақтағы бар халықтардың совет әдебиеттері сол халықтар тарихында ең жаңа, ең негізгі соны мазмұн тудырды. Олары – коммунистік идеяға, халықтық санаға сүйенген шеберлік әдісі. Бұл әдіс барлық туысқан

әдебиеттерге ортақ социалистік реализм әдісі. Сондай сапа, сипаттағы совет әдебиеттері – көп ұлтты теңдік іргесінде туатын әдебиеттер. “Совет әдебиеті тек орыс тілінің әдебиеті емес, ол – бүкіл одақтық әдебиет” (М. Горький). Совет әдебиеттерінің даму жолындағы идеялық негізі лениндік-коммунистік ұлт саясатынан туады.

Бұған қосымша айтылатын негізгі бір жай – ұлттар әдебиеттерінің даму проблемасы бұрынғы революцияшыл демократтардың еңбектерінде де аталғандығы жөнінде. Әрбір көркемөнерде ұлттық мазмұн болуы ерекше қасиет екенін ең әуелі Белинский атаған, Крылов, Пушкин, Гоголь ерекшеліктерін сипаттағанда, Белинский оларды ең алдымен орыс халқының ұлттық жазушылары деп таныған. Сондықтан да Белинский космополиттердің “жалпы адамдық”, “жаппай ұлттық” өнері деген “жүйесымақтарына” мүлде қарсы болған. Осымен қатар, Белинский халықтардың ұлттық рухы тудырған қазыналары ауысып араласуын шарт еткен. Көркемөнерде ұлттық форманы реализмнің үлкен бұйымы деп таныту Белинский жүйесінің басты шарты болады.

Россиядағы халықтардың әдебиеттері турасында достық қамқорлық ойларды Герцен, Чернышевский, Добролюбов, Салтыков-Щедрин де көп айтқан. Бұл ретте орыстың ұлы жазушылары: Пушкин, Лермонтов, Белинский, Герцен, Чернышевский, Короленко, Чехов – бәрі де патшалық тәртібі езгіге ұшыратқан “бұратана” халықтардың праволарын жоқтасқан.

Орыс әдебиетінің көп үлгілерінде Россиядағы “бұратана” ұлттар адамдарын суреттеулер жиі ұшырайды (Пушкин, Толстой, Короленко, Чехов шығармаларынан сол мысалдарды тегіс көруге болады).

Алдыңғы қатардағы орыс жазушыларының көпшілігі Россиядағы езілген ұлттарға зор достық, тілектестікпен, гуманизм тұрғысынан қараған. Октябрьден бұрын, Россиядағы езілген халықтардың азаттығы жолында Горький де күрескен. Сол халықтарды Горький дүниежүзілік мәдениеттің өркендеп, өсу жолында мол қуат қосатын қазыналы қор деп білген. Сонымен қатар, Горький буржуазиялық-ұлтшылдыққа да қарсы шыққан. Осы жақтарынан қарағанда, Горькийді ұлттар әдебиеттерінің

революциядан бұрынғы және совет дәуіріндегі халықтық қасиетті күштерін қарастырушы – деп түсінеміз. Сол ретте Горькийдің көркем шығармалары мен публицистикалық еңбектерінің басшылық бағасы да аса зор болған.

Осындай жоғарыда аталған жиын жағдайлардың барлығы көп ұлтты совет әдебиетінің даму арнасын салған. Барлық советтік жазушылардың творчестволық тұтас одағы болудың өзі де зор тарихтық мәні бар жай. Сол одақтың бағасы жөнінде Горькийдің бірінші съезде айтқан сөзін есте тұтамыз. “Әр ұлтты, әр тілді барлық республикалар әдебиеті одақтық отан пролетариатының алдында біртұтас дүние боп бірігіп тұр. Барлық мемлекеттердегі революцияшыл пролетариаттың алдында, барлық бізге дос дүниежүзілік әдебиетшілердің көз алдында сондайлық біртұтас дүние болып таныла алады” деген.

Бұдан жиырма жыл бұрын совет әдебиетінің өркендеуін біздің ұлы досымыз, ұстазымыз Горький алдан болжап айтып беріп еді. Ол туысқан елдердің жазушыларына өз әдебиеттерінің өткен шақтарын, бұрын басып өткен кезеңдерін жақсылап тануды кеңес еткен-ді. Совет жазушыларының алға қарай өнімді жолмен өрлей өсуіне сол қажет деп кеңес берген.

Қазіргі шақта I съезд бен II съездің аралық дәуірінің өзін алғанда да, біздің әдебиеттердің ерекше басымдап өскенін аңғардық. Негізі бір, ұлты мол совет әдебиеті Отанымыздың жалпы көркем әдебиеттік қазынасына әр халықтың әдебиетінен туған, толып жатқан жаңалық қазыналарын қосты.

Бар халықтарымыздың мәдениетке өрістеген ұлы қозғалысында мешеулеп қалған ел жоқ. Революциядан бұрын жазу таңбасы болмаған елдердің де әдебиеттері зор табысқа жетті. Осындай көп салалы, көп арналы өсулер сапарында орыстың реалистік әдебиетінің ұстаздық көмегі ерекше зор болды. Бергі дәуірді қойып, халықтарымыздың әдебиеттерінің өткен шақтарына көз салсақ та, көп тамаша үлгілерін көреміз. Азербайжанда – классик демократ Мирза Фатали Ахундов және Сабир мен Мамедкулизаде; Грузияда – Чавчавадзе; Арменияда – Абовян, Налбандян; Қазақстанда – Абай; Осетияда – Коста Хетагуров; Татарда – Тоқай – баршасы да өздері ағартушы демократ-

тар бола тұрып, орыстың классиктерінен анық реализм өнерін үйренген. Олардың бәрін де ұлы орыс әдебиеті шыншылдыққа баулыды. Өмірді нақтылы суреттеп, халықтарына көркемөнерімен еңбек етуге, қамқорлық етуге үйретті. Сол сырымен қатар орыс әдебиеті ұлттар әдебиеттерінің ерекшеліктерін жойған жоқ. Қайта орыс әдебиетінен үйреніп өсу, әрбір ұлт жазушыларының реалистік өнерді баурай отырып, өзіндік ұлттық түрді шеберлікпен дамытуына жәрдем етті.

Ал Ұлы Октябрьден соңғы дәуірде туысқан халықтар әдебиеті өзгеше шапшаңдықпен дамыды. 1930 жылға шейін өзіндік жазу таңбасы болмаған Тува халқының жазушысы Салчак Тока Горькийдің дәстүрі бойынша реалистік роман тудырды. Сол еңбегі социалистік реализмнің шебері деген баға алғызып, бүкіл Одақ көлемінде жақсы танылды.

Орыс әдебиетінің дәстүрлері Октябрьден кейінгі көркем-сөз өнерінің даму процесін екі үлкен арнамен өркендетеді. Бұның бірі – ауыз әдебиеті, екіншісі – жазба шығармалар дәстүрі. Барлық халықтарымыздың ауызша шығармалары өз ұлттары көлемінде жазба поэзиясы тудырған үлгілері бойынша орыс поэзиясының дәстүрлерін бойға сіңіреді. Сол процестер нәтижесінде ауызша әдебиеттің халықтық және социалистік реализм негізіндегі поэзиясы дамып өркендеді. Бұл процесті дағыстан ақыны Сүлейман Стальский, қазақ ақыны Жамбыл мен Нұрпейіс, қырғыз ақыны Тоқтағұл, Әлімқұл Үсембаев, Османқұл Бөлебалаев, түрікмен ақыны Ата Салих, өзбек ақыны Исмаил шайыр, Фазил Юлдаш, қарақалпақ ақыны шайыр Садық, шайыр Аппас тәрізді көп-көп халықтар ақындарының творчестволық тәжірибелерінен байқауға болады.

Советтік шығыста жазба поэзияның бар халықтар әдебиетінде қатты дамығанын көреміз. Маяковский, Тихонов, Исаковский, Твардовский сияқты орыс ақындарының халықтық поэзияның жаңа жолдарын іздену тәжірибелері туысқан елдер ақындарының шығармаларынан үлкен орын алады. Сәбит Мұқанов, Ғафур Ғұлам, Аалы Тоқамбаев, Берді Кербәбаев, Тұрсын-заде, Тайыр Жароков, Әбділла Тәжібаев, Жомарт Бөкенбаев, Ата Каушұтов тәрізді ақындардың бәрі де өзіндік жаңа үлгілер тудырады. Сонымен қатар бұлардың бәрінің шығармасы орыстың советтік поэ-

зиясымен іштей терең, нәзік байланысты болып отырады. Саяси лирикада Ғафур Ғұлам, Мырза Тұрсын-заде Одақ көлемінде көрнекті орын алды. Терең ойлы патриоттық поэзияда Самед Вургун, Мұса Жәлел сияқты ақындардың советтік шығыс поэзиясының Одақ көлемінде үлкен орын алғандығы айқын.

Көркем проза үлгісін алсақ та, Горький дәстүрінің аса зор екенін байқаймыз. Мысалы, әр халықтың революциядан бұрынғы шындығын суреттегенде, революцияшыл жұмыскер табын бейнелеуде, немесе капиталистердің, феодалдардың әкімшілігін, үстемдігін жою жолында алысқан қалың бұқара тартыстарын суреттегенде де Горький дәстүрі көп көмек еткенін көреміз. Сол дәстүр, мысалы, Садриддин Айнидің романы “Кұлдар”, Упиттің романдары “Жасыл жер”, “Бұлттағы сәуле”, Қауи Нажмидің “Көктем желдері”, Мехти Ғүсейннің “Таңертең”, С. Рагимовтың “Шамо”, Гудайтис Гузавичустің “Игнатос ұстаның шындығы” деген романы сияқты барлық шығармалардан байқалады.

Горькийдің ұлы дәстүрлерінің тағы кейбір тарамын революцияшыл тақырыпқа жазылған шығармалардан да аңдауға болады. Мысалы, Шығыста 1916 жылда болған халықтық көтерілістің тақырыбына арналған бір топ шығармалар бар. Олар: қазақта Сәбит Мұқановтың “Ботагөз”, өзбекте Айбектің “Құтлұғ қан”, түрікменде Берді Кербабаетовтың “Айғытлы адым” романдары. Осы шығармаларда революция тақырыбы мен азамат соғысы тақырыбын бейнелеуде орыс әдебиетіндегі реалистік дәстүрлері айқын аңғарылады.

Және сол шығармаларда орыс совет әдебиетінің ең тұңғыш ірі шығармаларының әсерлері де байқалып отырады. Мысалы, Фурмановтың “Чапаев”, Серафимовичтің “Темір тасқыны”, Алексей Толстойдың “Ғазап кешулер үстінде” сияқты романдардан аңғарылып қалады. Сол ретте Шолоховтың “Тынық Дон” романы мен Кербабаетовтың “Айғытлы адым”, С. Мұқановтың “Ботагөз” романдарында тақырыптық, тарихтық ұқсас жайлар бой көрсетіп отырысады. Ал бертінірек кездегі “Көтерілген тың” романына советтік шығыс жазушыларының тудырған көп романдары үндес келеді. Мысалы, Абдулла Каххардың “Қос шынар оттары”, Ғабиден Мұстафиннің “Шығанағы”,

Пәрда Тұрсынның “Оқытушысы” біраз жақтарынан үйлес келеді. Советтік халықтар қатарына кейінірек келіп қосылған Прибалтика республикаларының бірнеше шығармалары да бір бітімдес боп, Шолохов шығармасына кей жақтары ұқсас шығады. Мысалы, Анна Саксенің “Тауға”, Ганс Леберехтың “Коордия сәулесі”, Вилис Лацистің үлкен еңбегі – “Жаңа жағаға” деген шығармалары да адам санасындағы тыңды көтеру мақсатына арналған, тарихтық кең арналы романдар.

Осылайша біздің халықтарымыздың тарихтың әр саты ұлы кезеңдерінде бір алуандас тақырыптар қайталай түсіп, іштей аралас, жалғас суреттеліп отырады. Бұл жайларды жалпы тарихтық үлкен толқындарының ерсілі-қарсылы табысы тоғысып, араласа дамып бара жатқан қалпымен теңеуге болады. Мысалы, Ұлы Отан соғысы кезінде сол Отанды геройлықпен қорғау тақырыбын орыс совет әдебиетінде әрі кең, әрі зор үлгіде Фадеевтің “Жас гвардия” романы суреттеген еді. Соған ілесе қазақ совет әдебиеті көлемінде Ғабит Мүсіреповтің “Қазақ солдатты”, Әбдіжәміл Нұрпейісовтың “Курляндия” романы туды.

Тарихтық сын кезеңде халықтар достығын үлкен тақырып етіп, тылдағы еңбекті көрсететін романдар да жазылады. Ғұмар Башировтың “Намыс”, Түгелбай Сыдықбековтің “Біздің заманның адамдары” сол арнада шыққан шығармалар еді.

Мехти Ғүсейіннің “Апшерон” романы, Ғабиден Мұстафиннің “Қарағандысы”, Керей Мергеннің “Нарыштау төсінде” деген, Ф. Гладковтың “Цементі” тәрізді, Леоновтың “Сот” тәрізді романдары социалистік қоғамның алғаш туған жайларын таратады.

Орыс әдебиетінің алып суретшілері Л. Толстой, М. Горький салған реалистік дәстүр тағы бір топ тарихтық шығармалардың туып, өсуіне үлгі-өнеге берді. Айбектің “Науаи”, Файзидің “Тоқай” атты романдары және Самед Вургунның “Вагиф” пьесасы, Абовян, Налбандян жайларындағы шығармалар – бәрі де бұрынғы өткен ақын-жазушыларды шындық үшін, ел азаматтығы үшін алысып ізденушілер қалпында бейнелейді. Бұл жайларда орыс халқының революцияшыл-демократиялық жолдағы ұлы бағыты, үлгілі мектебі шығармаларға көп нәр, мән қосқаны даусыз.

Советтік шығыс елдерінің әдебиетінде тағы бір мол түбір тәрізді, іштей туыстас келетін бір топ романдар бар. Өткен дәуірді немесе советтік құрылыстың алғашқы тарихтық кезеңдерін біраз жазушылар өз бастарынан кешкен жайлармен жалғастыра таратады. Осындай үлгіде туған, Одақ көлемінде мәлім болған автобиографиялық романдар өзі бір алуан. Бұның мысалдары: Ф. Гладковтың романдарынан, Садриддин Айнидің “Бұхара”, Сәбит Мұқановтың “Менің мектептерім”, “Өмір мектебі”, Ұлуғ-задениң “Біздің өмір таңертеңі” деген романдарынан көрінеді.

Жоғарыда айтылған, Отан соғысы кезіндегі колхоздық құрылысқа арналған шығармалар тобы да біздің әдебиеттерде мол өрістейді. Бұған Мұқановтың “Сырдария”, Мұстафиннің “Шығанақ”, Айбектің “Алтын өлке желдері” деген романдарын қосуға болады. Өзіне бөлек бір алуан қызықты, күрделі тақырып есебінде революциядан бұрын ұлттық жұмысшы табының туып, қалыптасқан жайын баяндайтын елеулі шығармалар да жазылады. Бұл қатарға Қауи Нажмидің “Көктем желдері”, Ғабит Мүсіреповтің “Оянған өлке”, Мехти Ғүсейннің “Таңертең” атты романдарын қосуға болады.

Тақырып топтарымен аталып өткен жоғарыдағы әр алуан шоғыр-шоғыр шығармаларды салыстыра талдауда ұқсастықтарын ашумен қатар, бір-бірінен айырмасы, артық-кемдік жайларын да салыстыра сынау керек. Солайша салыстыра зерттеу ретімен шолғанда, С. Мұқановтың “Ботагөз” романы, Айбектің “Құтлұғ қан” романы бір алуан ойларды тудырады. Бұл екі романда бір-біріне жақыннан жанасатын, әрі ұқсас, әрі ортақ жайлар аз емес. Бірақ сонымен қатар тақырыпты көркемдік жолмен шешуде жазушылардың әр алуан ізденулері айқын байқалады. Екі романда да оқиғаның қайнар күші халық жағында. Сол халық өкілдері есебінде типтік бейне боп қалыптанған: Асқар, Ботагөз, Амантай (“Ботагөз” романында), Юлчи, Ярмат, Қаратай (“Құтлұғ қан” романында) көрінеді. Екі романда да еңбек елінің таптық санасының өсуі, қанаушыларға қарсы ойларының өрлеуі реалистік үлгіде қалыптанған. Айбек романының бас геройы батырақ Юлчи тап тартысы қажеттігін түсініп, көтерілістің қажырлы

қайраткері болды. Айбек өз геройларының психологиясын, халықтық салттарын үлкен шеберлікпен бейнелейді.

Жергілікті әкімдерге қосылып, патшалық үкіметінің көмекшісі боп шығатын жадидшіл ұлтшылдардың қаскөйлік зұлымдығын айқын ашады. Бұлар халықтық қозғалысты басып, тұншықтыруға талпынады. Романда сол жадидшілдерге қажырлы қайратпен қарсы тұрған еңбекші бұқараның интернационалдық қасиеттері көрінеді.

Сәбит Мұқановтың “Ботагөз” романы да көтеріліс тақырыбын дәл жаңағыдай идеялық бағытта бейнелейді. Бірақ сонымен қатар екі романның осы тақырыптағы идеялық творчестволық желісінде өз өзгешеліктері бар. Мысалы, Айбектің романындағы әйел – герой Гүлнәр, бай малайының қызы бола тұра, өз правосы үшін алыспайды. Оның тірлік болмысы әлі әлсіз шарасыздықта. Ол барынша өткен шақ тұтқынында. Ал Мұқановтың герой әйелі – Ботагөз батыл қайраткер. Оның бар жаратылыс бітімінде, ой-арманында болашаққа қарай бой ұрған революцияшыл романтиканың қасиеті бар. Және сол Ботагөз тек ақын қиялы тудырған образ емес, ол реалдық типтік образ. Себебі сол замандағы қазақ әйеліне лайықты болған жақсы қасиеттің талайы бұның бойына жақсы жинақталып берілген. Сөйтіп, Сәбит Мұқанов жалпы шығыс әйелдерінің тағдыры жайын барлық Орта Азия халықтарының әдебиеттері үшін бағалы болған қалыпта шешіп таратады.

Айбек революцияның алдындағы халді бас геройдың қаза табуымен аяқтайды. Мұқанов өз геройларын революцияға жеткізіп, азамат соғысына араластырады. Тақырыбын бұлайша шешу отызыншы жылдардағы қазақ әдебиеті үшін аса қажет еді. Ол әдебиет өзінің барлық жанрында социализмді жасаушылардың қарқынды оптимизмін бейнелеуге беттеген болатын.

Ал осы аталған екі романға ортақ тағы бір ерекшелік бар еді. Бұндағы геройлар жарыс жолында өсіп, дамығанда тек мүлтіксіз тура түзу жолмен ғана өсіп, дамиды. Бұлардың бойында, барлық сана-ойында толқу, қиналу жоқ. Ал түркімен жазушысы Берді Кербабевтың “Айғытлы адым” романында Шолоховтың “Тынық Донына” ұқсас келетін бір мол мазмұн бар. Бұл романның геройы Артық халық бақыты үшін алысатын анық толық қайраткер болудың

алдында, қиын кешулерден өтеді. Қайшылығы мол тіршілік тартысында жаудың торына түсе жүріп, өсетіні де бар.

Осы алуандас шығармалардың барлығын тексерулер тұсында ұлттық дәстүр мен ұлттық формалар қаншалық келісім, көркемдік жайда көрінгенін қоса талдау керек. Әрине, біраз сол ұлттық дәстүрді мәңгі айнымас, дамусыз, өзгеріссіз қалыпта тұрған жайында қарауға болмайды. Зерттегенде ұлттық дәстүрді үнемі дамып, өзгере отыратын процесс ретінде тану керек. Сол жолда әр халық мәдениеті өзге туысқан ұлттардың және ең алдымен әсіресе орыс халқының, советтік қоғамының озғын үлгі дәстүрлерін баурай отырып өсетінін ұдайы есте тұту шарт. Шынайы өнерлі, зор саналы совет жазушысы барлық қоғамның озғын ойларын қалыптап, көркем етіп көрсетуші болғанда өсте ескілікті шағын дәстүр көлемінде қала алмайды.

Мысалы, бұрын көшпелі болған елдің ортасынан шыққан жазушы сол шаруашылық-қоғамдық жағдайлардан туған көшпелілік-патриархалдық қалып дәстүрлердің көлемінде қалса, қаншалық өнер табар еді? Мазмұны бір, көп ұлтты совет әдебиетінің құлаш ұрып, көркейіп даму жолдарын зерттегенде бөріне ортақ шындықтарды, процестерді әрі тұтас күйде талдап отыру керек. Әрі, жаңағы айтқандай, озық ұлттық дәстүрді жеке-жеке ерекшеліктер есебінде және де ұдайы қамтып, анықтап, аша зерттеп тексеру шарт. Сонда әдебиет тарихының совет дәуіріндегі көп салалы күрделі өсу жолдары маркстік-лениндік эстетиканың кең көлемді зерттеу шарттарына жауап ұрарлық болады. Социалистік мәдениеттің көлеміндегі ұлттық түр мәселесі – зор мәні бар мәселе. Көп ұлтты совет мәдениетінің жан-жақты екендігін танытатын үлкен бір белгі сол. Жоғарыда кейбір топ шығармаларды туысқан елдердің әр алуан шығармаларынан алып тексергеніміз тәрізді, енді біраз жаңа тақырыпқа жазылған бірнеше романды салыстыра талдап көрейік. Бұнда да әдебиеттік дәстүрді ұлттық түр жайымен байланыстыра талдаймыз. Мысалға, әр ұлттың әдебиет көлемінде туған алты романды алайық. Олар: Ғұмар Башировтың “Намыс” (татар тілінде), Айбектің “Алтын өлке желдері” (өзбек тілінде), Ғабиден Мұстафиннің “Миллионері” (қазақ тілінде), Түгелбай

Сыдықбековтің “Біздің заманның адамдары” (қырғыз тілінде) деген романдары, бұларға лайық түр мәселелерін тексеру жөнінде Бабаевскийдің дәл осы романдарға ұқсас екі романын еске ала отырамыз. Олар: “Алтын жұлдызды жігіт” және “Жер үстіндегі сәуле”. Аталған романдардың бәрі де 1948-49 жылдар шамасында шыққан. Тақырыптары – туыстас, ортақ тақырып.

Ұлы Отан соғысы кезінде социалистік деревняның тірлігін көрсететін (“Намыс”, “Біздің заманның адамдары”) және соғыстан кейін алғашқы жылдарды көрсететін (“Алтын жұлдызды жігіт”, “Жер үстіндегі сәуле”, “Миллионер”, “Алтын өлке желдері”) осы романдар бірінен-бірі бөлек жағдайда, еліктеусіз өзді-өз заңды ортасында туған. Сонымен қатар бұлардың идеялық ішкі байланыстары өте мол. Адамдарының сезімдері, ойлары, тартыс, тағдырлары да соншалық ұқсас. Бұл романдарды оқығанда орыс, өзбек, қазақ, татар, қырғыз тілдерінде бір үнмен жырланған бақыт жырын, тұтас халық хорын естігендей сезінесің. Бұрынғы замандағы халықтар арасындағы жатырқаулық жойылған. Жеке адам мен тұтас семья, қоғамдық, мемлекеттік тірліктер жөнінде барлық ұғым, нанымдар мүлде өзгерген. Кубаньнің азаматтары Сергей Тутаринов пен Кондратьев “Шолпан” атты татар колхозындағы Мансуров, Хайдар, Нәфисаға жақын туыстай. Сол сияқты “Қаһарман”, “Елебай” колхозындағы өзбек Үктәм, Мирхайдар, Көмилаға да бір туғандай. “Амангелді” атты қазақ колхозындағы Жомарт пен Жанатқа да сондай жақын. Қырғыз жастары Шарғын, Ақияға да соншалық туысып тұрған жандар.

Осы романдардың барлық геройлары өздерінің ұлы Отанын, ардақты халықтарын барынша адал, жарқын жүрекпен сүйеді. Бұлардың бойында, әрқайсысы әр мінезді совет адамдары болумен қатар, зор қайраткер адамдардың ер сенімдері бар. Бәрі де – жан-жүйе бітімдері, қасиетті мүдделер, армандары алысқа меңзеген, тегіс, жарықшағы жоқ тұтас бітімді адамдар. Сондай адамдарға арналған осы шығармалардың әрқайсысына лайықты қонымды болған өзіндік өзгешелігі де бар. Әр романның өз стилі айқын аңғарылады. Әсіресе сол ерекшеліктер халықтардың тіл

мәдениетінің өзгешелігіне, өскелеңдігіне қарай нақтылы боп қалыптанған. Сондай тіл өзгешелігі жағынан қарасақ, “Миллионер” мен “Біздің заманның адамдары” романында іштей көбірек үйлес келген, ұқсас бітімдер байқалады.

Бұл романдардың авторлары әр алуан тың ұғым, термин, жеке сөз, сөйлем мысалдарын орыстың әдебиет тілінен де алады. Соның үстіне қазақтың, қырғыздың тілдерін байыта түсетін өзіндік жаңалықтар да қосады. Бірақ былай ете отыра, бұл екі жазушы да негізінен өздерінің ұлттық тілдерінің ауызша сөйлеу дәстүріне көбірек меңзейді. Бұның себебі де түсінікті.

Қырғыз, қазақ әдебиеттері жазба дәстүр жағынан жас әдебиеттер болғандықтан, бұлардағы ұлттық традиция, әрине, көбінше ауызша сақталған тіл мәдениеті – фольклор дәстүрі ретінде болған. Бұл романдардың тілдері бай, көрікті. Көпшілік оқушыға түсінікті болғанда, жазба әдебиет тілі мен ауызша сөйлем тілдің халық дәстүрінде жігі соншалық ажыраспаған кезенді аңғартады. Бірақ осылай бола тұрса да, сол жазушының өзді-өз арасында және де айырмыстары бар.

Сыдықбеков халықтық мақал, мәтел, шешендік өрнектерді, сөйлем орамдарды сол халықтық үлгіден көп өзгертпей алады. Ал Мұстафин халықтық үлгіні еске алумен қатар, өз жанынан тың, шебер, шешен афористік үлгілер тудырып отырады. Бірақ осы екі жазушының да геройларының ішінде қартаң адамдары шеберірек, шешенірек сөйлейді.

Баширов пен Айбектің романдарында тіл ерекшеліктері басқаша шыққан. Олар сөздің көрікті, үлгілі орамдарын фольклор мен ауызша сөзден алудан гөрі, жазба әдебиет үлгілерін молырақ пайдаланады. Әрине, бұлардың тілі де кітап тілі емес, өз халықтары тұтынып, қолданып жүрген әдебиеттік тіл. Жазба әдебиет дәстүрі ертерек заманнан жайылған бұл елдерде әдебиеттік тілдің жалпы ұлттық сөйлем тілінде үлгі беріп, әсер еткені мәлім жай. Сол ерекшеліктер жаңағы соңғы романдар үлгісінен айқын көрінеді.

Бірақ Айбектің романында халықтық, жанды, ауызша тіл атаулының бүгінгі байлықтарына мол бейіл бермегендік байқалады. Жазушы өзбектің көркем прозасының

синтаксисін өсіре дамытуға тырысатыны рас. Бірақ осы жолда сөйлемдері ауыр, шұбалаң келетіні бар.

Башировте тіл шеберлігі айқын, жарқын ұғымдылықпен үйлес келеді. Ол өз халқының жазба әдебиетіндегі жақсы дәстүрді татар деревнясындағы колхозшының шешен, шебер тіл байлығымен жақсы үйлестіріп, келістіре пайдаланған.

Тегінде, ұлттық форманың зор проблемасының бірі есебінде шығармалардағы тіл мәдениеті жайын әр кезде айрықша талдай тану керек. Өз геройларының еңбек әрекеттерін бейнелеуде жаңағы жазушылардың тағы да бірнеше ұқсастық пен айырмастары еске түседі. Мысалы, Фабиден мен Айбек еңбектегі әрекеттерді суреттегенде көркем құрылыс жайын қонымды етіп беру орнына қорытылмаған шикі материалдарды ұсынады. Себебі бұл жазушылар өз геройларының еңбектегі қайраттарын нақтылы түрде жете зерттемеген. Олардың қоғамдық ісіндегі пафосын өз көңілдерінен соншалық айқын түрде түсінбеген тәрізді. Бұл жағына келгенде, геройларының еңбек жайын Баширов орынды, қонымды етіп, шебер суреттейді. Оның адамдары геройлық еңбекке қадалып, төстабандап қайрат етеді.

Нәфиса бастаған еңбекші колхозшылар отряды өздерінің бар тартысы бойынша өмірлік, нақтылы тарихтық, шындық қалыпта суреттелген. Бұлардың іс-әрекеттері Волганың бойындағы Волгоградты геройлық қайратпен майдан ерлері қорғап жатқан жазда, дәл осы Волганың бойында суреттеледі. Өздерінің қажырлы қайратымен бұл колхозшылар да Волгоград үшін алысып жатыр. Башировтың романы жазушының нақтылы еңбекке барынша ден қойып, тереңдей бойлап суреттеуін аңғартады.

Совет әдебиетінде біздің халықтарымыздың достығын бейнелеу – ең қадірлі тақырыптың бірі. Бұл жөнінде туысқан ұлттар әдебиетінде, әсіресе ұлы орыс халқына және оның мәдениетіне шын махаббат құрметпен көңіл бөлу айрықша бағалы сипат саналады. Жаңағы романдарда және де орыс адамдарының жағымды бейнесін беруді талап еткен көп үлгілер бар. Бірақ бірталай романдарда орыс адамын суреттеуде даулы жайлар болады. Жаңағы романдардың

да кейбірінде сол орыс адамын орыс етіп көрсету орнына басқа ұлттық қалпына түгел ауыстырып жіберген әдет бар. Оған сылтау, себеп етіп сол орыс адамдарының туысқан ел арасында көп тұрғандығын, оның тілі мен салтын жақсы білгендігін айтады.

Осы жайға сүйеніп, жаңағы геройдың мінезін, ой-сезімін, тіл, сөз қалпын өзінің ұлттық жаратылысынан мүлде өзгертіп әкетеді. Мысалы, Сыдықбековтың романында Дмитрий ұстаның өзі, Надежда Сергеевна дейтін әйелі, Сергей атты ұлы, Мария деген қызы – баршасы да түгелімен “қырғызданып” кеткен. Мұндай тәсіл мен үлгіні қолдану арқылы жазушы өзінің ең бір қасиетті міндетін арзандатып шешіп, оңай жалтарып кетеді. Ол міндеті – орыс адамын оның халқына сай психология, ерекшеліктерімен анық орыс адамы етіп суреттеуде.

Барлық совет халықтарының ішінде, бауырлас дос ортада орыс адамы мәдениеттің, өскелең дәстүрдің, үлгілі қасиеттің асыл мысалдарын көрсету шарт. Себебі оның ұлты барлық социалистік ұлттар ішіндегі мәдениет, өнер, үлгі жағынан аға ұлт. Осы жайды романдар біркелкі дұрыс шеше алмаған.

Ғабиденде “Шығанақ” романының қазақша басылған қалпында орыс адамы Иванның жайы да жаңағы Сыдықбеков романындағыға ұқсас болып шыққан-ды. Осыған ұқсаған жай Сәбиттің “Сырдариясы”, ондағы Анатолий, тек аты мен кейбір қысқарған өмірбаян фактілері болмаса, басқа сөз, мінез, өмір жағынан түгелдей “қазақыланып” кеткен. Бұның да өз ұлты, орыс халқына сай ерекшеліктері көп білінбей, қазаққа ауысып кетеді. Бұл ретте қиын да болса тура жолды Айбек тауып жазды. Оның романында агротехник Акаскин де өзбек арасында 14 жыл өмір кешкен, өзбек тілін тамаша жақсы білген орыс адамы. Бірақ өзбектің колхозшы әйелдерінің ең сенімді, ең тәжірибелі ақылшысы, көмекшісі болумен қатар, ол әр мінезінде, әңгіме сөзінде анық орыс адамының өз бейнесін, тек-тұлғасын жақсы сақтайды. Сол романда инженер-ирригатор Астахов пен әйелі Галяны да өзбек колхозшылары анық орыс адамы қалыптарында жақсы ұғынып, аса жақсы көріседі.

Салыстыра зерттеу үстінде біздің барлық тексерулеріміз көп ұлтты жазушыларымыздың шығармаларына зор сын

талаптарды қоюмен қатар жүру керек. Әрбір талдау, тексеру, зерттеуде бүгінгі совет жазушысына қойылатын халықтық, тарихтық, партиялық талаптардың бәрін түгелімен есте тұту шарт. Сол жөнде ұлы басшымыз Коммунистік партияның XX съезі атаған әдебиетке арналған сол талаптарды еске сақтау міндет. Әрбір сынға негізгі, бастаушы, таразы етіп қолдану қажет.

Енді осы тұрғыдан қарап, біздің әдебиетіміздің көбіне бірдей қойылатын біраз талаптарды арнап атап кету керек. Совет жазушыларының бар топтарының алдында тұрған ең қасиетті, ардақты міндет қазіргі замандағы совет адамдарының ұлы тұлғасын толық көрсетуде. Заманымыздың сол геройын, совет адамын зор қайратымен көрсетуді мақсат еткенде, оны асыра әсірелеп, әбден тыс мадақтап кетеді екеміз деп қорқу керек емес. Себебі біздің заман геройының тірлік болмыстағы шынайы өскен, жеткен өрісін, қалпын ойласақ, оның бойына, ірілігіне біздің жазып жүргеніміз шақ келместей. Мысалы, әдебиетіміз тудырған қай геройымыздың бейнесі Гастеллоның қаһармандық әрекетіне тең еді? Болмаса, Мересьевтің өміріндегі нақтылы патриоттық сезімі, болаттай құрыш қайраты соның жайынан жазылған кітапта асып түсіп жатыр ма?

Ұлы Отан соғысынан кейінгі әдебиетімізде бесінші бесжылдықтың озғын қайраткерлері тудырған еңбек батырлығына, озғын табыстарына сай келген қанша әдебиеттік бейне бар? Әрине, бұған қарап әдебиеттік геройды әшекейлеп, жалған бояумен түрлентіп көрсету керек демейміз. Қайта әсірелей бояушылық жазушының олақтық белгісі, дәрменсіздік қалпынан туған арзан дүние деп білеміз.

Совет адамының шынайы алып тұлғасын көрсетерлік шеберлікке жете алмай, жазушы жалған шаралар қолданатыны бар. Орташа ғана адамды алып, соның шапшағын ғана бейнесін арзан жолмен орынсыз әшкерелеп бояп, жалтыратып көрсетуге тырысады. Геройды “жақсы” боп көрінсін деп, өзінше жайлы ғана, бір оңай ғана ортаға апарып қосады. Ол герой өзгелерден ақылды болғанды, бірақ орташа адамнан озған ақылы да жоқ. Адамгершілік сипаты да, қиял арманы да сол орташа жандардың маңынан ұзамайды. Ол, мысалы, махаббат жөнінде төзімді, үнем

созар сабырлы келеді. Себебі оны жақсы көретін қыз да романның ең алғашқы бетінен бастап, бір бұған бойұрады да, айнымаған сезіммен, қызықсыз төзіммен, ешбір бөгет болмаса да, сол жігітіне қарай ұйыған қалпында қала береді. Бұл герой үй іші тірлігінде де өнегелі. Кәрі-жаспен ынтымақта, бар болмысында тырнақтай да ақау мен жарықшақ жоқ, жетістіре көрсетеміз.

Ескі сананың қалдығы сияқты кейбір болымсыз жайлардың өзі де бұл герой жақындай бергенде-ақ от қасындағы майдай еріп жөнеле береді. Айналадағы адам атаулыға ол әулиедей әділ-ақ және барынша белсенді. Оның іскерлік тәжірибесі де молдың молы. Бірақ сол тәжірибені қалай, қайдан тапқаны роман ішінде көрінбейді. Романның сыртынан, өтіп кеткен майданнан әкелген қасиет болады.

Бұл еңбек ететін орта алдын ала осыны тосып, тек осыған ғана қалтара қарап отырған соншалық жайлы болып әзір тұрады. Егіні себіліп, жері жыртылып, тек жауынын ғана тосып отырған өлке тәрізді. Міне, осындай жайлармен орташа ғана адамды “үкілеп, тұмарлап бергендей әдемілеп, мәпелеп көрсету арқылы дәуіріміздің шын геройының бейнесін бердік” демекші боламыз. Анығында, геройдың өзі шын, жақсының толық, анық өз тұлғасын берудің орнына бояулы, әшекейлі елесін береміз.

Орыс классикасының зор мәдениетті дәстүрінің тұрғысынан қарағанда, бұл істердің бәрі көркемдік жолындағы дәрменсіздік. Себебі ұстазымыз, ұлы мектебіміз есебінде танылатын анық жоғары сапалы сол орыс әдебиетінің арғы-бергі үлгі-өнегесін алсақ, әр кезде негізгі герой мен негізгі оқиғаны тартыста бейнелеу әр шақта кесек, ірі болатын. Анық ірі адамдар араласқан өмір тартысы ғана барлық шығармаға ірілік-кесектік қасиет бітіретін. Ал адамның ірілігі бір сипат емес, ішкі-тысқы сан сипат қасиетінен құралатын. Орташа адамдарға үлкен шығарма іргесі құрыла алмайды. Мысалы, орыс өмірінің энциклопедиясы болып танылған Пушкиннің өлеңмен жазылған романының барлық мазмұны Онегин, Татьянасыз, тек Ленский мен Ольганың бастарына құрылуға болар ма еді!? Онегин мен Татьяна бар сезімдері терең, ақылы мол, ішкі жаратылыстарында талантты адамдар болатын. Ал Ленский өз мінезінің ерекшелігі жағынан едәуір қызықты герой болғанмен,

жаңағыларға тең емес. Олардан әр сипаты кем, кіші соғады. Сол себепті оны Пушкин өз романының бас геройы етуге жеткіліксіз көрген.

Рас, орыс классикасының көп шығармаларында реалистікпен аса шебер қалыпта бейнеленген орташа адамдар да аз емес. Тегінде, оларсыз анық реалдық өмірдің суреті шындығын жасау мүмкін де болмас еді. Бірақ классиктер ешуақытта өздерінің шығармаларындағы орташа геройларды бас қаһарман орнына ұсынған емес. Біздегі олқылық үлкені осы жайдан туып жүр.

Осы ойларға байланысты біраз мысалдарды еске алайық: соғыстан кейінгі он шақты жыл шамасын алсақ, Ұлы Отан соғысы майданында үлкен тәжірибе алып, қайтып келіп, колхозды құрылысқа еңбек сіңіруші геройлардың бейнесі біздің бар республикалардың көркем прозасында (роман, повестерінде) молынан сипатталады.

Өмірлік шындыққа жазушылардың шынайы ынтыға талпынған жақсы талабынан туған ізденулер солай болатын. Мысалы, осыдан бұрын біз атаған Айбектің, Фабиденнің романдарында не майданнан қайтып келген, не оқудан келген өнерлі, қажырлы офицерлердің, агрономдардың колхоз құрылысына ең алғаш келуінен оқиға басталушы еді. Дәл сол романдардың тағы бірнеше ұқсас, туыстас үлгілері кейінгі жылдарда да молая түсті.

Мысалы, Тәжікстанда Ұлұғ-задениң “Жаңғырған жер” атты романындағы Нұралы Баратов сондай жан. Түрікменстанда Кербабаевтың “Ақ алтын өлкесіндегі Айсұлтан” атты романындағы Бегеніш сондайлық. Өзбекстанда Шараф Рашидовтың “Жеңушілер” атты романындағы Әлижан және сондай. Тағы да Түрікменстан жазушысы Ата Каушутовтың “Копет-Даг етегінде” деген романында Хошгелді бейнесі де сол тәрізді.

Осы аталған, әскерден қайтқан геройлардың бәрі де белгілі дәрежеде Сергей Тутариновтың аға-іні, туыстары деуге болады.

Бабаевскийге еліктемесе де, бір топ елдеріміздің біраз жазушылары іздену бағытын өте ұқсас бір өрістен табысты. Сонымен қатар жағымды геройды типтік жағдайда бейнелеудің негізін де осы топ жазушы бір үлгіде таратысты. Енді сол негіздеріне келсек, алған жайларын ұдайы

келістіріп шығара алмаған күйлерді де осы романдардан көреміз. Дәл осы шығармалардың көпшілігінде дәуірдің зор бейнесін орташа жақсы адам қалпы-қабілетінде шамалау, бейнелеу дағдыға айналып қалды. Анық үлкен герой боларлық адамдардың әрекет ететін көп жағдайлары жеңілденіп алғандықтан, бұл геройлардың өздері де жеңілейіп, жұқарып кетті. Анық үлкен геройға лайық боларлық эпостық сипаттардан ажырап қалысты. Сондай жай Бабаевскийдің өзінің де екінші кітабында әсіресе байқалған еді.

Дәл осы айтылған себептен Мұстафиннің “Миллионерінде” кейіпкерлік жағынан қарағанда Жомарттан да бұрынғы ескі бастық Жақып қызықтырақ боп шықты. Себебі оның бейнесінде әр алуан қылықтар мен алысудың қиын тартысы бар. Сыртқы тірлік жайларға емес, ол өз сана, психологиясында да өз ішіндегі қайшылықтар мен шарпысуға тап болды. Сондықтан да әдебиеттік шындық пен шеберлік жағынан алғанда және өмірлік қиын түйіндер жағынан қарағанда, осы алуандас бейнелер, автордың ниетінен тыс, оқушыға қызықты болып көрінеді. Осы себепті, мысалы, Шараф Рашидовтың тұлғасы салмақтырақ, күштірек шыққан. Үйткені бұрын әдет пен шарифат қоса қанаған шығыс әйелінің бүгінгі басшылық орынға ұмтыла шығу жолында шынайы ауыр тартыстар жатқаны даусыз.

Ата Каушутов романының да осындай қайшылыққа молырақ ұшырайтын геройларының басындағы конфликтер салмақты, қызықты болып шыққан. Ал осы барлық романдардың махаббат тартыстарын, түйіндерін алсақ, бастығы “Алтын жұлдызды жігіт” болып, махаббат жайы аса солғын, отсыз болып шыққан.

Осы барлық романдардың ең алғашқы беттерінде екі жас оқушыға ұшырайды да, дәл сол бір-ақ көріністің өзінде-ақ екеуі де қатарынан тұтаныса қалады. Ал содан әрі ешбір елеулі бөгет, түйіндер болмаса да, жаңағы бар романдардың жазушылары сол қыздары мен жігіттерін кітаптарының ең соңғы беттеріне шейін үйлендірмей, қоспай-ақ, алшақ алып барысады. Бұның себебі махаббат мәселесі тез шешіліп қалса, адам тағдыры жөніндегі қызық пен қызу оттар, тартымды жайлар кітапта солғындап кетеді. Содан қорқып

жасанды, жалған қызық ретінде оқушыны алдаусыратады. Араларында түк бөгет қалмаған жастар түйінін дәлелсіз ұзаққа созады.

Бірақ осындай орынсыз созалаңға ауысқан шақтарда жаңағы жастар өздерінің алғашқы қызықты қалыптарынан ажырап, тонала береді. Шынайы жалынды махаббат алысушы жанды бейне болудан қалады да, ерлі-зайып тірліктің жансыз ғана үлгісымағын көрсеткіш плакатқа айналып кетеді. Осылайша әр ұлттың әр алуан жазушылары, үлгілі адамдардың бейнесін жасамақ асыл ниет жолында бола тұра, бірыңғай схемаға түсіп кетеді.

Әрине, бұл жайларға көркемдік мәдениеті толыса алмай жүрген жас әдебиет шалалығы да әсер етпей қоймайды. Ұлы дәуірдің эпосы – біздің халқымыз бен тарихымыздың көркем әдебиеттен талап еткен үлкен өрі, қалаулы биігі. Ал ондай ұлы дәуір эпосы ешуақытта схеманың ешбір элементін қабыл ете алмайды.

Шынайы үлкен, кесек шығарма мол характерсіз жасалмайды. Кесек характер кең, терең сезімсіз болмайды. Әрбір ұлы терең сезім ғана ұлы тартысты туғызады. Ал совет адамын алсақ, оның басында осы қасиет бар. Бірақ, сонымен қатар, жаңа тарих, жаңа дәуір жасаушы, сол үшін алысушы совет адамдарының өзі де дәл бүгінгі шағында бар тараптан түп-түгел толық жетісіп тұра бермейтін болады. Ондайлық адамды, бар сипаты барынша келісіп біткен қалпындағы адамды, біз алдымызда арман еткен коммунизм заманында қалыпсыз толық тұлға түрінде табатын болармыз.

Біздің дәуіріміздегі геройдың ұлылығы оның бойында бірде-бір ақау, сәл ғана мін болмауында емес. Оның өзінің айналасындағы ортада немесе тіпті дәл өзінің ішінде де боларлық ескілік қалдығымен тынымсыз, бітімсіз күйде ерше алыса білуінде.

Халықтар эпосы тудырған алып бейнелерді еске алсақ, олардың көпшілігін ұлы тартыс, зор қасиетті сезімдері қатты көтеріп, өсіре түскенін байқаймыз. Көп үшін, халқы, Отаны үшін алысам деген әділ армандары оларға алып қуатындай қуат, қайрат бітіріп отырған. Адамзат нәсіліне от әкеп бергені үшін Прометей құдайлардың өзімен жауласып, соларға қарсы қарысып алысқан еді. Өз халқын

жат, жау басқыншылардан құтқару арманы орыс батыры Илья Муромецті отыз жыл отырып, мешел боп жатқан қалпынан секірітіп, ыршытып тұрғызған еді. Сол арман-сана оның білегіне де қаһарман қуатын бітірген болатын. Батырлар мен алыптар кешіп өткен жолдай жолдарды, белдерді басып өткен совет адамы аз ба екен? Тек Қазақстан, Орта Азия республикалары сияқты өлкелердің өзінде туып-өскен орта жасты азамат атаулыны алсақ, солар қандайлық дәуірлерден өтіп, бүгінгі өріске жетіп отыр? Олар феодалдық-рушылдық құрылысты, капитализм және социализм формацияларын бастан кешірді. Бүгін енді коммунистік қоғамды құрушылар қатарында тұрған жоқ па?! Тіпті сол адамның өзінің де өмірі мен тартысы, өсу жолы анық эпостық бейнеге сай емес пе?!

Бірақ бұл адамның бойында, ой тірлігінде, сезім-санасында кез-кезеңдерде болып өткен ғасырлар қайшылықтарын оп-оңай сыпырып тастап, жеңілейте суреттесе, көркем бейне болып шыға ала ма? Әрине, шыға алмайды. Қайта оның орнына сол адамның адал ниетпен коммунизм үшін алысқан шыншыл бейнесін, дәл болмысын бейнелесе, анық өскелең образ сондай жаннан туар еді.

Қазір барлық отаншыл қайраткер халқымыз қатарында партияның XX съезі белгілеген үлкен жолмен алтыншы бесжылдықтың жемісті табыстарына жетіспекпіз. Қаһармандық қайрат ететін халқымызға жәрдем етерлік, дәуірлік ұлы образдар тудыру — біздің барлық туысқан әдебиетіміздің алдында тұрған қасиетті міндеттері.

Одақтағы туысқан елдер әдебиеттерін салыстыра тексеріп тануда жоғарыда айтылып өткен мысалдар көп зерттеулерді талап етеді. Біздің нақтылы шолу тексерулеріміз бүгінгі тақырыптарға жазылған актуальды шығармаларды талдауға арналды. Сол алуандас және одан да гөрі тереңдей, өрістей түскен салыстыра тексеру, зерттеу мысалдары: туысқан елдеріміздің көп жанрлы, көп үлгілі әр дәуірдегі әдебиеттік ескерткіштеріне де арналуға тиіс. Сол жөнде прозалық шығармалардың едәуір үлгілерін осы мақаланың алғашқы кездерінде салғастыра тексеру мысалдарымен шолып өттік. Кейін аталатын топтар, әр әдебиетке бөлек арналып айтылған тұжырымды шолулар

алда болатын салыстырып тексерудің материалдарын нұсқау ретінде ғана көрсетеді.

Туысқан әдебиеттер тарихын тереңдеп таратып, тексеретін шақтарда осы мақала соңында аталатын топтардың бәрінің де бір-бірімен ұқсастық, жалғастық жайлары толығырақ және нақтылы күйде талдануға тиіс. Бұл жөнде, әрине, айрықша баса айтатын бір жай әр әдебиеттің орыс әдебиетімен байланысты болған ұқсастық өзгешеліктері жөнінде. Сонымен қатар өзге туысқан әдебиеттермен болған байланыстар да толық бағаланып, салыстыра тексеріліп отырады.

Россиядағы халықтардың революциядан бұрынғы тарихының өзінде де орыс халқының озғын мәдениеті мен әдебиетінің әсері зор болған. СССР-дағы халықтар достығының тарихтық тамырлары сол ертеден басталатын. Кейінгі зерттеулерде барлық халықтарымыз әдебиеті мен мәдениетінде Октябрь революциясының алдында болған қарым-қатынасты айқын көрсетуге тырысу керек.

Осы тұрғыдан қарағанда, Россиядағы туысқан елдер әдебиеттерінің бірлігіне арналған тартысты Горький бастады. Туысқан елдер әдебиетінің өсу негізі Коммунистік партияның ұлы басшылығына сүйенетінін, Ленин туы астында орыс жұмысшы табының революциялық тартысынан басталатынын ашу керек. Туысқан халықтар әдебиетінің көлемінде реализмнің қалыптасуын айқындап ашу үшін әр халықтың фольклоры мен әдебиеттік мұраларын бағалау шарт. Соның үстіне, орыс классиктерінің және орыс совет жазушыларының нәрлі әсері мол болғанын ашу қажет.

Одақтағы халықтар әдебиетінің өсу жолына, мысалы, Пушкиннің еткен әсері бір төбе. Пушкин шығармаларының туысқан халықтар тілдеріне аударылуының өзі де ерекше ескерілу керек. Жалпы Пушкин шығармалары жиыны 76 тілге аударылған деп саналады. Пушкин шығармаларының аудармалары біздің Отандағы әр елдің әдебиет тілі өсуіне, әдебиеттік стилі баюына мол әсер еткен.

Туысқан елдеріміздің тіліне Лермонтов, Гоголь, Тургенев, Л. Толстой және Чехов шығармалары да көп аударылған. Ол аудармалар да жаңа әдебиет тілдері мен көркем прозаның мәдениеті өсіп, дамуына көп көмек етті.

Горький шығармалары да Одақтағы әлденеше халықтар тіліне аударылды. Жеке әдебиеттер мен Одақ елдеріндегі жеке жазушылардың творчестволық өсуіне де Горькийдің ұстаздық әсері мол болған.

Туысқан республикалар ақындарының творчестволық өсу жолында Маяковский әсері де сондайлық өзгеше зор болды. Маяковский поэзиясындағы коммунистік идеяның басымдығы әсіресе ең үлкен өнімді үлгі берді. Бұрынғы үйреншікті әдебиет түрлерін күйретіп, жаңғыртумен де Маяковский барлық республикалардағы совет ақындарына өзгеше тың үлгі танытқан.

Маяковскийдегі публицистикалық лирика да ұлттар поэзиясына көп әсер етті. Оның тақырыптары да барлық совет ақындарына бүгінгі тақырыптағы баураудың асыл өнегесін аңғартқан. Маяковский шығармаларының туысқан халықтар тілдеріне аударылып, сол аудармалардың поэзия мен әдебиет тілін өсіруге, өнерлендіруге ірі әсер еткені айрықша ескерілу керек.

Социалистік реализм жайы мен мол жанрлар жайы да Одақ халықтарының әдебиетінде біркелкі болмаған. Қазірде де бірқалыпты қатар ғана күйде емес. Бұрын жазба өнері болмаған бір ұлттардың әдебиеті фольклор дәстүрінен енді-енді ғана асып, ұзау кезеңінде. Бұл елдердің ең алғашқы жазба түрде туған шығармалары, өлеңдер мен ән текстері, бір жағынан, фольклор әдістерін қолданса, екінші жақтан, газет тіліне жақын боп қалыптасатын. Сондай өлеңдер мен ақындық жанрларға ілесе ұлттар тілдерінде жаңа драматургия туа бастайды.

Музыкалық драмалар мен комедиялар жаңа ұлттық операларының алғашқы либретто-пьесалары есебінде жарыққа шығады. Ұлттық театрлардың пайда болуына осы репертуарлардың көп сеп, көмегі тиеді.

Поэзия мен драматургияның соңынан сол әдебиеттерде әр үлгілі көркем проза туа бастайды. Бұрын жазу таңбасы болмаған немесе жазу дәстүрі жас болған халықтарда алғашқы он-он бес жыл көлемінде жаңа туған совет әдебиеті көбінше әр алуан өлең-поэзия түрінде болған.

Социалистік реализм әдісінің туысқан елдерде өсу шарты әсіресе жаңа мазмұнды шебер баурай алуға байланысты. Социализм үшін болып жатқан күресті

және сол күрестің қаһарманын социализм үшін алысушы қайраткер етіп көрсету шарт. Осы жайлардың көбі ұлттық дәстүр үлгісінде жеке ұлттық ерекшеліктермен байланысты да болады. Сондай тақырыптарды, идеяларды толық баурап өсу шарттары ең алдымен схематизмді, натурализмді, құрғақ көп сөзділікті жоюға байланысты болады.

Осылайша кейде нақтылы салыстыра тексеру жасап, кейде ғылымдық зерттеу проблемаларын (жаңағы, соңғы беттерде айтқандай) топтай атап отырып, осы очеркіміз көлемінде енді туысқан әдебиеттердің біраз көркем ескерткіштерін қысқа, нақтылы түрде шолып өтеміз. Бұл шолуда біз осы тараудың басында аталған топ-топ туысқан әдебиеттердің тарихтық жеке-жеке ескерткіштері мен жазушыларына, кейде нақтылы шығармаларына айрықша тоқтап өтеміз. Осылайша Одақтағы көп туысқан елдердің революциядан бұрынғы аз дәуірлерден қалған асыл мұраларын және совет дәуіріндегі ірі шығармалары мен жазушыларын қысқаша топтап та, жекелеп те таныстырамыз. Бұлай шолу біздің очеркіміздің көлемінде көбінше жоғарғы мектептерде оқылатын лекция-курстарының программалары қалпында: қысқа, тұжырымды ғана аталып өткені бар. Сондықтан бұл тараудың бұл материалдар жөніндегі деректерін толық мәлімет деп санамаймыз. Бірақ бұл күнге шейін қазақ тілінде туып, тарап жүрген орта мектеп оқу құралдарында және жоғарғы мектептер программаларында қазақ тілінде осындай да болса әр туысқан әдебиетке арналған шолу деректер болмағандықтан, төменгі мәліметтерді беруге бекіндік. Қысқалығын, толық еместігін біле тұрсақ та, аз да болса нақтылы, анық әдебиеттік факт-деректер “біздің оқушыларға, мұғалімдерге жете берсін” деген мақсатпен осылайша құралған алғашқы шолуды әдейі арнап беріп отырмыз.

Украина әдебиеті

Алыс ескілік мұраларын атап өтсек, “Игорь полкі турасындағы сөз” барлық Русь атанған славяндарға ортақ ескерткіш еді. Сол ұлы, көне мұрадан бастап, беріге созылатын халықтық ауызша шығармалар бергі замандардағы Украина халықтарының жалпы поэзиясы өсуге

көп қор, нәр қосқан. Ұлан-ғайыр тарих бойында Украина әдебиеті орыс халқы мен белорус халқы әдебиеттерімен ұдайы туысқандық-жақындық қалыпта айқасып өседі. Украинаның ұлы философ ағартушысы Григорий Сковорода (XVIII ғасырда тірлік еткен қайраткер) украин әдебиеті мен орыс әдебиетіне де әсер етеді. Ол Л. Толстой, Лесков шығармаларына да әсерін тигізген.

XIX ғасырдағы украин әдебиетінің өсу жолы да өзгеше қасиеттерін танытады. Бұл дәуірде ұлы революцияшыл-демократ Тарас Шевченко шыққан. Ол Украина жаңа әдебиетінің іргесін қалаушы және Украина әдебиет тілін жасаушы деп танылады.

Шевченконың өмірбаяны мен творчестволық еңбектерін Одақтағы барлық әлем біліп, құрмет тұту шарт. Оның өмірі, өзі айтқандай: “Менің өмірім менің Отаным тарихының бір бөлімі” болатын. Шевченконың революцияшыл әрекетін де тану, білу қажет.

Патшалық өкімет революцияшыл ақынды қуғынға ұшыратқан. Шевченко жөнінде Герцен, Чернышевский, Добролюбов айтқан пікірлер көп. Шевченконың өз уақытындағы орыс мәдениет қайраткерлерімен нық байланысты, олардан алған көмегі де көп болған. Тарас Шевченконы құл-крестьян халінен орыс мәдениет қайраткерлері Брюллов, Жуковский және Сошенко бірігіп, ақы төлеп азат етіп алған.

Шевченконың алғашқы балладалары мен поэмаларында және барлық творчествосында реализм мен жаңашылық басым. “Қатты дауыл” мотивтері халық жырларының мотивтері болатын. Оның шығармасында құл-крестьяндардың реалистік бейнелері көрінеді (“Катерина”, “Гайдамактар” атанған тарихтық поэмасы). “Ұйқы”, “Кавказ” тәрізді революцияшыл сатирасы да болған. Зұлымдықты әшкерелеу жолындағы өлеңдері мен поэмалары көп. “Өлілер мен тірілерге” деген сияқты, патшалық әміріне қарсы және либерализмді әшкерелеген, батысқа бас июшілікті шенеген шығармалары да бар. Шевченконың тіл мен поэтикасындағы көркемдік шеберліктер айрықша бағаланады.

Ақынның Қазақстанға арналған шығармаларының бағасы мен сапасы зор болған.

“Кімде-кімнің отанына махаббаты болмаса, ол жүрегі қайыршы кемтар”. Шевченко туралы Горький сөздері мен Ленин сөздері айрықша еске алынады. Осы аталған жайлардың барлығы да украин әдебиетінде шевченколық бағыт пен Шевченконың демократтық дәстүрлері сияқты тақырыптарды туысқан әдебиеттер фактілерімен салыстыра зерттеуге мол мүмкіндік береді.

М. Коцюбинский өмірі мен творчествосының елеулі кезеңдері. Оның “Күлкі” және “Аттар жазалы” деген әңгімелерінде буржуазиялық либерализмнің сыналуы. Революция жайындағы көркем документ есебінде туған “Фата Моргана” повесі – Коцюбинский шығармасындағы жұмысшылардың бірінші образдары. Оның сыншы реализм үшін алысуы, Горькиймен достығы, одан алған әсері, Горькийдің Коцюбинский жайындағы айтқан сөздері – бәрі де салыстыра тексеруге тиісті жайлар.

Украинаның советтік жазушылары: Украина ақыны Павло Тычинаның “Күн кларнеттері” деп аталған алғашқы өлеңдер жинағынан бастап “Партия бастап келеді” деген кітабына шейінгі творчестволық жолы нақ пролетариат ақынының іздену, өсу, өрлеу жолын аңғартады. “Бір семья сезімдері” деген кітабында ақын совет халықтары достығының жыршысы боп танылады. Отан соғысы жайындағы жырлары, “Досты жерлегенде” деген поэмасы, соғыстан кейінгі жырлары – бәрі де ақынның өрлеу жолындағы ірі асулардағы табыстары. Тычинаның көркемдік шеберліктері өлеңіндегі күйкілік халық шығармаларының мотивтеріне сарындас келетін қасиеттер.

Украина жазушысы Александр Корнейчук – көрнекті совет драматургі және қоғам қайраткері. “Эскадраның күйреуі” деген пьесасында Украинада болған азамат соғысы геройларының бейнелері көрінеді. “Правда” пьесасында партия тақырыбы көркем әдебиет өрнегінде көрінеді. “Богдан Хмельницкий” пьесасында украин халқының орыс халқына қосылып Польшаның пандарына қарсы алысқаны көрсетіледі. Жаңа совет интеллигенттерінің озғын қасиеттерін сипаттайтын пьесасы “Платон Кречет”, “Украина сахараларында” деген пьесаларында жазушы біздің Отанның коммунизмге қарай өрлей басып келе жатқан қалпын көрсетуді мақсат еткен. “Майдан”

пьесасында кертартпа әдет-дағдыларды жеңіп, жаңа қаһармандық әдіспен жауды жеңудің үлгісін танытқан. “Макар Дубрава” пьесасында совет халықтарының еңбек ерліктерін сипаттайды. Жалпы барлық шығармаларын алғанда, Корнейчук – украин халқының совет дәуіріндегі ерлік қайратын сипаттаушы суретшісі.

Украин советтік поэзиясына көп еңбек сіңірген Максим Рыльский, Миколо Бажан шығармалары да салыстыра зерттелуге тиіс. Көркем прозада украин совет әдебиетіне жаңа тақырыпты романдармен елеулі үлес қосқан прозашы Олесь Гончар, Натан Рыбак тудырған “Переяслав радасы” атты роман да жалпы совет прозасының қатарында көрнекті орында бағаланады.

Белорус халқының әдебиеті

Белорус халқының ауызша шығармаларының орыс халқы мен украин халықтары шығармаларымен идеялық көркемдік байланыстары. Революциядан бұрынғы және Ұлы Октябрь социалистік революциясынан кейін туған Белоруссия ауызша поэзиясындағы ерекшеліктер де салыстыра тексеруге көп деректер береді.

Францишек Богушевич – белорус халқының революцияшыл-демократ ақыны. Жалпы белорус халқының көрнекті классигі. Оның өмірі мен еңбегі жөнінде түсініктермен қоса, Богушевичтің үлкен шығармасы – “Белорус сырнайы” айрықша талқылауды талап етеді.

Белоруссия советтік жазушылары: Я н к а К у п а л а – белорус әдебиетінің іргесін қалаушы есебінде танылады. 1905 жылдың революциясынан бастап Ұлы Отан соғысына шейін кешкен барлық тарихтық дәуірлердегі белорус халқының ой-арманы, тартыс-талабын жырлаушы ақын Янка Купала. Ақынның революциядан бұрынғы шығармалары тексерілгенде, оның белорус крестьян бұқарасының қасіреті мен тартысының жыршысы екендігі айрықша ескеріледі.

Горькийдің бағалауы бойынша, оның “Мұжықтың көрген күні”, “О келе жатқан кім!” деген поэмалары революциядан бұрынғы белорус халқының ұраны деп саналған. Купала шығармалары Некрасов үлгісіне жақын, орыстың революцияшыл-демократ поэзиясымен тығыз

байланысты. Октябрьден кейінгі Купала поэзиясы – жеңіп шыққан белорус халқының шаттығын, творчестволық еңбегін күйлеген поэзия.

“Орес өзенінің үстінде” деген поэмасы жалпы совет әдебиетінде колхоз жайындағы ең тұңғыш поэмалардың бірі. Колхозды, бақытты Белоруссияның жайын жырлаған Купаланың өлең, жырлары бар совет поэзиясы көлемінде ірі орын алады. Отан соғысы мен белорустың герой-партизандары турасындағы Купала өлеңдерінің де жөні бөлек. Осындай ұзақ уақытқа созылған зор жемісті еңбектері арқылы, жалпы совет поэзиясының даму жолындағы Купаланың бағасы зор саналады.

Якуб Колас – белорус халқының жаңа әдебиетінің іргесін қалаушы. Октябрьге дейінгі дәуірдегі Коластың әдебиеттік, қоғамдық еңбегі алдымен бағаланады. Революциядан бұрынғы Колас поэзиясы – мұжықтың басынан кешкен күн мен күйдің поэзиясы. Және патшалық үстемдігіне қарсы күреске шақыратын поэзия.

“Өмір өрістерінде” дейтін кітаптағы Коластың әңгімелері белорус деревнясының революциядан бұрын өзгеріске түсе бастаған қалпын баяндайды. Және ескі деревняның бейнесін де танытады. Совет дәуіріндегі Колас поэзиясы Отан үшін алысып, қайрат еткен халық қаһармандығының жырына айналады. “Жаңа жер” поэзиясында тоғай бағушының өмір тарихы суреттеледі. Қанаушы қоғамда арманы мен ырысы қорлыққа түскен белорус адамының тірлігі суреттеледі. “Ұйыма” атты повесте азамат соғысы кезіндегі белорус партизандарының қайраты сипатталады. Отан соғысы кезінде туған өлеңдерінің қатарында Москва турасындағы шығармасының өзгеше бағасы бар.

Купала тәрізді, Колас та белорус жаңа әдебиетінің іргесін қалаушы. Сонымен қатар ол оқымысты және публицист.

ПРИБАЛТИКА ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ӘДЕБИЕТІНЕН ЖАЛПЫ МӘЛІМЕТТЕР

Литва, Латвия, Эстония әдебиеттері

Кристионас Донелайтис – Литва халқының XVIII ғасырдағы ұлы ақыны. Оның мұралары сол дәуірдегі саяси-қоғамдық мәдениетті жайлардың айнасы. Донелайтис – Литва әдебиетінің іргесін қалаушы. Донелайтистің мұрасын орыс халқының прогресшіл қоғамы қорғап-сақтаушы болған. “Жыл маусымдары” атанған поэмасы XVIII ғасырдағы Литва крестьяндарының тірлігін көрсететін эпостық кең, көркем шығарма боп бағаланады. Донелайтис – неміс барондарының өктемдігіне қарсы алысқан ақын. Ол және немістендіру саясатына қарсы шығып, Литваның ұлттық мәдениеті үшін күрескен. Бірақ қарсылық әрекетінің ішінде қайшылықтар мен тар көлемді түсініктер де болған.

Литва әдебиеті үшін Донелайтистің орны мен бағасы өзгеше саналады. Ұлы Отан соғысы дәуірінде әдебиетте Донелайтис бейнесі жаңаша, өзгеше баға, қасиетке ие болды.

Прибалтика елдеріндегі демократтық реалистік әдебиеттің өсу жолы да айрықша тексеріледі. Литваның сол бағытта туған жаңа әдебиетіне ірге қалаушы жазушының бірі – Юлия Жемайте. Жемайте әңгімелерінде алпауыттар мен дінбасылардың (ксендз) бейнелері қатты әшкереленеді. Шаруа тіршілігінің ауыртпалығы мен қараңғы күні қатты сыналады. Бұл ретте айрықша бағаланатын әңгімелері: “Балалар”, “Әулие Юргиске құрбандық” деген тәрізді әңгімелер елеулі шығармалар болады.

Жемайтенің реализмінде сентиментальдық сипаттар, оның халықтық қасиеттері өзгеше орын алады.

Латвия крестьяндары туралы жазған демократ жазушылардың мұралары да зор орын алған. Рудольф Блауманның “Шырағдан жарығымен” деп аталған әңгімелер жинағы ерекше бағаланады. Бұнда пролетарлық қозғалыстың ішкі күйін білдіретін, орыс классик әдебиетінің әсерінен туған жаңа реализм жайы айрықша ескерілу керек.

Ян Райнис – латыш халқының азаттық арманын жырлаушы ақын (1866–1919). Ян Райнис (Плиекшан) – Латвия еңбекшілерінің жыршысы. Революция дауылын көксеуші ақын. Райнистің Петербургте тәрбиеленген жайы, Пушкиннің “Борис Годуновын” аударуы, Райнис бұрынғы тас тылсымдай түйіліп қалған жынысшыл ұлтшылдыққа қарсы шыққан жаңа ағымның бастаушысы. Райнисті патша үкіметі түрмеге салып, айдауға жібергендігі, содан оның шетелге қашуы, “Дауыл егістері” аталған жинақты Райнис 1905 жылдың революциясына арнаған. “От пен түн” деген драмасында Райнис романтикалық бейнелер арқылы латыш халқының өз азаттығы үшін алысқан жайын бейнелейді.

“Баяу кітап” аталған өлеңдер жинағында, 1905 жылдың революциясы жеңілген соңғы реакция жылдарында ақын қайрат, қажырға шақырады. “Аяқтау мен бастау” деген кітаптағы өлеңдері пролетарлық сарынға, жеке жұмыскерлерге арналады. Райнистің орыс әдебиетімен байланысы зор болған. Орыс әдебиеті үлгілерін аударуымен қатар, оның “Илья Муромец” деген драмасы да бар.

1921–26 жылдар арасындағы еңбегі мен тірлігінде Райнистің творчестволық өсу жолындағы қайшылықтар да болған. Латыш әдебиетінің өсу жолында Райнистің бағасы зор. Горький сол үшін оны ірі бағалаған. Райнистің кейбір образы советтік кинода көрінеді.

Эдуард Вильде – эстон халқының реалист жазушысы. “Доктор Граунфельд” деген әңгімеде Вильде 1905 жылдың революциясын суреттейді. Және сол революцияның еңбекші бұқараның жауларына қарсы шығатын алыс-тартыс жайын баяндайды.

Прибалтика елдерінің советтік жазушылары. Литваның атақты ақын әйелі Саломея Неристің творчестволық жолы өзгеше бағалы. 1931 жылы Нерис буржуазиялық искусство жолынан түңіліп, ескі байланыстарын үзіп, пролетариат әдебиетінің негізіне ауысады. 1940 жылы Литва халқының өкілдерімен бірге Нерис Москваға сапар шегеді. “Көсем туралы” деп жазған поэмасы Неристің жаңа бағытты ақындығын танытқан.

Отан соғысы кезінде туған Нерис өлеңдерінің ішінде “Ленин өлмейді”, “Волгоград түбінде”, “Мария Мельникайте” деген сияқты өлеңдері өзгеше көркемдік, идеялық зор сапаға жеткен-ді.

Питрус Цвирка – Литваның көрнекті әңгімеші, роман жазғыш шебер жазушысы. Цвирканың “Депутат”, “Бұлбұл”, “Сүю” атты әңгімелері советтік тақырыпқа арналған.

Андрей Упит – латыш халқының жаңа әдебиетінің іргесін қалаушы. Ол еңбекші бұқараның жоғын жоқтаушы атақты пролетар жазушысы. Өзі редактор болған шағында латыш әдебиетінің прогрестік күштерін маңына жиып, басшылық еткен еңбегі де ерекше бағаланады.

Упиттың орыс әдебиетімен байланыс-жалғасы да мол болған. Ол Пушкиннің “Полтавасын”, Гогольдің “Ревизорын”, Грибоедовтың “Ақыл азабын”, А.Н. Толстойдың “Бірінші Петр” сияқты романын да аударған. Упит – драматург және ақын-жазушы. Оның “Жасыл жер” атты романы – латыш деревнясында болған таптық тартысты және өсе бастаған пролетарлық күйді кең көрсететін көлемді шығарма. Бұл роман социалистік реализм үлгісіндегі шығарма ретінде танылады.

Вилис Лацис жазған “Дауыл” атты тарихтық эпопея латыш халқынан шыққан большевик, ер қайраткерлердің 1940–1948 жылдардағы үлкен тартыстар тұсындағы бейнелерін танытады. “Жаңа жағаға” деген романы турасында 25 февраль 1952 жылда “Правда” газетінің бетінде берілген баға жалпы Лацис еңбегінің үлкен бір түйіні есепті болатын.

Август Якобсон – эстон халқының бүгінгі драматургі. Оның “Қоршаудағы өмір” және “Фронтсыз соғыс” дейтін пьесалары эстон интеллигенциясында болған дарашылдық, кертартпа мүдделерінің жеңіліп, озғын сананың үстемдік алғанын баяндайды. “Шие бөрілер” деген пьесасы Американың соғысқұмар жендеттерін әшкерелейді. Жалпы Якобсон шығармаларының ең зор қасиеті – батыл жауынгерлік сана мен партиялық сана көрнекті боп келеді.

КАВКАЗ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ӘДЕБИЕТІ

Грузия әдебиеті. Грузия тарихында халықтың ауыз әдебиетінің көп ғасырлық дәстүрлері мен маңызы мол болған. Сонымен қатар ауызша әдебиет пен жазба

әдебиет дәстүрлерінің алғаш дәуірде тығыз байланысты болғандығы ескеріледі. Грузия эпосы “Амиран” жайы бөлек орын алады. XIII ғасырдағы грузиннің ұлы ақыны Шота Руставелидің “Жолбарыс терісін жамылған батыр” атты поэмасы – аса зор ескерткіш. XII ғасырдағы Грузияда болған қоғамдық-саяси жағдай, мәдениет жайы да сол поэмадан айқын аңғарылады. “Вепхис – Тхаосани”, “Жолбарыс терісін жамылған батыр” поэмасында заман шындығы кең суреттелген. Дантеден жүз жыл бұрын шыққан Шота Руставели “Қайта туу” идеясының алғашқы жаршысы болған.

Ақын Грузияда бытыранды бөлімдер орнына жиын бір мықты мемлекет жасау санасын жақтаған. Руставели поэмасының геройлары – Таризель, Автандил, Ростеван өз замандарындағы саяси армандардың жоқшылары боп суреттеледі. Поэмада феодал ақсүйектер мен саудагерлер бейнелері көп көрінген. Руставели көзқарасының негізі гуманизм болған. Әйел, еркек теңдігін түсінуі поэмадағы әйел образдары: Нестан, Дареджан, Тинатин, Фатима бейнелерінен айқын танылады. Поэмада геройлық дәстүр махаббат пен достықты қадірлеуге байланысты. “Вепхис – Тхаосани” поэмасының отаншылдық пафосы да зор. Оның көркемдік ерекшеліктері, шеберлігі және халықтық қасиеті поэманың тілінен де мол көрінеді.

Поэманың жалпы Грузия әдебиетінің өсуіне еткен әсері ірі болған.

XIX ғасырдағы әдебиеттің өсуі. Бұл кезде Илья Чавчавадзе және Акакий Церетели сияқты ақындардың творчествосы жарыққа шығады.

Белинский мен Чернышевскийдің жолына түскен 60-жылдардағы Грузия қайраткерлері осылар болған.

Илья Чавчавадзе – Грузияның жаңа прозасын бастаушы жазушы. Чавчавадzenің “Адам ба сол” және “Қайыршы хикаясы” деген повестері Грузия жаңа әдебиетінің барысы мен бағытын белгілеген. Чавчавадзе шеберлігінің ерекшеліктері әсіресе оның идеясы озғын болуында.

Акакий Церетели поэзиясы да Чернышевскийдің соңына ерген 60-жылдардағы қоғам қайраткерлерінің (Грузиядан шыққан) еңбегі мен өнерін танытады.

Творчествосының ерекшеліктері мен идеялық мазмұны айрықша бағаланады. Акакий Церетели поэзиясының халықтық, патриоттық қасиеттері күшті.

Россия халықтарының достығын Церетели үлкен арман еткен. Чернышевский, Шевченко, Ахундов, Ованес Туманян, Габриэль Сундукян, тағы басқалар турасындағы оның берген бағасы басқаша. 1905 жылдың революциясы жөніндегі Церетелидің өлеңдері де өзгеше үлкен орын алады.

Коста Хетагуров – осетин халқының ірі ақыны. Оның жолы барлық Россиядағы ұсақ елдерден шыққан ақын-жазушылардың халін, тағдырын танытады. Ақынның өмір кезеңдері мен еңбектерінен соны айқын аңдауға болады. Хетагуров озғын саналы, революцияшыл бағыттағы шебер ақын болғандықтан, патша үкіметі оны көп қуғынға ұшыратқан. Соған орай орыс мәдениеті мен әдебиетінің демократтық, алдыңғы саналы өкілдері Хетагуровты көп сүйген. Оған Герцен, Чернышевскийдің әсері зор болады. “Осетин лирасы” деп аталған өлеңдер жинағы сол жайдың айғағы. Бұрынғы уақытта осетиннің еңбекші көпшілігі теңсіздік пен қорлық-жоқшылық халінде болғанын көрсететін өлеңдері – “Жетім анасы”, “Солдат”, “Кубалды”, “Сескену” сияқтылар болады.

Коста Хетагуров творчествосының өзгешеліктері мол. Оның поэзиясында Некрасов дәстүрімен байланысты жақындық бар. Коста Хетагуровтың орыс тілінде жазған Островский, Лермонтов, Плещеев жайындағы өлеңдерінің де орны өзгеше.

Армян әдебиеті. V ғасырда крестьян монах Месроп Маштоц армян алфавитін жазған. VII ғасырдағы Моисей Хоренскийдің армян тарихы жөніндегі еңбегі барлық СССР халықтарының көне әдебиеттік ескерткіші саналады. Армян әдебиеті – Одақтағы ең ескі әдебиет. Сондай көне мұраның бірі – армян халқының эпосы “Давид Сасунский”. Армян халқының отаншылдық қасиетті талаптарын танытатын “Давид Сасунский” – шынайы халықтық, геройлық дәстүрдің зор ескерткіші.

Эпостың геройы Санасардың немересі Давид барлық әрекет тартысымен армян халқының жат ел басқыншылары құлдығынан құтылуы үшін алысады. Эпостағы мифтік,

өте ескі сарындарда армян халқының араб басқыншыларына қарсы алысқан тарихтық қайраттары байқалған. Шығарманың образдық құрылысындағы ерекшеліктер халық қайратын диюлар тәрізді қараңғы қара күш иелерімен шарпыстырады. Эпостың көркемдік ерекшеліктері де өзгеше бағаланады.

Х а ч а т у р А б о в я н – армян халқының жаңа әдебиетінің атасы, ағартушы және гуманист жазушы. Абовянның “Армения жаралары” деген романы 1926–27 жылдардағы Россия – Персия соғысы тұсында болған ирландықтардың жауыз зұлымдығын көрсетеді. Ереван қамалының алынуы суреттеледі. Абовян – халықтар достығының жаршысы. Әсіресе армян-орыс халықтарының достығын көп жырлаған. “Өзге европалықтар Арменияны ойран еткенде, жермен-жексен еткен шақта, орыстар сол Арменияны қайта тірілтті. Қандай армян кеудесінен демі үзілгенше орыс достығын ұмытар емес” деген Абовян болатын.

Армян халқының әдебиеттік тілін жасауда да Абовянның ролі зор болған.

О в а н е с Т у м а н я н (1869–1923) – Арменияның халық ақыны. Әуелде “Горизонт” газетінде редакторлық еткен. Балалар мен мектептерге лайық арнаулы әдебиет тудырып таратқан. “Бір тамшы бал”, “Зұлымдық соңы” деген әңгімелерде халықтар достығы мадақталады. Жазушылығының екінші дәуірінде (1915–1923) Туманян дашнақтарға қарсы шығады. Советтік публицистиканы тудырады. Жазушының “Иесі мен малайы”, “Ит пен мысық” деген әңгімелері халықтық аңызды танытады. Елеулі өлеңдері – “Диқан жырында” және “Ануш” атты шығармасында, “Шойын жол” сияқты әңгімелерінде Туманян еңбекті қастерлейді. Ол армян тіліне Пушкин, Лермонтов, Некрасов шығармаларын аударған.

Азербайжан әдебиеті. Азербайжан халқының ескі үлкен мұрасы – “Көрұғлы” эпосы болады. Азербайжанда жазба әдебиет те ерте басталған. **Н и з а м и** сол Азербайжанның XII ғасырда шыққан ұлы ақыны болатын.

Низамидің “Сырлар қазынасы” аталған поэмасының сол дәуірде жаңа бағытты бастаған жайы бар-ды. Бұл поэмада жұпыны адамның шер-қасіреті және әкімдердің қоғамдық

тірліктегі әділетсіздік пен қаталдықтары суреттелген. Низамиде демократтық пен қоғамдық утопияның да элементтері болған. Ақын жиырма шақты әңгімеде ақыл-өсиет сөйлейді. Заманындағы хандар мен феодалдардың төкашпарлығы мен қиянат зорлығына қарсы алысады. “Хұсрау – Шырын” поэмасында ұлы еңбек ері Фархадтың образы жасалады. “Ләйлі – Мәжнүн” және “Жеті сұлу” поэмаларында ғашықтық пен тірлік тартыстардың қайшылықтары адам тағдырынан көрінеді. Әрі герой, әрі данышпан жайындағы поэма – “Ескендірнама”. Заманның жағдайы бойынша бар шығармаларын парсы тілінде жазған Низами туған Отаны Азербайжанның және өз туған халқының азабы мен тартысуының жырышысы болған.

Азербайжан әдебиетінің кейінгі дәуірлерде өсуіне Низами көп әсер еткен.

Физули (1502–1567) өзінің “Ләйлі – Мәжнүн” атты атакты поэмасымен үлкен даңқ алған ақын.

Вагиф (1717–1797) – азербайжан әдебиетіндегі реализмді бастаушы ақын. Оның шығармасында халықтық мұралардың реалистік бейнелерін пайдалану үлгісі мол болған. Вагиф зор оптимист ақын. Қоғамдық және ғашықтық лирикасында орны зор өлеңдері – “Мұхаммәс”, “Тырналар”, “Бирам Олдау”, “Кура жағасында”, “Көрдіндер ме, тағдыр мені не қылғанын бағындар” деген өлеңдері.

Мирза Фатали Ахундов (1812–1873) – азербайжан халқының көрнекті жазушысы және қоғам қайраткері. Ахундов орыс-татар мектебінде оқып, кейін Кавказды билеуші патша орынбасарының кеңсесінде тілмаш болып қызмет етеді. Ол өз халқының ағартушысы болған. Жаңа алфавитті араб жазуынша алмай, орыс-латын графикасы негізінде құру керек деп үгіттеген. “Камалуддәуле мен Жамалуддәуле арасындағы хаттар” деп аталған кітапта Ахундов мұсылман дінбасыларын қатты сынайды. Парсыдағы зорлықшыл, зұлымдық режимін және салттағы феодализм қалдықтарын әшкерелеп сынайды. Ахундовта материалистік түсінік болған.

Ахундовтың көркем шығармаларының бірі – “Алданған жұлдыздар” деген әңгімеде билеуші таптарды қатты сынағаны көрінеді. Бірақ ол сын, бейне тұспал түрінде жасалған. Ахундовтың комедиялары “Мусье Жордан –

ботаник” және “Мәсталиншах Дөрүш”, тағы да “Хажы-гарға” атты комедиясы бар.

Ахундовтың атақты шығармасы Пушкиннің өлімін естігенде жазған “Пушкин қазасы жөніндегі шығыс поэмасы” деп аталған. Уақытында Бестюжев-Марлинский орысшаға аударған болатын. Азербайжан әдебиетінің кейін дамып, өсуіне Ахундов еңбегінің әсері көп тиген.

Алекбер Сабир (1862–1911) – бұл сатираның шебері, буржуазиялық тәртіптің қатал сыншысы болған ақын. 1905 жылдың революциясы жөнінде Сабир шығарған өлеңдер “Баку жұмысшыларына”, “Диқаншы”, “Менің жаным” сияқтылар болады.

Кавказдағы совет жазушылары. Акоп Акопян – Армениядағы пролетарлық поэзияның іргесін қалаушы ақын. 90-шы жылдардан бастап жазуға кірісіп, 1937 жылға шейін еңбек еткен большевик ақын Акоп Акопян партияның адал ұлы болған. Армян халқының азаттық жолында тартысқан күресінде бұл ақын еңбекші бұқараның қайраткері, қорғаны және жаршысы болатын. 1905 жылғы революция турасында жазылған өлеңі “Тағы бір соққы” деп аталған-ды. “Революция” деген атпен өлең ұран тудырған Акопян – буржуазиялық әлемнің зұлымдығын әшкерелеуші ақын.

Октябрден соңғы Акопян шығармалары – “Кең канал”, “Волховстрой” атты поэмалар.

Наири Зарьян – Арменияның советтік ақыны. Ол драматург және көркем проза үлгісінде де жазатын жан-жақты, кең өнерлі жазушы. Наири Зарьян поэзиясының зор қасиеті партиялық большевиктік сипатында.

Лео Киачели – Грузияның қазіргі шақтағы романисі. Киачелиге Горькийдің әсері айқын болған (кейін ол Горькийдің шығармаларын грузин тіліне аударады). Грузин деревнясындағы 1905 жылғы революциясының жайын баяндаған повесть “Тариэль Голуа”. 1905 жыл революциясы жолсыздыққа ұшырағаннан кейін реакция дәуірінде Грузияда жүрген жасырын тартыс жайындағы роман “Хан” аталады.

“Гвади Бигва” атты роман Грузия колхозының адамдары турасында жазылған.

Георгий Леонидзе – Грузиннің бүгінгі ірі ақыны.

“Грузия большевиктері”, “Заводтың таңертеңі” деген шығармалары бар.

Леонидзе поэзиясында Грузия тарихы көрінеді. Отан соғысы жөніндегі өлеңдерінің ірісі – “Отанды жырлаймын” деген шығарма.

Самед Вургун – азербайжанның бүгінгі ақыны және драматургі. Ол социализм жаңғыртып, жайнатқан азербайжан халқының өткен тарихын да, бүгінгі еңбек пен соғыс майдандағы алып қайратын да жырлаушы ақын.

Вургунның поэмалары “Азербайжан”, “Колхозшы депутат”, “Басти жөніндегі сөз”, “Баку”, “Ғасырдан ғасырға” деп аталады.

Самед Вургунның пьесалары – “Ханлар”, “Вагиф”, “Фархад пен Шырын”. Самед Вургунның Отан соғысы дәуіріндегі патриоттық өлеңдері зор бағаланады. Вургунның жаңа соғысты қоздырушыларға қарсы жазған шығармалары “Негр сөйлейді”, “Муған” сияқтылар болады.

ОРТА АЗИЯ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ӘДЕБИЕТИ

Тәжік, өзбек, түрікмен, қырғыз әдебиеттері

Орта Азия халықтарының мұралары. Орта Азия халықтарының көп ғасырлық көне дәстүрі бойынша ауызша халық әдебиетінің мәні аса зор болған. Ауызша халық әдебиетінде айқын білінетін халықтық-демократтық ағымдар феодалдық хандық поэзиясына қарсылыққа, тартысу қалпында туады. Бахшы, хафиз, шаир, ыршы аталған ақын топтары көне замандардан бері қарай көбінше халық мұңының жыршысы, жаршылары болып келген.

Ауызша әдебиеттің жанрлары өте көп. Бұлардың арасында қоғамдық еңбекпен байланысты жырлар, салт жырлары, ғашықтық, сатиралық жырлар, айтыстар және әр алуан эпостың орны зор болған.

Орта Азия халықтарының эпосы – Одақ көлеміндегі бай эпостың бірі. Эпостың ішінде озғын сана мен кертартпа сананың да араласа, шарпыса білініп отыратыны ерекше зерттелуге тиіс. Барлық Орта Азия халықтарының ескі

замандардан келе жатқан ауызша әдебиет қазыналарына, сол катарда эпостарына мұсылмандық, діншілік нанымдардың кертартпа әсері де көп ұшырайтынын есте тұту шарт.

X–XI ғасырдағы тәжік әдебиетінің көне мұралары есебінде Рудаки поэзиясы, Фирдоусидің “Шаһнама” поэмасы ерекше орын алады. Бұл поэманың халықтық іргесі және демократтық мазмұны айрықша бағаланады.

Әлішер Науаи (1441–1501) – XVI ғасырдағы өзбек халқының ұлы ақыны. Әлішер Науаи әрі ақын, ғалым және суретші, архитектор және де өнші, күйші болған.

Хұсайын Байқара дейтін сұлтанның сарайында Науаи мемлекеттік қызметте болған. Сол орнында көркемөнердің көмекшісі, көп ақынның тәрбиешісі болады. Әлішер Науаидің жазушылық мұралары мол. Оларға қосылатындар “Хамса” (бес поэма: “Даналар таңдануы”, “Ләйлі – Мәжнүн”, “Фархад – Шырын”, “Жеті жұлдыз”, “Ескендір дуалы”) және “Шардуан” дейтін өлеңдерінің төрт жинағы.

Науаи шығармаларының бас геройлары тас ұстасы Фархад, қолбасы Ескендір, сарай ортасынан шыққан әйелдері: Ләйлі, Шырын, Диларам сияқты тегіс батыл және қасиет иесі адамдар. “Адамның сүйген жаны адам болсын” (Науаи).

“Фархад – Шырында” тас ұстасы, ымарат салушы, темір ұстасы тәрізді сәулет өнерін жасаушылар бейнелері ақындық шабытпен суреттелген. Бұл сюжет ескіден келе жатқан көпке мәлім әңгіме болса да, Науаи осыны өз жаңалығын қосып көркем жырлаған.

Дәстүрге айналған парсы тілін қолданбай, Науаи өз шығармаларында ескі әдебиет тілін тудырған. “Екі тіл таласы” деген кітабы ғылымдық еңбек болатын. Науаи отаншыл ақын болған. “Жүрек соғудан тоқтағанша, отан үшін соғысу жолында соқсын” (Науаи). “Азамат арасында ең асылы – өз халқына ең көп пайда келтіргені болады” (Науаи).

Түрік тілдес халықтардың көпшілігінде әдебиеті мен мәдениетін өсіруде Науаи мол әсер еткен. Қазір Науаи шығармалары барлық Совет Одағы көлемінде зор даңқ алып, көпке жайылды.

Түркімен әдебиетінің классигі Мақтымқұлы (XVIII ғасыр). Совет Одағы көлемінде оның да шығармалары

көп жұртқа мәлім боп жайылған. Орта Азия халықтары әдебиетінде алдыңғы қатарлы орыс мәдениеті әсерін алып өскен жазушылар да бар. Өздерінің ұлттық әдебиеті көлемінде олар реалистік бағыттың бастаушылары болған.

Эпостағы қымбат мұралардың ішінде қырғыз халқының “Манас” жыры ең зор, мол, анық ірі ескерткіш саналады. Қырғыз халқының баяғы заманынан бергі көне тарихымен ілесе келе жатқан бұл поэма ерлікті, достықты, соғыс пен тыныш өмір, өнеркәсіп – бәрін де кең суреттейді. “Манас” поэмасы өзінің бар бөлімдерімен қосыла кейінгі қырғыз әдебиетіне көп қызық қосады. Әсіресе тіл қазынасын мол байытады.

Орта Азия халықтарының совет жазушылары

А й б е к – өзбектің бүгінгі романисі және ақыны. Оның бірінші романы “Құтлұғ қан” революцияның алдындағы жылдарда Ташкент саудагерлерінің салты мен мінездерін сипаттайды. Және байлар қанауында жүрген өзбек кедейінің жайын баяндайды. “Науаи” деген романда өзбек әдебиетінің ұлы атасы болған Әлішер Науаи өмірін суреттейді. Оның мемлекеттік, мәдениеттік және әдебиеттік қайратын көрсетеді.

Өзбек әйелінің азаттығына арналған поэмалары – “Кек” және “Заман қызы Ділмер” деген шығармалар.

С а д р и д д и н А й н и – бүгінгі тәжік прозасының іргесін қалаған жазушы. Айнидің қоғамдық-саяси еңбегі мол болған. Оның Бұхара әмірінің зынданында болғаны да бар. Садриддин Айнидің шығармалары тәжік халқының әр дәуір тарихындағы неше алуан өмірін суреттейді. “Құлдар” деген романы мен “Одина” деген повесте жазушы революцияға шейін тәжік халқының кедей бейнетқоры көрген ауыр халдерін суреттейді. Буржуаздық ұлтшыл-жадитшілердің азғындық ролін айқын танытады. “Дахунда” романында екі ғашық кедей диқан Ядгар мен соның жақсы көрген қызы Гүлнардың өмір тарихын суреттейді. Ол екі жас көп қорлық қысымшылықтардан өтіп, кейін Тәжікстанда Совет өкіметі орнаған соң ғана бірін-бірі тауып, еркімен қосылуға мүмкіндік алады.

Екі кітаптағы Айнидің естегілері “Бұхара” деп аталған.

Бул шығармалардағы Айнидің стилі мен көркемдік шеберлігі барлық жағынан айқын көрінеді. Орта Азия халықтарының әдебиеттерінде Айни еңбегінің әсері мол болған. Айни мен орыс мәдениеті және Айнидің Пушкин жайындағы пікірлері де зерттеу үшін елеулі материалдар.

Ақын Мырза Тұрсын-заде – тәжік әдебиетіндегі жас буындардың көрнекті өкілі. “Отан ұлы” деген поэмасы Ұлы Отан соғысына арналған. “Индиялық баллада” деген хикаялар жинағында Англияның отаршылдық әкімшілігі астында қорлық қанауда еңбек етіп жүрген Индия кедейлерінің халін суреттейді. Және соған салыстыра тәжік халқының мәдениеті өскенін айтады. Совет дәуірінде өз отаны, өз тағдырының иесі өзі болған азат халық жайын айтады.

Орыс халқының туысқан көмегі советтік тәжік халқының түрі ұлттық, мазмұны социалистік мәдениетін тудырғанын айтады.

Берді Кербабоев – түрікмен совет әдебиетінің ең көрнекті қайраткері. Ақын-жазушы Кербабоев тудырған Одақ көлеміне мәлім болған үлкен роман “Айғытлы адым” (“Батыл қадам”) және “Ақ алтын өлкесінен шыққан Айсұлтан” романы. Алғашқы романда жазушы түркімен еңбекші шаруа бұқарасының ұлы революция дәуіріндегі тірлігін суреттейді. Шиеленіскен тап тартысы үстінде өзінің бақытын, ырысын тапқан халық жайын баян етеді. Екінші романда Отан соғысынан кейінгі, түрікмен колхозында болып жатқан табыстар суреттеледі. Түрікмен әйелінен, ер-азаматынан атақты қайраткер боп өсіп жетілген Айсұлтан тәрізді адам образы бейнеленеді.

Аалы Тоқамбаев – қырғыз совет әдебиетінің іргесін қалаушы, ақын-жазушы. Октябрь революциясынан бұрын жоқтың қасында саналатын қырғыз жазба әдебиеті. 1924 жылы “Еркін тау” газетінде ең алғаш өлеңі жарияланған. Аалының соңғы жылдары шыққан “Өз көзіммен” деген жинағында жеке өлеңдер арқылы биік саналы, шебер көркемдік түрінде бейнеленген бүгінгі социалистік құрылыс, тірлік жайы баян етіледі.

Аалы – жан-жақты, кең арналы жазушы.

Түгелбай Сыдықбеков – қырғыз көркем прозасының көрнекті жазушысы. “Біздің заманның

адамдары” деген романы жалпы Одақ көлемінде және халықтық-демократиялық елдер арасына да тараған роман. Кейін туған “Тау балалары”, “Тау арасында” деген романдарында да, жаңағы аталған алдыңғы романы тәрізді, Түгелбай бүгінгі қырғыз социалистік қауымының табыстары мен қызық өрісті жаңалықтарын жан-жақты суреттейді.

Қазақ оқушы жұртшылығына тіл жағынан тарихтық көп жайлардан жақын, түсінікті болған себепті, жоғарыдағы топталып аталып өткен Одақ көлеміндегі одақтық республикалар әдебиеттерінен басқа тағы бір-екі әдебиет жайларын атай кету қажет. Олар — татар әдебиеті мен башқұрт әдебиетінің кейбір ескерткіштері мен жазушылары.

Татар әдебиетінің революциядан бұрынғы мұрасын атағанда Ғабдулла Тоқай шығармаларының орны өзгеше саналады. 1905 жылдың революциясынан кейінгі Одақ көлемінде басталған азаттық ойлар мен демократтық, халықтық сананы анық зор көркемдік түрде шебер жырлаған ақын Ғабдулла Тоқай болады. Ғабдулланың лирикасы мен сыншыл бағытында туған қоғамдық мазмұнды сатиралық жырлары қазақ әдебиетіне және башқұрт, өзбек, түрікмен сияқты түрік тілдес әдебиеттердің бөріне де тарихтық, дұрыс әсер еткен.

Мәжит Ғафури — башқұрт, татар әдебиетінің екеуінің көлемінде де алдыңғы, озғын демократтық революциялық ағымды бастаған жазушы. Екі туысқан әдебиет көлемінде де сол әдебиеттердің жаңа дәуіріндегі үлгі негізін тудырушы қайраткер боп саналады.

Совет дәуіріндегі татар әдебиеті. Қауи Нәжми — татар совет әдебиетінің алғашқы дәуірінен бері қарай үзбей жазып келе жатқан шебер прозаик. “Көктем желдері” атты романы үлкен атақ алған, ірі шығарма. Революциядан бұрынғы он, он бес жыл көлемінде татар қауымында өсіп, өрлеп келе жатқан жұмысшы табының тартыс-тағдырын баяндайды.

Ғұмар Баширов — совет дәуіріндегі тұрмысты шебер суреттейтін жазушы-романист. “Намыс” атты романы Отан қорғау тақырыбына арналған. Үлкен сын күндерінде тылдағы татар совет халқының адал қыздары мен ұлдары еткен геройлық қайратты, биік сананы сипаттайды.

Мұса Жәлил – Ұлы Отан соғысы кезінде фашистердің Моабит абақтысында азап шегіп өлген герой ақын. Совет әдебиет қайраткерлерінің қатарынан озып шыққан ұлы отаншыл. Бар әрекеті, ер қайраты, азаматтық қажыры, намысы жағынан алғанда Мұса өзгеше орынға ие. Фашистердің азап тұтқынында тозақ қинауларын тартып жатса да, қайсар түрмен тамаша жырлар тудырып, соны өз Отанына мұра ғып кеткен жалынды ақын. Мұса Жәлил бар тартысы, тағдыры, ақындық жыр шабытпен, Юлиус Фучик тәрізді, анық герой ақын болып саналады.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЖАРҚЫН ЖОЛЫ

Социалистік ұлы Отанымыздың бар жиын көлемін алғанда, әр республика сол мол дененің әрбір мүшесіндей. Ол мүшелерсіз ұлы дене жарым-жарты, кем-кетік болар еді. Әр мүшенің адам денесіндегі орны құнындай, әр республиканың бар Отанымыз үшін орны толмас өзіндік қымбат қасиеттері, асыл сипаттары бар.

Мысалы, Қазақстан республикасы сондай мүшелер арасындағы үлкен тірлік тетігі тәрізді. Ұлы Одақты Украинасыз, Сибирьсіз, Орта Азиясыз, Кавказсыз түсіну қандай қиын болса, Қазақстансыз түсіну де соншалық мүмкін емес.

Ал сол Қазақстанның республикалар ішінде де неше алуан өзгешелік, ерекшелік жайлары мол. Әрине, ерекшелік әр республиканың бас-басына өзінше бөлекше, өзгеше сипат, қасиет беретіні даусыз. Олардың әрқайсысының шаруашылық, тарихтық, мәдениеттік, социалистік дәстүрлері, өз пішіндері алуан-алуан, қадірлі де қымбатты боп қалыптанған. Бұл жөнінде сондай табиғаттық, географиялық ерекшеліктермен, шаруашылық, тарихтық жағдайлармен, қымбатты дәстүрлермен және кейбір бұрынғы замандарынан сақталып келе жатқан өзгешеліктерімен алғанда, жаңағы аталған республикалар атаулының бәрі социалистік Отанның қымбатты ұлы бөлімдері болуымен қатар, революциялық, социалистік, аға-інідей туысқандық ұқсастықтары мол болумен қатар, өз өзгешеліктерін жақсы, айқын сақтап келеді, танытып келеді.

Бұл жағынан қарағанда, біз Отанымыздың барлық республикаларын қоса сипаттағанда, біздің социалистік әлем (социалистический мир) көп қырлы, сан сырлы, байлығы мол сипаттарымен бірге біте қайнасқан аса көп түр өрнекті системаның бірі дейміз.

Қазақстанның, жаңағы аталғандай, өзіне бөлек жалпы басқашалығынан өзге тағы да аса айқын ерекшеліктері бар екенін айрықша еске алмай болмайды. Бұл ретте, әсіресе, бұрынғы патшалық Россияның “Киргизский край” деп бұратана саналып, өгейлік тірлік еткен ескі тарихын алдымен еске алу қажет. Сонда, мысалы, Қазақстан жағдайының ерекше қолайсыз, өнерсіз өгейлік бір болмысы амалсыз ауызға оралады. Ол кездегі Қазақстан барлық бүгінгі Одақ көлеміндегі Октябрьден бұрынғы географиялық, шаруашылық, мемлекеттік шеңберде алсақ, ең бір артта қалған өлке болатын. Ол азиялық, еуропалық та емес, анық азиялық орта ғасырда патриархалдық-феодалдық құрылыста мейлінше молынан мекен еткен натуралдық шаруа көлемінде болған аудан еді. Бұның мол, кең далаларын, таулары мен құмдарын талай мыңдаған километрлер бойын көшпелі шаруа жайлаған-ды. Мың жылдар бойы бұрынғы дағды болған қалыпта экстенсив түрде төрт түлік малды киіз үйде өмір кешіп, көше жүріп, шаруа баққан мол халық мекен еткен болатын.

Ол бір, қалың көпшілікке жайылған, сол көпшілік шаруа елінің болмысын, тірлігін қалыптаған шындық еді. Бірақ осымен қатар сол өлкеде, сол революциядан бұрынғы заманнан қалған Россия мәдениетінің, орыс халқы өнерінің сол бұрынғы өгей өлкеге де беймезгіл заманның өзінде де әсер еткен, өзінше аз да болса, сирек те болса сенімді ұрықтар көмген әсерлері болған-ды.

Жоғарыда аталғандай, жалпы шаруашылық, қоғамдық жайы өте көне кертартпа күйде болумен қатар, сол Қазақстанда Россия мәдениетінің ерте әсері де кей жайларда көрнекті орын алған. Ерекше үздік мысалдай, әлденеше көңіл жұбатар белгілер және де бар-ды.

Үлкен қайшылықты, болмыс шындық көріністі факторлар болған. Мысалы, Қазақстанды шаруашылық, мәдениеттік, әкімдік ықпалында ұстаған революциядан бұрынғы Россия үшін едәуір елеулі мәдениет мекені болған ірі қалалар Қазақстан шеттеріне, шегіне көптен ірге орнатқан еді. Ол қалалар: Оренбург, Омск, Семей, Уральск, Троицк, Петропавл. XIX ғасырдың аяқ кезінен бастап Ташкент, Верный сияқты сахараға әр алуан үлгі, әсер таратарлық қалалар орнап, өскелеңдей берді.

Осы қалаларға советтік шығыс елдерінің көпшілігінен өзгешерек озғындап шығып, сонау көшпелі ауылдардан, алыс сахара құмдардан, қарлы таулардан, киіз үйлі ауылдардан келіп, орысша оқи бастаған қазақ жастары болған-ды.

Сондайлық көшпелі ауылдан, қыр-сахарадан келіп, Омск, Орынборларда орыс мектептерінен оқып өскен қазақ чиновниктері ғана емес, некен-саяқ та болса шыға бастаған саналы, озғын ойлы, өз халықтарының ағартушысы — оқымысты қазақтар пайда болады. Олардың алды өткен ғасырдың 50—60-жылдарынан бастап шыға береді. Мысалы, қазақ Шоқан Уәлиханов 60-жылдардағы қазақ қана емес, орыс оқымыстыларының да озғын ойлы тобының, шығыстан шыққан тәрбие-талабы, үлгі-арманы бір өкілі есепті болуға жараған. Ол 60-жылдар адамы еді. Ал ақын, педагог, қоғам қайраткері, халық ағартушысы қазақ Ыбырай Алтынсарин 70-жылдардағы россиялық қоғам қайрат-керлерінің қатарына қосылған.

Қырда тұрып, сахараның өзінде еңбек, өмір кешкен болса да, қазақтың ұлы классигі Абай Құнанбаев 80-жылдардағы Россиядағы ағартушы, қоғамдық қайраткерлердің алдыңғы қатарында, өз халқының, өз өлкесінің алып ұлы есебінде үлкен үн қосқан. Сол Абайдың 80-жылдарда жазған бір өлеңінде:

Интернатта оқып жүр
Талай қазақ баласы... —

деген жолдар бар. Бұл сол заманда мұсылман медресесі емес, ауыл молдалары емес, жоғарыдағы аталған қалаларда интернатта тұрып, орыс мектептерінен оқып өсіп жатқан қазақ жастары барлығын дәлелдейді.

Сол аталған адамдар, бастығы Абай болып, Шоқан, Ыбырай болып, орыс оқымыстыларымен достасады. Орыс классик әдебиетінің асыл дәстүрлерін, гуманистік қасиеттерін бұрынғы азиялық қоғамдық құрылыста өмір кешіп жүрген өз орталарына, қазақ қоғамдарына таратады. Бұлар Шоқан, Ыбырай, Абайлар советтік шығыстағы ең ерте оянған, қазақ сахарасынан шыққан, өздері орыстың

гуманистік прогрестік мәдениетінің сол орыс үлгісіндегі алдыңғы қатарлы Россия дәстүріндегі үгітшілері болады.

Осы 60–70-жылдардан Октябрге дейін алыс сахаралағы қазақтың көшпелі патриархал аулынан келіп, орыс мектебінде оқитын қазақ жастары көбейе береді. Мысалы, 1917 жылда қазақ оқымыстыларының қатарында Петербургте, Москвада, Киевте, Қазанда, Саратовта, Томскіде ғылым тамам етіп шыққан қазақ инженер, агроном, дәрігер, оқытушы, адвокат адамдары едәуір мол санды болған.

Бірақ осындай орысша және әр алуан түрде ескіше, немесе кейін жадидше, мұсылманша оқыған өкілдері болғанмен, жалпы қазақ сахарасы жартылай жабайылық күйде еді. Сол сахараның мол көпшілік еңбек халқы экономикалық тұрмыстық, заттық болмысына қарағанда көне натуралдық, патриархалдық, қоғамдық шаруашылық жай күйінде болған.

Ал сондайлық заттық шаруашылық қалпы бойынша сонша артта қалған өлке енді мына революциядан бері қарай кешкен 40 жылға толар-толмас тірлігінде барлық Одақ көлемінде өзгеше шапшаң өрлеп, асқындап өскен ұлы өлке де боп шықты. Анық шаруашылық, мәдениеттілік, ғылым, өнерлік тіршіліктегі Қазақстан республикасының неден бастап неге жеткен, нені басып өткен дегендей тарихтық сапарын алсақ, күдіксіз, даусыз әрбір он жылы жүз жылға татиды. Ал 40 жылдық социалистік тарихы бұрынғы төрт жүз, бес жүз жылға, сонда да европалық дамудың төрт-бес жүз жылына жауап ұратын өсу жолын басып озып отыр.

Қазақстанның өндірісі мен ауыл шаруашылығына, мәдениеттік құрылысына Одақ көлемінде ұсталып отырған қаржы-қаражатты ғана шолып өтейік. Сонда 1953 жылы – 5 миллиард 349 миллион сом жұмсалса, 1954 жылы – 6 миллиард 913 миллион, 1956 жылы – 10 миллиард 747 миллион, 1957 жылы – 13 миллиард 342 миллион сом жұмсалмақшы. Бесжылдықтарға арнап жұмсалатын жиын сомаларды алсақ, 1951–1955 жылдарға жиыны 23 миллиард 238 миллион сом жұмсалса, енді 1956–1960 жылдар бойынша 62 миллиард 500 миллион сом жұмсалмақшы.

Қазақстанның жалпы мемлекеттік қаражат жұмсау масштабын алғанда, мысалы, 1956 жылы 10 миллиард 747

миллион сом бір осы республиканың бюджеті болғанда, сол сома Ортаазиялық төрт республика: Өзбекстан, Түрікменстан, Тәжікстан, Қырғызстан сияқты одақтық төрт республиканың бәрінің сол 1956 жылғы қосылып саналған бюджеттеріне барабар келеді.

Бұл аталған шаруашылық жағдай республиканың барлық тірлігінің мазмұнын, мәнін өзгертеді деген сөз. Шаруашылығы, заттық құрылысы өсіп, өркендеген сайын барлық жүз салалы өзге тірлік, болмыс жағдайлар енді өзгеше сапада, басқаша темппен дамиды, өркендейді. Соның әр мысалын бар саладан айқын тану оп-оңай. Әсіресе осы күйді адам өзгерісінен қызық байқауға болады. Жеке адамдардан, семьялардан құралатын қауымның өсуінен байқау қызықты. Әртүрлі қоғамдық ортаның жиынынан құралатын халықтық өсу-даму, ұлттық өсу-өркендеу жайларын да өзгеше қызықты, тартымды етіп байқататын күйлер бар. Адамның ой мәдениетінің, тірлік мәдениетінің өсуі ерекше айқын, жарқын өзгешелік аңдатады.

Қазақстандай артта қалған өлкеде Октябрьден бері қарайғы социалистік құрылыстың басқа тарихтарға, құрылыстарға мүлде ұқсамайтын негізгі бір ерекшелігі: қоғамдық, мәдениеттік шараларға жұмсалатын қаржы, қаражаттың молдығы өзгеше. Мысалы, 1923—1924 жылдардағы республика бюджеті 7 миллион 27 мың болған шақта мәдениеттік, қоғамдық шараларға 2 миллион 958 мың жұмсалған. Ал 1940 жылғы республика бюджеті 1 миллиард 645 миллион 153 мың сом болған шақта ағарту ісіне 629 миллион 998 мың сом қаржы жұмсалған. Денсаулық жұмысына 244 миллион 514 мың сом жұмсалған. Содан әрі әр жыл сайын республика бюджетінен үнемі өскелеңдеп, үнемі мол үлес алып отырған қоғамдық, мәдениеттік шаралар 1955 жылдың бюджетінде және де шырқап, үдей түседі. Бұл жылғы бюджет сомасы республика көлемінде 10 миллиард 292 миллион 766 мың сом болғанда, ағарту жұмысы мен денсаулық шарасы тәрізді қоғамдық, мәдениеттік құрылысқа 3 миллиард 85 миллион 438 мың сом қаржы, қаражат жұмсалған.

Мысалы, мектеп жайын ғана алсақ, Қазақстанда 1914—1915 жылдары 2006 мектеп болғанда, 1940—1941 жылдары — 7790, ал 1955—1956 жылдары 9187 мектеп бар.

Оқытушылар саны 1914–1915 жылдармен салыстырғанда 1955–1956 жылдары дөңгелек есеппен 22 мәртебе арта түскен. Оқушылар саны сондай есеппен 12 мәртебе аса түскен. Жоғары дәрежелі мектеп революциядан бұрын Қазақстан көлемінде мүлде жоқ еді. 1940–1941 жылдары 20 болғанда, 1955–1956 жылдары 27 болды. Биылғы жыл студент саны 49215. Осы атағандарымыз ағарту жұмысының жиыны емес, кейбір көріністері ғана деуге болады. Жалпылай айтсақ, бұл ретте, әсіресе қыруар алыс қиядан, ертегі баян ететін жапан түзден, от дариясынан алып қарақұс, самұрық қанатына мініп ұшып өткен ертегі ерін көреміз. Соның сапарындай қиял сапарын, ұлы фантазия өрісін өктеп озып өткен адам жолын көреміз. Сол адамның өзіне арнап жасаған өнер құрылысы мен тұрмыс-жай ортасын, заттық мәдениет, қалып-қабілетін көреміз.

Мысалы, Қазақстанда осы күнде қала саны – 40, аудан – 207, жұмысшы қыстақтары, кіші қалалар – 134, ауыл-советтер саны – 2085. Қалалар арасында өндіріс ошағы есепті жұмыскер қалалары бар. Революциядан бұрын тек қана көшпелі ауылдар жыл бойында 15-20 күн ғана қонып, қайтадан құлазытып тастап кететін өзен бойына, бұлақтар басына, таулар саласына қызық атты жаңағы айтқан қалалар орнады. Мысалы, сондай таза көшпелі қазақ ауылдары ғана жүрген өлкелерде туған қалалардың бірі – 600 мыңға жуық халқы бар, зор техникалық мәдениет орталығы, облыстық қала Қарағанды, жез өндірісінің орталығы Балқаш, Жезқазған, металлургия орталығы Теміртау, түсті металл өндіріс орталығы Кентау, Текелі, Лениногорск. Талай тың қала: Шолақтау, Хромтау, Ащысай, Қарсақпай сияқты өнерлі өндіріс, мәдениетті құрылыс мекендері орнады. Бұлар адам жайының да, тірлігінің де, өнер, білім тәрбиесін алатын жас буын, жаңа қауымның мәдениетті мекені де болды.

Осы алуандас соңғы жылдарда тың мен тыңайтылған жерлерді меңгеру ретінде және де көп санды өнерлі, үлгілі кішігірім қалалар, техникалы, мәдениетті орталықтар орнап жатыр. Мысалы, бүгінгі Қазақстан ауыл шаруа өлкелерінде 485 МТС бар, 797 совхоз бар, мұның 397-і астық егіс совхозы. Қалғаны көбінше мал совхозы. Осы аталған шаруа бөлімдердің әрқайсысы өз орталықтарын, қала, қыстақ мекендерін сайлы, жайлы етіп, өз орталарына

мәдениетті заттық мекен-жәйі етіп орналастырып жатыр. Соның бәрі ата, бала, немере деп аталатын қазақ халқының, Қазақстан халықтарының бүгінгі буындарына, болашақ ұрпақтарына жасалып жатқан, орнап жатқан мәдениеттік жақсы жағдайлар. Ірі өндірістің жалпылай өнімі ретіндегі өсу мөлшерін алсақ, 1954 жылдың табысы 1913 жылмен салыстырғанда 8 еседей, ал 1940 жылмен салыстырғанда дөңгелек санмен есептегенде 4 еседей аса түскен. Бұл жағдайларды жасаушы адам өзі, өзі еңбек, тірлік еткен ортасын жоғарғы цифрларда көрсеткендей өзгерткен. Сол адам өзі де, әрине, ғажайып түрде жаңғырды. Бас мәдениеті басқаша. Жаңа тәртібімен қоғамдық, халықтық, жаңа өнерлі дәстүрімен түгелдей, ғажайып шапшаң және тамаша қызық өзгеруде.

Анық азиялық орта ғасырдан, феодализмнің ең ескі және тұрпайы, жабайылығы мол әдет-заңынан шығып, сол қоғамдық құрылыстың ең көне, ауыр түрінен бастап мәдениетті XX ғасырдың ортасына өктеп өтіп келген елді көреміз. Ерекше ұшқыр тездікпен аттап өткен жолды аңғарамыз.

Қазақ жайлаған құмдар мен сахаралар, есіз таулар сонша көп болғандықтан, адам сирек ұшырап, шашырап қана жүргендіктен, кешегі бір замандарда әр сапар өзгеше ұзақ көрінетін. Сондықтан қазақ халқының революцияға шейін айтып келген ертегілерінің бәрінде ең ауыр жай – жол сапар жайы болатын. Ұшқан құстың қанаты талатын, жүгірген аңның аяғы талатын ұзақ далаларын халық адам тағдырының ауыр болмысындай баяндаушы еді. Немесе ыстық шөл, құмдарды кезген өз күндерін азап, сор шағындай қиялдап баяндағанда сол “ұшқан құстың қанаты күйетін, сол жүгірген аңның тұяғы күйетін” от дариясындай, иткешудей баяндайтын. Сондықтан да оптимистік ел қиялы көп арманының ішінде ең зор арманы етіп, жаңағыдай ұзақ жол, қиын сапарларды шапшаң кешіп өтетін көлік-күліктерге, ғажайып сиқыр мүліктерге құштар болатын.

Сондай қиял ертегілік, эпостық, аңыздық тұлпарларды тудырған. Бұрынғы қазақ батырларының өздерінің аттарынан даңқы кем емес тұлпарлары және де ерекше сүйікті болатын. Асқар-асқар тауларды аттап өтетін. Алты айлық жолды алты күнде басатын тұлпар Тайбурыл, Тарлан,

Қарақасқа ат, Байшұбар сияқты жүйрік пырақтар анық Қазақстан жолдарының шынайы ұзақ шексіз иен өлкелері тудырған заттар еді. Кейін шығыстан, орыстың халық қиялы тудырған өзі ұшатын кілем ертегіге араласып, қазақ сахарасына жеткенде, қазақ халқының сүйіп, құштарланып, құмарта тыңдайтын қымбат қиял бұйымдарының бірі болған. Араб, Иран, Индия ескілікті қиял аңыздары, әпсаналары әкелген самұрық құсқа қазақ халқы өз қиялы тудырған адам досы, алып қарақұсты қосқан еді. Бұлар да өзі ұшатын кілемдей, еңбек адамын, ертегі ерін асқар-асқар таулардан, шексіз ұзақ сахаралардан, от дариядай құм кешулерден тез алып ұшатын, еңбекші ел қиялының серіктері, сенімді қанаттары болатын.

Бұл күнгі Қазақстан қатынас құрылысын алсақ, сол ежелден ел көкейін тескен жол жағдайын өзгеше сапаға ауыстырғанын көреміз. Мысалы, 1912 жылмен салыстырғанда тек қана жол министрлігінің өзі салған шойын жолды алсақ, дөңгелек есеппен 1954 жылы бес есе молайғанын көреміз. Бұл есепке сол 1954 жылдан бері қарай мол көлемде қосылып жатқан тар колея жолдары мен тарау жолдар (подъездные пути) есебі кірмеген. 1940 жылмен салыстырғанда 1955 жылы жол өндірісіне жұмсалған қаражат дөңгелек есеппен 4 есеге жуық. Сол ретте, мысалы, совхоздарда 11 есе, МТС-терде 4, 5 есе мол қаражат жұмсалған.

Аз жылдарда Қазақстанның алыс терістігі мен түстігінің араларына құмдарды, далаларды, тауларды басып өткен жақсы асфальт жолдар салынбақшы. Қазір машина қатынасы барлық Қазақстанның облыстарын, аудандарын, өндірістерін бір-біріне қосып, құмдардан, далалардан, Алатау, Алтай, Сарыарқа сан тауларынан асып өтіп жатыр.

Революциядан басталған социалистік құрылыс, әрине, бұрынғы барлық Россияны өзгеше жаңғыртқаны, қайта тудырғаны даусыз. Бірақ сонда да өсу жолын осы Қазақстан республикасынан айқын, өзгеше аңғартатын Одақ өлкелерін атау да қиын деуге болады. Сол жөнде қазіргі соңғы жылдарда Қазақстанда салынып жатқан бірнеше үлкен құрылыстарды бүкіл Одақ көлеміндегі алдыңғы қатар ең зор құрылыстардың тобында санаймыз. Сол ретте Ертісте, Бұхтармада салынатын электр станциясы ерекше.

Қостанай облысындағы Соколов-Сарыбай тау металлургия комбинаты өзінше ең мол да, өнерлі зор құрылыстың бірі болмақ. Павлодар қаласында салынып жатқан комбайн заводы қазір әлем жүзіндегі ең үлкен комбайн заводының бірі болады. Оның өндіретін комбайн саны бүгінгі күнде барлық Одақтағы комбайн заводтарының біріккен күші қосыла шығаратын өніммен тең болады.

Ертістегі бір электр станциясы салынып болды. Ал “екінші Днепрогэс” деп аталатын Бұхтарма электр-станциясы екі миллион киловатт-сағат беретін болады.

Қазақстанның өткен 1956 жылғы ауыл шаруа егіс өніміндегі бір-ақ цифрының өзін еске алу да жетерлік. Екіжарым жылда Қазақстанның колхоздары мен совхоздар жиыны 20 миллион гектар тың және тыңайған жерге егіс екті. 1956 жылы 1 миллиард пұттан артық астық берген Қазақстан бұрын 10 жыл бойындағы беретін жиын астығының санына тең астықты осы өткен бір-ақ жылда берді.

Қазақстанның 30-дан аса ауданы биыл астықты дөңгелек есеппен 10-12 миллион пұттан жинап берді. Сонымен, Одақтағы астық алтын қорының бірі болып бәйге алған, Ленин орденін алған Қазақстан бар Одақ көлемінде екінші орынға шықты. Бұрын Одақтың астық қорының молы саналатын Украинаны басып озып, тек жалғыз РСФСР-ден соңғы екінші орынға ие болды.

Бұл соңғы аталған деректер мен фактілер Қазақстан сияқты социалистік республиканың сол қысқа заман ішінде анық социалистік жол кешуінің себебінен табылған. Ертегі алыптарының жүрісіндей, жеңісіндей табыстарға таңғаларлық шапшаңдықпен жеткенін, жетіскенін көрсетеді.

Бар социалистік системаның өзге системалармен салыстырғандағы ардақты, озғын, игі мысалының сан үлгілерін және де Қазақстаннан көру, көрсету даусыз ұтымды, сенімді боп танылмасқа ерік жоқ. Бұған сөз шешендігі өте аз керек. Оны статистика беретін көрнекті де салмақты сандар, сан алуан цифрлар өздері айғақ боп, мың тілмен дәлелдей алады.

Бұрын адам саны аз да сирек болған Қазақстанда қазір халық саны да мол өсті. 1956 жылдың 1 апреліне 8 мил-лион 490 мың адам санына жеткенін көреміз. Осы адам санына

орайлаған тұрмыс мекені, ең әуелі сол молайып өскен адам санына лайық құрылысты аңғартады. 1951–1955 жылдарды алғанда барлық Қазақстан бюджетінің жыл сайын 15-16 проценті тек тұрғын үй құрылысына арналған. 1951 жылы 642 миллион сом қаражат шығарылса, 1955 жылға дейін сол сома молая келе, дәл 1955 жылда 1 миллиард 626 миллион сомға жеткен.

Сол халықтың соңғы жылдағы ағарту ісіне арналған мемлекет шаралары төмендегідей: мысалы, 1956–1957 оқу жылының бас кезін алғанда Қазақстанда барлығы 9 мың 297 мектеп бар. Соның бастауышы – 5224, орталау мектебі – 2819, орта мектебі – 1231. Барлық оқытушы саны 77 мың 685. Барлық оқушының жиын саны 1 миллион 294 мың 642 адам. Бұрынғы заманмен салыстырса, 1914–1915 жылдары мектеп саны 2 мың 6 болғанда, оқытушылар 3 мың 319, оқушылар 105 мың 59 болған екен.

Қазақстандағы ғылым қызметкерлерінің мөлшер санын атасақ, 1940 жылы 1727 болғанда, 1955 жылы 4817 адам болыпты. Докторлар, ғылым кандидаттары 1940 жылда жоқ. Ал 1955 жылы докторлар саны 131-ге жеткен, ғылым кандидаттары 1555 адам болған. Бұл аталған сандардың бәрі де халықтың өсуі, сол халықтың жалпы мәдениетінің, әсіресе оқу-ағарту ісінің, ғылым жөніндегі ісінің өсуімен қатарлас. Иық сүйесіп үдеп өріс алып отырғанын байқатады. Сондайлық бүгінгі біз орнатқан социалистік құрылыс атаулының заттық қымбат мүліктері, құрылыс объектілері және де жүздеген, мыңдаған, сан мыңдаған деректерімен қостай, құптай алады.

Социализм құрылысы Қазақстан республикасында не істеді, не тудырды дегенде, ең алдымен тағы бір еске алатын нәрсе, табиғатты өзгерткені өзгеше елеулі көрініс береді. Табиғатқа деген қарым-қатынас өзгеруі көп жайларды алып қуат араласқан жаңалықтарға ауыстырды. Жер үстіне орнаған ауыл шаруашылық, өндірістік ұлы техникалық өнерлі кәсіп орындарын ауызға алғанда, біз Қазақстанда жер астындағы кен байлығының иен мол түрлерін тауып, мейлінше мол пайдаланып отырған өнер табысын атаймыз. Алтай тауы, Орталық Қазақстан, Жоңғар Алатауы, Терістік Алатау сияқты бұрынғы иесіз, иен жатқан сараң табиғат, суық сырлы табиғат арасында ғаламат зор кендер мол

жатқаны ашылды. Қазақстанда темір, көмір, мұнай, мыс, қорғасын, қалайы, марганец, алтын, хром, никель, сынап және басқа да талай сирек металдар атаулының мол запастары ашылып, көптеп пайдаға асып жатыр.

Бүкіл Одақ көлемінде түсті металл жөніндегі табыстарды алсақ, соның ішінде Қазақстаннан алынатын кен байлықтар да мол. Бұл Қазақстанның бүгінге шейін табылып, пайдаға асып отырған табиғат байлығы жөніндегі жайлар. Соңғы жылда Қазақстанда ғылымдық ғажайып үлкен сырлы бір мол табыс бар. Ол – өткен бесінші бесжылдықта, 1956 жыл қарсаңында Қазақстанның бір топ ғалымдары, геолог-өндірісшілері жасаған комплекстік металлоген картасы. Бұл – Орталық Қазақстан көлемінде жер астында жатқан, жақында ашылатын мол байлық – кен байлығын түгел атап, санап, картаға түсірген ғылымдық ғажайып табыс.

Қазақстанның ғылым зерттеу ұйымдары мен Қазақстан Ғылым академиясының тобын бастап, осы картаны жасаушы – Одақтық академияның мүшесі, Қазақстан Ғылым академиясының президенті, өзі бүкіл Одақ көлеміндегі зор ғалым-геолог Қаныш Имантаевич Сәтбаев басшылығымен орындалған жұмыс. Орталық Қазақстанның осы аталған комплекстік картасы қаншалық қымбатты табыс екенін білу үшін төменгі біраз сандарға, цифрларға көз салу керек.

Соңғы 200 жыл бойында ашылып, анықталған 3500 жердегі кен байлығы жаңағы картаға түскен. Соның 700-і архив пен ауызша деректер бойынша ашылып танылған кен ошақтары. Ал 2800 кен орындарын соңғы 25-30 жыл ішінде жиналған фонд деректерінен қорытып анықтаған. Орталық Қазақстанның 0,7 миллион шаршы километр жерінің аумағында жер астында жатқан әртүрлі кен байлықтарының, жеке орындарының сандары мынадай: жез – 1498 орында бар, темір – 348, марганец – 156, полиметалл – 332, қорғасын – 217, молибден – 164, вольфрам – 130, қалайы – 60, никель мен кобальт – 67, алюминий – 91, сурьма – 29, хром – 18, ванадий – 6, висмут – 7, сынап – 3 жерде бар болып шыққан. Бұларға сол Орталық Қазақстандағы жағармай кендерін және басқа қосымша кендердің және де көп табылған орындарын қосқанда, жиыны жаңағы геологиялық картада 5500 жердегі кен байлығы анықталып отыр.

Осы аталған байлықтардың өзі Орталық Қазақстанда жақын заманда қатты молайып өсетін тау-кен заводтары өндірісінің өрісін аңғартады. Бұл өлкеде қара металл, түсті металл, сирек металл, алтын өндірісі және өзгеше келешегі бар алюминий, никель және кобальт өндірістері қатты ірілеп, күшейетіндігін көрсетеді. Сөйтіп, Орталық Қазақстан комплексті кен байлығының ғажайып мол ордасына айналмақшы.

Бұнда да ертегілік заманнан келіп, бүгінгі XX ғасыр ортасының социалистік дәуірінің ғажайып күшті ғылым құралын қолына ұстап, сиқырлы, жұмбағы мол жеті қат жер астына түсіп, ырыс тапқан, қазына тапқан халық ерлерінің құдіретті ісін, табысын көресің. Жердің астына құралсыз, әлсіз жалғыз-жалқы ертегі геройын жіберген адам қиялы, өзі де осы жұмбақ жердің астында нелер сырлар бар-ау деген бала қиялмен көп түртініп, тімтініп жүрген тәріденетін. Сонда сол қиял-ғажайып ертегілерде жеті қат жер астына түсіп кеткен адамзат: “жүрген аяққа жөргем ілінеді” дейтұғын. Талапкерді қанаттандыратын халықтың оптимистік ұғымы бойынша, жер астынан алтын қазына тауып қайтатын. Немесе өмірінің тағы бір ырысындай, ғажайып сұлу жар құшып келетін. Осындай қиялды сол Орталық Қазақстанның асты емес, үстін шала-шалағай пайдаланып жүрген қазақ шаруалары кешегі революцияның басына шейін тек ертегілеп, әңгімелеп қана келген-ді.

Жоғарыда аталған баға жетпес ғылымдық зор жаңалық – кендер картасын жасап отырған қазақ инженерінің өз әке-шешесі, тіпті бала кезінде өзі де сондай жер астының қиял тудырған байлығын аңыз әңгіме етіп келген еді. Бүгін ертегінің қиялынан да, “Сүлеймен қазынасынан” да бай, ырыс қазына байлықты социалистік құрылыстың табиғатты бағындыра жеңген, білімді адамының еңбегінен көріп отырмыз.

Ауыл шаруашылығында, өндірісте заттық негіз дүниесі мүлде жаңаша өнермен өзгерді де, жаңа әлем байлығы халықтікі болды. Халық үшін, адам үшін, совет адамы үшін деген ұлы ұран бойынша біздің барлық құрылысымыз, табысымыз өзгеше боп жарастықты жаңалығымен жаңғыра түседі. Адам үшін істелетін социалистік Отандағы ең үлкен шаралардың бір түрі денсаулық сақтау ісіне жұмсалған күш-қаражаттан аңғарылады. 1913 жылы бар Қазақстанда

дәрігерлік-емханалық орындар саны 98 еді. 1940 жылы 630 болса, 1954 жылы – 1187-ге жеткен. Аурулар төсегі 1913 жылы 1800 болғанда, 1940 жылы – 25446 болған, ал 1954 жылы – 49146-ға жетті. Дәрігерлер саны 1913 жылы 196, 1940 жылы – 2439, 1954 жылы – 8299 ға жеткен.

Сол заттық байлық іргесі өзгеріп, өнерлене күшею нәтижесінде халықтық, социалистік қазақ мәдениеті туды. Бұнда мол салалы мәдениет мағынасында ағарту істерін, денсаулық шараларын, тұрмыс, мекен жағдайының жаңғыруын, өмірлік тірлік салты мүлде өзгергенін еске аламыз. Әсіресе осы жөнде рухани мәдениеттің діңгек тіректері оқу-ағарту мәселесі, ғылым саласының өсуі, көркемөнердің дамуы, көркем әдебиеттің өнерленіп өсуі – бәрі де социалистік ұлт, қазақ халқының ғажайып табыстарын, шапшаң жеткен биіктерін аңғартады.

Барлық рухани мәдениет байлықтары басқаша боп туды да, анық алыптың өсүінде тездікпен сол алып сипатында өрге басты. Осы мәдениет майданының әр саласында сан деректер қандай цифрлар атай алатынын төменгі жайлардан аңғарамыз. Баспа жайын алғанда 1913 жылы 13 кітап басылған екен, 1955 жылы 1184 кітап басылған. Тиражы 1913 жылы 4 мың болғанда, 1955 жылы 13 миллион 189 мың болған. Журналдар, жинақтар, бюллетеньдер санын алсақ, 1940 жылы 38 болса, 1955 жылы – 71 болды. Оның қазақшасы 1940 жылы – 9, 1955 жылы – 23 болған.

Газеттер 1913 жылы бар Қазақстанда 11, 1955 жылы – 373, соның қазақшасы – 148.

Театр, клуб санын алғанда 1921 жылы клуб саны – 177, театр саны – 2 болған. 1955 жылы клуб саны – 5812, театр – 24 болған. Кітапхана 1914 жылы 146, 1955 жылы – 6068. Кино орындары 1941 жылы 1270, 1955 жылы – 2024 болған.

Басылып шыққан кітаптың тиражы 1955 жылы 13 миллион 189 мың болғанда, осы санның өзінде көп мән, көп тарихтық табыс жеңіс жолы жатқанын айрықша ескеру керек. Бұл ең алдымен қазақ тілінде Маркс, Энгельс еңбектері, Ленин шығармаларының толық жинақтары шыққан фактілермен басталады. Қазақтың тілінде революциядан бұрын аударма жайын алсақ, өлеңмен жасалған Крылов, Пушкин, Лермонтов шығармаларының қазақ ақындары аударған сирек түрлері ғана болушы еді.

Бүгінгі қазақ совет оқушысы орыстың классикалық көркем әдебиетінің көп томдарын өз тілінде оқиды. Енді поэзия ғана емес, романдар, повестер, әңгімелер, пьесалар да қырық жыл бойында аударылып, қазақ оқушысының көркемдік тәрбиесінің көптен бергі құралы, серігі болған.

Совет дәуіріндегі орыс әдебиеті, туысқан елдер әдебиетінің классикалық және социалистік дәуірдегі қымбат үлгілерінің көптен-көбі қазақ тіліне аударылған. Олар ғана емес, арнаулы көркем әдебиет баспасы қазақ тілінде дүние жүзі әдебиетінің классиктерін аударып басып, қазақ оқушысына тарата бастағанына 30 шамалы жылдар болды.

Демократиялық елдердің көркем әдебиет үлгілері де қазақ тілінде біздің оқушылардың қадірлі кітаптары боп саналады.

Қазақ театрларының сахналарында дүние жүзі классиктерінің драмалық шығармалары қойыла бастағанға ширек ғасырдай уақыт өтті. Бұл күнде қазақ драма театрының үлкен артист, артисткалары атақ, даңқ алғанда Шекспирдің трагедия, комедияларын, Гоголь, Горький, Островский, Погодин, Тренев пьесаларын жақсы ойнау арқылы да алып жүргені бар.

Қазақ әдебиеті тек қана аудармамен өсіп келе жатқан әдебиет емес. Әрине, революция басынан бері қарайғы өзіндік оригиналдық, көркемдік жолмен, көп жанрлы мәдениетті әдебиет боп өсіп отыр. Жазба әдебиеті революциядан бұрын болса да, Абай, Торайғыров тәрізді көркем поэзия үлгісінде жазған классикалық ақындары болса да, Октябрьден бұрынғы қазақ әдебиеті, советтік Шығыс елдерінің бәріндегі тәрізді, көп жанрлы әдебиет емес еді. Тек революцияның басынан бері қарай туып, дамыған қазақ көркем прозасы бұл күнде Одақ көлеміндегі алдыңғы қатарлы прозалардың сабына ілінді. Бұл біз айтқан баға емес, орыс совет әдебиетінің үлкен өкілдері берген сын баға. Көркем прозада қазақ әдебиеті тарихтық революциялық романдар, колхоз тақырыбындағы, семья, салт жөніндегі романдар, өндіріс жұмысшылары турасындағы, Ұлы Отан соғысы турасындағы, жоғарғы мектеп, ғылым адамдары жөніндегі, өндірістегі жас мамандар жайындағы роман-повестерді де туғызып отыр.

Осындай тездікпен өсу үлгілерін қазақтың бүгінгі поэзиясы, драматургиясы, сын мен әдебиеттану ғылымы, журналистикасы – барлығы да айқын таныта алады.

Өскелең үлгі көрсеткен Қазақстан жазушыларының тобы бүкіл Одақ көлеміндегі Жазушылар одағының үлкен отрядының бірі саналып отыр. Қазір қазақ әдебиеті, Қазақстан көркемөнерімен, театр, музыка, суретшілік өнер иелерінің топтарымен бірге бүкілодақтық көрмеге, сынға әзірленуде. 1958 жылы Москвада болатын қазақ әдебиеті мен искусствосының онкүндігіне әзірлік жүріп жатыр.

Қазақ жазушылары бұрын Одақ көлеміне мәлім болған, Одақ ішіндегі көп тілдер мен Одақ сыртындағы тағы да бірқатар тілдерге аударылған романдарынан басқа, поэзиялық үлгілерінен басқа енді жаңа роман, повестер, пьесалар әзірлеп, орыс тіліне аудартып жатыр. Келер 1958 жылы қазақ көркем әдебиеті алдыңғы табыстарына қоса, одақтық оқушылар алдына өздерінің соңғы тың табыстарын ұсынбақшы.

Рухани мәдениеттің зор тездікпен ірі дамып өскенін Қазақстан мәдениет майданында тек әдебиеттен ғана көрмейміз, сол әдебиетке иық сүйесіп, егіз серік өсіп келе жатқан қатардағы туыс салалардан және де жақсы аңғарамыз.

Қазақстанда қатты ірілеп өскен көркемөнер саласының бірі – театр өнері. Революциядан бұрын жалғыз-жалғыз домбыра, қобызбен ғасырлар бойындағы мұңдарын, сырларын шерткен қазақ халқының өнерпаздық шығарғыштық күшінің өкілдері әншілер, халық композиторлары болған еді. Сол жалғыз домбыра орнына бұл күнде мол жемісті еңбек етіп келе жатқан Қазақтың академиялық опера театры бар. Бұнда сол Октябрьден бері қарай жүріп өткен, социалистік ұлттың ірі мәдениетке құлаш ұрып жеткен жүйрік жолы көрінеді. Жалғыз домбырадан симфониялық оркестрге жеткенді көреміз. Жалғыз жеке әншіден көп дауысты хор, ариялар, дуэт, трио, квартет, квинтетке шейін мәдениетті опера вокалын танытып отырған қазақтың мәдениетті әншілерін, артистерін көреміз.

Драмалық театрлар да, опера сияқты, тек қазақ репертуары ғана емес, классикалық, халықаралық, бүкіл советтік репертуармен өз жолдарын өрбітіп, табыстарын ірілетіп келе жатыр. Қазіргі Қазақстанда филармония да

неше алуан өзіндік оригинал, көркемдік үлгі, өрнектер таныта алатын мәдениетті коллективке айналған.

Қазақстан астанасы Алматыда орнаған көп жоғарғы мектептер қатарында Қазақстан мемлекеттік университетінің орны қандай бөлек болса, бұндағы консерваторияның да қазақ музыка өнер қайраткерлерін сапалы өзірлеуі сондай.

Қазақстан астанасында қазақ жастарынан өнерлі суретшілер өзірлейтін республикалық мектеп те бар. Мәдениет үлгілерінің бұлардан өзге ерекше биік тұрғысының бірі – Қазақстанда туып-өскен ғылым орындары. Бұл жөнде әсіресе Қазақстанның Ғылым академиясын айрықша мақтанмен атауға болады. Ленин атындағы Ауылшаруашылық академиясының да Қазақ филиалы республика көлемінде ғана емес, Одақ көлеміндегі елеулі ірі институттары бар, базалары, селекциялық станциялары көп, мол салалы ғылымдық орталық саналады.

Ал Қазақстан Ғылым академиясы – бүкіл Одақ көлеміндегі туысқан елдер академияларының алдыңғы қатарындағы ғылым ордасы. Жалпы ғылымдық орындар Қазақстанда 1940 жылы 46 болса, 1955 жылы – 112 болған. Соның ішінде ғылымдық-зерттеушілік мекемелері 1940 жылы – 17, 1955 жылы – 39-ға жеткен. Ғылымдық станциялар 1940 жылы 14, 1955 жылы – 30 деп саналады.

Қазақстан ғылым орталығы құрылумен қатар, Қазақстанның өз жас кадрларынан ғылым қайраткерлері мол даярлануда. Қазір ғылым кандидаты деп аталатын топтың саны 1955 жылы 1555 адам болған. Осы санның мол тобы қазақтың ер-әйел оқымыстылары болады.

Алматыда көркемөнер саласының халықтық көпшілік тұтынатын бір түрі – кино өндірісі. Бізде айрықша киностудия бар. Бұл өз жоспары бойынша қазақ киноартистерінің, суретшілерінің, режиссерлерінің күшімен өзіндік киносуреттер шығара бастағанға бірнеше жылдар болды.

Міне, осы аталған жайлардың барлығы да республикадағы мемлекеттік құрылыстың сан саласы дамумен қатар, халық шаруасының әлденеше күйлерінің бәрі де жаңғырып, мүлде өзгеріп, ұзап өскенді танытады. Ой мәдениеті, рухани мәдениет те, жалпы мәдениет майданы да аса шапшаң жол

кешіп, ұлы өрістерге ие болғанын баяндайды. Соның бәрі қосылғанда адамның еңбегі де, тірлігі де, барлық тағдыры да түгелімен басқаша күйге ауысқанын білдіреді.

Жоғарыда аталғандардай, заттық, тәрбиелік, халықтық жағдайлар, орталар өзгерумен қатарласа, ілесе адамның өз психикасы, бар адамдық сипат-болмысы да, өз мазмұны, мүмкіншілігі де мүлде басқа сапаға ауысып, өзгере берді. Ендігі буындар қай халықтан шықса да, қандайлық ескілік шарт жағдайдың анайы топырағында туған болса да, өзгеше күдіретті күш көмегімен қанаттанып өсе берді. Басқа сипатта, адамдық жаңа қасиет асуларына қадам басып, аса берді.

Осы күнде, мысалы, Қазақстанда 50-60-қа келген әке мен шеше өздерінен туған 25-30 жасар, болмаса 15-20 жасар немесе әсіресе 10-15 жасар, жынысы қазақ болған баласына (ұл-қызына) өздерінің балалық, жастық шағын айта бастаса, жаңағы үй ішіндегі жас буындар сенер-сенбес күйде күліп тыңдайды. Ал әке мен сол шеше өздерінің балалық шақтарынан не айтар еді? Қандай бастан кешкен шындықтарды баян етер еді? Олардың кейбірі: “өзіме бес жасымда қалыңдық айттырды, 3 жасар қарындасым үшін құдалық жасап, қалыңмал ала бастады. Үлкен апамды сол қалыңмалға сатып, өзі көрмеген, білмеген елге жылаулар күйде ұзатты” дер еді. Тағы бір әке әңгімелесе: “ауылда соққыдан өлген адам үшін құн кесіп, көп түйе санымен бағалап, қан кегіне орайлап құн алысты” дер еді.

Енді тағы бір әке: “өзіміздің ауылдарымыз, руларымыз өзгелермен дауларын шешу үшін шабуыл жасап, сойылдасып, найзаласып, атүсті төбелесіп, барымталасты” дер еді. Бұлардың бәрі де: “өзіміз киіз үйде тудық та, сонда өстік” дейді. Бәрі де: “ала жаздай үйлерімен, ауылдарымен түгел ұзақ көшу, үдере көшумен өмір кештік” дейді.

Оқу дегенді сұрасаң: “молладан сабақ алу болғанда, ол ескі медресенің де ең ескі схоластик медресесінің ең қараңғы, ең топас көне үлгісі еді” деп айтар еді. “Үш жыл ұдайы, қысы-жазы күн шыққаннан күн батқанға шейін үзбестен оқығанда әрең зорға ғана “қойхаты” деген шала-жансар хат таныдым. Бар айларым, оқу жылдарым ұдайы иман, намаздық, дұғалық, аят-сүре жаттаумен – түк мәнісін түсінбей жаттаумен өтті” дер еді.

Осыны бүгін бар Одаққа мәлім үлкен ғалым геолог, академик Сәтбаев айтар еді. Осыған ұқсаған күйді бүгінгі Одақтық халық артисткасы Күләш Байсейітова, немесе қазақ совет жазушысы Сәбит Мұқанов дәл осылай айтар еді.

Осындай күйді, сәл басқаша, азғана айырмасымен Қазақстан Орталық партия Комитетінің секретары инженер Тәжиев, химия ғылымының докторы, академик Бектұров, филология ғылымының докторы, академик Кеңесбаевтар айтар еді. Ал осындай әкелер мен аналардың балалары, немерелері өз қасындағы бүгінгі атақты, жаңағыдай даңқты әке-шешелерінің орта жасты, әлі сонша қартаймаған жүздеріне қарап отырып, жоғарыда айтқандай, естегілерін сенер-сенбес күйде тыңдайды. Бейне бір “Царь горох” заманасындай, ертегі бұлдыр заманды естігендей боп, ауыз ашып, жөндеп иланбай да, дұрыстап түсінбей де тыңдар еді. Ал міне, осы айтқанның бәрі біздің шындықтар! Біздің адам, біздің қауым, халық – қазақ атты социалистік ұлт, өзі социализм орнатқан ұлт болып өзгергенде, осылай-осылай өзгерді.

Аз дәурен ішінде өсу үстінде көп ғасырларды кешкенде осылай өсіп өзгерді. Жерімен, табиғаттық ортасымен, мекен еткен адамының нәсілімен баршасы болып, қосыла осылай өзгерген-ді. Мемлекетінің, Отанның өнерленуімен тұрмыс, еңбек, өнер, мәдениет атаулы шетінен түгел шеберлене, қоса өзгерді.

Сол өзгеріс белгісін, көшпелілік орнына, отырықшы болған киіз үй орнына көп қабатты тас үй салған, киіз үйлі ауылдар орнына мәдениетті қыстақтар, қалалар орнағаннан бастаса да болады. Жаңа аталған ата-аналардың көшпелі жайлау, қыстауларының, ауылдарының орнына завод, фабрикалы, машина моторлы, шойын жол, авиация жолы бар кен ошақтары, кең өнер мекендері орнады дейміз. Бұлардың бір алуаны дәл сол бұрынғы біздің әрқайсымыздың көшпелі ауылдарымыз, көш керуендері жүріп өтетін жіңішке соқпақтарымыз үстіне орнады. Кейбір күзеу-жайлау ететін бұлақ, бастау немесе өзен мен көл бойы дейтін қыстау-жайлауға қоныстанды.

Бұрын бұдыр болмаған жерге, техникалы машиналы өнердің нышаны болмаған мекен-жайларға, қу дала құба жонға, жаңа техниканы ат қып мінген, жаңа адам көп

мерекелі мекен құрды. Жоғарыда біз атағандай, кейбіреулерінің аттары өлеңнің ұйқасындай үйлесетін Қазақстанның жас қалалары, тек Қазақстан ғана емес, әлем картасын өзгертіп, жаңғырта байытып туып жатыр. Дәл осы алтыншы бесжылдықтың өзінде және де бір емес, әлі де әлденеше ондаған қалалар, завод, кен, фабрика, совхоздар мекендері, үлгілі орталықтары қаз-қатар, қат-қабат орнауында шәк-шүбә жоқ. Оған 1956—1960 жылдар құрылысына жұмсалатын соманың өзі кепіл. Өткен бесжылдықта Қазақстанның жиын бюджеті 23 миллиардтан аса сома болса, мынау бесжылдықта 62,5 миллиард болмақшы. Бұл қаржы бұрынғы өткен 5-10 жылдардағы қарқыннан, мол құрылыстан енді әлдеқайда үдей түсіп, ұзай түсетін анық алып құрылыстар кепілі деген сөз. Қазақстанның бір заманда, жақын ғана заманда, мысалы, 40 жыл бұрын натуралдық ауыл шаруашылық өлке болған қалпынан енді анық өндірісті-ауыл шаруашылық социалистік ұлы құрылыстар республикасы болатынын “мен мұңдалап” тұрған айқын да биік белгілері осылайша. Бұл жөнде қазіргі Қазақстанда алдағы жылдарда және де ауыл шаруашылығының орны да өзгеше де ерекше.

1954 жылдан бері қарай Қазақстан атағын Одақ көлеміне аса даңқты етіп, мысалы, биыл өткен 1956 жылы бүкіл әлемге әйгілі еткен ұлы табыс ауыл шаруашылығында болды. Ол Қазақстан астығынан құралған 1 миллиард пұттың нәтижесі. Ауыл шаруашылығының егістік жөніндегі табыстарымен енді жақындау сондайлық өзгеше үлкен қарқын табатын мал шаруашылығы саласы айрықша сөз етуді қажет етеді.

ЖОБА-ЖОСПАР

Республиканың жарқын жолы

Одақ көлеміндегі әр республика мол дененің әр мүшесіндей. Ол мүшелерсіз үлкен дене өзі де жарым-жарты, кем-кетік болар еді. Қазақстан республикасы сондай мүшелер арасындағы үлкен тірлік тетігі тәрізді. Ұлы Одақты Украинасыз, Сибирьсіз, тұтас Түркістансыз түсіну қандай қиын болса, Қазақстансыз түсіну де соншалық мүмкін емес болар еді. Ал сол Қазақстан – бар республикадан өзгеше, ерекше жайлары бар өлке. Әрине, ерекшелік әр республикада өзінше бөлекше, өзгеше орын алады. Осының бәрімен қатар, сол Қазақстан Россия мәдениетінің ерте әсері де көрнекті орын алған, ерекше үздік мысалдай белгілер және бар-ды. Үлкен қайшылықты болмысшылдық көріністер, факторлар болған. Мысалы, Қазақстанды мәдениеттік, шаруашылық, әкімдік ықпалында ұстаған бұрынғы Россия үшін едәуір ірі қалалар болды, Қазақстан шеттерінде, шегінде. Ол Орынбор, Омск, Семей, кейін Тәшкен, Уральск, Троицк, Верный, Петропавловск сияқты қалалар болды. Бұларда қазақ жастары ертеден оқыды. Сол сияқты көшпелі ауылдан келіп, Орынбор, Омскілерде оқып өскен қазақ оқымыстылары өткен ғасырдың 50–60-жылдарынан басталады. Қазақ Шоқан 60-жылдардағы қазақ қана емес, орыс оқымыстыларының да өкілі. Қазақ Ыбырай 70-жылдары, қазақ Абай 80-жылдары орыс оқымыстыларымен достасып, орыс классик әдебиетінің дәстүрін бұрынғы азиялық қоғамдар арасына таратады. Орыстың гуманистік прогрестік мәдениетінің сол орыс үлгісіндегі үгітшілері болады. Осы 60–70–80-жылдардан Октябрьге дейін алыс сахардағы қазақтың көшпелі патриархал аулынан келіп, орыс мектебінде оқитын

қазақ көп болады. 1917 жылғы қазақ оқымыстыларының қатарында инженер, агроном, врач, учитель, адвокат көп-ақ болған.

Қазақстанда сондай өзіне бөлек жалпылай басқашалықтан өзге тағы да аса алабөтен ерекшеліктер бар екенін айрықша еске алмай болмайды. Мысалы, Қазақстан барлық Одақ көлеміндегі Октябрьден бұрынғы ең бір артта қалған азиялық ортағасырда, патриархалдық-феодалдық құрылыста натуралдық шаруа көлемінде болған өлке еді. Бұның мол, кең далалары, таулары, құмдары талай мыңдаған километрлер бойын көшпелі шаруа жайлаған, экстенсив түрде мың жылдар бұрынғы қалыпта мал бағып, киіз үйде өмір кешкен халық мекен еткен болатын. Бірақ орысша және әр алуан ескіше жәдидше, мұсылманша оқыған өкілдері болғанмен, жалпы қазақ сахарасы экономикалық заттық болмысына қарағанда жоғарыда айтқан адам ескі натуралдық халде болған.

Ал шаруашылық заттық қалпына қарағанда сондайлық аса артта қалған өлке енді мына революциядан бері қарай кешкен қырық жылға толмас тірлігінде барлық Одақ көлемінде өзгеше шапшаң, асқындап өскен өлке де боп шықты. Анық шаруашылық, мәдениеттік, ғылым, өнерлік тіршіліктегі Қазақстан республикасының неден бастап, неге жеткен, басып өткен сапарын алсақ, күдіксіз, даусыз әрбір он жылы жүз жылға татитын, ал қырық жылдық тарихы төрт жүз, бес жүз жылға жауап ұратын өсу жолын басып озып отыр.

II

Әсіресе осы күйді адамның өзгерісі мен жеке адамдардан құралатын қауымның өсуі мен әртүрлі қоғамдық ортаның жиынынан құралатын ұлттық өсу, халықтық өсу қалпынан өзгеше байқалатын күйлер бар. Сонда адамның ой мәдениетінің, тірлік мәдениетінің өсуі айқын, жарқын өзгешелік аңдатады. Цифрлар, оқу, мектеп бюджетте ағарту ісі — салыстыру. Бұл ретте әсіресе қыруар алыс қиядан, ертегі баян ететін жапан түзден, от дариясынан алып қаракұс қанатына мініп ұшып өткен ертегі ерінің сапарындай, қиял сапарын, ұлы фантазия өрісін өктеп

озып өткен адам жолын көреміз. Шаруа, өндіріс масштабы – қалалар, селолар, колхоз-совхоздар.

Анық азиялық орта ғасырдан феодализмнің ең ескі түрінен ХХ ғасыр ортасына өктеп өтіп келген ерекше ұшқыр жол аңғарамыз. Жері ертегіде – ұшқыр кілем, тұлпар, жүгірген аң тұяғы күйеді. Темір жолдар, шоссе, әуе... Революция, социалистік құрылыс, әрине, барлық бұрынғы Россияны қайта тудырғаны даусыз. Бірақ сонда да өсу жолын осы Қазақстан республикасынан ең айқын, ең өзгеше аңғартатын Одақ бөлімдерін атау да қиын деуге болады. Техникалық соңғы сөзі бойынша – Балқаш, Теміртау ғана емес, енді қант заводы, Соколов-Сарыбай комбинаты... басқалар, енді егіс-тыңдар... – цифрлар – бұрынғы Россия егісі – екінші орын.

III

Бар социалистік системаның өзге системалармен салыстырғандағы ардақты озғын игі мысалының сан үлгілерін және де Қазақстаннан көру, көрсету даусыз өтімді, сенімді боп танылмасқа ерік жоқ. Бұған сөз шешендігі өте аз керек. Оны статистика беретін көрнекті де салмақты сандар, сан алуан цифрлар өздері айғақ боп мың тілмен дәлелдей алар. Қаз-н... территория – халық... қазір. Сондайлық бүгінгі біз орнатқан социалистік құрылыс атаулының заттық қымбат мүліктері, құрылыс объектілері және де жүздеген, мыңдаған, сан мыңдаған деректермен қостай, құптай алады.

IV

Социализм құрылысы бұнда не істеді, не тудырды? Ең әуелі табиғатты өзгертті. Табиғатқа деген қарым-қатынас өзгеруі көп жайларды алып қуат араласқан жаңалықтарға ауыстырды. Ертіс ГЭС, Сыр – каналдар... Көмір, жез, түсті металл қалалары.

Ауыл шаруашылығында, өндірісте заттық негіз дүниесі мүлде жаңаша өнермен өзгерген қалпында, барлық жаңа әлем халықтікі, халық үшін – адам үшін деген ұлы ұран бойынша өзгерді. Денсаулық, үй жағдай, балалар.

V

Сол заттық, байлық іргесі өзгеріп, өнерлене күшею нәтижесінде халықтық мәдениет туды. Бұнда ағарту істері, денсаулық шаралары, тұрмыс, мекен, салт, өмірлік, тірлік салты мүлде өзгерді. Оқу, ғылым, өнер, әдебиет – барлық рухани мәдениет байлықтары басқаша боп туды да, алыптың өсуіндей тездікпен сол алып сипатында өрге басты. Кітапханалар, клуб, театрлар, баспа орындары – кітаптар, газет-журналдар, аударма кітаптар... Киностудия, консерватория... Суретшілер, жазушылар... Келер декада. Ғылым академиясы – ғылыми мекемелер, еңбектері...

VI

Осы заттық, тәрбиелік, халықтық жағдайлар, орталар өзгерумен қатарласа, ілесе адамның өз сипаты, болмысы да, өз мазмұны, мүмкіншілігі де мүлде басқа сипатта өзгере берді. Ендігі буындар қай халықтан шықса да, қандайлық ескілік шарт жағдайдың анайы топырағында туған болса да, өзгеше құдіретті күш жетегімен қанаттанып өсе берді. Басқа сипатқа, адамдық жаңа қасиеттер асуларына қарай қадам басып аса берді.

Осы күнде елу-алпысқа келген әке мен шеше өздерінен туған жиырма бес-отыз жасар, 15-20 жасар, немесе әсіресе 10-15 жасар қазақ атанатын баласына (ұл-қызына) өздерінің балалық, жастық шағын айта бастаса, үй ішіндегі жас буын сенер-сенбес күліп тыңдайды.

VII

Сол әке өзінің балалық шағынан не айтар еді: “Өзіме бес жасымда қалыңдық айттырды, апамды қалыңмалға сатып ұзатты. Ауылда соққыдан өлген кісі үшін көп түйеге бағалап күн алысты. Ауылдар, рулар өз араларындағы дауларын шешу үшін шабуыл жасап сойылдасып, найзаласып, ат үсті төбелесіп, барымталасты. Өзім киіз үйде тудым да өстім. Ала жаздай ұзақ көшу, үдере көшумен өмір кештім” дер еді. “Оқу десе, молдадан сабақ алу болғанда, ол ескі медресенің де, мұсылман схоластик ескі медресе-сінің ең қараңғы, ең

топас ескі үлгісі еді. Үш жыл қысы-жазы, күн шыққаннан күн батқанға шейін үзбестен оқығанда әрең зорға ғана “қойхаты” деген хат таныдым. Бар айларым, оқу жылдарым ұдайы иман, намаздық, дұғалық, аят-сүре жаттаумен – түк мәнісін түсінбей жаттаумен өтті” дер еді.

VIII

Осыны бүгін Одаққа мәлім үлкен ғалым-геолог, академик Сәтбаев айтар еді. Және де осы жайды бүгінгі Қазақстан Жоғарғы Советі Президиумының бастығы коммунист Тәшенов айтар еді. Осыған ұқсаған күйді бүгінгі Одақтық халық артисткасы Күләш Байсейітова, немесе қазақ совет жазушысы Сәбит Мұқанов дәл осылай айтар еді.

Осыны Қазақстан Орталық партия Комитетінің секретары инженер Тәжиев, химия ғылымының докторы, академик Бектұров, филология ғылымының докторы, академик Кеңесбаев айтар еді.

Ал осындай әкелер, аналардың балалары қасындағы бүгінгі атақты, даңқты әке-шешелерінің орта жасты, әлі қартаймаған жүздеріне қарап отырып тындағанда, бейне бір “Царь горох” заманасындай бір заманды естігендей, ауыз ашып, иланбай, жөнді түсінбей тындар еді. Бұның бәрі біздің шындық. Міне, адам, қауым, ұлт, социалистік ұлт социализм құрушы ұлт болып өзгергенде, осылай өзгерді. Өскенде, аз дәуренде көп ғасырларды кешкенде, осылай өсіп өзгерді.

IX

Жері мен оның іші-тысын, үстін мекен еткен адамы, адамының нәсілі баршасы болып осылай қосыла өзгерді. Мемлекетінің өнерленуімен тұрмыс, еңбек, өнер мәдениет атаулы түгел шетінен шеберленуімен қоса өзгерді. Сол өзгеріс белгісін әуелі көшпелілік орнына, киіз үй орнына, киіз үйлі ауылдар орнына отырықшылық мәдениеті орнағанынан бастайық.

Көпшелі ауыл орнына қала, қалалар орнады. Олардың бір алуаны тура сол бұрынғы біздің көшпелі ауылдарымыз

отырған қоныстарына орнады. Ол қалалардың аттары да қызық. Сондағы көшпелі рулар қыстап-жайлап жүрген таулардан, мысалы, Кентау, Теміртау, Хромтау, Шолақтау деген тәрізді аттары да өлеңдей ұйқасатын, бұрын бұдыр болмаған жерге аса жаңа техниканы ат қып мінген адам мекені туды. Бұл қалалар Қазақстан ғана емес, әлем картасын түзеп, туып жатқан қалалар.

X

Қалалар жайы, байлық молдығы. Қазақстан кендері, табылған саны, санаулы запасы. Салынбақшы өндірістер, алдағы перспектива. Республика бюджетінен өндіріс алатын орны. Барлық өндіріс жайындағы қорытынды.

XI

Ауыл шаруашылығы. Айрықша тың жайы.

XII

Мәдениет. Рухани мәдениет. Оқу-ағарту, ғылым. Әдебиет, көркемөнер, денсаулық...

XIII

Кемшіліктер. Ақаулар. Қазақ колхозындағы мәдениет дәрежесі. Өз тіліндегі өнер-білім. Мектеп, тәрбие толысу жайы. Үлкен қалаларда ауыл жастары үшін қазақтың үлгілі мектептерінің ашылуы. Жоғарғы мектеп проблемасы. Баспасөз міндеттері. Бәрін жиғанда қазақ тілі, тілі...

Қазақстан бар республикалардан ерекше

1. Артта қалған. Артып өскен.
2. Адам, қауым өсуі де осылай.
3. Адамның ой мәдениетінің өсуі де солай. Қиядан, азиялық орта ғасырдан, феодализм ең ескі түрінен 20 ғасыр ортасына секірген ерекше ұшқыр жол осы республикада аса айқын аңғарылады.

4. Бар соц-стік системаның игі мысалын Қазақстаннан көру, көрсету өтімді, сенімді.

5. Бұған сөз шешендігі аз, ерек цифр, объект, статистика, көрнекті де салмақты сандар өзі айғақ.

6. Соц-изм бұнда не істеді? Табиғат өзгерді, табиғатқа отношение өзгергенмен, солай.

7. Ауыл шаруа, өндіріс – заттық негіз мүлде өзгерді – халықтыкі, халық үшін – адам үшін боп өзгерді.

8. Сол заттық байлық іргесі өзгеріп, өнерленіп күшею нәтижесінде халықтық мәдениет, ағарту, денсаулық, тұрмыс, мәдениет – салт, өмірлік тірлік салты өзгерді. Оқу, ғылым, өнер, әдебиет – рухани байлықтар өзгеріп, өсті.

9. Осы заттық, тәрбиелік, халықтық орталар өзгерумен ілесе адам өзі өзгере берді. Тез өсе берді буындар.

10. Осы күнде 50-60-қа келмей қазақ әке-шеше 25-30 жасар баласына (ұл-қызына) өзінің балалық, жастық шағын айтса, үй ішінде жас буын сенер-сенбес күліп тыңдайды.

11. Ол әке не айтар еді өзінің балалық шағынан? Өзіне бес жасында қалыңдық айттырды. Апамды қалыңмал алып ұзатты. Кісі өліміне түйемен құн төледі. Ауылдар дауларын шешу үшін шабуыл, барымта алысты. Киіз үйде тудым, өстім. Көшүмен өмір кештім. Оқу деген молладан сабақ алу. Ол ескі медресе негізінде ең ескі үлгісі. Үш жылда әрең зорға хат таныдым. Бар ойларым, оқу жылдарым ұдайы иман, намаз, дұғаның аят, сүре жаттаумен – түк мәнісін түсінбейтін жаттаумен өтті дер еді.

12. Осыны бүгін академик, Одаққа мәлім ғалым Сәтбаев айтар еді. Осыны президиум бастығы Тәшенов, осыны халық артисі Қуанышбаев, осыны қазақ жазушысы Сәбит Мұқанов, секретарь Тәжиев, химик доктор Бектұров, филолог доктор, академик Кеңесбаев айтар еді. Әйел-дәрігер Макулова айтады. Ал осындай әкелер, апалардай балалары қасындағы әкесінің әңгімесін “Царь горох” заманасындай адам ауыз ашып, ойланбай тыңдар еді. Міні, қауым ұлт, соц-стік ұлт осылай өзгерді.

13. Жерімен, оның іші-тысымен қоса өзгерді. Мемлекетінің өнерленуімен, тұрмыс еңбек шеберленуімен қоса өзгерді.

14. Өзгеріс белгісін әдейі көшпелілік орнына, киіз үй орнына отырықшылық орнағанынан бастайық. Көшпелі ауыл орнына қалалар орнады. Олардың бір алуаны тура сол бұрынғы көшпелі ауылдар қоныстарына орнады. Аттары да, қазақ дүние картасын түзеп, туып жатқан қалалар аттары да өзгеше өлеңдегі ұйқаспен аталады бір тобы.

Қалалар

Бұл өндіріс.

Байлықтың молы Қазақстан кенінде.

Саны — запасы. Салынғаны — салынатыны. Алдағы перспектив. Республика.

15. Ауыл шаруа.

16. Оқу-ағарту.

17. Денсаулық.

18. Ғылым.

19. Әдебиет.

20. Көркемөнер.

21. Айрықша тың және...

22. Кемшіліктер, ақаулар.

Қазақ колхозында мәдениет, өз тіліндегі өнер, білім мектеп, тәрбие толық болсын. Үлкен қалаларда ауыл жастары үшін қазақ үлгілі мектептері. Жоғарғы мектеп — ТІЛ.

МОГУЧИЙ РАСЦВЕТ РЕСПУБЛИКИ

Каждая наша социалистическая республика напоминает мне частицу могучего организма, воплощающего нашу великую Родину с ее громадной территорией. Подобно частице человеческого тела, каждая республика представляет для нашей Родины незаменимо ценные качества, характеризуя своеобразие и в то же время органическое единство функций, так необходимых для полного дыхания жизни.

Одной из таких частиц является Казахская Республика, играющая весьма ощутимую роль механизма в большой жизни Советского Союза. Как трудно представить великую Страну Советов без Украины и Сибири, без Средней Азии и Кавказа, так трудно мыслить ее и без Казахстана.

Среди братских республик, спаянных в единое целое, Казахстан имеет свои многогранные особенности. Собственно, эти особенности, характерные для каждой республики в своей сфере, наполняют Родину разнообразным богатством. Много разветвленных живительных соков, сливаясь в единое русло, образуют могучую струю нашей общественной жизни. Эти братские республики со своими экономическими укладами, историческими корнями и культурными традициями обогащают теперь наше социалистическое общество, развиваясь во взаимно благотворном диалектическом общении. Братские республики, объединяясь в Великий Союз, обрели жизненное сходство революционными, социалистическими преобразованиями, а не своими природными и географическими, экономическими, историческими условиями, драгоценными традициями и особенностями, существующими с древних времен, они

убедительно показывают самобытность своих культур, их жизнеспособность в условиях нового исторического развития.

В этой связи социалистический мир, состоящий из братских республик, обнаруживает в себе, в своей системе бесконечно многогранное сокровище общечеловеческого развития. Здесь нельзя не остановиться на тех особенностях, которые характеризовали Казахстан как край патриархальный и полупатриархальный. Общеизвестно, что при царской России Казахстан, прозванный “Киргизским краем”, сиротливо сетовал о горькой участи своей, предоставляя свои необозримые просторы стихиям природы. В те времена Казахстан представлял собою самый забитый, отсталый край России, край, лишенный государственности, с примитивным хозяйством и орудиями производства. Это был район, где господствовало натуральное хозяйство средневекового, азиатского феодально-патриархального общества. Именно средневековое азиатское, а не просто азиатское характеризовало жизнь казахских степей в тот период, когда по Европе бродил призрак коммунизма!

На обширной казахской земле с ее горами и равнинами, озерами и лесами на протяжении многих тысяч километров велось однообразное кочевое хозяйство. Тысячелетиями жили скотоводы в юртах и в летний зной, и в зимнюю стужу. Но наряду с этим сквозь мрачную атмосферу, веками царившую над казахской степью, постепенно, но неодолимо проникал свет русского прогресса. Ход истории толкал казахов на путь приобщения к российской культуре, лучшие представители которой уже тогда оказывали благотворное влияние на пробуждение национального и социального сознания казахского общества. Пожалуй, это было единственной утешительной надеждой на спасение для народа в целом.

Полна противоречивых фактов история развития Казахстана. Он, с одной стороны, — заброшенный, забитый край, а с другой стороны — именно этот край стал объектом особого интереса России, прорубившей через него окно к Сибири и Востоку. Только этим можно объяснить сравнительно раннее возникновение таких городов, как Оренбург, Омск, Семипалатинск, Уральск,

Троицк, Петропавловск, ставших для казахских степей значительными рассадниками культуры. А уже в конце XIX века возникли такие города, как Ташкент и Верный, которые в еще большей степени оказали влияние на культуру кочевников. Именно в этих городах в первую очередь стала обучаться казахская молодежь, приехавшая из далеких аулов, кочевавших по песчаным степям и взгорьям с обильными лугами.

Так, в школах Омска и Оренбурга учились не только будущие чиновники с их обывательскими представлениями о смысле жизни, но и росла резкая поросль передовой части казахской молодежи, кому суждено было впоследствии стать просветителями своего народа. Уже в 50–60-х годах прошлого столетия появляются образованные казахи, посвятившие свою жизнь служению народу, ищущему спасения от панисламистского мракобесия. Именно в 60-е годы на арену общественной жизни казахов выходит Чокан Валиханов, высокообразованный человек своего времени, офицер русской службы, который своими общественными взглядами и убеждениями литератора снискал себе искреннюю дружбу лучших сынов революционно-демократической России, был их единомышленником и опорой. Поэт, педагог, просветитель Ибрай Алтынсарин в 70-е годы уверенно входил в ряды общественных деятелей России.

А Абай Кунанбаев? Человек, который родился в далеком ауле Чингистау, прожил почти всю свою жизнь в степи, уже в 80-е годы был большим другом просветителей и общественных деятелей России, гонимых царским самодержавием. Именно общение с ними, совместная просветительская деятельность возвысили Абая и как общественного деятеля, и как поэта, которому суждено было стать великим классиком казахской литературы. В одном из стихотворений Абая, созданном в 80-х годах, мы читаем: “Учатся в интернате много казахских юношей” ...

Совершенно очевидно, что речь тут идет вовсе не о мусульманском медресе и не об аульных муллах. Поэт как бы с внутренней симпатией и надеждой описывает ту молодую смену, которая обретает знание в русских школах-интернатах. При этом Абай горько насмехается над тем,

кто, учась в русской школе, лелеет мечту стать чиновником, писателем, переводчиком, “вовсе не думая о Салтыкове и Толстом”.

Эти люди во главе с Абаем, крепко подружившись с русскими учеными, распространяют среди казахских читателей лучшие традиции русской классической литературы, ее гуманистические тенденции. Читатели! Можно себе представить читателей, ведущих кочевой образ жизни по необъятным степям Казахстана. Но деятель есть деятель! И Абай, и Ибрай, и Чокан нашли верный способ просвещения своего народа. Абай, например, заставил кочевников полюбить пушкинскую Татьяну не хуже, чем песни Биржана, без которых невозможно представить музыкальную культуру казахского народа.

60-70-80-е годы, годы пробуждения России, дали для казахских степей свои плоды. Именно с этих десятилетий заметно увеличивается число учащихся казахов в русских школах. Так, например, в 1917 году насчитывалось значительное количество казахских ученых, инженеров, агрономов, врачей, учителей, адвокатов, получивших высшее образование в Петербурге, Москве, Киеве, Казани, Саратове, Томске.

К этому нужно добавить еще интеллигенцию, получившую кое-какое образование в мусульманских школах или в школах джадидизма. Но при всех этих обстоятельствах казахская степь все еще оставалась дикой и полудикой с ее вековым патриархальным укладом жизни, с ее старым натуральным хозяйством.

Поистине диву даешься, когда сопоставляешь произошедшие в жизни Казахстана грандиозные изменения с тем, что было при его отсталом натуральном хозяйстве. А ведь прошло всего-навсего около 40 лет – срок исторически совсем небольшой, но полный социальных потрясений, обновлений, сдвигов и радостей. Если проследить исторический путь республики и ее достижения в экономике, культуре, науке, то мы увидим, что каждые 10 лет ее жизни равны по крайней мере 100-летию до-революционного развития. Грубо говоря, за 40 лет своего существования Казахстан совершил скачок, равный 400–500-летию европейского развития в прошлом.

Вспомним только лишь денежные средства, ассигнованные на развитие промышленности и сельского хозяйства, на культурное строительство Казахстана. В 1953 году было ассигновано 4 миллиарда 349 миллионов рублей, в 1954 году – 6 миллиардов 913 миллионов рублей, в 1956 году – 10 миллиардов 747 миллионов рублей, а в 1957 году бюджетные средства республики составляют уже 13 миллиардов 342 миллиона рублей. Если взять бюджетные суммы по пятилеткам, то увидим, что их было на 1951–1955 годы 23 миллиарда 238 миллионов рублей, а на 1956–1960 годы они составляют уже 62 миллиарда 500 миллионов рублей.

Государственный бюджет Казахстана за 1956 год (10 миллиардов 747 миллионов рублей) равен общей сумме бюджетов четырех среднеазиатских республик: Узбекистана, Туркмении, Таджикистана и Киргизии. А ведь достижения этих союзных республик тоже грандиозны.

Цифры говорят сами за себя. С развитием экономики произойдут новые качественные изменения, те изменения, которые происходят в жизни людей и поколений. В высшей степени интересно проследить за развитием общества, состоящего из людей и их семей. Есть немало факторов, свидетельствующих о национальном развитии народа, состоящего из различных общественных слоев. При этом об изменениях, произошедших в быту общества, красноречиво говорят экономические данные, как основа его развития.

Здесь опять-таки нельзя не вернуться к цифрам, выражающим суть не только экономического, но и культурного развития моей республики. В 1923–1924 годах бюджет республики составлял 7 миллионов 27 тысяч рублей. Из них на культурно-общественные мероприятия израсходовано 2 миллиона 958 тысяч рублей. А в 1940 году ее бюджет доходит уже до одного миллиарда 645 миллионов 153 тысяч рублей, из которых на просвещение уходит 629 миллионов 998 тысяч руб. С тех пор непрерывно растет бюджет республики, растут и суммы, расходуемые на культурно-общественные мероприятия. Так, например, из бюджета 1955 года (10 миллиардов 292 млн 766 тысяч) на общественно-культурные мероприятия истрачено 3 миллиарда 85 миллионов 438 тысяч рублей.

Возьмем, к примеру, количество школ, как один из главных рассадников культуры. Школ в Казахстане насчитывалось в 1914–1915 годах 2006, в 1940–1941 годах – 7790, а в 1955–1956 годах их уже было 9187. Количество учителей по сравнению с 1914–1915 годами выросло в 1955–1956 годах почти в 22 раза, а количество учащихся – в 12 раз. Высших учебных заведений в Казахстане до революции совсем не было, а в 1940–1941 годах их насчитывалось 20, в 1955–1956 годах – 27. Студентов в нынешнем году имеется в Казахстане 49 215.

Эти цифры, приводимые для большей убедительности точно, в своем многозначном виде, не представляют, разумеется, всю совокупность культурно-просветительных работ, осуществленных в Казахстане. Они, культурные сдвиги, поистине грандиозны. Небывалый рост экономики и культуры Казахстана поистине сказочен. Народ веками лелеял мечту об обетованной земле, о садах и морях, об изобилии благ и свободе человека. Он создал эпического и сказочного героя, который на крыльях птицы-великана пролетал над бескрайними огненно-знойными пустынями, где у пернатой твари – крылья, у бегущей – копыта сгорали.

В эпоху народного бедствия, когда большая часть песчаных степей и снежных гор постоянно пустовала, когда люди жили разрозненно, не имея надежных средств связи, для них всякая поездка в другой край казалась тяжелой, чреватой опасностями, а дорога – бесконечно длинной. Именно поэтому почти во всех сказках повествовались трудности, которые ждут путников в дороге. Безграничная степь, над которой трудно лететь птице, по которой трудно бежать волку, в народном воображении изображалась как изнурительно тяжелая участь людей, обитающих в этой степи.

Но творения народного искусства всегда оптимистичны. Народ верил в светлое будущее. В сказках, сказаниях, в эпических поэмах герои стремятся преодолеть стихию природы. В одном летают на крыльях птицы-великана, в другом случае – обнаруживают в себе богатырские силы, способные воротить горы. Но их верными спутниками почти всегда изображаются крылатые кони, пре-

одолевающие шестимесячный путь за шесть дней. Нетрудно понять, что именно безграничная казахская степь вызвала образы легендарных коней — это Тайбурил, Тарлан, Карахаска ат, Байшубар и т. д. Дошла до наших дней поговорка: “Конь — крылья джигита”. Но позднее казахским народом был живо воспринят образ летающего ковра, созданный в восточных сказках и в сказках русских. Древние арабские, иранские и индийские сказки-фантазии создали образ птицы Самрук. К нему казахский народ добавил свой образ Алып Каракуса (Великана — Черной Птицы), который является другом человека. Как летающий ковер, так и великаны-птицы на себе перевозят трудового человека, сказочного героя через высочайшие горы, безграничную Сахару, песчаные пустыни, похожие на огненное море.

Великая фантазия народа нашла воплощение в обычной жизни сегодняшней Казахской Советской Социалистической Республики. Сбылась мечта сказочного героя, созданного народом. Это — тот взлет эпохи, который укорачивает длинную дорогу, ведущую к счастью. Казахская поговорка гласит: “Спутников разъединяют пути”. Много блуждали люди по разветвленным степным тропинкам, много раз ощущали они горькие плоды разлуки, но вот столбовая дорога, озаренная Великим Октябрем, спасла их от раздробленности и вымирания. Теперь они в едином строю семимильными шагами идут к коммунизму.

Сегодняшнее состояние путей сообщения Казахстана является как бы воплощением вековых чаяний народа. Если взять, к примеру, одно только строительство железной дороги, то увидим, что оно в 1954 году увеличилось по сравнению с 1912 годом в пять раз. Сюда не входят многочисленные узкоколейные и подъездные пути, построенные после 1954 года. На строительство дорог в 1955 году было израсходовано средств примерно в четыре раза больше, чем в 1940 году.

В ближайшие годы будут проложены асфальтированные дороги, связывающие южные районы Казахстана с северными его районами. Дороги эти пройдут через горы, пески и степи. Уже сейчас действуют многочисленные

автобусные дороги, связывающие между собой все областные и промышленные центры Казахстана. В горах Алатау и Алтая, в степях Сарыарки, песках Мойынкумов, там, где когда-то странствовали кочевники на лошадях и верблюдах, там ныне мчатся автомашины, поставленные на службу новому, обновленному обществу.

Образ пути-дороги воплощает в себе все то, что является прогрессом общества. В настоящее время в Казахстане имеется 40 городов, 207 районов, 134 рабочих поселка и городка, 2085 аульных и сельских советов. Сюда не входят рабочие города, составляющие как бы промышленный очаг на окраине крупных городов. У рек и родников, у подножья гор, там, где дореволюционный кочевой аул в течение года находился не более 15–20 дней, ныне возникла целая цепь городов с интересными названиями. Так, в краю, где раньше пребывали только кочевые аулы, ныне возникли города. Караганда — один из крупнейших промышленных и культурных центров республики, насчитывающий 600 тысяч населения, Балхаш, Жезказган — центры медной промышленности, Темиртау — металлургический центр, Кентау, Текели, Лениногорск — крупные очаги цветной металлургии. Появилось много новых городов, имеющих большое промышленное и культурное значение, таких как Шолактау, Хромтау, Ачисай, Карсакпай и т. д.

В связи с освоением целинных и залежных земель в степях Казахстана возникают свежие города и поселки, которые, безусловно, внесут много нового в быт сегодняшнего колхозного аула. Сейчас на просторах Казахстана действуют 485 МТС, 797 совхозов, из которых 379 зерновых (а остальные, преимущественно, животноводческие). Эти совхозы и МТС также сыграют важную роль для степных казахов и их поколений. Рост валовой продукции крупной промышленности в 1954 году составил против 1913 года в восемь раз, а против 1940 года — немногим более четырех раз. За этими цифрами стоят живые люди, производители материальных благ общества, обладающие современной техникой и большой духовной культурой.

Социалистическое строительство, начатое с первых дней революции, в корне изменило облик России. Это бесспорно. Но среди обновленных союзных республик

особенно убедителен пример Казахстана, где произошли исторические изменения с такой быстротой и темпом, что трудно себе представить. Процесс, происходящий в республике, воистину изумителен. Только в последние годы введено в эксплуатацию несколько крупных заводов и комбинатов. Строятся гидроэлектростанции, имеющие союзное значение. Форсируется строительство Соколовско-Сарыбайского горно-металлургического комбината в Кустанайской области – крупнейшее приобретение страны. Самым большим и мощным в мире явится комбайновый завод, строящийся сейчас в Павлодаре. Этот завод будет выпускать столько комбайнов, сколько выпускают сейчас все заводы Союза, вместе взятые.

Уже закончено строительство электростанции на Иртыше. Мощность Бухтарминской ГЭС, являющейся “вторым Днепрогэсом”, составит два миллиона киловатт-часов. Для того чтобы составить себе план о размахе сельского хозяйства Казахстана, назовем несколько цифр. За последние два с половиной года колхозы и совхозы республики подняли 20 миллионов гектаров целинных и залежных земель. Как известно, в прошлом 1956 году Казахстан сдал в государственные закрома миллиард пудов хлеба. Это равно урожаю, обычно собираемым Казахстаном в течение 10 лет.

Более 30 районов Казахстана в прошлом году собрали урожай в порядке 10–12 миллионов пудов в отдельности. Казахстан, удостоенный ордена Ленина, стал теперь второй житницей Советского Союза. Он обогнал по производству зерна Украину, уступив пальму первенства лишь Российской Федерации.

Все эти достижения Казахстана, объяснимые социалистическими его преобразованиями, убедительно говорят о том, что республика идет к своей заветной цели гигантскими шагами подобно сказочным героям лучшей народной фантазии.

Преимущество социалистической системы перед несоциалистическими системами особенно убедительно можно продемонстрировать на примере Казахстана. Для этого не нужно ораторствовать. Весомые цифры статистики суровым языком неопровержимой правды свидетельствуют о великих

завоеваниях народов Казахстана, уверенно смотрящих в будущее.

Необъятная территория Казахстана, значительная часть которой пустовала раньше, становится теперь все более и более густо населенной. Так, население Казахстана к 1 апреля 1956 года составило 8 миллионов 490 тысяч человек. В соответствии с этим непрерывно возрастает и жилищное строительство. В 1951–1955 годах 15–16 процентов бюджетных средств Казахстана было истрачено на строительство жилых домов. Если на это строительство в 1951 году ассигновано 1 млн рублей, то в 1955 году затраты составили уже 1 млн 626 тысяч рублей.

Грандиозен масштаб государственных мероприятий по просвещению в Казахской Республике. К началу 1956–57 учебного года в Казахстане имелось 9297 школ, из них начальных – 5224, неполных средних – 2819, средних – 1231, количество учителей 77 685, а учащихся насчитывалось 1 млн 294 тыс. 642 человека. В порядке сравнения можно вспомнить следующее: в 1914–1915 годах в Казахстане имелось школ 2006, учителей – 3319, учащихся – 105 тыс. 59 человек.

В Казахстане, где до революции не могло быть и речи о развитии науки, в 1940 году имелось научных работников 1727, а в 1955 году – 4817. О быстром развитии научной мысли в какой-то степени говорит тот факт, что в 1955 году докторов наук в республике насчитывалось 131, кандидатов наук – 1555, тогда как даже в 1940 году их не было вовсе.

Все это говорит о большом росте общей культуры народа.

Что дало Казахской Республике социалистическое строительство? На этот вопрос нельзя ответить, не вспомнив те преобразования природы, которые вызвали к жизни неисчерпаемые источники материальных благ общества. Прежде всего, изменилось у людей отношение к природе. Человек стал покорителем природы, хозяином своей страны. Мифические представления, рожденные в известной степени бессилием человека перед стихией природы, уступили теперь свое место трезвым мыслям науки и практики, направленным на благо общества.

Богат Казахстан полезными ископаемыми. Он, например, по запасу цветных металлов занимает первое место в Союзе. На рудниках Алтая, Каратау, на заводах Балхаша и Актюбинска рука об руку с представителями братских национальностей работают казахи – инженеры, техники, рабочие, численность которых будет расти по мере освоения залежей, обнаруженных во многих уголках Казахстана. Уже в шестой пятилетке будут освоены многие новые рудники железной, медной, свинцовой, хромо-никелевой, марганцевой и других руд, угольные шахты, крупные нефтепромыслы.

В настоящее время на долю Казахстана падают 16% всех производимых цветных металлов в стране, в том числе меди – 45%, свинца – 80%, олова – 40%.

Но еще большие перспективы ждут республику в ближайших пятилетках. Последние годы пятой пятилетки ознаменовались открытием большой научной и народно-хозяйственной значимости. Накануне 1956 года группа геологов-производственников Казахстана завершила карту комплексного металлогена, из которой трудящиеся республики узнали о колоссальном богатстве, которое таится в недрах Центрального Казахстана. Степь, в которой свирепствовали бураны да волки, вызывая бедствия у скотоводов, станет одним из оживленных промышленных очагов, играющих важную роль для национального развития казахского народа.

Огромное значение имеет карта металлогенического комплекса, составленная известным всей стране ученым-геологом, президентом Академии наук Казахской ССР Канышем Имантаевичем Сатпаевым совместно с группой ученых Казахстана. Чтобы понять значение полезных ископаемых, обнаруженных в Центральном Казахстане, необходимо обратиться к некоторым цифрам.

На упомянутой нами прогнозной карте отмечено 3550 месторождений, выявленных наукой за 200 лет. Из них 750 точек установлены по заявкам и архивным материалам. А 2800 месторождений установлены по отчетным фондовым данным, собранным за последние 25–30 лет.

Как выяснилось, на площади в 0,7 млн кв. км Центрального Казахстана имеется такое относительное распре-

деление различных металлов в недрах: медь – в 1498 точках, железо – в 348, марганец – в 156, полиметаллы – в 332, свинец – в 217, золото и серебро – в 325, молибден – в 164, вольфрам – в 130, олово – в 60, никель, кобальт – в 67, алюминий – в 91, сурьма – в 29, хром – в 18, ванадий – в 6, висмут – в 7, ртуть – в 3 точках.

Если еще добавить сюда точки устанавливаемых горючих и нерудных ископаемых в том же Центральном Казахстане, то всего проявлено по указанию высокоценной прогнозной карты, получится, 5500 точек проявления различных полезных ископаемых.

Прежде всего, в карту металлогенического комплекса внесены полезные ископаемые, обнаруженные в 3500 местах в течение последних 200 лет.

Из этого видно, что раньше малоисследованный, по существу, пустынный и полупустынный район Центрального Казахстана станет теперь жизненно важным очагом республики, богатым такими исключительно ценными металлами, как алюминий, никель, кобальт и т. д.

И здесь нельзя не видеть того, что народные чаяния, воплощенные в древних сказках, стали явью в эпоху социализма. Человек с незапамятных времен мечтал о раскрытии тайн земных недр, о проникновении к ним, лучшие пытливые умы прошлого века всегда стремились к их разгадке. В одной казахской сказке неугомонный герой в поисках лучшей доли очутился “под семислойной землей”, где увидел загадочный мир изобилия. Другой герой возвращался из-под земли с неоценимым кладом, а третий – с небывалой красоты невестой. Конечно, все это было фантазией народа в его младенчестве, но, как известно, младенец, вырастая, не отказывается от своей фантазии, а обогащает ее трезвым умом и опытом, отсеивая все жизненно возможное и необходимое. Сейчас, в пору зрелости и возмужалости человеческого общества, сокровища Центрального Казахстана еще раз подтверждают оптимистичность народного воображения.

Много нетронутых залежей открыл академик Сатпаев. Но сколько чудесных, казалось, непостижимых уму сказок слушали и перерассказывали его родители да и он сам о подземном мире! Но советская действительность оказа-

лась богаче воображений. То, что обнаружено и частично (частично!) освоено в недрах казахстанской земли, давно уже превзошло “Сокровище пророка Сулеймана” и другие сокровища, созданные в древних сказках.

Все богатство нового мира стало теперь достоянием народа. Коренные изменения претерпела материальная основа общества — его сельское хозяйство и промышленность. Наше строительство и наши достижения обращены на благо народа, на благо советского человека. Забота о людях стала моральной нормой социалистического государства. Это особенно отчетливо видно на примерах здравоохранения. В 1913 году в Казахстане насчитывалось 98 больниц. Их стало в 1940 году — 630, а в 1954 году — 1187. Больничных коек было в 1913 году — 1800, в 1940 году — 25 446, а в 1954 году — 49 146. Не менее убедительно количество врачей: в 1913 году — 196, в 1940 году — 2439, а в 1954 году — 8299.

На основе материального богатства общества возникла социалистическая культура казахского народа. Из многочисленных областей культуры, достигших полного расцвета в советский период, необходимо отметить небывалый размах массово-просветительных мероприятий по здравоохранению. Отраднo то, что изменился жизненный образ людей, в быту которых произошли новые качественные изменения, немислимые при частной собственности на средства производства.

Небывалый расцвет науки, искусства и литературы, как основной рычаг духовной культуры, свидетельствует о завоеванных казахской социалистической нацией высотax прогресса.

Подобно молодым хлебам, истосковавшимся по поливам в изнурительной засухе, молодая культура казахского народа бурно пошла в рост, вдоволь напитавшись живительными благами социалистического строя. Об этом опять-таки красноречиво говорят цифры, взятые по главным областям культуры. В 1913 году в Казахстане было издано 13 книг, а в 1955 году число их уже составило 1184. Тираж книг: в 1913 году — 4 тысячи, а в 1955 году — 13 миллионов 189 тысяч.

Если взять количество издаваемых журналов, сборников, бюллетеней, то их было в 1940 году — 38, а в 1955 году — 71, из которых на казахском языке в 1940 году — 9, а в 1955 году — 23.

В Казахстане в 1913 году издавалось 11 газет, количество которых в 1955 году дошло до 373, из них на казахском языке – 148.

Количество театров и клубов составляло: в 1921 году клубов – 117, театров – 2, а в 1955 году клубов – 5812, театров – 24. Библиотек насчитывалось в 1914 году – 146, а в 1955 году – 6068. Киноустановок было в 1941 году – 1270, а в 1955 году – 2024.

Тираж изданных книг в 1955 году, как уже сказано, составил 13 миллионов 189 тысяч экземпляров. Широкая масса казахских читателей получила теперь произведения Маркса, Энгельса, Ленина, Сталина на русском языке. Большие тиражи книг политической литературы, распространяемые в значительной степени по подпискам, говорят о широте интересов казахской читательской общественности, социальное сознание которой предвещает ей завидную долю в будущем.

До Октябрьской революции на казахском языке существовали переводы некоторых произведений Крылова, Пушкина, Лермонтова, причем даже проза последних двух поэтов переводилась стихами, которые сравнительно легко воспринимались народом, в подавляющем большинстве своем неграмотным и малограмотным, но имеющим богатые поэтические традиции фольклора.

Теперь, в условиях общего подъема культуры народа стало возможным осуществление перевода основных произведений классической русской литературы во всех ее жанрах. Не только поэзия, но и романы, повести и рассказы, драматургические произведения русских писателей, литературно-классические и исследовательские труды русской литературно-философской мысли представлены ныне на казахском языке.

Многие произведения русской советской литературы, классической и современной литературы братских народов также переведены на казахский язык. Более того, казахский народ читает сейчас на родном языке произведения мировой классики и современной прогрессивной литературы. Особенно много переводится произведений писателей народно-демократических стран.

На сценах казахских театров вот уже четверть века периодически идут драматические произведения мировой классики. В формировании таланта, в совершенствовании мастерства многих артистов казахского драматического театра опять-таки видную роль сыграла мировая и русская литература. Здесь в первую очередь можно назвать трагедии и комедии Шекспира, пьесы Гоголя, Горького, Островского, Погодина, Тренева, которые с большой художественной силой звучат на казахской сцене, привлекая все больше и больше свежие национальные артистические силы.

Хотя казахская письменная литература и существовала до революции, хотя и имела своих классиков в лице Абая и Торайгырова, плодотворно работавших в жанре поэзии, но все-таки она, казахская литература, как и все братские литературы Советского Востока, до Октября не представляла полнокровной, многожанровой литературы. Только социалистический строй создал необходимые предпосылки для всестороннего развития молодой казахской профессиональной литературы. При этом казахская проза, полнее отобразившая многогранную жизнь республики, давно уж вышла на всесоюзную арену.

Широко известны романы и повести казахских авторов, созданные на историко-революционную тематику, на тему рабочего класса и колхозного крестьянства, Великой Отечественной войны, семьи и быта, жизни трудовой интеллигенции и т.д.

Пример казахской прозы, художественно разработавшей многие, столь важные для национального развития темы, говорит о том, что подлинное искусство находит жизнь в народе,двигающем историю.

Но и другие жанры казахской литературы – поэзия, драматургия, критика и литературоведение, а также журналистика в своих сферах представляют отрадное явление, свидетельствуя о быстром росте и зрелости духовной культуры народа.

Писатели Казахстана, верные пролетарскому интернационализму, законно считаются одним из солидных отрядов писательской организации Советского Союза. Сейчас

казахская литература совместно с казахским искусством деятельно готовится к декаде, которая состоится в Москве в 1958 году. Нет сомнения, что казахские писатели придут к своей декаде с новыми произведениями, полнее освещающими будни Казахстана.

О бурном росте духовной культуры казахского народа свидетельствуют и другие виды искусства.

В этом отношении нельзя не остановиться на театральном искусстве, расцвет которого особенно убедителен. До революции единственным музыкальным инструментом казахов были домбра и кобыз (скрипка), не знавшие оркестровки. Играя на этих инструментах в одиночку, выдающиеся народные композиторы и певцы оставили нам богатое музыкальное наследие, выражающее раздольную натуру и богатырскую душу народа, его надежды и тревоги, его радость и печаль. Но это богатое наследие никогда так пленительно не звучало, как в наши дни. Не одинокая домбра или кобыз, а целый оркестр представляет сейчас музыкальную культуру казахского народа. От одинокой домбры до симфонического оркестра выросла эта культура. Вместо певцов-одиночек появились многоголосный хор, арии, дуэты, трио, квартет, квинтет и т.д. Плодотворно работающий Казахский академический театр оперы и балета, Казахская филармония и музыкальная капелла являются подлинными очагами сценической и музыкальной культуры. Казахский театр драмы, представляющий богатый репертуар классики и современности, Казахская консерватория, из которой выходят многие талантливые композиторы и певцы, музыкальное училище и школы — прямой плод культурной революции, осуществленной в республике, плод национальной политики Коммунистической партии и Советского правительства.

В столице Казахстана имеется специальная республиканская школа, которая готовит художников из числа казахской молодежи.

Исключительно большое, историческое значение имеет развитие науки в Казахстане с ее многочисленными учреждениями, благотворно влияющими на жизнь респуб-

лики. Гордостью республики является Академия наук, Казахский филиал Всесоюзной сельскохозяйственной Академии имени Ленина, имеющий не только республиканский, но и союзный масштаб. Крупные институты, базы, селекционные станции давно уже превратились в подлинный научный центр, без которого трудно себе представить развитие сельского хозяйства Казахстана.

46 научных учреждений было в Казахстане в 1940 году. И их стало в 1955 — 112. Число научно-исследовательских учреждений дошло в 1955 году до 39 против 17 в 1940 году. Научных станций в 1940 году было 14, а в 1955 году уже 30. Быстро растут молодые кадры науки. В 1955 году в республике насчитывалось 1555 кандидатов наук, значительную часть которых составляют казахи и казашки.

В культурной жизни республики большое место принадлежит киноискусству. Алма-Атинская киностудия силами казахских киноартистов, художников и режиссеров вот уже много лет выпускает кинофильмы, освещающие прошлое и настоящее республики.

Для писателя особый интерес представляет психология общества, его духовный рост. Изменение условий труда и образа жизни людей необратимо приводит к новым качественным изменениям в их сознании и психике. Теперешнее молодое поколение формируется в совершенно новых нормах общественных отношений, морали и этики, чем его старшая смена, пережившая различные формации.

Если начнут сейчас рассказывать о своих детских и юношеских годах 50–60-летние отцы и матери, об образе жизни, нравах и обычаях тех времен, то 15–20-летние, даже 25–30-летние их сыны и дочери будут слушать это, как очень далекое, невероятное в просвещенном XX веке. А что могли бы рассказать из своего детства эти отцы и матери? О каких пережитых невзгодах и событиях повествовали бы они сегодняшнему поколению? Да, неутешительными и горькими были бы их рассказы о минувшей эпохе! Один, например, сказал бы следующее: “С пяти лет меня сватали, а за трехлетнюю сестренку мою, также сосватанную в колыбели, брали уже калым”. Другой отец поведал бы о

горькой участи аулов, терзавших друг друга в межродовых распрях, о той феодальной раздробленности, которая столь губительно сказывалась до революции на национальном развитии казахского общества. Третий рассказал бы о фанатизме и схоластике мусульманских школ, где кроме косных законов адата и шариата буквально ничему жизненно полезному нельзя было научиться. Человек, отдавший многие годы жизни медресе, едва успевал выучить догмы ислама, но не элементарную азбуку науки.

Обо всем этом мог бы рассказать крупнейший ученый-геолог, известный всему Союзу Каныш Сатпаев, или народная артистка Советского Союза Куляш Байсеитова, или казахский писатель Сабит Муканов, испытавший на себе долго батрацкой жизни.

Примерно о подобных вещах из жизни народа рассказали бы секретарь ЦК партии Казахстана, инженер Тажиев, доктор химических наук, академик Бектуров, доктор филологических наук, академик Кенесбаев и многие другие.

И эти рассказы показались бы сегодняшнему поколению казахов, выпестованному в условиях новой действительности, сказками, полными причудливых и мрачных вещей, словно эпоха “царя гороха”.

Все это являет нам пример безотрадного прошлого казахского народа, еще раз подчеркивает историческую значимость преобразований, обусловивших всесторонний расцвет казахского общества, казахской социалистической нации.

Кочевой аул, чья судьба во многом зависела от стихии природы, стал теперь оседлым, ведущим свое многоотраслевое хозяйство на научной основе. Вместо юрт возникли поселки и города. На вчерашних урочищах и пастбищах появились сегодня заводы, фабрики, рудники с машинно-моторным, железнодорожным транспортом, авиацией.

Пустующая цепь холмов и бугров, Голодная степь наполнилась ныне человеческой жизнью с ее грандиозными, новыми хлопотами. Счастливое поколение казахов, имевших дело преимущественно со скотоводством, овладело теперь новой, мощной техникой, обогащенной на благо

общества. Новые города Казахстана и по названию, и по содержанию сходственные между собой как рифмы стиха, уже вносят изменения в карту нашей вселенной. Не это ли является объективным ответом на клеветнические вымыслы зарубежных буржуазных писак о Казахстане? Факт, как говорится, упрямая вещь. Невозможно карандашом зачеркнуть то, что воздвигнуто историей, трудом и умом целого народа.

Прошлый год для Казахстана ознаменовался миллиардом пудов хлеба. Но это, по существу, только начало большого всенародного дела. Учет реальных возможностей о том, что земля Казахстана может дать хлеба куда больше, чем в настоящее время, когда темп и размах работы вызывают восхищение всего прогрессивного мира. Исключительно большая перспектива ждет Казахстан, который, как известно, может и должен стать основной животноводческой базой страны на Востоке.

В области сельского хозяйства в минувшем году Казахстан совершил великий, всесоюзный подвиг и выдвинулся на самую передовую линию в стране. Республика дала один миллиард пудов хлеба и тем претворила в жизнь историческое решение XX съезда партии.

Это была битва за небывалый урожай, и она славно завершена блестящей трудовой победой колхозов, совхозов — всех тружеников полей. И на ниве социалистического Казахстана была могуче продемонстрирована ленинская дружба наших народов. Собирать урожай помогали казахстанцам 470 тысяч патриотов-добровольцев, приехавших из Российской Федерации, Украины, Белоруссии, Прибалтийских и других республик. На урожайных полях республики трудились и десятки тысяч горожан самого Казахстана. Были тут шахтеры Караганды, медеплавильщики Балхаша, машиностроители Алма-Аты, сталевары Актюбинска, горняки рудного Алтая, нефтяники Эмбы, студенты учебных заведений.

Урожай этого года был подготовлен тщательно, планомерно, за три последние года в Казахстан было направлено двести тысяч рабочих совхозов и МТС, со множеством самых различных специалистов сельского хозяйства. На строительство и оснащение 337 новых зерновых хозяйств,

включая 1956 год, вложено около пяти миллиардов рублей, проведены по необжитым прежде степным просторам железные и шоссейные дороги.

Счастлива была мысль партии, устремившаяся к богатейшим резервам Казахстана. Прозорливы, как око истории, были взоры, обращенные на эти безмолвные, застывшие в вековом оцепенении степи.

Пришли умные труженики, носители трудовых традиций, дети славных, героических побед на фронтах Великой Отечественной войны, на фронтах коммунистической стройки.

Рождая плоды человеческого труда, земля рождает теперь и новую жизнь. Между народами, поколениями, между юными покорителями стихии степей крепнет благодарная дружба и любовь. Возникают здесь также молодые семьи. Им обеспечены довольство и благосостояние.

Указывая на эти факты, хочется отметить и еще одно принципиально новое, незаурядное явление: все, кто приходит на целину, — люди ли из далеких районов Советского Союза, уроженцы ли самого Казахстана — все они приносят новое отношение к своему труду в сельском хозяйстве, к земле. Они являются носителями социалистического отношения к природе, выразителями нового, государственного понимания роли и назначения труда человека на земле. Не крестьянствовать в старом смысле, не с психологией обреченного переселенца, скажем, вытесненного нехваткой земли с полей Центральной России, Украины (как бывало в царской России), едут труженики социалистического хозяйства на целинные земли. Они едут сюда, чтобы поставить на службу коммунизму новые, богатые резервы. Знание, прежде всего, опыт науки, техники, то есть все достижения нашего сельскохозяйственного машиностроения, — вот что сопутствует им в трудном, но благодарном деле. Жизненные программы, девизы и идеалы отличают их, как небо от земли, от бывших переселенцев в Сибирь или Казахстан. Вот на этой базе и шло освоение двадцати миллионов гектаров целинных земель в течение трех лет. На всех этапах этого гигантского усилия тружеников сельского хо-

зайства оказывали свою огромную, непрерывную помощь Центральный Комитет КПСС и Советское правительство. Так, дополнительно в минувшее лето было передано в Казахстан 12 тысяч комбайнов, 15 тысяч лафетных жаток, огромное количество автомашин и всякой иной разнообразной необходимой техники.

Вот в результате таких упорных и колоссальных усилий пришло большое щедрое возмездие, открылась новая страница чудесной летописи героических подвигов нашего народа за шестую пятилетку.

На одоленной, освоенной целине выращен и собран сказочно богатый урожай, родивший одновременно с собой много-премного волнующих воспоминаний, рассказов, легенд, сказов о беспримерных и самоотверженных трудовых подвигах целых коллективов, а также отдельных героических личностей. На основе таких именно фактов великой реальной действительности пришло и признание всей Родиной беспримерной победы тружеников сельского хозяйства республики. Во-первых, сам Казахстан удостоен ордена Ленина, затем около сорока тысяч людей награждены орденами, а 139 человек, чей труд создал серию героических легенд минувшего лета, получили звание Героя Социалистического Труда. Так отпраздновала недавно свою славную победу в полеводстве Казахская Республика в день вручения в Алма-Ате товарищем Клементом Ефремовичем Ворошиловым ордена Ленина республике.

Сельское хозяйство Казахстана определяется не только полеводством, которое превратило республику еще в одну житницу, еще в одно золотое дно всей нашей родины. Не меньшее значение для народа Казахстана, для всего нашего государства имеет и социалистическое животноводство. Теперь еще на более прочной, чем прежде, основе получит свое новое качественное и количественное развитие общественное животноводство. Согласно директивам XX съезда КПСС необходимо поднять товарность продукции животноводства — молока, мяса, шерсти. Надлежит поднять этот товарный выход в два раза к концу шестой пятилетки.

В тех широких, еще необжитых полностью пространствах ковыльных степей, горных районов, полупустынь, где

раньше от джута (массового падежа скота в результате гололедицы) до джута существовало экстенсивное животноводство кочевника казаха, будут созданы специализированные хозяйства шерстного овцеводства, в каждом из которых можно будет довести поголовье до 35–40 тысяч. Географическими районами распространения подобного нового овцеводства могут быть луго-пастбищные угодья в Иртышской пойме от китайской границы, от озера Зайсан, до Баянаульской возвышенности (Арало-Иртышского водораздела – “Сарыарки”). Только в одной этой зоне можно, по мнению казахстанского правительства, организовать до двухсот овцеводческих совхозов. Эти нового качества хозяйства тоже по-своему воздействуют на окружающие естественно-географические условия, по-новому сформируют себе среду как культурные, социалистические хозяйства. И здесь, в районах ныне еще недостаточно обжитых, возникнут новые культурные поселки казахов-животноводов. Для этого будут обводнены в ближайшие годы до 43 миллионов гектаров совхозных, по преимуществу, пастбищ. И тут тоже Казахстан, обладающий широким земельным фондом и опытными кадрами казахских животноводов, станет самым крупным в Союзе производителем тонкой и полутонкой шерсти, столь ценной и важной для всей нашей отечественной промышленности.

Наряду с этими колоссальными задачами, истинно грандиозными свершениями, достижениями есть и крупные недостатки в реальной действительности республики. К ним в хозяйственной области нужно отнести многочисленные проблемы в транспорте. Медленно, плохо ведется строительство шоссейных и асфальтированных магистралей столь важных для необъятных пространств Казахстана. Бездорожье и на севере хлебном, и на юге с его техническими культурами, да и в районах животноводства наносит повседневный колоссальный ущерб районам, областям, да и всей республике.

Плохо обстоит также, при наших сказочных далях, и со связью. До недавнего времени по республике не имелось телефонной связи с районными центрами 313 сельсоветов, 792 колхозов, 117 совхозов, а также 18 машинно-тракторных станций.

Еще особой повседневной заботы требует жилищно-бытовое устройство животноводов, чабанов и также бывших в недавнем прошлом кочевниками колхозников и рабочих совхозов. Много пока районов, бывших кочевых или полуоседлых, где порою отсутствуют самые элементарные требования культуры жилища, быта, санитарии и гигиены, культобслуживания и т.д.

В тех же районах нельзя не обращать сугубо тщательного повседневного внимания на состояние школы на казахском языке. Недостаточная оборудованность, оснащенность этих неполных и полных средних школ за последние годы особенно дает знать о своих нуждах. Учащиеся не получают там полную порцию нужных знаний, и это сказывается на качестве подготовки известной части казахской молодежи в высшие учебные заведения.

Улучшая качества школ в отдаленных от культурных центров районах, необходимо поднять качество и значение преподавания на родном казахском языке и также улучшить преподавание русского языка в этих школах. Наряду с этими широкими мероприятиями необходимо в таких крупных культурных центрах, как Алма-Ата, Караганда, Семипалатинск, открыть побольше школ с интернатами для детей чабанов, колхозников, угольщиков и нефтяников, т. е. для той молодежи из отдаленных районов, которые как дети тружеников полей и промышленности обязаны воспитываться в культурных условиях и среде своей родной столицы, и получать то, чего не имели их родители в пору их юности.

Из особых новых задач полеводства в Казахстане следует назвать организацию многих десятков хлопководческих совхозов в районе Голодной степи в Южном Казахстане. Здесь в результате обводнения пустыни будут отвоеваны от нее огромные площади плодородных долин с белым золотом. Преобразуется пустыня в щедрую благодатную равнину, осуществится вековая мечта казаха о воде в этой пустыне. Ведь о таких близких берегах и бассейнах Сырдарьи произнес свой суровый приговор печальник народа, мечтатель и искатель блага для своего неустроенного народа Асан Кайгы в древние века. Он верно определил эти районы Сырдарьи как край, где “вода жирна, а земля

худосочна”, т. е. все блага и богатства в воде, а без нее земля убога и обездолена.

Ныне, как существующие хлопководческие районы Пахтаарала, возникнут селения, совхозы, которые, как целинники на северных просторах Казахстана, покорят вековые дикие полупустыни и сформируют себе настоящую, достойную нового человека – строителя социализма – новую культурную среду.

Таковы пути и этапы, виды и высоты многообразного разностороннего и могучего расцвета социалистического Казахстана, который лишь за сорок лет, т. е. только в течение жизни одного поколения, волей партии Ленина, плодами Октября пережил истинно сказочную трансформацию и совершил великий ускоренный переход от азиатского средневековья до середины двадцатого столетия, в век социализма.

БЛАГОРОДНЫЙ СПЛАВ

Сорок лет назад народы нашей страны взяли власть в свои руки для того, чтобы ею, как могучим волшебным рычагом, перевернуть старый мир и построить светлую, разумную, свободную жизнь. Взамен сметенной революционным вихрем монархии пришли народные Советы, олицетворяющие собой коллективную волю, разум, энергию масс.

Власть Советов оправдала вековечные надежды народов. Она совершила то, что не могли сделать государственные деятели за всю многовековую историю русского государства, что нельзя было осуществить ни страхом, ни насилием, ни угнетением, ни гнусной политикой “кнута и пряника”.

Власть Советов сплотила народы в дружную семью, посеяла добрые зерна братства и единства, взращенные в горячих сердцах лучших людей прошлого. Она вселила великий дух коллективизма во все начинания. Именно потому, что народ впервые ощутил ее великую силу в своих трудовых руках, он почувствовал себя хозяином и работником на прекрасной, возникшей словно заново из революционного вихря советской земле. Вместе с этим рождались в нашем народе совершенно новые качества и черты; сплавливалось воедино чувство товарищества, которое издревле жило в народном представлении как самое сильное, благородное, прекрасное чувство в человеке.

Величие основ и целей нашей революции, принципов советской власти становится еще значимее и нагляднее, если вспомним о них конкретно, применительно к действительности наших братских народов, к судьбе их поколений.

Начав свою общественную деятельность как работник советского аппарата и немного позже — как член КазЦИК,

я хорошо помню те годы, когда наша власть боролась за права всех угнетенных, обездоленных в условиях казахской патриархально-феодальной действительности. Подписанная В.И. Лениным декларация прав народов России. Декларация прав человека раскрепощала казахский народ от неравноправия, казахскую мать — от косных устоев адата, шариата, от позорных институтов азиатщины, казахскую женщину — от калыма, многоженства. Она раскрепощала трудового казаха, бесправного батрака у бая, раскрепощала политическое сознание народных масс.

Школами, прессою, правовыми органами народной власти удалялись темнота, мрак, невежество в степи. И вот не прошло еще и смены поколений дедов, отцов и сыновей, они еще существуют, строят, утверждают новое, все более возвышенное, а уже осуществилось великое и необычное — народ умело управляет государством. Это случилось как предначертанное волей самого мудрого в истории заступника трудового люда В. И. Ленина.

Возьмем только примеры Казахстана, примеры организации советской власти сейчас, в преддверии сорокового года революции. В Верховный Совет Казахской ССР избраны 425 народных представителей — депутатов; из них 114 рабочих, 165 крестьян. Избраны представители двенадцати национальностей, населяющих Казахстан, в том числе 186 казахов; среди депутатов — 131 женщина. Если я представляю в Верховном Совете вместе с другими писателями-депутатами литературную общественность Казахстана, то рядом со мной есть доярка-депутат; рядом с ученым-агрономом есть шахтер-депутат; рядом с политическим руководителем республики — секретарем ЦК нашей партии есть тракторист-депутат; рядом с профессором-медиком есть чабан-депутат.

Наша власть нами, гражданами Советского Союза, осознается как подлинное отцовское достояние, на которое каждый имеет свою правовую долю. Поэтому избран я или нет, но я чувствую себя частицей власти своей Родины так же, как власть наша видит в каждом из советских людей не только избирателей, но прежде всего свою смену, опору, подмогу.

В этой слитности, близости чаяний, интересов власти с интересами простых граждан страны Советов заключена поистине сказочная по своей непреборимой силе мудрость нашей советской родной власти, родной и завещанной нам гением Владимира Ильича Ленина.

НАШ СОВЕТСКИЙ ПУТЬ РАЗВИТИЯ

В знаменательный год сорокалетия Великого Октября, когда наша Родина подводит итоги свершений, подвигов, трудовых усилий советских людей, народ в своей живой, немеркнущей памяти обращается ко всем деталям рождения нового мира, новой истории, новой культуры.

В эти дни мы, писатели, не можем не думать о судьбе казахской советской литературы, которая, как и многие другие литературы народов Советского Востока, поистине является детищем Октября и закономерности развития которой, сходные и общие с историей других литератур, обусловлены закономерностями общественной нашей истории, движением наших народов к социализму, а теперь — к коммунизму.

Сложен путь казахской советской литературы от ее колыбели до зрелости: идейная борьба, штурмование вершин художественного мастерства, осмысление писателями метода социалистического реализма, критическое освоение культурного наследия прошлого — вот суть этого пути.

Сорок лет чудесной истории казахской литературы, как и некоторых других наших литератур — это результат проявления той творческой силы, того взлета народного вдохновения, мудрости, природной одаренности, которые вызваны Октябрем.

Попытаемся, пусть в общей, суммарной обрисовке, показать, что же приобрела культура казахского народа за период своего социалистического развития — необычайно богатый и многообразно плодотворный период. До 1918 года на казахском языке издавались только единичные образцы русской классической литературы и совсем не было книг, переведенных с иных языков, — ныне ежегодно, большими тиражами выходят переводы с языков народов и Советского Союза, и зарубежных стран. До революции произведения

казахской литературы не были сколько-нибудь широко известны читателям других национальностей – ныне книги казахских писателей издаются огромными тиражами на многих языках и у нас, и зарубежом.

Поразительно, как за эти годы в самых различных своих видах предстала перед читателями наша проза – жанр, не имевший традиций у нас до революции. Это – и рассказ: драматический, сюжетно напряженный, психологический, и роман: исторический, историко-революционный, автобиографический, и боевые актуальные очерки... Реалистическая казахская проза, возникшая как “отклик” на запросы жизни, щедро впитавшая в себя культурные традиции мировой, особенно русской литературы, творчески развивалась усилиями наших новеллистов и романистов.

Высокохудожественные образы казахской новеллы представлены в самобытном наследии Б. Майлина, крупные формы прозы – в романах “Ботагоз” С. Муканова, “Пробужденный край” Г. Мусрепова, “Шиганак” Г. Мустафина.

Я выделяю в данном перечне наиболее выдающиеся явления казахской прозы именно потому, что эти произведения выдержали испытание временем. В этих книгах преодолены схематизм, некоторый примитивизм в обрисовке героев, натурализм, что, пожалуй, естественно для недостаточно зрелых литератур в раннюю пору их развития. Эти весьма оригинальные, своеобразные произведения, взятые вместе, несомненно, выражают значительный этап в освоении нашими писателями новой литературной культуры.

К примеру, новеллы Майлина можно с полным основанием назвать художественной летописью жизни казахского аула, начиная с первых лет установления советской власти и до середины 30-х годов. Новеллы Б. Майлина отличаются реалистичностью, убедительностью образов, яркостью, законченностью формы.

В романе С. Муканова “Ботагоз” оригинально сочетаются лиризм, драматизм, красочность в изображении событий большого историко-социального значения – жизни и движения народных масс накануне и вскоре после революции.

Своеобразной манерой Г. Мусрепова в романе “Пробужденный край” являются тонкий психологизм, меткость сатирических приемов при обрисовке отдельных персонажей, тщательная отработка стиля.

Интересен, самобытен роман Г. Мустафина “Шиганак” — о нашем современнике, знаменитом просоводе. Роман этот, при всей его конкретности, вырастает во взволнованное повествование о мудрости и силе людей труда, об их душевной щедрости и красоте, об их патриотизме.

Проза у нас теперь — не только упомянутые единичные образцы, но жанр, прочно освоенный усилиями многих писателей разных поколений.

Новым жанром для нашей литературы явилась и драматургия. От пьес, поставленных в пастушеских юртах на наспах сколоченных подмостках для уходивших на Гражданскую войну бойцов, казахская драматургия пришла к спектаклям, свидетельствующим о зрелом искусстве мастеров в таких, скажем, пьесах, как “Козы Корпеш и Баян Сулу” и “Ахан сере и Актокты” Г. Мусрепова, или в пьесах С. Сейфуллина, А. Тажибаева, И. Джансугурова и многих других.

Казахская поэзия, наиболее многосторонне развитая силами поэтов многих поколений, достигла в советские годы реалистической зрелости прежде всего в поэмах. Ее выдающиеся образцы представлены в отдельных поэмах С. Сейфуллина, в произведениях С. Муканова, в поэмах Х. Ергалиева, Х. Бекхожина и особенно в лирико-философских и сюжетных поэмах И. Джансугурова — “Степь”, “Кюйши” и “Кулагер”.

В этих вещах казахская поэзия послебаевского периода достигает высоких новых качеств именно потому, что видение, чувствование мира, общее мироощущение и взгляд поэта на жизнь в них совершенно иной, небывалый ранее на казахской почве. Наследуя все лучшее, что было создано народным поэтическим творчеством, — его вольнолюбивые мотивы, его гражданскую патетику, яркую метафоричность, развиваясь в процессе интересного взаимодействия с народным творчеством, казахская советская поэзия (и сюжетная, и бессюжетная, и поэма, и лирика)

развивалась в реалистическом русле, используя опыт мировой и прежде всего русской поэзии. А. Токмагамбетов, А. Тажибаев, Т. Жароков, Г. Орманов, А. Джумагалиев, Ж. Саин, К. Аманжолов, Х. Бекхожин, А. Сарсенбаев, Д. Абилев, Х. Ергалиев, М. Хакимджанова, С. Мауленов, Ж. Молдагалиев, М. Алимбаев, К. Джармагамбетов, С. Сеитов, И. Мамбетов, Т. Бердияров, К. Сатыбалдин и многие, многие другие — все это в казахской советской литературе большой, ищущий, творчески растущий, перспективный, в смысле будущего, отряд.

Небывалый расцвет творческих сил народа, взлет народного вдохновения — вспомним хотя бы великого Джамбула и Нурпеиса Байганина — обусловил то обстоятельство, что после революции и фольклор приобретает качественно новые черты. Происходит сложный, исторически обусловленный процесс взаимодействия устной и письменной поэзии. Фольклор служит не только источником многих традиций для письменной литературы. Но и в свою очередь начинает воспринимать традиции письменной поэзии.

Рождение новых жанров, обновление старых, взаимное обогащение письменного и устного художественного творчества — все эти живительные процессы в организме нашей литературы, обусловленные работой ее великого сердца — коммунистической партийности, идейности, народности.

Картина развития казахской советской литературы была бы неполной, если бы мы не упомянули о литературной критике и литературоведении, в становлении и развитии которых приняли участие и сами писатели, и наши молодые ученые — воспитанники республиканской Академии наук. Первые исследовательские труды по истории казахской литературы появились уже в середине двадцатых годов. Это тоже показатель быстроты художественного развития нашего народа в условиях новой, советской жизни.

Можно было бы многое сказать о тесных связях русских и казахских литераторов, о развитии филологической науки в Казахстане и т. д., но, как говорится, нельзя объять в одной статье необъятное — тему могучего возрождения и

расцвета духовной культуры казахской социалистической нации.

В свете этих завоеваний законно поразмыслить над иной картиной возможных путей и судеб казахского народа, его материальной и духовной культуры. Когда мы вдумываемся в глубочайшую по своей исторической значимости ленинскую мысль о том, что остальные народы перейдут к коммунизму, минуя капиталистическую стадию развития, мы почти всегда при этом имеем в виду лишь экономические, социально-исторические, материально-технические, жизненно-бытовые аспекты. А применительно к литературе, духовной культуре наших народов?

Какой путь отвергла Октябрьская революция, от чего спасла она духовную культуру казахского народа? Об этом стоит сказать особо.

У нас были Чокан Валиханов, Абай Кунанбаев, Ибрай Алтынсарин – просветители-демократы, плодотворно для себя и своего народа воспринявшие лучшие образцы и традиции русской передовой культуры. В самом конце XIX и начале XX века на литературной арене выступил одаренный поэт, получивший, подобно Абаю, русское литературное образование, потомок хана Шангерей Букеев, бывший русским дворянином Самарской губернии. Но создавал он свои лирические стихи не в стиле Абая, не в продолжение его традиции, а подражая русским поэтам – представителям школы “чистого искусства”.

Буржуазно-националистический поэт Жумабаев, следуя Бальмонту, писавшему “Я вольный ветер, я вечно вею”, школярски вторил: “Мен желмін, желдей есемін” (“Я ветер, вею, как ветер”) или отзывался эхом на бальмонтовское: “Смерть, убаюкай меня” – “Мені де өлім әділе” (“И меня, смерть, убаюкай”). Этому человеку, выросшему в казахских степях, его родина представлялась страшным, мертвым, удручающим краем. И, подражая мистике русских символистов, он рисовал такую картину: “Степь, степь желтая – будто труп бездыханный” или же: “Желтая степь, как мертвец, растянулась”. Назойливо, многократно повторял Жумабаев этот мотив. В этих мотивах выражены жизнеотрицание в целом, уход от реальной действительности, воспевание одиночества, отрешенность от народа, от жизни.

На подобных поэтов, конечно, влияла не только русская декадентская поэзия, но и казахская “поэзия скорби”, получившая распространение с конца прошлого века.

Об этой тенденции, вредной и в своем существе противоположной истинно национальной, абаевской, солнечной, жизнеутверждающей народной традиции, стоит вспомнить сейчас. От этой опасности спас казахскую литературу социалистический путь развития народа, его культуры. Этот путь спас нас и литературы других народов Востока, входивших ранее в состав Российской Империи, и от другой очень серьезной опасности.

Поэзии литераторов, подобных вышеназванным, особенно в первые годы революции, еще было свойственно обращение к пантюркистским националистическим идеям, к блужданиям реакционного буржуазно-националистического характера. Определенная группа пишущих людей увлеклась буржуазно-реакционной романтикой.

Накануне революции воспитанники джадидского мектеба “Галия”, ученики мулл, получивших образование в Медине, старой Бухаре, в Каире, начали на чистом казахском языке популяризировать догмы ислама.

Надо ли доказывать, что литература, вдохновлявшаяся этими идеями, нанесла бы огромный вред интересам трудового народа, его правильному политическому и художественному воспитанию?

Панисламистские, буржуазно-националистические, мистические идейки, мотивы по-разному проявлялись, конечно, во всех литературах российского Востока. Когда мы говорим о том, что именно мы миновали благодаря Октябрю, то подразумеваем не только казахскую литературу. Это надо рассматривать как общее явление и как общую опасность. И в свете сказанного еще более исторически значимыми станут достижения духовной культуры наших народов в послеоктябрьский период.

К чести тех, кто своим творчеством начал казахскую советскую литературу, надо отнести то, что они с первых лет установления советской власти, опираясь на светлое ленинское учение, повели последовательную борьбу с реакционными течениями. Весь путь развития казахской

советской литературы сопровождался борьбой с идейными противниками — буржуазными националистами, панисламистами, идеализаторами ханско-байского прошлого. И преодолевая реакционное, эпигонское, вошла казахская литература в настоящее большое русло самостоятельного развития на основе овладения традициями Горького и других крупнейших представителей русской революционной литературы — Маяковского, Д. Бедного, Багрицкого, Фурманова, Серафимовича, Фадеева, Шолохова. А в дальнейшем своем развитии казахская литература сама создала традиции, которые входят в общее богатство всей советской литературы.

В процессе качественного развития казахской литературы, помимо исторически благоприятствующих условий — революции, строительства социалистического общества, широкого просвещения народных масс, идейного воспитания самих писательских кадров, заботливого руководства партии, то есть помимо всей суммы новых революционных условий, которые имеют все советские литературы, мы, казахские писатели, с благодарностью вспоминаем и опыт наших предшественников, возвращенных на национально-исторической почве нашей литературы, хорошо осознаем их заслуги перед казахской современной литературой. Их наследие в его истинном значении спасла для нас тоже Октябрьская революция. Они, кроме всего прочего, научили нас учиться у великой русской литературы и критики.

Сознавая это живое сочетание чудесных плодов Октября с лучшими традициями родной литературы, мы, писатели Казахстана, ответственно относимся к своему настоящему, оглядываемся с чувством законной гордости на пройденный путь и уверенно смотрим в будущее нашей литературы, полагая, что она все лучше будет отображать героические характеры современников и героическую советскую действительность.

ЖҮРЕК АЛҒЫСЫ

Қадірлі жолдастар! Осы жиындарыңызбен қуаныш толқытқандай, үлкен әсер еткендей, достық, туысқандық мінез көрсетіп отырсыздар. Бұл зор сыйларыңызға, осы көрсеткен пейілдеріңізге жаңағы менің алдымда сөйлеген жолдастардың аузынан шыққан неше түрлі достық та терең сүйсініс сөздерінің барлығына мен соншалық ризамын да, қуанамын да және баршаңызға алғыс айтамын. Менің алғашқы айтайын деген сөзім осы.

Кеуде алғысқа толы. Осы көрсеткен пейілдеріңізге – үлкен аға, кіші іні, атадан шөбереге дейін, анадан кішкентай немере, шөбере қыздарға дейін бәрлеріңіз жиылып келіп тұрсыздар. Менің туған ортам, туып-өскен елім, досым! Сіздердің орталарыңа келген мені алпысқа жасым келгенде қайта тудырған да, қайта жасартқан да сіздер-сіздер!

Орталарыңа келу, жүздеріңізді көру, осындай жақсы пейілмен қарсы алуларыңызды танып білу дегеннің барлығы – ол зор сыйлық. Әр жақта, талай-талай жерлерде, талай-талай жылдар келмей жүрсем де, менің көңілім осы жерлермен, осы елмен байланысты. Өйткені Отан дегенде, ел дегенде біз осындай дуан жерді, осындай елді айтамыз. Сол ел сіздерсіздер. Көріп тұрсыздар, менің де көңілім толқып тұр. Кешіккеніме айып етпеңіздер!

Бұл сыйларыңыз жалғыз маған ғана жасалған сый емес, осы күнгі қазақ совет әдебиетінің өсіп келе жатқан жолына, өскен табыстарына, соған арналған сый-құрмет бір жағынан. Бұл сіздердің көңіл пейілдеріңіз, өздеріңіздің ғана көңіл пейілдеріңіз бүкіл Абай ауданының, қала берсе, бүкіл Семей облысының, қала берсе, Қазақстан, совет халқының осы күндерде менің аз ғана еңбегіме, менің кешегі өткен еңбек жолыма жасап отырған аналық-аталық, отандық, достық құрметінің айғағы, соның белгісі.

Сол үшін де жүрек, көңіл қуанышқа толы. Ал бұл құрметті бұл күнге шейін істелген ісіммен ақтадым деп ойламаймын, есептемеймін. Бұдан былай да ендігі қалған өмірде қолдан келген күш-қуаттың барлығын жұмсап, бұдан былай да сіздердің көңіліңізге осындай маған, менің еңбегіме жақсы пейілмен қарап, жақсы бағалайтын, алғыс айтарлық еңбек берсем деп, мен соны арман етемін. Сол еңбекті мынау отырған кішкентай балалар ертең мектепке барғанда, бүгінгі мектептегі балалар бұл арадағы мектептерін бітіріп, жоғары дәрежелі мектептерге барғанда, еңбегіміздің маңында туып жатқан халықтың осы бүгінгі сіздер көрсетіп отырған сый-құрметін олар да еске тұтатындай, жадында сақтайтындай болса екен деген арман болады менің көңілімде. Бір емес, тірі болсақ талай рет әлі де оралып келерміз. Әрбір келген сайын елдің, өлкенің көркейіп келе жатқанын естігенде, білгенде менің де көңілім шат. Сіздер менің табысымды қуаныш етіп құттықтасаңыздар, мен сіздердің табыстарыңызды, сіздердің жетістіктеріңізді бүгінгі буынның, бүгінгі нәсілдің, Совет елінің, осы Абай ауданындағы осы колхоздағы Совет елінің бүгінгі нәсілдерінің қолы өнерге, білімге жетіп отырғанын мен де сондай қуаныш етемін. Сіз бен біз бір жанбыз, бір тәнбіз.

Сіздерден жырақта жүрсем де, көңілменен, ниетпенен, ойдағы арман-мақсатпенен бәріміз біртұтас денеміз. Совет халқы деген халық солай. Біздің ортамызда ала мен құла, ардақты мен төмен деген болмайды. Әр уақытта теңбіз, біз еңбекте туысып, қанаттасып келе жатқан халықпыз. Осындай қуаныш күнінде, әсіресе жаңағы жүздеріңізді көрісіп отырып айтқан алғыспен бірге бар көңілімдегі алғысымды, көңілімдегі ең жақсы ыстық сезім жалынымды сол бізді осындай дәрежеге жеткізіп отырған Отанымызға арнаймын, бізді осындай дәрежеге әр сатыда, әр жерде, әр жақта осындай бақытты күндерге жеткізіп отырған Коммунистік партия мен Совет үкіметіне арнаймын.

Сондықтан да жасасын Коммунистік партия, жасасын Совет үкіметі деп сөзімді аяқтаймын.

О РАЗВИТИИ ЛИТЕРАТУР НАРОДОВ СРЕДНЕЙ АЗИИ И КАЗАХСТАНА В ЭПОХУ СОЦИАЛИЗМА

Победа Великого Октября определила исторический поворот ранее угнетенных народов России и ее колониальных окраин к социализму. Она вызвала огромный подъем творческой энергии масс, который привел к бурному развитию во всех областях социально-политической, общественной и культурной жизни.

Создание новой, социалистической по содержанию, национальной по форме культуры явилось одним из величайших завоеваний Октябрьской революции. За сорок лет существования социалистического строя не только у народов, имевших в прошлом довольно развитые литературные традиции, но и у народов, впервые обретших письменность после Октября, сложились литературы нового типа, вдохновленные коммунистическими идеалами и выдвинувшие новый тип писателя – борца за коммунизм.

Советская многонациональная литература является глашатаем идей пролетарского интернационализма, дружбы народов, советского патриотизма. Советский писатель является не только представителем одной своей национальной литературы, но одновременно – представителем всей литературы социалистического общества, в которой складываются общие культурные традиции. Разве можем мы сегодня представить ее эпические черты без Лациса, Гончара, Упита, ее яркий лиризм и страстную гражданскую патетику без стихов Якуба Коласа, Самеда Вургунна, Гафура Гуляма, Мирзо Турсун-заде, Мусы Джалиля, ее драматическую силу без пьес Корнейчука, Якобсона, Крапивы!..

Замечательную черту развития советской литературы послевоенных лет составляет благотворный процесс взаимовлияния и взаимообогащения. Основы этого процесса закладывались тогда, когда к передовой русской литературе с ее национально-освободительными, гуманистическими традициями обращались прогрессивные представители других национальных литератур, черпая в ней живительные силы в борьбе за утверждение своих идеалов. Следуя традициям русского реализма, они рассматривали искусство как акт общественной борьбы. Их творчество одухотворялось идеей служения народу, оно было пронизано гневным пафосом осуждения в литературе и в общественной жизни всего отсталого, реакционного, косного.

Передовая русская литература всегда являлась могучим источником, прикасаясь к которому, самобытные национальные таланты обретали еще большую силу и красоту. Русская литература не подавляла собой другие литературы, не поглощала, не нивелировала их; она не могла бы иметь такого звучания, оказывать такое могучее идейно-художественное влияние, если бы в ней самой не были сильны традиции свободолюбия, революционности, гуманизма. “Передовая русская литература, — говорил А.Н. Толстой, — никогда не знала высокомерного отношения к населявшим Россию народам. В ней никогда не было колониальной струи, колониальных мотивов, столь характерных для литератур некоторых европейских народов”. Это качество придавало русской литературе особую притягательную силу, и естественно, что к ней были обращены взоры выдающихся писателей и поэтов.

Влияние русской литературы в послеоктябрьский период стимулирует процесс развития не только письменного, но и устного творчества, которое воспринимает традиции русской поэзии через письменную литературу. Происходит становление устной народной поэзии как поэзии социалистического реализма. Этот процесс находит свое выражение в творчестве дагестанца Сулеймана Стальского и казахов Джамбула и Нурпеиса, Алымкула Усенбаева и Осмонкула Болебалаева в Киргизии, Ата Салиха — в Туркмении, Ислама Шайра и Фазыла Юлдаша — в Узбекистане,

Бобоюнуса – в Таджикистане, шайра Садыка и шайра Апаса – в Каракалпакии и многих, многих других.

Происходит стремительный рост письменной поэзии народов Советского Востока. Маяковский, Тычина, Тихонов, Исаковский, Твардовский – их поиски новых путей развития истинно народной поэзии – находят свой отклик и продолжение в творчестве поэтов Гафура Гуляма, Уйгуна, С. Сейфуллина, Т. Жарокова, А. Тажибаева, М. Турсунзаде, М. Миршакара, А. Токомбаева, Д. Боконбаева, Ата Кауштуова, Б. Кербобаева, раскрывающих своеобразный эстетический мир своих народов.

Небывалый рост советской поэзии братских народов выражается в расцвете лирики и в стремлении к созданию больших эпических полотен. Особенно удачны поэтические открытия Гафура Гуляма и Мирзо Турсунзаде в области политической лирики. Примером глубокой патриотической поэзии встают перед нами произведения Самеда Вургун, Мусы Джалиля.

На протяжении последних полутора веков живые токи направлялись в основном от русской литературы к литературам других народов, а сегодня мы говорим о взаимном обогащении, о созревании тех новых явлений, которые дают благотворную силу для обновления всей советской литературы. Это – большой идейно-творческий опыт национальных литератур, который нельзя игнорировать в процессе развития и русской советской литературы.

Создание и развитие в национальных литературах новых приемов освещения жизни, безусловно, связано с ростом реалистического мастерства.

Воспринимая традиции русского реализма, передовые писатели развивали их в применении к своей национальной специфике, обогащая чертами и красками, почерпнутыми из жизни, труда, быта, особенностей характера родного народа, его национальной культуры.

Об этом свидетельствует, например, интенсивное явление, распространенное в литературах Советского Востока. В каждой из них мы находим произведения, выросшие на могучем стволе горьковской трилогии. И Айни в “Бухаре”, и Муканов в “Школе жизни”, и Улугзаде в повести “Утро нашей жизни”, наследуя принципы горьковского

автобиографизма, раскрывают революционную школу борьбы своего народа. Горьковским отношением к жизни, к прошлому обогащаются в этих произведениях национальные традиции устного прозаического повествования, когда события не только передаются от лица героя, но и сопровождаются его яркими эмоциональными оценками.

Национальные литературы глубоко воспринимают горьковский прием показа роли народного творчества в духовном формировании героя именно потому, что он органически отвечает присущей восточным народам любви к песне, поэзии, искусству импровизации. Призыв Горького освоить народное творчество нашел живой отклик у писателей всех национальностей. Садриддин Айни писал: “Творчество Горького оказало решающее влияние на мое формирование как советского писателя”. У Горького, по словам Айни, он научился использовать в своих произведениях фольклор.

Горьковский призыв как бы соответствовал внутренним закономерностям развития братских литератур, многие из которых выросли из устного народного творчества. Нельзя полно и правдиво показать народ без его песни, запечатлевающей народную душу, без его эстетических оценок действительности. Народность литературы включает в свое понятие и использование устно-поэтического народного творчества. С. Айни, С. Муканов и другие писатели, учась у Горького приемам использования народного творчества, способствовали развитию своей родной литературы. В богатой самобытной прозе, созданной фактически в послеоктябрьский период, рождалось новое качество; под влиянием поэтического творчества она обретала лирические интонации, образность, метафоричность. В таком преобразении жанра романа на национальной почве как раз и созрели те новые традиции и опыт, которые раскрывают широкие возможности ответного обогащения русской литературы новыми идеями и красками.

Учеба у Горького не сводилась к подражанию и копированию, результатом ее явилось, прежде всего, умение по-горьковски изображать историческую или современную действительность. Изложение материала

с горьковских позиций обусловило новаторство многих национальных писателей в методах и формах отражения жизненных коллизий, в создании художественных образов, развитии литературного языка, который настолько обогатился в социалистической действительности, что стал способен глубоко передавать философские мысли, создавать тонкие психологические портреты. Поскольку национальные писатели учились в творческих лабораториях русских классиков и представителей молодой советской литературы реалистическому мастерству, освоение традиций русской литературы было одним из путей утверждения метода социалистического реализма в национальных литературах. Характерной чертой процесса становления этого метода в литературах народов Советского Востока было возникновение новых жанров. Так, например, в послеоктябрьский период получила широкое развитие драматургия – жанр, почти совершенно отсутствовавший прежде во многих национальных литературах.

Героями многих драм, трагедий стали легендарные народные любимцы из старого эпоса. Многие произведения были написаны в стихах и развивали комедийные традиции народных импровизаций (порой и в образах традиционных острологов). Но в процессе формирования жанра писатели, сохраняя национальный колорит характеров, построение сюжета, овладевали подлинным драматическим мастерством, психологическим анализом. Так выступают, например, Хамза Хаким-заде, Абдулла Каххар, Сакен Сейфуллин, Габит Мусрепов и многие другие мастера драматургического искусства. Пафосом революционной борьбы, социалистического строительства пронизаны их пьесы на советскую тематику, образы героев одухотворены высокими идеалами создания нового.

Если раньше, в пору своей молодости, представители некоторых литератур, учась мастерству, шли иногда путем внешнего освоения, то ныне они ставят самостоятельные творческие проблемы, например, освещение роли русского народа в истории и борьбе других национальностей, создают образы и конфликты, имеющие определенное значение и для русских писателей, выдвигают свое решение тем, первооткрывателем которых явилась русская литература.

И дело здесь не только в обобщенном опыте той или иной литературы, а в отдельных ее произведениях, проявление которых как бы знаменовало поиски путей наиболее совершенного художественного выражения народных чаяний.

Говоря о литературной преемственности, до самого последнего времени ограничивались в основном рассмотрением влияния произведений Горького, Маяковского, Шолохова. Это верно и справедливо исторически, но в то же время несколько односторонне. За масштабностью опыта классиков не угадывались те произведения, которые стояли ближе по теме, образам, приемам к назревающим идейно-художественным потребностям той или иной литературы.

В “Очерках истории таджикской советской литературы” интересно подмечено, что еще в тридцатые годы повесть Дж. Икрами “Две недели” была написана под сильным воздействием “Недели” Ю. Либединского, а повесть “Что привез из Москвы?” – под влиянием повести “Ташкент – город хлебный” Неверова.

В развитии темы прихода в колхозное строительство человека, обогащенного опытом Великой Отечественной войны, сыграл свою роль роман Бабаевского “Кавалер Золотой Звезды”. Едва ли не в большинстве республик возникли произведения, рассказывающие о творческом труде в деревне послевоенных лет. Вот в цветущий весенний день идет по дороге в свой кишлак с армейским сундучком в руках Уктам, герой романа узбекского писателя Айбека “Ветер золотой долины”, вот возвращается в казахский степной колхоз “Амангельды” фронтовой офицер Жомарт из романа Г. Мустафина “Миллионер”; Нурали Баратов из “Обновленной земли” Улуг-заде (Таджикистан), Бегенч из повести Кербабаева “Айсолтан из страны Белого Золота” (Туркмения), Алимджан из “Победителей” Шарафа Рашидова (Узбекистан), Хошгельды, поднимающий коллективное хозяйство в произведении “У подножья Копет-Дага” Ата Кауштуова (Туркмения), – все они в какой-то мере братья Сергея Тутаринова. Однако видимое сходство ряда идей, ситуаций и образов вовсе не говорит о том, что они заимствованы авторами

у Бабаевского или друг у друга. Сюжеты и положения этих книг подсказаны самой жизнью, угаданы чуткостью писателей к явлениям нового, к тому главному, чем характеризовалось движение времени.

Процесс взаимообогащения национальных литератур выдвигает перед литературоведческой наукой ряд особых, нуждающихся в новом решении проблем. Одной из них является проблема сопоставительного изучения литератур народов СССР. Ее решение дает ключ к научно-му осмыслению закономерностей исторического развития всесоюзной литературы, помогает раскрыть ту или иную литературу не изолированно, а во всем многообразии ее связей, и в то же время выявить ее специфику.

Единство целей борьбы за социализм и коммунизм и многие сходные черты исторического развития народов Средней Азии и Казахстана обуславливают определенную общность идейно-тематического содержания их литератур. Это дает возможность исследовать то или иное произведение, например, казахского автора в его взаимоотношениях и взаимосвязях с близкими по теме произведениями узбекских, киргизских, таджикских или туркменских писателей.

Известно, какое значение в жизни среднеазиатских народов имело народно-освободительное восстание 1916 года, запечатленное в многочисленных песнях, стихах, легендах. Совершенно закономерно, что советские писатели Средней Азии и Казахстана, стремясь осмыслить историческое прошлое своих народов, неизменно обращались к событиям, связанным с этим восстанием (“Ботагоз” С. Муканова, “Священная кровь” Айбека, “Решающий шаг” Б. Кербабаева и др.). В этих произведениях показана освободительная борьба угнетенных народов, развитие их классового самосознания, чувство крепнущей дружбы с русским пролетариатом.

При сопоставительном изучении таких крупных произведений, как, например, “Ботагоз” и “Священная кровь”, мы видим, что С. Муканов и Айбек, имея общие исходные позиции, исторически правдиво раскрывая обстановку, по-разному подходят к художественному решению темы. И в том, и в другом романе основной дви-

жущей силой событий является народ. В образах Аскара, Ботагоз, Амантая (“Ботагоз”), Юлчи, Ярмата, Каратая (“Священная кровь”) реалистически запечатлен рост классового самосознания трудящихся в борьбе против угнетателей. Главный герой романа Айбека батрак Юлчи приходит к сознанию необходимости борьбы и становится активным вожаком восстания. С большим реалистическим мастерством показывает Айбек быт народа, психологию героев. В этом романе ярко раскрыта предательская роль джадидского национализма, носители которого вкупе с царизмом и местной правящей верхушкой помогают задуть восстание. Но джадидам резко контрастно противопоставляется интернационализм трудовых масс. В том же идейном направлении раскрывает тему восстания Сабит Муканов в “Ботагоз”.

Но в этих романах имеются и свои особенности идейно-творческого подхода к теме. Героиня Айбека – дочь байского слуги Ярмата Гульнар не борется за свои права, она пассивна, вся в прошлом. В романе Муканова образ девушки Ботагоз, смелой революционерки, участницы восстания, овеян революционной романтикой, несет в себе ростки нового и весь устремлен в будущее. Ботагоз – реальный типический образ, в нем сосредоточено все лучшее, что было свойственно передовой женщине-казашке. Муканов еще в тридцатых годах поднял в “Ботагоз” важнейшую тему о положении и роли женщины на Востоке, имеющую принципиальное значение для всех среднеазиатских литератур. Образ женщины, выдвинутый в центр событий, свидетельствовал о новом обогащении национальных традиций казахской литературы.

Роман Айбека заканчивается гибелью героя перед самой революцией, роман Муканова проводит героев через восстание, революцию, Гражданскую войну. Роман Айбека решен трагедийно, но его герои полны предчувствий великих перемен. Роман Муканова решен оптимистичнее, его герои видят торжество народа. И такое решение темы имело положительное значение для казахской литературы тридцатых годов.

Много параллелей почти во всех советских литературах имеет и тема колхозного строительства. Особенно

интересны здесь общие моменты глубокого осмысления труда как творчества, под влиянием которого обогащается духовный мир положительного героя – советского человека, строителя и созидателя. В романах Каушутова “У подножья Копет-Дага”, Улуг-заде “Обновленная земля”, Рашидова “Победители”, Мустафина “Миллионер”, Баширова “Честь”, Муканова “Сыр-Дарья”, Айбека “Ветер золотой долины”, Сыдыкбекова “Люди наших дней” художественно разработаны одни и те же сходные ситуации, сюжеты, связанные с показом самоотверженного труда советских колхозников в период Отечественной войны и в послевоенные годы.

В больших прозаических полотнах разрабатывается также имеющая огромное идейно-художественное значение тема формирования рабочего класса из национальной среды. О дореволюционном рабочем классе написаны романы “Весенние ветры” Кави Наджми и “Пробужденный край” Г. Мусрепова. Процесс становления рабочего класса в советский период показан Мехти Гусейном в романе “Апшерон”, Мустафиным в “Караганде” и узбекским писателем Аскадом Мухтаром в его романе “Сестры”.

Национальные литературы продолжают традицию создания нового типа романа о художнике-творце, начатую в русской литературе произведениями Ю.Н. Тынянова и А.К. Виноградова. На почве истории литературы Узбекистана Айбеком создан большой роман о Навои. В крупном драматическом произведении о поэте Вагифе эта тема разработана Самедом Вургуном. Старейший писатель Аалы Токомбаев посвящает свой труд жизни и деятельности знаменитого киргизского акына Токтогула. Стал известным союзному читателю роман писателя Ахмеда Файзи о классике татарской литературы Тукае.

К этому циклу примыкают романы, восходящие к автобиографической трилогии Горького, о которых мы уже говорили выше. Сюда же можно отнести роман Парда Турсуна “Учитель”, в центре которого история молодого узбека, сельского учителя Халмурада Дусматова. Хотя это произведение не является автобиографическим, оно также посвящено теме формирования народной интеллигенции. Во всех этих романах, объединенных тематически

и различающихся национальной спецификой, отражены историческая правда, национальные черты, сопротивление личности своей среде в дореволюционной действительности, судьбы отдельных сынов народа, обусловленные эпохой исторических свершений.

Идейно-тематическая общность характерна не только для наиболее развитых жанров — драматургии и художественной прозы. В фольклоре народов Советского Союза мы также сталкиваемся с повторяющимися процессами. Выкристаллизовавшееся в творчестве Сулеймана Стальского, Джамбула, Фазыла Юлдашева, Ислама Шаира, Халака Акиева, Алымкула, Ата Салиха народное творчество обретает новое качество новой эпохи.

Совпадение тем, сюжетов свидетельствует о многообразии связей наших братских литератур в рамках единой всесоюзной литературы. Эти связи родились не случайно и не являются проявлением эпигонства; их породила наша жизненная действительность, продиктовавшая художникам необходимость отражения именно данных отношений. Национальные литературы, в которых параллельно разрабатываются те или иные темы, обогащаются самобытными образами, конфликтами, точкой зрения писателя на изображаемые события. В творческом соревновании братских литератур, в накоплении коллективного опыта обогащается метод социалистического реализма, становятся более многообразными формы воплощения социалистического содержания. Сейчас эти произведения изучаются в многосторонней связи с эпохой, с породившими их предпосылками, преимущественно в рамках своей национальной литературы. Однако произведения должны быть реалистически зрелыми не только в узконациональных рамках, они должны показать высокий уровень писательской культуры, т. е. отметить высший этап в нашем движении вперед. Исследование межлитературных отношений является важной задачей историков национальных литератур. Мы должны изучить великий процесс единства в многообразии советской культуры. Во всех наших литературах важно установить самые главные идейные моменты их развития — объединение духовных сил народов во имя дружбы и братства. Про-

цессы взаимовлияния и взаимообогащения литератур мы должны изучать с позиции социалистического реализма, с точки зрения отказа от отсталых форм прошлого, создания и развития новых национальных традиций, которые в обогащенном, так сказать, культивированном виде отражают лучшее из нашего литературного прошлого.

Национальные традиции и формы не являются чем-то застывшим, раз и навсегда данным, они непрестанно развиваются в процессе усвоения передовых традиций других народов. Истинный, большой писатель, особенно писатель советский, является выразителем передовых взглядов всего общества, и он не может быть искусственно привязан к традициям, скажем, кочевого уклада только на том основании, что принадлежит к народу, в прошлом кочевому.

Идеи и образы, проблемы и конфликты, порожденные какой-либо одной национальной литературой, обогащенной социалистическим идеалом, передают в общий процесс развития братских советских литератур то новое, что накоплено ею в своем развитии, и тем самым открывают источники для взаимообогащения советских литератур, для развития национальных традиций, которые живут не только благодаря устоявшимся эстетическим понятиям каждого народа, но и развиваются в неразрывной связи с освоением опыта и традиций других братских литератур. И поэтому сегодня мы не можем считать подлинно национальными, народными традициями только те, которые издревле жили в поэзии. Например, для казахской литературы народными традициями становятся теперь и глубокие психологические характеристики героев, и мелкие поэтические детали, и связь описания пейзажа с настроениями персонажей.

Крайне важный вопрос — это изображение в романе центрального героя и его окружения. Социалистическая действительность определяет новые черты героев — сознательных строителей коммунизма. Очень показательны, что в романах Айбека, Баширова и Мустафина на переднем плане — образ освобожденной женщины Советского Востока. Во всех этих романах женщины-патриотки выступают как равные с мужчинами. Такими предстают перед нами татарка Нафиса, узбечка Камиля, киргизка

Акия, казашка Жанат, таджичка Гульнор и другие. Этот факт должен быть расценен как обновление и обогащение традиций национальной литературы социалистическим содержанием.

Новое явление для литератур Советского Востока — индивидуализация второстепенных персонажей романов. Айбеку и Мустафину, например, удалось в основном преодолеть отрицательные черты классической письменной поэзии, где второстепенные лица, как правило, играли роль статистов и им уделялось мало внимания. Еще яснее, глубже и рельефнее характеры второстепенных персонажей у Баширова.

Говоря об особенностях казахского романа, о тех проблемах, которые он ставит перед казахской литературой, нельзя не подчеркнуть, что он воспринимает от русской литературы эпичность, психологическую мотивировку действий героев и в свою очередь обогащает советскую литературу спецификой образной системы и конфликтов. Многотемность, многоплановость является отличительной чертой казахских романов, которые тяготеют к эпическому осмыслению жизни народов и утверждают главный принцип типизации положительного героя как искателя, человека, беспрестанно стремящегося найти новые пути в трудовой жизни. Поэтому для романов казахских прозаиков о труде так характерны романтическое начало, устремленность в будущее, поэтизация творческой мечты, которые обогащают советскую литературу в целом.

Братские литературы, создавшие крупные формы прозы, драматургии уже в послереволюционный период, ныне выдвинули монументальные произведения, которые служат советской литературе ориентиром при переходе ее на новый этап развития. Не только в поэзии, которая своими корнями уходит в народное творчество, но и в прозе, рожденной во многих литературах после Октября, точнее в романах, мы находим те черты, опыт, традиции, которыми национальные литературы обогащают уже литературу русскую.

Действительно, ведь лицо многих литератур, их главный путь определяет сегодня проза, зрелая, профессиональная, выросшая на основе реалистических традиций. Братские литературы, сообщая воспринимаемая опыт русской прозы,

дружно помогают друг другу на этой новой для них целине художественного творчества и в то же время раскрывают перед русской литературой неисчерпаемые возможности обогащения познанием души, характера, традиций, жизни другого народа. Сколько богатых красок утерjala бы русская литература, если бы наши классики не использовали мотивов, образов, тем из жизни других народов, не опирались бы не только на русский фольклор, но и на фольклор других народов.

Высокое искусство социалистического реализма стремится правдиво показать жизнь рабочего класса. Человек труда, человек-борец смело раздвинул своими натруженными плечами ряды классических героев и повел за собой новое пролетарское искусство. Он не был одиночкой в этих литературных рядах: сильные и мужественные новые люди Чернышевского, пушкинские и некрасовские декабристы, свободолюбцы Толстого были его предками. Вбирая в себя гнев пугачевцев, волю не сломленных каторгой декабристов, стойкость крестьянских низов, горьковский герой выходил на передний край истории, чтобы переделать мир.

Образ революционера-рабочего, строителя и творца, возвестил миру о новом периоде мировой литературы, когда основным творческим принципом стало изображение человека свободного труда. В духе горьковских традиций, с глубоким пониманием преобразующей революционной роли рабочего класса создаются главные герои нашей литературы. Но “традиции не оставляются в покое. Они вырождаются, если их не совершенствовать”, — писал П. Павленко.

Горьковские традиции в изображении рабочего класса обогащаются в национальных литературах углублением интернационального содержания, показом революционной борьбы национального пролетариата с точки зрения огромного влияния на него революционной идеологии русских рабочих. Такое идейно-художественное обогащение темы выдвигается навстречу русской литературе многими литературами братских народов. И дело здесь не столько в образах русских рабочих и в изображении житейской дружбы представителей разных национальностей, сколько

в широком осмыслении общности их борьбы, чаяний, солидарности.

Показывая формирование национального пролетариата, С. Айни, К. Наджми, Г. Мусрепов выявляют активное начало трудового народа в судьбах отдельных героев, таких как, например, татарский кузнец Мустафа и его сын — большевик Герей в “Весенних ветрах”.

Интернациональность темы и образов является одной из специфических проблем, поставленных советскими национальными литературами. И дело здесь не в описании пресловутых сарафана или тюбетейки, а в глубине проникновения в психологию отношений инационального героя к определенным жизненным фактам, обычаям, взглядам. Эта типизация положительных героев также выдвигается сегодня как одна из важных проблем взаимоотношения литератур.

Образы не только русских людей, но и представителей других национальностей освещены в подобных произведениях высоким уважением к национальным традициям, обычаям, языку. Так, например, создает образ пламенного советского патриота, татарского поэта Мусы Джалиля в своей новой поэме “Песня о песне” казахский поэт Ж. Молдагалиев. Еще раньше украинский писатель О. Десник в повести “Тургайский сокол” рисует образ казахского героя Гражданской войны Амангельды. А в поэзии Джамбула — целая галерея выдающихся деятелей национальных культур, полководцев, героев.

Основное в новых проблемах, сюжетах, образах, которые выдвигаются национальными литературами, — принцип отражения жизни братских народов национальными писателями. Здесь писатели не топчутся на месте, заимствуя и подражая, а как бы идут навстречу друг другу в поисках наиболее яркого воплощения единой темы, которая обогащается новой традицией в изображении прошлого. Эта традиция заключена в показе прогрессивной роли русского народа, русской культуры, демократической интеллигенции в исторических судьбах народов нашей Родины. Зачин этой темы остается за литературами национальными, где идеи дружбы народов вырастают до широчайшего художественного обобщения.

Осмысливая опыт литератур Средней Азии и Казахстана, имеющих в своем развитии много общих моментов, мы видим, что в каждой из них произведения социалистического реализма развивались национально-самобытно, во внутренней связи с народными устно-поэтическими или письменными традициями. Но взаимообогащение и взаимовлияние как исторически закономерное явление, благодаря дружбе народов, дружбе литератур, становится животворным источником обретения новых качеств нашими братскими литературами.

Рожденная революцией, советская многонациональная литература несет свой опыт зарубежным литературам, утверждая идеи братства, гуманизма, миролюбия. Она рассказывает всему миру о борьбе нашего народа за построение коммунистического общества, пробуждает в людях лучшие качества и вызывает законное желание читателей подражать ее героям — творцам новой революционной действительности.

ИЗ ИСТОРИИ КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Многовековая история казахского народа имеет столь же многовековую, неизменную спутницу свою — казахскую литературу. Трансформируясь, эволюционируя в веках и эпохах, этот род духовной культуры народа выражал собою поэтический дух и высокое дарование народа. Литература в многообразии своих жанров и стилей, школ и традиций то отражала сокровенные думы и чаяния народа, борьбу и судьбу поколений, то запечатлевала в чудесных творениях памятные исторические события.

Многое поведал народ грядущим поколениям устами безымянных, анонимных хранителей его дум, мечтаний, порывов и творениями благородных сынов своих — поэтов, писателей поздних веков. Казахский народ, создавший в прошлом немного ценностей материальной культуры, является творцом ценностей духовных, к которым принадлежат богатейший фольклор и письменная художественная литература, а также талантливая музыка. Эти духовные ценности стали объектом изучения.

Факт прохождения в ранние эпохи и в средние века множества народов по необъятным просторам нынешнего Казахстана, как известно, не прошел бесследно для истории страны, ее материальной культуры. Этот факт оказал огромное влияние на суть и характер устного творчества народа, являвшегося давним обитателем этих пространств.

Явные следы влияния индийско-буддийской, монголо-тибетской, древнеиранской, арабской мифологии обнаруживаются в почти столь же древних сюжетах мифов, сказках, эпосе древнейших родовых союзов: уйсун, канглы, кипчаков, мангытов, конгратов, найманов, джалаириров. Подобное множество истоков, очевидно, способствовало обилию устного наследия казахского народа, многообразию его форм. Кстати сказать, запись-собираение этого наследия

началось сравнительно недавно, около 150 лет тому назад. Это, разумеется, не могло не привести к утере многого, неповторимо ценного из памятников древних веков.

Но один лишь краткий перечень собранного за последнее столетие, особенно записанного и частично опубликованного после Октябрьской революции, может свидетельствовать о необычайном богатстве памятников как далекого прошлого, так и индивидуальной письменной литературы XVIII–XIX веков. Важнейшими объектами изучения являются также многочисленные виды художественной литературы начала XX столетия и особенно богато расцветшей после Великой Октябрьской революции советской литературы возрожденного казахского народа.

Обогащению записанных фондов казахского устного творчества оказали неоценимые услуги еще в прошлом столетии славные русские ученые – академик Радлов, Потанин, Аничков, Мелиоранский и др., а также воспитанники русской школы – казахские ученые Чокан Валиханов, Алтынсарин, Диваев и др. Наряду с ними можно назвать поэтов-книжников XIX и начала XX века – Акылбека Сабала, Макиша Калтаева, Мауликеея, издавших около 40 поэм, по преимуществу из записанных ими образцов народного творчества.

Труды всех этих собирателей древних и старых образцов народного наследия после Великой Октябрьской революции получили широкое продолжение в деятельности целых научных экспедиций по собиранию и публикации всех видов казахской литературы, организованных Наркомпросом Казахской ССР, Институтом национальной культуры, различными обществами, изучающими Казахстан, высшими учебными заведениями, которыми руководят советские ученые – востоковеды-фольклористы. Впоследствии проведение этих исследований было поручено Институту языка и литературы Академии наук КазССР.

Не только казахский фольклор, но и воскрешенные богатейшие образцы индивидуальной, письменной литературы стали предметом интереснейшего и сложного изучения, их творцы, преданные забвению в пору отсутствия историко-литературной науки, ныне возрождены. Эти бессмертные творения открывают перед исследователем

замечательные страницы в истории народа, его глубокие думы, великие мечты. Сейчас восстановлены имена и творения 140 поэтов. Среди них особое место занимают адаевец Абыл, современник туркменского классика Махтумкули, и поэты Бухар-жырау, Мурын, Марабай, Жанак.

В число 140 поэтов-писателей не входит большинство акынов, выступавших исключительно в песенных состязаниях. Мы включаем в это число только тех, которые, помимо импровизированных песен – “айтысов”, создавали поэмы, песни, стихи изустно или письменно. Такие поэты существуют и сейчас. Это, если можно так выразиться, – промежуточная фигура между носителем фольклорных традиций и письменной или индивидуальной поэтической культуры. Особо замечательный список составляют поэтессы-акынши, участницы состязаний – айтысов. Их роль велика в сохранении традиций айтыса, возникающего часто на увеселительных торжествах и семейных празднествах. Шуточно остроумные турниры в импровизированных песнях (в виде ли подчеркнуто вежливых взаимных комплиментов или хитроумных выпадов, в виде ли состязания в лучшем знании народной мудрости, в логической изошренности, находчивости, блеске остроумия, дающих возможность испытать полемические способности юношей и девушек) составляют самое распространенное, любимое развлечение казахской молодежи. Эта не застывшая, а и поныне развивающаяся традиция состязательных импровизаций создавала наилучшие условия к познанию фольклора, песенного творчества своего народа и наряду с этим будила творческие порывы в истинно талантливых представителях молодежи.

Какое должно быть обилие песен, если в биографии любого акына мы имеем десятки больших состязаний на асах, тоях, многолюдных сборах, а обычно их не счесть у любой девушки-поэтессы: Акбалы, Улбике, Кунбалы, Тойбалы, Тогжан, Сары.

Чрезвычайно разнообразен мир идей, поисков исторических направлений и в литературе XIX века. Большой интерес представляет творчество пламенных певцов – глашатаев восстаний, возглавляемых Махамбетом, поэтов граждан-

ского протеста, обличителей пороков феодально-байской среды – Шернияза, Суюнбая и др., а также целой плеяды поэтов-книжников, освоивших книжно-восточную эпическую культуру, в духе “назира” перепевавших большинство тем и сюжетов арабской, иранской классической поэзии и, кроме того, использующих сюжеты народно-героических и лирико-бытовых поэм, легенд, сказаний многих народов Востока. Сюда относятся перепевы ряда событий – “Шахнаме”, “Юсуф – Злихи” “Джемшида”, “Кагарман – Катрана”, “Шахмарана”, религиозно-лирико-бытовых поэм – “Лейли – Меджнун”, “Сейфуль Малик”, “Боз жигит”, “Зияда”, “Малике – Хасен”, “Шакер – Шакрат”, “Мунлык – Зарлык”, множество арабо-иранских сказочных тем, разработанных в виде остросюжетных поэм или народных романов, исторических хроник, жизнеописаний, притч, преданий.

Наряду с собственно казахским эпосом воспевался “Кер-Оглы” и киргизский “Манас” акынами Большого жуза еще со времен Майкота, Кулмамбета, Суюнбая. Прекрасно пел казахские варианты этих поэм также и Джамбул. Популярность сюжета “Кер-Оглы” была настолько велика, что мы имеем сейчас в записи шесть казахских поэм с подобным названием. Этот цикл общих с арабо-иранской, древнеузбекской, туркменской, киргизской, татарской, каракалпакской и отчасти азербайджанской книжно-народной литературой поэм, романов, былин составляет огромный, интереснейший для сравнительного историко-литературного изучения раздел в литературе XIX века.

Есть поэты-книжники, связанные с восточной классической литературой и писавшие почти исключительно на древние книжные сюжеты. К ним относятся Ораз Молла, Майлы Кожа, Мадели, Акылбек Сабал, Мауликей, Шади-торе, Макыш Калтаев, Кашафеддин, Арип и др. Их произведения в большинстве своем изданы в XIX и начале XX века и составляют в целом свыше 100 поэм.

Литература XIX века обогатилась также творчеством поэтов-песнетворцев, акынов-певцов. Они создавали, расширяли поэтическую и музыкально-вокальную культуру казахского народа. Акыны-певцы составляют истинно вдохновенную плеяду поэтов малого песенного жанра,

они же были зачастую и импровизаторами, участниками состязаний. Имена знаменитых Биржана, Ахана, Жаяу Мусы, Мухита, Ибрая, Асета сохранились в народной памяти.

Наряду с индивидуальными творцами существовали прекрасные эпика, возглавляющие целые школы сказителей. Особенный интерес представляют традиции акынов Малого жуза, как исполнителей и слагателей по преимуществу героических песен. Из поколения в поколение существовала преемственная передача литературного наследия. Начиная с легендарного эпика Сыпыра-жырау, эти традиции были продолжены далее школой Нурыма, а затем сказителями Нуртуганом, Мергембаем, Мурыном. Были эпика и в Среднем жузе, но из их репертуара сохранились в записи по преимуществу лиро-эпические поэмы типа “Козы Корпеш”, “Кыз Жибек” и др. Эпос частично бытовал и в Большом жузе. Не случайно предшественники Джамбула – Суюнбай, Майкот, Кулмамбет, Кабан, Канандан были одновременно и эпиками. Не случайно потому и сам Джамбул являлся одновременно эпическим певцом. В литературе XIX столетия существовала другая мощная струя классической казахской поэзии, развивавшейся, главным образом, под влиянием русской классической поэзии. Возглавили это течение, начиная с 70-х годов, поэты-просветители Ибрай Алтынсарин и Абай Кунанбаев.

Проблема глубокого изучения всего их наследия является одной из самых актуальных не только для историков литературы, но и для историков вообще. При этом следует внимательно проследить творческие связи, существующие между Чоканом, Достоевским, Дуровым, Майковым, Ядринцевым, Потаниным, Алтынсариним и Ильминским, Абаем, Михаэлисом, Долгополовым, Гроссом, Леонтьевым и др. Это – примеры прекрасной личной дружбы. Одновременно это – яркий показатель намечающейся тогда консолидации прогрессивных элементов России и Казахстана. Как в дружбе Чокана с петрашевцами, так и в дружбе Абая с учениками Герцена, с последователями Чернышевского есть глубочайший исторический смысл. Данной проблемой должны заниматься не только ученые Казахстана, но и историки России. К исследованию этих

вопросов следует подойти с точки зрения того, какое влияние оказывала борьба русской революционно-демократической интеллигенции на колониальные окраины, на творчество национальных поэтов, можно ли считать, что переводы Крылова, Лермонтова составляли узкопоэтическую задачу Абая? Не было ли это осуществлением части программы шестидесятников, осуществлением мысли Чернышевского о просвещении народных масс. И в самом деле, разве не прокладывали в этот суровый век эти выразители народного духа пути-дороги в сердцах народов, преодолевая кордон полицейско-жандармского, ханско-феодалного темного царства? Не случайно в творчестве молодых поэтов из друзей Абая казахская литература выходит за рамки казахской тематики и воспроизводит борьбу рабов с плантаторами на берегу Нила (“Медгат Касым”), борьбу “зулусов” за свою независимость и т. д.

В начале XX века обновленная Абаем поэзия откликается на революционные события 1905 года. Эта литература должна изучаться с точки зрения развития критического реализма на основе роста национального самосознания угнетенного царизмом казахского народа. Поэты и писатели под воздействием прогрессивно-демократических идей русского передового общества глубоко, серьезно приобщаются к русской литературной культуре. Они разнообразны в своем творчестве. В результате их деятельности рождается политическая поэзия, социальный роман, сатирическая поэзия, усиливается журналистика. Канун Октября отмечен обильной призывно-агитационной поэзией, непосредственно связанной с восстанием 1916 года Центральной фигурой становится казахский революционер — Амангельды; множество поэм и песен, посвященных Амангельды, свидетельствуют о всенародной любви к этому герою революции.

В эти годы, накануне Великой Октябрьской революции, забила мощная струя народной поэзии, поэзии борьбы, поэзии социального оптимизма. Правда, в эту пору еще мало издается образцов фольклора. Не составляет исключения и сам Абай. Но многие злободневные произведения распространялись в рукописях, а в основном

до неграмотной массы народа они доходили через певцов, акынов в песенном исполнении, сопровождаемом домброй.

Два течения – изустная акынская поэзия и творчество писателей, профессиональных поэтов – сосуществуют и в казахской советской литературе.

Самое характерное в их развитии и становлении – это взаимное обогащение, нерушимый союз и надежное взаимодействие. Критический реализм, основанный на лучших традициях прошлого, уступает место в обоих течениях социалистическому реализму.

Акыны и психология акынского творчества составляют особую проблему всей советской фольклористики и литературоведения. Ясно для каждого, что Джамбул – явление невиданное, немислимое в буржуазной литературе. Его творчество надо изучать, имея в виду прежде всего народную основу его поэзии, а также специфику социалистического строительства в нашей стране, которые вдохновляли Джамбула.

Его современники, его акынское окружение в Казахстане – живые носители различных традиций – также являются интересными объектами специального исследования.

Подходя к вопросу о состоянии науки, изучающей казахскую литературу, необходимо отметить две стадии ее развития.

Первая стадия – собирание записей и частичная публикация их. В этой стадии многие образцы казахской литературы впервые подвергались письменной фиксации, переходя из векового устного бытования на страницы письменной литературы. Но изучались литературные памятники больше всего как часть комплексных проблем: этнографии, истории, языковедения, и изучались, по преимуществу, образцы фольклора. Литературоведение как самостоятельная отрасль еще особо не выделилась. Это был процесс, характерный для всего востоковедения, в частности, и для тюркологии. Поэтому фольклор и в исследованиях Чокана Валиханова играет роль подсобного материала для понимания религиозных представлений, особенностей быта, обычаев, социальных проблем, истории культуры и т. д.

Не ставя перед собой исследовательских задач, собиранием образцов фольклора занималась группа любителей, ревнителей казахской словесности. Это – в большинстве своем представители казахской интеллигенции, русские журналисты, путешественники. Собранные ими материалы они издавали на казахском языке, а также в переводе на русский на страницах многих журналов, в том числе в “Вестнике Европы”, в областной печати – газетах, ведомостях, вестниках. Эти материалы печатались в петербургских, московских изданиях начиная с 30-х годов XIX столетия и продолжали печататься непрерывно до 1917 года. Большая заслуга в подобной публикации принадлежит научным изданиям Казанского, Петербургского, Московского университетов, а также различным научным обществам. При этом публикуемые материалы сопровождалась комментариями, высказываниями, которые принадлежат таким ученым-исследователям, как Радлов, Потанин, Диваев, Березин, Аничков и др. В “Киргизской степной газете”, “Оренбургской газете” выступали со своими комментариями казахские собиратели.

Наряду со спорными, отчасти устаревшими ныне положениями в вышеуказанных комментариях и высказываниях содержится много интересного и важного, достойного научного, сравнительного и историко-литературного изучения.

Вторая стадия изучения наследия казахской литературы началась в нашу эпоху, в эпоху роста и расцвета социалистической культуры Советского Казахстана. В эту пору запись-сборник всех видов казахской литературы достигло огромных размеров. Возникновение казахских неполных, полных средних школ, курсов учителей, педтехникумов, педвузов и, наконец, Казахского государственного университета со специальными казахскими отделениями филологического факультета, Научно-исследовательского института языка и литературы Академии наук обеспечили создание программ по истории казахской литературы, учебников по литературе. Многие годы казахская средняя школа пользуется учебником теории и истории казахской литературы. Более 30 лет читается курс истории казахской литературы в педтехникумах,

четверть века, как в целом ряде казахских пединститутов этот же курс преподается по более расширенной и углубленной программе. Курс теории, истории казахской литературы, который читается в Казахском университете, в значительной мере способствует дальнейшему развитию филологии, истории, истории культуры казахского народа.

Что касается проблематики изучения казахской литературы, то необходимо высказать некоторые соображения об ее особенностях, которые определяют, в известной мере, характер, направление дальнейшего научного исследования. В истории литературы должны быть прежде всего освещены те литературные направления и течения, которые в значительной степени определили последующее поступательное движение родной литературы. Выдающиеся литературные деятели и публицисты прошлого столетия в своих произведениях звали народ идти по пути русской передовой демократической культуры. Надо, конечно, оговориться, что и классики национальных литератур XIX века не всегда могли стать вровень с передовой общественной мыслью России того времени. Дело в том, что развитие общественной мысли в России значительно опережало замедленный рост общественного сознания колониальных окраин царской России. Поэтому исторически обусловленная ограниченность мировоззрения даже передовых писателей-мыслителей в ряде национальных литератур была в прошлом неизбежным фактором, заслуживающим особо внимательного анализа.

Иллюстрацией к вышеприведенному положению служит творчество Чокана Валиханова и Абая Кунанбаева — казахских писателей, современников Герцена и Чернышевского. Чокан следовал за русскими просветителями, знал и ценил произведения Герцена и Чернышевского. Абай творчески воспринял идейно-художественные традиции пушкинского реализма. Будучи современником Чернышевского и Добролюбова, он многому учился у революционных демократов. Однако творчество его имеет ряд внутренних противоречий. Ему присущи элементы религиозности в толковании вопросов морали, он воспринимает монархический строй как нечто незыблемое. Такие противоречия в мировоззрении и Чокана, и Абая

выражали собой исторически обусловленное отставание этих писателей от передовых идей русских революционных демократов.

Чокан был хорошо знаком с сочинениями Белинского и Герцена. Однако из их трудов он ближе всего воспринял программу широкого просвещения масс. Революционно-демократические идеи этих русских мыслителей казались Чокану и Абаю преждевременными в применении к отсталому казахскому обществу.

Но наряду с этим оба писателя под влиянием великих русских просветителей выступают против косности феодального Востока, панисламизма, пантюркизма. У Абая мы констатируем творческое освоение пушкинского реализма, идейно-эстетических взглядов Белинского на служение искусству обществу. Во многих высказываниях Абая мы находим приговор явлениям общественной жизни в духе учения Чернышевского и Добролюбова. В сатире великого казахского поэта звучат те же социальные мотивы, что и в бессмертных произведениях Салтыкова-Щедрина.

Знакомясь с трудами Белинского, Герцена, Чернышевского и Добролюбова, Абай проникался их просветительно-демократическими идеями. То в отдельных стихотворениях, то в прозаических “размышлениях” (“Гаклия”) Абая мы часто сталкиваемся с мыслями Герцена, с воззрениями Чернышевского, Добролюбова, высказанными ими на страницах “Современника”. С “Современником” познакомил Абая его друг, последователь Чернышевского, ссыльный Михаэлис.

Какие эстетические и этические нормы русских просветителей легли в основу художественного мирозерцания Абая, какие социально-политические идеи общественной мысли тогдашней России наиболее отразились в творчестве великого казахского классика? Абай иными глазами, чем его предшественники и даже современники, увидел казахскую действительность, застывшую в окостенелых формах феодально-родового быта. Уже в ранних своих произведениях он резко осудил благодушие и безыдейность Бухар-жырау, Шортанбая, Дулата. Он выносит приговор убожеству мыслей, скудости общественных идей и отсутствию положительной исторической перспективы у назван-

ных поэтов, вся дидактически-назидательная поэзия которых была обращена к прошлому. Абай впервые в степи заговорил о социальной роли поэта, высоко поднимая искусство как орудие борьбы за новые общественные идеи.

Абай выступает как беспощадный критик феодально-родового строя. Он поднимает свой голос за русское просвещение, за скорейшее приобщение к более передовой культуре.

Эстетические взгляды Абая обнаруживают глубокое родство с идейно-эстетическими взглядами Белинского, видевшего в поэте прежде всего гражданина, борца за демократические права народа. Абай облекает полюбившиеся ему мысли Белинского в стихи, в афоризмы, которые показывают, как органически воспринял он многое из эстетики Белинского.

Прекрасный знаток казахского фольклора, Абай в своем творчестве широко пользуется всем богатством родного языка, но он совершенно отказывается от канонических форм устной народной поэзии. Абай выступает как новатор, являясь творцом новых, неведомых ранее в казахской поэзии форм, созданных им на основе знакомства с мировой литературой.

Абай противостоит Бухару и Шортанбаю и им подобным акынам еще и потому, что те в своих произведениях выражали уже не освободительные мотивы и настроения, отличающие подлинно народную фольклорную традицию, а лишь облекали свои толгау (назидания) в фольклорные формы, выражая в них порою консервативные, отсталые воззрения.

Абай отказался и от “тюрки” — этого условного литературного языка, характерного для общих по сюжету книжных произведений, начавших в эти годы сильно распространяться в виде многочисленных “кисса” — романов-дастанов.

Творчество Абая пронизано беспощадной и последовательной критикой нравов и деяний родовых старейшин, волостных управителей, взяточников, сутяг, мулл-ханжей, осмеянием байской лени и косности, Абай гневно выступает против бытовых устоев, закабаливших казахскую женщину.

Для общественной среды, окружавшей Абая в то время, само осуждение, отрицание, неприятие освященных веками жизненных устоев феодально-родового быта явилось позитивной программой, идейным лозунгом нового мира. Все это по-новому воспитывало молодое поколение в духе народно-демократических идей, составляющих новую для степи сущность социальной программы деятельности Абая.

Эта поэтическая проповедь, пропагандирующая высокие демократические идеи своего века, показывает Абая как гениального поэта, великого сына казахского народа, пролагавшего себе путь и направление по стезе русских классиков, выразителей передовой мысли человечества.

Традицию русского классического реализма Абай, понятно, не смог бы реализовать в своем творчестве, если бы не обогатил казахскую литературу новыми формами. Ему принадлежит приоритет создания на казахском языке одиннадцати новых видов строфического членения, новой рифмы и ритмики. Чтобы выразить яркое значительное содержание, внесенное им в родную литературу, Абай обновил казахский стих.

“Учись у русских” – было девизом всей сознательной творческой жизни Абая. И это касалось не только литературы. Абай говорил: “Люби труд”, подразумевая под трудом земледелие, которое вместе с русскими людьми пришло в степь. Он не идеализировал аул, не защищал патриархально-родового уклада. Он выступал с требованием реформ в управлении степью, с требованиями искоренения взяточничества и неправого суда.

Как уже упоминалось, Абай всегда и неизменно ратует за равноправие женщин. Его высказывания по вопросам морали и религии содержат в себе полное отречение от фанатизма и схоластики ислама.

В своих поэтических размышлениях об исторических путях казахского народа Абай выступает против тех, кто стремится изолировать казахскую степь от судеб России.

Осуждая сатрапов, ставленников царизма в ауле, всячески борясь против них, Абай, однако, как нами уже отмечалось, не зовет к насильственному свержению монархического строя. Мы не находим у него последовательно-материалистической философии и боевого демо-

кратизма Чернышевского, великого русского мыслителя и идеолога крестьянской революции в России. Он считает, что нравственное совершенствование личности способно само по себе изменить ход истории. Абай приписывает роль творцов истории человечества отдельным выдающимся личностям, “героям”, которые ведут за собой пассивный и покорный народ.

И последнее, что надо отметить, говоря о творческих путях Абая,— это его отношение к классикам Востока. Он чтит творения таких писателей, как Фирдоуси, Хафиз, Саади, Низами, Навои, Физули. В ранние годы поэтической деятельности он подражал их любовной лирике. Но в зрелом периоде своего творчества Абай в поисках жизненно реалистических путей искусства, связанных с эпохой, с запросами народа, обращается не к ним, а к лучшим произведениям гуманистической русской литературы. Абай перерос традиции средневековья, запечатленного в поэзии и афоризмах восточных классиков. Как Ахундов и Тукай, Абай ясно понимал, что при всем восхищении красотой поэзии старого Востока не в ней надо искать прогрессивную, исторически насущную общественную мысль своего времени.

Конечно, и в великолепных памятниках древних восточных культур сохранились неувядающие ценности поэтического мастерства, в них запечатлены многие правдивые мысли, но они, естественно, не могли удовлетворить поэтов национальных окраин России XIX столетия. Произошли огромные сдвиги в истории человечества, и русская литература XIX столетия, несущая широкие идеи революционного гуманизма, свободы человеческой личности, раскрепощения трудового человечества, равенства женщин, требовавшая независимого от церкви широкого светского образования, провозгласившая еще устами Пушкина братство всех народов “Руси великой”,— русская литература всей своей притягательной новизной и исторической правомерностью не могла не одолеть традиций старой классической поэзии Востока.

Влияние русской классической литературы легко прослеживается и в творчестве другого казахского поэта-просветителя, педагога — Ибрая Алтынсарина. Призыв к овла-

дению русской культурой через местную русско-казахскую школу, путем знакомства с творениями русских классиков, идея освобождения школьного образования от схоластики Востока и православной догмы, то есть от двойного влияния церковников, — вот что звучит в поэзии и прозе Алтынсарина, последователя русского реализма. Смелый реформатор, насаждавший светские школы не только для мальчиков, но и для казахских девочек, он стремился осуществить в своей творческой и общественной деятельности программу русского просветительства. Его труды в целом — несомненно, прогрессивное явление для национальных окраин тогдашней России. Но надо сказать, что восприятие традиций русского реализма ограничивается у Алтынсарина пределами школьной, хрестоматийной, дидактической литературы. В его наследии мы не находим того широкого, разностороннего высокоидейного приобщения казахской литературы к русской классической литературе XIX века, какое есть у Абая. Однако тот факт, что Алтынсарин первый разработал на основе русской графики казахский алфавит и, следуя методике и педагогическим идеям великого русского педагога Ушинского, создал свою хрестоматию для школьного чтения и включил в нее свои переводы басен Крылова, — все это в целом говорит о его огромной роли новатора, твердо ставшего на путь воспитания казахской молодежи в духе передовых традиций русской реалистической литературы и демократической школы.

Традиции русского реализма в казахской литературе после Абая продолжены и отчасти развиты в идейно-историческом плане прозаиками и поэтами демократического направления: Испандиаром Кубеевым, Сабитом Донентаевым, Султанмахмутом Торайгыровым.

На заре XX века в Казахстане зарождается художественная проза, начало которой положено романом Кубеева “Калым”. Роман этот далек от совершенства в отношении художественной формы, но идейно-прогрессивные устремления, выраженные в нем, содержат в себе элементы критического реализма. Осуждение родового феодального строя, угнетения женщины, господства властительных баев, аткаминеров отличает это произведение и

ставит его в ряд значительных явлений своего времени. В романе противопоставлены два поколения: отцов и детей. Молодежь рвется к новому; чувствуется приближение революционных бурь. Брожение умов и социальный протест вековых устоев патриархального аула в этом романе раскрыты в образах джигитов и девушек — представительниц бедноты, борющихся за экономическое и правовое раскрепощение. И эти герои, и их настроения, обрисованные в романе, явились несомненным отражением веяний русской революции 1905 года. Передовая общественная мысль, выраженная в русской прогрессивной литературе, пробуждала сознание молодежи национальных окраин.

У казахских писателей не было достаточного опыта в области прозы. Поэтому в первых казахских повестях нет той глубины и художественной полноты в изображении аула и внутреннего мира героев, которыми отличается поэзия Абая. Тем не менее, казахский читатель буквально зачитывался первыми романами, которые были подобны “Калыму”, ценя в них правдивое отображение вопросов современности.

С большой силой влияние русского реализма сказалось в послеабаевский период казахской литературы в поэзии. После революции 1905 года на литературную арену выступает талантливый продолжатель традиций Абая в сатирической поэзии — Донентаев. Зло и умело он обличает пороки волостных управителей, казахских националистов, торгашей-купцов, недоучек, приверженцев старины — аксакалов, осмеивает позорные институты прошлого, всякие проявления ханжества и невежества в казахском обществе. В реалистической манере изображены застой кочевого быта, безвыходность положения казахского крестьянства, поэт с публицистической страстностью отстаивает интересы бедноты и клеймит невежество самодовольных чиновников. В данном случае мы встречаемся с той же школой социальной сатиры Салтыкова-Щедрина и Некрасова, воспринятой уже в абаевском преломлении. Поэзия Донентаева этой поры глубоко проникнута духом русского критического реализма.

Произведения Торайгырова — поэмы “Батрак” и “В блужданиях жизни” — по своей художественной форме

явились новшеством для казахской литературы. В них дана широкая панорама многих, до того не отображенных, неприглядных, но правдивых картин подневольного труда и борьбы аульного батрака. Батрак, изображаемый поэтом, ищет пути своего раскрепощения, он глубоко задумывается над своей участью, протестует против окружающей его несправедливости. Этот образ батрака многими своими чертами близок образам крестьян из поэмы Некрасова “Кому на Руси жить хорошо”. Но отсутствие четкого мировоззрения у Торайгырова лишает его произведение силы действенного призыва к классовой борьбе.

В поэме “В блужданиях жизни” юноша-герой размышляет о независимой жизни, достойной человека. Он недоволен окружающей его действительностью. Смутное представление грядущей революции вызывает в нем протест против существующего строя, но отсутствие ясного политического сознания приводит его к отрицанию вообще всяких общественных учреждений — то есть к анархическому нигилизму.

Таким образом, Торайгыров направил стихийную революционность героя своей поэмы в русло буржуазного индивидуализма. Поэт не понимает лозунгов Октября, он останавливается перед ними, как перед загадкой, которую он не в состоянии разгадать. В этом идейном метании героя отразилась и политическая слепота самого поэта.

Будучи современником Горького и Маяковского, Торайгыров остался равнодушным к революционным идеям их творчества. Он не сумел увидеть в произведениях пролетарских писателей черт социалистического реализма, открывающих перед художником величие организованного революционного движения широких масс, его исторические перспективы. Султанмахмут остался лишь выразителем индивидуального, анархически-бунтарского протеста. Отсюда происходят его политические блуждания в 1917–1918 годах.

Казахские писатели в прошлом обращались к русским классикам с ясным сознанием, что восприятие лучших традиций русской литературы приведет их к вершинам художественной культуры. Уже тогда в казахской литературе были заложены корни исторической дружбы и родства

советской казахской литературы с передовой культурой великого русского народа.

После победы Великой Октябрьской социалистической революции казахский народ равноправно вошел в братскую семью народов Советского Союза. Он начал активное политическое существование, проявляя себя во всех областях экономической, общественной и культурной жизни Советского Союза. Только в советскую эпоху все творческие силы казахского народа получили широкий расцвет и небывалый размах. Великий процесс возрождения духовной мощи бывших угнетенных народностей России породил новых художников, которым уже ничто не мешало познать и усвоить лучшие традиции русской духовной культуры. Казахские советские писатели выступают в своем творчестве как полноправные наследники Пушкина и Абая, Белинского и Чернышевского, Валиханова, Горького и Маяковского.

Коммунистическая партия, воспитывая миллионные массы в духе братства и равноправия наций, объединила духовные силы народов Советского Союза. Партия породила то идейное единство, которое, в частности, позволяет писателям всех братских народов уже не поодиночке, а общим фронтом, вместе с русскими писателями, достигать высот советской социалистической культуры.

В советскую литературу, возрожденную Октябрем, пришли пролетарские писатели и народные акыны казахского народа: Сакен Сейфуллин, Ильяс Жансугуров, Беимбет Майлин, Сабит Муканов, Баймагамбет Изтолин, Габит Мусрепов, Габиден Мустафин, Джамбул Джабаев, Нурпеис Байганин, Аскар Токмагамбетов, Жакан Сыздыков, Абдильда Тажибаев, Калмакан Абдыкадыров и другие.

В советскую эпоху изменился не только прежний облик письменной литературы, но даже фольклор приобрел новые, ранее невиданные черты. Наиболее характерным его признаком становится зарождение и постепенное развитие элементов социалистического реализма в советской народной поэзии Казахстана.

Казахские советские поэты в своей творческой работе обращаются к традициям русских советских писателей:

Маяковского, Горького, Демьяна Бедного, Багрицкого и других. Оптимизм, пафос политической борьбы, идеи дружбы советских народов, любовь к русской культуре — вот характерные черты новой казахской поэзии. На первом этапе своего развития молодая советская казахская поэзия много заимствует от плаката, от газетных статей. Новая поэзия уже участвует в происходившей тогда в ауле классовой борьбе за утверждение социалистического строя. Эта поэзия была нужна как оружие классовой борьбы бедняку и батраку в ауле, рабочему — в городе, была нужна молодежи, новой советской казахской интеллигенции, жадно стремящейся приобщиться к русской культуре.

Хотя форма этих произведений еще не совершенна, но в них уже можно заметить зарождение социалистического реализма. Жизнеутверждающий призыв к действию, созиданию отличают произведения новых казахских писателей от классического наследия Абая и Алтынсарина, где главным мотивом всегда являлось не утверждение, а отрицание. Основная линия творчества казахских классиков определялась главным образом неприятием феодально-родовых отношений в казахском обществе.

Существенным, определяющим элементом социалистического реализма в советской казахской поэзии можно считать тематику революции, воспевание героики Гражданской войны, подвигов Красной Армии. Раскрепощенный батрак, освобожденная женщина-казашка, полноправные хозяева не только своей личной судьбы, но и своей возрожденной страны, — вот герои новых произведений.

Утверждению революционной темы в казахской литературе во многом способствовали традиции русской пролетарской поэзии. Острые агитационные стихи, революционные песни, широко бытовавшие в народе, помогли казахским поэтам использовать не только их формы, мелодии, но и на их основе создавать новые произведения, полные пафоса революционной борьбы, утверждения нового и непримиримости к прошлому, старому миру. Так, руководствуясь образцами русской пролетарской поэзии, Сейфуллин создает “Марсельезу молодого казаха” (1918), Токмагамбетов — популярную песню “Саулетай” и т. д.

Школой мастерства служила для молодых казахских поэтов поэзия Маяковского, насыщенная ярким революционным содержанием. Они осмысливали его новаторские искания, необычную ритмику, сложные рифмы, но воспринимали вначале в основном внешнюю сторону его поэзии, форму, перенимали строки, расположенные “лесенкой”.

Большое влияние оказывала на казахскую поэзию и горьковская проза. Ее образы, например, Сокола или Ужа, характеры героев, вышедших из народных низов, переходили в казахскую поэзию.

Несколько позднее, когда начала развиваться казахская проза, на ее становлении сильно сказались традиции русской романистики и, прежде всего, горьковские традиции в изображении и современной действительности, и прошлого, в создании образа положительного героя – человека труда, в понимании народа как творца истории. Под прямым воздействием Горького возникли романтические новеллы Мусрепова о матери, автобиографические рассказы Муканова.

Обращение к традициям русской советской литературы, однако, отнюдь не стирало национального своеобразия произведений казахских писателей. Поэзия, проза, драматургия рождались на национальной почве и приобретали черты, отражающие национальный характер народа, насыщались образами, созданными на основе народной поэтической культуры. Но с восприятием традиций русского реализма углублялась в них идейная целеустремленность, проблематичность, совершенствовались мастерство создания человеческих характеров.

Создавая первые революционные произведения, зачинатели казахской советской поэзии воспринимали их творчески, являясь не подражателями, а творцами самобытных произведений новой литературы социалистического реализма. Эта особенность сказалась на формировании жанра поэмы, прежде всего советской тематики, представленной такими произведениями, как “Советстан” Сейфуллина, “Степь” Джансугурова, “Броды Октября” Муканова, “Поток” и “Солнце заговорило” Жарокова и многими другими, посвященными изобра-

жению революционной борьбы масс, социалистическому строительству, дружбе народов. А с другой стороны, поэты, подходя с новых позиций к традициям народной поэзии, создавали крупные поэмы с тематикой прошлого, где в основе сюжета лежала социальная борьба, борьба героев за справедливость, свободу личности, человеческое достоинство, где слышался протест против насилия и мракобесия феодально-байских кругов.

Конечно, народность этих поэм заключалась не только в том, что поэты освоили предшествующий поэтический опыт народа. Основное их достоинство состоит в том, что в них отразились чаяния и стремления трудовых масс, их роль в процессе развития национальной культуры. Казахские поэты, обогащаясь художественными ценностями, добытыми народом, сторицей возвращали ему свой долг. Они наполняли фольклорные мотивы и традиционные образы новым глубоким смыслом, новым идейным содержанием. Лучшие из этих поэм — “Кокшетау” Сейфуллина, “Сулушаш” Муканова, “Куралай-Сулу” Байзакова, “Кулагер” Джансугурова.

Овладение методом социалистического реализма обусловило уже в тридцатые годы подлинный расцвет казахской поэзии, народного устно-поэтического творчества. Важнейшие темы современности, их необычайное разнообразие, многочисленные высокохудожественные образы советских людей — строителей социализма, идеи советского патриотизма и пролетарского интернационализма, которые воплощались в эпических и лирических произведениях, составляли социалистическое содержание казахской поэзии, занимавшей положение ведущего жанра. Могучим свидетельством творческого взлета поэтических сил народа явилась поэзия народного акына Джамбула. Прежде всего через нее уже в тридцатые годы казахская поэзия начинает оказывать свое влияние на многонациональную поэзию советской страны. Стремление к широким эпическим обобщениям, к созданию героического образа народа, глубокие образы, яркий язык — все это делало стихи и песни Джамбула предметом и для широкого подражания, и для творческого обогащения поэтики других народов.

Сложный процесс взаимообогащения письменных и устно-поэтических традиций характерен еще тем, что отдельные поэты, как, например, Иса Байзаков, от устных импровизаций переходили к письменной поэзии.

Тесная связь с жизнью народа, достаточно сильные традиции, утвердившиеся в казахской поэзии в период ее формирования, сделали этот жанр самым активным с первых дней Великой Отечественной войны, когда наша литература была призвана сыграть мобилизующую роль. Казахская поэзия во всех своих жанрах, от сюжетных поэм до философской лирики, была готова выполнить свое высокое назначение как верное оружие коммунистической партии в воспитании патриотизма советского народа. Зачин многих тем, вызванных самой жизнью, оставался и тогда за русской советской литературой, но казахская поэзия выдвигала им навстречу свое решение, своих героев. По всей стране звучал голос Джамбула, создавшего такие шедевры, как стихотворение “Ленинградцы, дети мои!”, которое вызвало целый поток стихов-обращений к городам-героям, породило новую форму стиха в советской поэзии. Образ самого лирического героя Джамбула обогатил в целом образ положительного героя нашей литературы военных лет. Символика, аллегория, романтические и реалистические тенденции, свойственные творчеству народного акына, насыщали новыми чертами принципы типизации действительности и положительного героя.

Раскрывая влияние традиций русской литературы, мы должны говорить вместе с тем о новом, самобытном, что проявляется в национальной форме литературы, которая также развивается, наполняется новым содержанием.

Казахская литература за годы советской власти обогатилась новым жанром — в ней появился роман, который не имел в прошлом развитых национальных традиций. Если, например, таджикская или узбекская литература еще до революции имела письменные прозаические традиции, то казахской литературе их пришлось создавать уже после Октября.

В период двадцатых годов в казахской печати публикуется большое число очерков, рассказов, просто зарисовок, из которых выросла затем казахская проза. Пи-

сатели-прозаики создавали новые традиции этого жанра, реалистическую манеру письма. Поэтому мы не наблюдаем в ней той цветистости стиля, усложненности условными архаическими образами, которые в определенный период становились тормозом на пути развития национальной формы в ряде других литератур. Советский казахский роман возник и развивается под влиянием Горького, Шолохова, Толстого, Фадеева. Освоение богатства русской литературы заключается в восприятии казахскими прозаиками ее ведущих тем, наследования и продолжения ее передовых, реалистических традиций.

Тема Родины и народа, образ человека труда освещены в казахской прозе в соответствии с горьковскими принципами. Большое значение в становлении и развитии социалистического реализма принадлежит автобиографической трилогии Горького. С. Муканов в автобиографических рассказах “Школа жизни” освещает прошлое своего народа в духе горьковских традиций, а в романе Г. Мусрепова “Солдат из Казахстана”, где повествование ведется от первого лица, приемы автобиографизма осваиваются творчески и обогащаются новыми чертами. Вместе с темой народа в казахской прозе поднимается образ типического героя – свободного труженика, который раскрыт в росте в глубоких связях с окружающей средой. Горьковские мысли о великой радости созидательного труда, подкрепленные опытом социалистической действительности, горьковский гуманизм, горьковская “третья действительность” кладутся в основу значительных произведений казахских прозаиков.

Говоря о специфике казахского романа, мы считаем, что, воспринимая от русской литературы эпичность, психологическую мотивировку действий героев, он в то же время обогащает советскую литературу особенностями своеобразной системы и конфликтов, показом прошлого под углом зрения прогрессивной роли русского народа, русской культуры, русской демократической интеллигенции в исторических судьбах народов нашей Родины.

Не только отдельными произведениями, но всем коллективным опытом, накопленным в процессе своего развития, казахская советская литература оказывает зна-

чительное влияние на дальнейшее углубление метода социалистического реализма во всей многонациональной советской литературе. Этот процесс взаимообогащения и взаимовлияния, который стал возможен в литературном движении благодаря зрелости национальных литератур, раскрывает широкие горизонты каждой из них, придает новые силы, порождает новые традиции. Межлитературные связи России и Казахстана, возникшие еще в прошлом столетии, прошли несколько специфических формаций и в период критического реализма, и теперь, когда социалистический реализм стал основным творческим методом казахских писателей.

За невиданно короткий исторический срок казахская литература благодаря помощи и заботе коммунистической партии достигла высокоидейного художественного уровня, сумела запечатлеть пути и судьбы своего народа, стать глашатаем революционной правды, оружием в борьбе за построение нового, коммунистического общества.

О РЕВОЛЮЦИИ И НАРОДЕ

С исторической сверкающей вершины сорокалетия Великого Октября яснее, отчетливей видны грандиозные перемены в судьбах народов, населяющих Советскую Родину, в личных судьбах ее сынов и дочерей.

Моим сверстникам, которые юношами встречали 1917 год, выпала поистине удивительная и завидная судьба.

Благодаря Великому Октябрю в течение одной своей краткой человеческой жизни они явились современниками трех исторических эпох: феодализма, капитализма и социализма.

Это — одно из тех зримых живых чудес, которое я так ясно вижу своим мысленным взором, когда думаю о пути, пройденном республиками Советского Востока.

И те, кто, подобно мне, начинал свою сознательную жизнь в родовом ауле, с особенной ясностью видят, как озарен Казахстан светом Октябрьских зорь, пламенным гением ленинской мысли. И так проник этот свет в города и аулы моей республики, что теперь его ясно видят весь Восток, вся Азия, пробуждающаяся от многовекового рабства и невежества.

ТВОРЧЕСКИЙ ОТЧЕТ

Моя последняя работа — книга очерков об Индии, вышедшая недавно на казахском языке. Кроме того, я готовлю к переводу на русский язык последний том романа “Путь Абая”.

Эта книга завершает мой многолетний труд — четырехтомную эпопею жизни великого казахского поэта-просветителя Абая — талантливого выходца из народа, чья судьба неразрывно связана с судьбами Казахстана.

Советскому Казахстану будет посвящена новая серия романов, над которой я начинаю сейчас работать. Первую книгу — о людях степного аула, о переменах в их жизни, которые принесла советская власть, я думаю закончить к Декаде казахского искусства и литературы, которая состоится в 1958 году в Москве.

В своей новой работе я хочу рассказать о моих современниках, людях, которые живут и работают рядом со мной и являются не только свидетелями, но и участниками знаменательных событий нашей эпохи.

Свою писательскую деятельность я совмещаю с педагогической. Как профессор Государственного университета в Алма-Ате, я читаю курс лекций по истории казахской литературы. При этом нередко случается, что недавние мои питомцы становятся писателями, публицистами, критиками. В таком случае наша совместная работа продолжается и после того, как они покидают университет.

Немало времени я посвящаю исследованиям казахского фольклора. Именно эта работа дала мне возможность особенно отчетливо почувствовать неисчерпаемые творческие возможности моего народа, помогла создать книгу о народном певце — Абае.

К ЗВЕЗДАМ

На рубеже минувшего и наступающего годов люди закономерно, естественно перебирают в своем сознании самое памятное, неизгладимое из этого отрезка времени, что многократно, а то и повседневно сопутствовало их событию из окружающего мира. Есть в этом смысле долговечные, на всю нашу жизнь, из года в год сопутствующие, как спутники, значения. Это — великие явления, события и имена. Таковы: социалистическое Отечество в нашем сознании, имя Маркса, образ Ленина.

Они всегда в нас и с нами во всех проявлениях нашей интеллектуально-общественной разумной жизни. Порою нам сопутствуют имена и других гениев человечества, преимущественно из истории, литературы, искусства, отчасти и науки. Общаясь с ними в мыслях, мы ощущаем возвышенное светлое, будто прикоснулись к дорогому, неизгладимому в нас. Так очарованный взор человека притягивают к себе озаренные золотом первых утренних лучей самые высокие вершины среди дремлющих кражей.

Эти образные, жизненные параллели напоминают нам о смысле других реальных фактов высокого значения из нашей действительности и из минувшего года.

1957 год войдет в историю нашей планеты и всех ее обитателей — разумных существ — как год великих свершений, сотворенных дерзновенным умом человека, людей — деятелей первого в мире социалистического государства.

В первую очередь мы вспоминаем, безусловно, счастливые даты — четвертое октября и третье ноября — дни запуска искусственных спутников Земли. Эти дни признаны всеми людьми земного шара, на всех существующих на нем языках как великое начало новой эры, когда человек

проник не только мечтой, воображением, а реальным материально-техническим средством своим в космическое пространство. И вот уже многие дни и недели описывают свои эллиптические траектории вокруг Земли два спутника, пущенные с земли нашей Советской Родины.

Полет в звездные высоты, в мир загадочный, заманчивый, но недоступный, был давней, древней мечтой человека, который еще в своих сказках сказывал о множестве миров, о седьмом небе, о надземных сферах.

Проникая в недра земли, в тайные глубины вод, одолевая безбрежные дали морей, знойных пустынь, человек все же еще вчера взирал на небо безнадежно, только слабо полагаясь на туманное будущее, далекое, быть может, будущее, когда, может, и удастся достичь немислимых высот, а то и Луны.

А сегодня, именно с осени 1957 года, мы живем уже в чаянии скорой осуществимости полета на Луну, и в нашем сознании настоящих дней неизгладимо, постоянно присутствует отрадное представление, что превыше всех и всего, в заоблачных сферах находятся советские спутники. И этот факт незримо участвует во всех наших днях, во всех трудовых буднях. Живет советский патриот с гордым и радостным чувством, что его Родина могущественна во всех смыслах, что она создала ныне в истории такое хорошее, такое великое, что более хорошего, лучшего и выдумать нельзя на это время.

И как отрадно сознавать дальше, что это не есть только счастливая случайность и однажды, вопреки ожиданиям, рожденное новое. Самое главное в том, что эта победа дерзновенной научной мысли есть логическое, последовательное и закономерное завершение всего предыдущего этапа развития нашей науки, получившей столь безграничные возможности, условия для всего развития и процветания лишь в нашем социалистическом Отечестве. Победа над Космосом — так называется это великое достижение нашей отечественной науки. Особо важно для миролюбивого человечества и то, что Советский Союз, верный своим миролюбивым стремлениям, чем более опережает империалистических поджигателей новой мировой

войны, тем решительнее и по собственной инициативе ставит вопрос о мирном сотрудничестве народов.

В этом же минувшем году запуску спутников Земли предшествовало еще одно колоссальное событие. Это создание в нашей стране баллистической ракеты, с помощью которой на случай войны можно было бы поразить любые точки на земном шаре. Недавние понятия о межконтинентальных, трансатлантических и тому подобных далях как о недостижимых расстояниях для военного снаряжения теперь сняты, преданы архиву истории. Наше отечественное ракетостроение ныне перевернуло многие представления о военной технике, военном производстве. Ошеломленные, растерянные и озлобленные сознанием своего отставания и беспомощности империалистические круги Америки готовы были и запущенные нами спутники Земли отнести к военной угрозе Советов.

Между тем все миролюбивое человечество, борющееся за мир во всем мире, за разоружение, за запрещение атомного и водородного оружия, было весьма довольно тем, что самое мощное оружие современности изобретено и находится в арсенале Советского Союза.

В беседе с казахскими писателями осенью 1955 года в Алма-Ате один из выдающихся борцов за мир, гуманист, настоятель Кентерберийского собора мистер Хьюлетт Джонсон заявил: “Как хорошо, что Советский Союз имеет водородную бомбу”. Это он сказал в той связи, что не имей Советский Союз равного оружия американо-английскому, они скорее развязали бы войну, а когда Советский Союз стал иметь оружие, которым они начинали угрожать и бряцать, империалисты приутихли. А сейчас, когда превосходство в силе в наших руках, мир чувствует себя спокойнее, увереннее. Он верит, что страна социализма, страна раскрепощенного от хищнической неволи и насилия человечества не вздумает ввергать в несчастье людское потомство из-за корысти, наподобие кровожадным империалистическим поджигателям войны в странах капитализма.

Мы имеем и страшное для врагов наших оружие в запасе, мы имеем в нашем резерве самые высокие достижения современной науки, которые помогли нам организовать

свободное соревнование творческого гения, дерзновенной мысли, во имя успешного движения вперед человеческого познания, — перенести его в звездные высоты. Это наша страна поставила рекордные данные решать научные проблемы на такой высоте, возносясь превыше всего известного, достижимого человечеству до сих пор.

И это стало полным выражением, подлинным воплощением материально-реального превосходства нашей страны. Но минувший 1957 год также еще раз подтвердил всемирно-исторический факт идейно-реального превосходства нашей Родины над миром реакционного лагеря империалистических сторонников “холодной войны”. В сердце первого в мире социалистического государства, в Москве, был принят единодушным решением коммунистических и рабочих партий шестидесяти пяти стран знаменитый Манифест мира. Этот исторический документ 1957 года, рожденный заботой о мире во всем мире, утверждал собою новый тип международных отношений. В нем воплощена идея братства народов, идеологической основой которой явился пролетарский интернационализм. Настоящий путь был предугазан социалистическим странам ленинским принципом внешней политики, согласно которой сами социалистические страны решают вопросы взаимосвязи, исходя из целей братской взаимопомощи.

А в отношении внешней политики Манифест мира рекомендует всем государствам придерживаться принципа последовательного, неуклонного, мирного сосуществования, сотрудничества и соревнования двух систем. Огромные силы мира, положительно направленные волей лучших сынов шестидесяти пяти стран, единым фронтом повели активную борьбу за мир и ослабление международной напряженности.

Будучи последовательным в своей миролюбивой политике, Советское правительство на недавней сессии Верховного Совета объявило о своей готовности прекратить испытания атомного, водородного оружия с первого января 1958 года, если согласятся также прекратить испытания США и Англия.

В переживаемые нами дни на рубеже двух годов все передовое человечество вновь узнало о новой мир-

ной инициативе Советского Союза, выразившейся в постановлении Верховного Совета СССР и выступлении Первого секретаря ЦК КПСС товарища Хрущева о необходимости и решительной возможности устранения “холодной войны”, о прекращении гонки вооружений и установлении прочной международной солидарности.

В эти же дни, совместно со всеми представителями стран Азии и Африки, в Каире раздаются голоса солидарности посланцев советских народов с решительным требованием покончить с военной угрозой.

Все сказанное выше в области культурно-научной и идейно-политической жизни нашей Родины свидетельствует о том, как высоко вознесено ныне знамя нашего Отечества. Источник гордости в нем для каждого сердца советского патриота. И это то главное, что за минувший год осталось в нашей памяти неизгладимо, незабываемо. Здесь не только мысли и чувства, связанные лишь с уходящим годом, но и уверенные ожидания радужного будущего. Оно, это будущее, надежно заложено в нашем минувшем и настоящем. Мы встречаем наступающий год со светлой верой в победу наших миролюбивых идей и еще больших дерзновенных поисков в области науки.

Живя этими чаяниями вместе со всеми советскими народами, и мы, казахстанцы, помним наши благодарные задачи в борьбе за новый взлет промышленности, сельского хозяйства и культуры. В наступающем году Казахстан прочно, полновесно подтвердит справедливое определение нашей республики как надежной и богатой житницы Советского Союза.

В области культуры все работники, деятели этого фронта живут и трудятся в волнующем ожидании дней большого ответственного смотра достижений казахской литературы и искусства в Москве во время предстоящей декады.

Те важные решения, которые принял последний пленум ЦК КП Казахстана о дальнейшем подъеме хозяйства и культуры в республике, станут подлинно действенным стимулом в нашем упорном и вдохновенном труде во имя процветания литературы, искусства и науки в социалистическом Казахстане.

В общем благородном порыве идейно-творческой мысли в нашем Отечестве все победное, возвышенное стало выражением духа времени у нас. Такое ощущение жизни своей и соотечественников дает основание каждому советскому патриоту дерзать и стремиться всей своей деятельной волей, вместе со всем народом, к новым высотам достижений и побед, к звездам коммунизма!

С новым годом, дорогие читатели “Казахстанской правды”!

ПУТЬ ДОБРЫЙ

Знакомясь с новинками киргизской прозы, которые мои друзья привезли на декаду в Москву, я особенно заинтересовался повестью молодого писателя Чингиза Айтматова “Джамиля”. Я вспомнил хороший почин “Литературной газеты”, ее доброе напутствие молодым товарищам.

И хотя Чингиз Айтматов выступает в киргизской прозе не первый раз, но для меня он все-таки молодой, и повесть “Джамиля”, мне кажется, это как раз то произведение автора, где достаточно ярко отразилось индивидуальное дарование, где можно видеть уже определившийся собственный почерк, где уверенно завершается известный этап творческого становления писателя.

Из каких элементов состоит это своеобразие, самостоятельное творческое начало у Айтматова?

Самое отрадное и, скажем прямо, необычное для киргизской прозы заключается у Айтматова в обрисовке людей, в показе их отношений как бы изнутри.

В наших братских литературах характеры людей часто даются описательно. Бывает, что автор специально, как-то нарочито, придумывает своим персонажам мысли и намерения.

Повесть Чингиза Айтматова психологична, естественна, изящна и проста. Она приятна правдивостью душевных состояний, тонко подмеченных и сдержанно, выразительно, даже порой коротко обрисованных... Это явление, новое на почве киргизской прозы, обнаруживает хорошую профессиональную культуру автора и, конечно, тонкое, верное знание жизни народа, характеров людей и условий их труда. Так из суммы реальностей быта, жизненных традиций и установлений, из особенностей мышления и речи и складывается национальное в литературе. В каждом художественном произведении национальное проявляется

как индивидуальное, оригинальное, как то ценное, что отличает автора от других.

Событий в повести немного, и с героями также происходят внешне как будто не очень большие перемены. Однако то, что происходит, совершается как незаурядное, запоминается читателю, волнует его.

Любовь Джамили и Данияра, изображенная в постепенном нарастании, внешне скупом выражении эмоций, дает почувствовать красоту, страстность, “насыщенность” их характеров.

Хорошо, что Джамили и Данияр — люди повседневного физического труда — душевно богатые люди. Они человечны, щедры в своих чувствах, им не чуждо вдохновение, они умеют петь душой — не только голосом.

Очень интересен образ подростка, от имени которого ведется повествование. В его внутреннем развитии обнаруживается много свежего, чистого, неожиданного для него самого. Это жадно обогащающаяся, восприимчивая душа. Условности отцовской, дедовской морали, принятые вначале им на веру, постепенно спадают с его плеч, и в нем проявляется его настоящая природа трогательно-го и искреннего юноши. Ему, как и Джамили и Данияру, понятно прекрасное, доступно вдохновенное волнение.

За пределами повести лежит много недосказанного, зовущего сердце читателя. Так оно и должно быть в настоящей лирической повести.

Хочется думать, что Чингиза Айтматова и дальше будет сопровождать успех в жанре рассказа, новеллы, маленькой повести, чем, может быть, восполнится весьма существенный пробел художественной прозы наших среднеазиатских литератур, где авторы — и молодые, и не молодые — стараются главным образом отдать свои силы широким полотнам — романам. Высокоценные малые формы художественной прозы в киргизской, да и во всей среднеазиатской прозе, оставляют желать еще много лучшего по качеству и значению.

Чувство формы, освоение закономерностей малой прозы — качества, которыми должны еще овладеть многие наши писатели. Особенно важно это подчеркнуть в связи с отрядными успехами Ч. Айтматова. От всей души желаю ему доброго пути!

ПОЭЗИЯ КАЗАХСКОГО НАРОДА

Казахстан представляет собою океан поэзии. Благодатным течением являются в нем чудесные эпические песни — от седой древности из века в век, от поколения к поколению, от прошлого к настоящему, к пламенному Махамбету, к мудрому Абаю, к мощному Джамбулу.

Устное творчество казахского народа богато многовековыми традициями. В ранние эпохи и в средние века через Казахстан, как известно, прошли многие народы. Это не могло не оставить следа в истории материальной культуры казахов и особенно в характере изустного их творчества.

В казахском фольклоре можно проследить влияние индо-буддийской, монголо-тибетской, древнеиранской, арабской мифологии, а через них — влияние фольклора известной части переднеазиатских и средиземноморских народов. Это, очевидно, способствовало многообразию форм казахской поэзии.

Собирание богатейших поэтических ценностей казахского народа началось сравнительно недавно (около ста пятидесяти лет назад). Один лишь краткий перечень собранного или только записанного и частично опубликованного после Октябрьской революции может свидетельствовать о необычайном богатстве памятников как далекого прошлого, так и письменной литературы XVIII—XIX веков. Рукописный фонд Института языка и литературы АН Казахской ССР располагает ныне образцами эпических жанров — героического эпоса и лироэпоса — в количестве ста шестидесяти пяти эпопей и поэм, из них героических эпопей — сто семнадцать, лирических поэм — сорок восемь, исторических песен (сюжетных поэм) — пятьдесят восемь, сказок (помимо опубликованных в казахских и русских изданиях) лишь в записи —

четыреста сорок, “шешендер сози”, то есть редчайшего и оригинального вида фольклора – поэтической полемики импровизаторов, – записано триста двадцать три и айтысов – публичных поэтических состязаний импровизаторов-акынов – записано сто восемьдесят шесть. Кроме собранных и опубликованных в третьем томе “Образцов тюркских наречий” академика В.В. Радлова богатых и разнообразных видов казахского фольклора, не вошедших в вышеприведенный перечень, институт располагает столь же огромным вкладом, сделанным А.А. Диваевым, сорокалетие научной деятельности которого отмечалось еще в 1922 году. Он оставил достойные глубокого научного изучения богатейшие материалы.

Большой фонд своих фольклорных записей любезно предоставил Академии наук республики известный ученый-востоковед Васильев. Обогащению фондов записей казахского изустного творчества также оказали неоценимые услуги еще в прошлом столетии видные русские ученые: Потанин, Аничков, Мелиоранский и другие, а также воспитанники русской школы – казахские ученые во главе с известным Чоканом Валихановым, поэт Алтынсарин и другие. Наряду с ними велики заслуги поэтов-книжников XIX и начала XX века – Акылбека Сабала, Макиша Калтаева, Мауликея, издавших около сорока поэм, по преимуществу из записанных ими образцов народного творчества.

Собранные материалы в русском переводе и на казахском языке публиковались на страницах многих журналов краевой и областной печати – газет, ведомостей, вестников. Печатались эти материалы в петербургских и московских изданиях, начиная с тридцатых годов XIX столетия, и продолжали издаваться непрерывно вплоть до революции 1917 года. Огромно участие в деле публикации научных изданий университетов: Казанского, Петербургского, Московского, а также различных научных обществ.

Однако собрание фольклора получает широкое развитие лишь после Великой Октябрьской революции.

Не только многие произведения фольклора, но и богатейшие виды письменной литературы воскрешены

ныне. Так, восстановлены имена и творения ста сорока поэтов. Среди них Абыл – современник туркменского классика Махтумкули, поэты Нурым, Марабай, Жанак и другие. Особый интерес представляют поэтессы-акынши – участницы айтысов. Велика их роль в сохранении традиций айтыса, возникавшего часто на увеселительных торжествах и семейных празднествах. Это шуточно-остроумные турниры, в которых участники импровизируют песни в виде подчеркнуто вежливых взаимных комплиментов или хитроумных выпадов. Иногда это превращается в состязание в знании творений народной мудрости, в логической изощренности, находчивости, блеске остроумия, дающих возможность испытать полемические способности юношей и девушек. Почти во всех случаях состязаний-увеселений девушка-акынша мыслится как непременно вторая участница айтыса. И сколько ежегодно во всех концах Казахстана бывало этих айтысов!

Обильна и литература XIX века. Здесь и пламенные поэты восстания, возглавляемые Махамбетом. Здесь и поэты – изобличители пороков феодально-байской среды, такие, как Суюнбай и другие. Здесь и целая плеяда поэтов-книжников, освоивших книжно-восточную эпическую культуру и перепевавших темы и сюжеты арабской, иранской и тюркской классической поэзии. Сюда относятся перепевы ряда событий “Шахнаме”, “Юсуфа и Зулейхи”, “Лейли и Меджнуна” и других произведений народов Востока. Наравне с собственно казахским эпосом распевались акынами и эпосы “Кер-Оглы”, “Манас”. Прекрасно исполнял казахские варианты этих поэм также и Джамбул. Популярность сюжета “Кер-Оглы” была настолько велика, что мы имеем сейчас в записи шесть казахских поэм с подобным названием.

В XIX веке появился оригинальный тип творцов казахской поэзии – это поэты-песнетворцы, акыны-певцы. Они создавали поэтические произведения и сами перелагали их на музыку. Эти акыны были зачастую и импровизаторами, участниками словесных состязаний. В народной памяти сохранились имена знаменитых акынов Биржана, Ахана, Жаяу Мусы, Мухита, Ибрая, Асета и других.

Несколько забегая вперед, отметим, что классик казахской литературы великий Абай был одновременно и выдающимся композитором. Он переложил немало своих стихов на музыку. Казахский советский поэт Иса Байзаков был и импровизатором и песнетворцем. Один из лучших профессиональных поэтов современности, покойный Касым Аманжолов оставил нам несколько замечательных мелодий на тексты своих стихов.

Возвращаясь к классификации акынов, надо особо подчеркнуть существование прекрасных эпиков, возглавлявших целые школы сказителей. Особенно сильно эпическое направление в традициях акынов Малого жуза, по преимуществу слагателей героических песен. У них были целые поколения последователей. Так, например, традиции легендарного эпика Сыпыра-жырау продолжила далее школа Нурыма, а за ним пошли сказители Нуртуган, Мергембай, Мурын. Были эпики и в Среднем жузе, но из их репертуара сохранились в записи по преимуществу лиро-эпические поэмы типа “Козы-Корпеш и Баян-Сулу”, “Кыз Жибек”. Эпос частично бытовал и в Большом жузе. Не случайно Джамбул и его предшественники, Суюнбай и другие, были одновременно и эпиками.

Вместе с тем в XIX столетии существовала и мощная письменная казахская поэзия, развивавшаяся главным образом под влиянием русской классической литературы. Возглавили это течение, начиная с семидесятых годов, видные поэты-просветители Абай и Алтынсарин.

Девяносто—сто лет назад в Казахстане усилились влияние прогрессивных идей и связи с передовыми деятелями русской культуры. Так, известно содружество Валиханова с Достоевским, Дуровым, Майковым, Ядринцевым и Потаниным, Алтынсарина с Ильминским, Абая с Михаэлисом, Долгополовым, Гроссом и Леонтьевым. Как в дружбе Чокана Валиханова с петрашевцами, так и в дружбе Абая с последователями Чернышевского есть глубочайший исторический смысл. Только ли знакомство с великим искусством составляло задачу Абая, переводившего Крылова, Пушкина, Лермонтова? Не было ли это осуществлением части программы “шестидесятников”, осуществлением

мыслей Чернышевского о просвещении народных масс? Очевидно, не случайно в творчестве молодых поэтов из друзей Абая казахская литература выходит за рамки казахской тематики и воспроизводит картины борьбы рабов с плантатором на берегу Нила (“Медгат Касым”), борьбы зулусов за свою независимость и т. д.

А в начале XX века обновленная поэзия берет свои истоки от русской революции 1905 года. Эту литературу следует рассматривать с точки зрения развития критического реализма на основе роста национального самосознания угнетенного царизмом казахского народа. Писатели получали образование в русской школе или же занимались самообразованием. Велико было воздействие прогрессивных идей русского передового общества. В эти годы рождается политическая поэзия, растет журналистика. Канун Октября отмечен обильной призывно-агитационной поэзией восстания 1916 года. Центральной героической фигурой становится Амангельды; множество поэм и песен о нем свидетельствует о всенародной любви к славному сыну казахского народа.

Изустная акынская поэзия и творчество профессиональных писателей сосуществуют в казахской советской литературе. Самое характерное здесь — взаимное обогащение. Критический реализм сменяется в творчестве акынов и писателей социалистическим реализмом.

Переходя к вопросам проблематики казахской литературы, необходимо высказать ряд общих наблюдений над особенностями историко-литературного процесса казахской литературы.

Выдающиеся литературные деятели и публицисты прошлого столетия, опираясь на лучшие национальные традиции, в своих произведениях звали народ идти по передовому пути русской культуры. Надо, конечно, оговориться, что классики национальных литератур XIX века не всегда могли стать вровень с передовой общественной мыслью того времени. Дело в том, что развитие общественной мысли в России шло быстрее, опережая на ряд десятилетий замедленный рост общественного развития национальных окраин царской России. Поэтому исторически обусловленная

ограниченность мировоззрения даже передовых писателей-мыслителей в ряде национальных литератур была в прошлом неизбежным явлением.

Иллюстрацией к вышеприведенному положению служит творчество Чокана Валиханова и Абая Кунанбаева — казахских писателей, современников Герцена и Чернышевского. Валиханов следовал за русскими просветителями, знал и ценил произведения Герцена и Чернышевского. Многому учился у революционных демократов и Абай, хотя в его творчестве, несомненно, имелись внутренние противоречия. Известно, что порою Абай толковал вопросы морали с точки зрения религии, воспринимал монархию как неизбежный строй и т. д.

Но наряду с этим оба писателя под влиянием великих русских революционных демократов выступают против косности феодального Востока, панисламизма, пантюркизма. У Абая мы с восхищением констатируем творческое освоение идейно-художественных традиций пушкинского реализма и, в частности, лирики Пушкина, эстетических взглядов Белинского. Многие высказывания Абая пронизаны духом учения Чернышевского и Добролюбова. В сатире великого казахского поэта звучат те же социальные мотивы, что и в бессмертных произведениях Салтыкова-Щедрина.

Так же, как Чокан Валиханов, Абай был широко знаком с русскими классиками XIX века. Он внимательно читал Пушкина, Лермонтова, Салтыкова-Щедрина, Л.Н. Толстого, Некрасова. Высокохудожественные переводы произведений Крылова, Пушкина, Лермонтова, сделанные Абаем, а также его воспроизведения отдельных стихов Байрона, Гете с русского перевода свидетельствуют об огромной культуре Абая.

Знакомясь с трудами Белинского, Герцена, Чернышевского и Добролюбова, Абай проникался их просветительно-демократическими идеями. В отдельных стихотворениях и в прозаических “размышлениях” (“Гаклия”) Абая мы часто сталкиваемся с мыслями Герцена, с воззрениями Чернышевского, Добролюбова, высказанными ими на страницах “Современника”. С журналом “Современник” познакомил Абая его друг, последователь идей Чернышевского, ссыльный Михаэлис.

Абай иными глазами, чем его предшественники и даже современники, увидел казахскую действительность, застывшую в окостенелых формах феодально-родового быта. Уже в ранних своих произведениях он резко осудил благодушие и безыдейность Бухар-жырау, Шортанбая, Дулата.

Шортанбай, Дулат и Бухар-жырау –
Певцы лоскутных мыслей они...

(Подстрочный перевод)

Этими словами Абай выносит приговор убожеству мысли, скудости общественных идей и отсутствию положительной исторической перспективы у названных поэтов, вся дидактически-назидательная поэзия которых была обращена к прошлому. Привычные, освященные исламом понятия, веками охранявшиеся формы, феодально-родовые устои являлись для них гарантией их личной славы и благополучия.

Абай впервые в Казахстане заговорил о социальной роли поэта, высоко подымая искусство как орудие борьбы за новые общественные идеалы. Он беспощадно критиковал феодально-родовой строй. Он ратовал за русское просвещение, за скорейшее приобщение народа к более передовой культуре.

Эстетические взгляды Абая обнаруживают глубокое родство с идейно-эстетическими взглядами Белинского, видевшего в поэте прежде всего гражданина, борца за общественное благо. Абай облакает полюбившиеся ему мысли Белинского в стихи, в афоризмы, которые показывают, как органически воспринял он многое из эстетики Белинского.

Прекрасный знаток казахского фольклора, Абай в своем творчестве широко пользуется всем богатством казахского языка, но он совершенно отказывается от канонических форм устной народной поэзии. Он выступает новатором в поэзии. Абай знакомит казахов с новыми, неизвестными ранее формами поэзии, созданными им на основе знакомства с мировой литературой. Абаю принадлежит приоритет создания на казахском языке одиннадцати новых видов строфического членения, новой рифмы и ритмики.

Абай противостоит Бухар-жырау и Шортанбаю и им подобным акынам еще и потому, что те в своих произведениях выражали не освободительные мотивы и настроения, составляющие подлинно фольклорную традицию, а лишь облекали свои толгау (назидания) в фольклорные формы, выражая в них порою консервативные, отсталые воззрения.

Творчество Абая пронизано беспощадной и последовательной критикой нравов и деяний родовых старейшин, волостных управителей, взяточников, сутяг, мулл-ханжей, осмеянием байской лени и косности. Высказывания Абая были направлены против основ старой феодально-родовой семьи, против всего жестокого и несправедливого социального строя казахского кочевого аула. Он требовал реформ управления и хозяйственного уклада. Он неизменно ратовал за равноправие женщин.

Поэтическая проповедь высоких демократических идей своего века утвердила за Абаем славу гениального поэта, великого сына казахского народа, идущего по пути русских классиков, выразителей передовой мысли человечества.

“Учись у русских” – было девизом всей сознательной творческой жизни Абая. И это касалось не только литературы, но культуры в целом, образа жизни. Абай говорил: “Люби труд”, подразумевая под трудом земледелие, которое вместе с русскими людьми пришло в степь.

Однако мы не находим у Абая последовательно материалистической философии и боевого демократизма. Он считал, что нравственное совершенствование личности способно само по себе изменить ход истории.

Следует также отметить, говоря о творческом пути Абая, его отношение к классикам Востока. Он чтит творения таких писателей, как Фирдоуси, Хафиз, Саади, Низами, Навои, Физули, создавших великолепные произведения, являющиеся образцами поэтического мастерства. В ранние годы поэтической деятельности он подражал их любовной лирике. Но в зрелом периоде своего творчества Абай в поисках жизненно реалистических путей искусства, связанных с эпохой, с запросами народа, обращается не к классикам Востока, а к лучшим произведениям гуманистической русской литературы.

Влияние русской классической литературы легко прослеживается и в творчестве поэта-просветителя и педагога Ибрая Алтынсарина. Призыв к овладению русской культурой через местную русско-казахскую школу, путем знакомства с творениями русских классиков, идея освобождения школьного образования от схоластики Востока и догм православия, то есть от двойного влияния церковников, – вот что звучит в поэзии и прозе Алтынсарина. Смелый реформатор, насаждавший светские школы не только для мальчиков, но и для казахских девочек, он стремился осуществить в своей творческой и общественной деятельности программу русского просветительства. Его труды в целом – несомненно прогрессивное явление для восточных окраин тогдашней России.

Но надо сказать, что восприятие традиций русского реализма ограничивается у Алтынсарина пределами школьной, хрестоматийной дидактической литературы. В его творческом наследии мы не находим такого широкого развития идей русской классической литературы XIX века, какое есть у Абая. Однако Алтынсарин первый разработал, на основе русской графики, казахский алфавит и, следуя методике и идеям великого русского педагога Ушинского, создал хрестоматию для школьного чтения, включив в нее свои переводы басен Крылова. Это говорит о нем как о новаторе, твердо ставшем на путь воспитания казахской молодежи в духе передовых, демократических традиций русской школы.

Традиции русского реализма в казахской литературе после Абая продолжены и отчасти развиты в идейно-историческом плане прозаиками и поэтами демократического направления: Спандияром Кубеевым, Сабитом Донентаевым, Султанмахмутом Торайгыровым.

На заре XX века в Казахстане зарождается художественная проза, начало которой положено романом “Калым” С. Кубеева. Роман этот в художественном плане далек от совершенства, но он прогрессивен по своим устремлениям. Осуждение родового феодального строя, угнетения женщины, господства властительных баев, аткаминеров, как главного социального зла в казахском ауле, ставит это произведение в ряд значительных явлений своего времени.

В романе противопоставлены два поколения: отцов и детей. Молодежь рвется к новому, чувствуется приближение революционных бурь.

Надо признать, что в то время в среде казахских литераторов не было еще талантливых прозаиков. Поэтому в первых казахских повестях нет той глубины и художественной полноты в изображении аула и внутреннего мира героев, которыми отличается поэзия Абая. Тем не менее казахский читатель буквально зачитывался первыми романами типа “Калым”, ценя в них правдивое отображение запросов современности.

С большой силой влияние реализма сказалось в после-абаевский период развития казахской литературы. После революции 1905 года на литературную арену выступает талантливый продолжатель традиций Абая в сатирической поэзии С. Донентаев. Зло и смело он обличает пороки волостных управителей, казахских националистов, торгашей купцов, недоучек, приверженцев старины – аксакалов, осмеивает позорные, сохранившиеся от прошлых эпох социальные институты, всякие проявления ханжества и невежества в казахском обществе. В манере изображения Донентаевым застойного кочевого быта, беспросветного существования казахского крестьянства, в публицистической страстности, с какой Донентаев отстаивает интересы бедноты и клеймит невежество самодовольных чиновников, мы находим школу социальной сатиры Салтыкова-Щедрина и Некрасова, воспринятую уже в абаевском преломлении. Поэзия Донентаева этой поры глубоко проникнута духом критического реализма.

Произведения Султанмахмута Торайгырова – поэмы “Бедняк” и “Заблудившаяся жизнь” – по своей художественной форме явились новаторскими для казахской литературы. В них дана широкая панорама многих до того не затронутых в литературе картин подневольного труда и борьбы аульного батрака. Батрак, изображенный Торайгыровым, ищет пути к раскрепощению, глубоко задумывается над своей участью, протестует против окружающей его несправедливости. Этот образ бедняка многими своими чертами близок образам крестьян из поэмы Некрасова “Кому на Руси жить хорошо”. Но отсутствие

четкого мировоззрения у автора лишает произведение силы действенного призыва к классовой борьбе.

Герой поэмы Торайгырова “Заблудившаяся жизнь”, юноша, стремится к независимой жизни, достойной человека. Он недоволен окружающей его действительностью. Но отсутствие ясного политического сознания приводит его к отрицанию вообще всяких общественных учреждений, то есть к анархическому нигилизму. Торайгыров направил стихийную революционность героя своей поэмы в русло буржуазного индивидуализма. Поэт оставил героя поэмы “Заблудившаяся жизнь” на перепутье. Юноша не понимает лозунгов Октября, он останавливается перед ними, как перед загадкой, которую не в состоянии разгадать. В этом идейном метании героя отразилась и политическая незрелость самого поэта в тот период.

Будучи современником Горького и Маяковского, Султанмахмут Торайгыров остался равнодушным к революционным идеям их творчества. Он не сумел увидеть в произведениях великих пролетарских писателей черт новой литературы, открывающих перед художником величие организованного революционного движения широких масс и его исторические перспективы. Торайгыров остался лишь выразителем индивидуального, анархически-бунтарского протеста.

С Великой Октябрьской социалистической революцией перед казахским народом открылась возможность активного политического и культурного существования. Только в советскую эпоху все творческие силы казахского народа получили условия для широкого расцвета и небывалого размаха.

Совсем еще недавно не было прозы и драмы у казахов, узбеков, туркмен, киргизов, таджиков и некоторых других наших народов. Теперь наличие романов и драматических произведений в литературах этих народов свидетельствует об их зрелости. Если первые казахские прозаики учились у поэзии Абая реалистическому изображению жизни, то теперь лучшие произведения нашей прозы – романы и повести С. Сейфуллина, Б. Майлина, И. Джансугурова, С. Муканова, Г. Мусрепова, Г. Мустафина и других – сами способны оказать влияние на развитие поэзии.

Уже в первые годы революции и в годы нэпа в Казахстане был создан ряд литературно-художественных и общественно-политических журналов на казахском языке. Они доносили продукцию молодой казахской советской литературы до широкого читателя. В эти годы издавалось много газет, сыгравших исключительно большую роль в пробуждении социального сознания трудящихся.

Понятно при этом, что главенствующее место в молодой казахской литературе в тот период принадлежало поэзии, как жанру наиболее массовому и оперативному, имеющему богатые традиции. Владимир Маяковский говорил, что литература революции началась со стихов. Казахский народ массовыми песнями встретил Октябрьскую революцию, вдохновенно воспел вождя революции – партию большевиков и великого Ленина.

Из числа поэтов, восторженно встретивших новый, социалистический строй, первым мы назовем Сакена Сейфуллина, как революционного писателя и видного общественного деятеля. Он был активным пропагандистом революции в казахских степях. Схваченный бандой атамана Анненкова, совсем молодой человек, член реввоенсовета, С. Сейфуллин стойко и мужественно перенес неслыханные мучения и страдания в вагоне смертников кровавого атамана и, случайно уцелев, при помощи русских рабочих бежал из лагеря. Первое крупное произведение Сакена Сейфуллина “Трудная дорога”, носящее характер художественных мемуаров, явилось событием для казахской литературы. В нем живо и увлекательно рассказывается о годах установления советской власти в Казахстане, полных борьбы и сражений, классовых конфликтов и противоречий. Описывая события, пережитые им самим, Сейфуллин вывел много ярких характеров.

Поэзия Сейфуллина была подлинно новаторской, вобравшей в себя лучшие традиции родной поэзии и передовой русской литературы. Восприняв воинствующий дух гражданской лирики Маяковского, Сейфуллин первым проложил путь публицистической линии в казахском искусстве слова. В стихах “Весенняя песня”, “Маузер” и других поэт обнаружил глубокое понимание роли поэзии для общества. В своеобразной поэме “Советстан”

Сейфуллин вдохновенно воспел то новое, что происходило в жизни нашей страны. Образ социалистической Родины уподобляется экспрессу, безостановочно и мощно идущему к главной цели – коммунизму. При этом большой интерес представляет сама система сейфуллинского стиха, явно нарушающая вековые каноны нашего силлабического и силлабо-тонического стихосложения. Ритм его стиха передает ритм экспресса, мчащегося по стальным рельсам, а интонация стиха созвучна вольному ветру широких степей Казахстана. Сейфуллин умело и щедро ввел в свой стих интернациональную терминологию, создал множество свежих и смелых образов, дал простор активной мысли.

Это новаторство Сейфуллина не могло не оказать влияния на всю казахскую советскую поэзию. Впоследствии мы замечаем интересные примеры публицистичности стиха с его непринужденной интонацией у ряда казахских поэтов: у Сабита Муканова, Таира Жарокова, Абдильды Тажибаева, Касыма Аманжолова, Абу Сарсенбаева, Дихана Абилева, Хамида Ергалиева и других.

Чувство времени, его дыхания и потребностей пронизывает всю поэзию Сейфуллина. Так, читая поэму “Кокшетау”, не знаешь, чему отдавать предпочтение: красоте ли природы, воспроизведенной поэтом, мастерству ли критики диких нравов степных воротил в прошлом, или прекрасному знанию народных легенд и сказок, силе страстной партийности поэта-гражданина, пламенными, публицистическими строками воспевающего новый Кокшетау, где трудятся и отдыхают свободные люди Казахстана.

Многие казахские поэты уже в начальной стадии своей творческой деятельности обращались к мотивам богатейшего фольклора – к сказкам, сказаниям и легендам. Так создает свою поэму на историческую тему “Сулушаш” писатель Сабит Муканов. В этой поэме воспроизведена широкая картина жизни степи в прошлом, выведены яркие типы, представляющие разные слои казахского аула. Яркость характеров и глубина страстей главных героев поэмы – Алтая и Сулушаш – сделали ее непреходящим художественным произведением, переведенным на ряд иностранных языков.

Позднее мы видим, как казахские поэты обращались к актуальным явлениям жизни, к бурным событиям первых лет советской власти.

Одного из виднейших представителей казахской литературы Сабита Муканова Октябрьская революция застала батраком, испытавшим на себе все тяготы социальной несправедливости. Уже с первого своего стихотворения он воспеваает освобожденного человека. Ранние его стихи “Свобода” и “Сын бедняка” полны социального пафоса, торжества трудящихся, сбросивших гнет. Другой поэт-коммунист Баймагамбет, погибший от рук белобандитов, начал свой творческий путь с воспевания подвигов рабочего класса России, стоявшего во главе революции. При известной художественной незавершенности их стихов, сам факт ярко выраженной идейной целеустремленности знаменовал собою направление дальнейшего развития казахской советской литературы в целом.

Казахская поэзия может служить летописью социалистического строительства в Казахстане. Перечитывая произведения казахских поэтов, мы сейчас легко можем восстановить в памяти основные события в жизни страны за сорокалетие советского строя. Этот мотив является выражением глубокой современности, актуальности, гражданственности казахской поэзии.

Даже одно перечисление тем поэтических произведений показывает то новое, что принесла революция в кочевой аул: пробуждение социального самосознания угнетенного народа, постепенную ломку старых представлений, отживших привычек старого уклада жизни.

Виднейшие казахские поэты Беимбет Майлин и Ильяс Джансугуров, плодотворно работавшие и в прозе, воспевают победу Октября. От общей агитации они переходят к осмысленному художественному отображению действительности. При этом они образно, ярко, психологически мотивированно рисуют движение человеческой души в новых условиях, противопоставляя друг другу представителей двух миров — феодально-байской верхушки и широкой массы бедных крестьян. Эти писатели, любясь добротой и мужеством простых людей степи, подвергают беспощадному осмеянию носителей

нравов паразитического класса с их мещанским образом жизни, с их косностью и духовной убогостью. Большое место в творчестве Майлина и Джансугурова отводится разоблачению позорных институтов адата и шариата.

Идея раскрепощения казахской женщины издавна занимала лучших людей казахского народа. Накануне Октябрьской революции и особенно в последующие годы эта тема зазвучала с особой силой. Еще в 1915 году Майлин написал замечательный рассказ “Памятник Шуги”, в котором убедительно показал трагическую участь казахской девушки, осмелившейся выступить за права женщины против вековых устоев адата и шариата. Но если майлиновская Шуга, подавленная жестокими нравами феодальной старины, погибает от тоски по любимому, то послереволюционные героини Майлина и героини других казахских авторов, выступившие в ту пору, уже активно борются за свои человеческие права.

Именно в эти годы приходит в литературу пламенная поэтесса Шолпан Иманбаева, испытавшая на себе весь страшный груз бесправия казахской женщины дореволюционного аула. К сожалению, Иманбаевой довелось недолго работать в литературе. Безвременная смерть оборвала ее замечательную жизнь, полную творческого горения и замыслов. Наследие Ш. Иманбаевой свидетельствует о живительных благах советской действительности, раскрывшей и взлелеявшей дарования народа.

Несколько позднее на поприще литературы вступают поэтессы Мариям Хакимжанова и Зияш Калауова. При наличии разных поэтических темпераментов, в отличие от Иманбаевой, выразившей преимущественно свои переживания и чувства как закабаленной в прошлом казашки, Хакимжанова и Калауова расширили круг тематики своих произведений, широко отображая окружающую действительность, обнаруживая большую литературную подготовленность.

Но вернемся к процессу, который происходил в казахской литературе в послереволюционные годы и в годы нэпа. В этот период в литературу приходит большое поколение талантливых казахских писателей. Это Калмакан Абдукадыров, Жакан Сыздыков, Аскар Токмагамбетов,

Габиден Мустафин и другие. Более подготовленными приходят в литературу в те годы и несколько позднее Габит Мусрепов, Таир Жароков, Абдильда Тажибаев, Гали Орманов.

Следует отметить, что эти писатели, выходцы из беднейших слоев казахского общества, явились старшим поколением писателей Казахстана, которое сыграло большую роль в борьбе против буржуазных националистов в казахской литературе.

Другие же писатели, демагогически кричавшие о свободе для народа, для нации, смертельно испугавшись ломки старого и утверждения нового мира со всеми ее глубокими последствиями, сразу повернули назад, к прошлому. Они впали в явное уныние, пессимизм и эротику, тоскуя по “золотому веку” кочевой, “привольной” жизни, по “мудрым” и “справедливым” биям и ханам. Не останавливаясь перед гнусными методами борьбы, они всячески травили пролетарских писателей, не имевших еще достаточного творческого опыта и литературной подготовки, насмехаясь, в частности, над бедностью или пестротой их поэтической лексики, изобразительных средств в первый период их деятельности. Но у молодых пролетарских писателей остро было чувство нового.

Так, один из зачинателей казахской советской литературы Сабит Муканов, радуясь активному участию батраков в управлении государством, в своих стихах большой акцент делает на те изменения, которые произошли в мышлении, психологии и быту этих батраков.

Позднее, творчески усвоив традиции Маяковского, Муканов придает своей поэзии еще большее политическое звучание.

Прекрасный знаток родной устной поэзии, ее истоков и традиций, имеющий целый ряд литературно-исследовательских трудов по фольклору, Муканов во всем своем творчестве опирается на словесное искусство народа. Он смело вводит в систему казахского стихосложения неожиданные обороты речи, свежие образы, доселе не встречавшиеся в казахской литературе.

Различен темперамент поэта — различны его изобразительные средства. Так, сверстники Муканова — Жакан Сыз-

дыков, Утебай Турманжанов, Аскар Токмагамбетов – при почти одинаковом жизненном пути и опыте, будучи поэтами пролетарской идеологии, обнаруживают различие красок, которыми они рисуют жизнь казахского аула. В противовес Сейфуллину и Муканову, смело пользовавшимся свежими образами, развернутыми поэтическими метафорами, эти поэты часто обращаются к фольклорным приемам. Но и у них сознание величия новой жизни, своеобразное видение нового мира со всеми его противоречиями и страстями рожают острые формы стиха, меткие сравнения и метафоры, которые немислимы были бы в иной исторической действительности. При этом у них сильно развито чувство юмора. Они часто высмеивают верхоглядов, бюрократов и формалистов. Этим качеством особенно отличается Аскар Токмагамбетов, стихи которого насыщены прибаутками, поговорками, умной иронией и шуткой. Впоследствии Токмагамбетов, долгие годы работавший в разных жанрах, ярко проявил свою самобытность в жанре сатиры. В частности, его басни в стихах, полные метких наблюдений над действительностью, изобличающие все косное и омертвевшее в жизни, стали популярными в народе.

Многообразии творческих почерков и стилей особенно явственно выступает в литературе тридцатых годов, когда в ряды казахских писателей влились весомые свежие силы, хорошо знакомые с лучшими образцами русской и мировой классики, – прозаики Габиден Мустафин, Алжаппар Абишев, Габдол Сланов. Писатель Габит Мусрепов, первые рассказы которого появились в 1927 году, в это время создает ряд повестей, правдиво показывающих социальные преобразования, которые происходили в жизни казахских крестьян и рабочих.

В тридцатые годы исключительно плодотворно работает в прозе Беимбет Майлин. В рассказах и повестях писатель широко отображает ломку старых устоев жизни, утверждение новых общественных отношений в ауле. Джансугуров и Муканов, работая параллельно в поэзии и прозе, воспевают колхозный строй, изобличают все отсталое, мешавшее расцвету нового общественного быта.

В эти годы активно выступают поэты Таир Жароков, Гали Орманов, Абдильда Тажибаев, Жумагали Саин, Хали-

жан Бекхожин, Абу Сарсенбаев, Абдолла Джумагалиев, Дихан Абилов, Касым Аманжолов. Создаются лучшие поэмы Ильяса Джансугурова “Кюй”, “Кюйши”, “Кулагер”, в которых мастерски изображено прошлое в жизни казахского народа.

Исключительно широка тематика казахской поэзии тех лет. Победа коллективизации, радость общественного труда, внедрение новой культуры и техники, оборона страны, Советская Конституция – вот далеко не полный круг вопросов, которым посвящается творчество казахских поэтов.

Надо, конечно, оговориться, что при всем тематическом многообразии и актуальности казахская поэзия двадцатых–тридцатых годов имела свои недостатки, казавшиеся главным образом художественной формы. Нередко в произведениях казахских поэтов встречался примитивизм, который выражался в риторике и дидактике, в созерцательности, в бедности изобразительных средств, мыслей и эмоций. Но не эти недостатки определяли главенствующую тенденцию развития казахской поэзии. Будучи явлением подлинного гражданского пафоса, она неуклонно шла вперед, обогащая свой опыт, учась прежде всего у русской литературы.

Глубоко народная тенденция получила новый, более мощный размах в годы Великой Отечественной войны. Казахская поэзия военных лет отличается прежде всего глубоким патриотизмом, непоколебимой верой в правоту и победу советского народа. Даже в самые тяжелые годы войны казахские поэты во главе с седым Джамбулом оставались глубокими оптимистами. Их пламенные стихи вдохновляли бойцов и командиров Советской Армии. Многие поэты, сменив перо на винтовку, добровольно ушли на фронт. Казахские поэты Абу Сарсенбаев, Дихан Абилов, Касым Аманжолов, Хамид Ергалиев, Калмакан Абдыкадыров, Сырбай Мауленов, Жубан Мулдагалиев, прозаик Сеитжан Омаров и другие пережили невзгоды и лишения войны, познали радость победы над врагом. Особо следует отметить гражданские заслуги поэта Абдоллы Джумагалиева, погибшего смертью храбрых, заслуги литераторов Бауржана Момышулы и Малика Габдуллина,

поэта-партизана Жумагали Саина. А кого не взволновала в годы войны фронтовая публицистика Баубека Булкишева, выступавшего на страницах “Комсомольской правды”. Этот одаренный публицист и поэт погиб в бою совсем молодым.

Именно в годы Отечественной войны наиболее ярко проявился поэтический талант Касыма Аманжолова, написавшего множество взволнованных стихов и замечательную поэму “Абдолла”. Цикл вдохновенных стихов об украинских партизанах создал Жумагали Саин. По-боевому звучат стихи А. Сарсенбаева, К. Абдыкадырова, Д. Абилева, А. Тажибаева, Т. Жарокова, Х. Бекхожина, Г. Орманова и других. Война выдвигает талантливых молодых поэтов-фронтовиков Сырбая Мауленова и Жубана Мулдагалиева.

Послевоенные годы отмечены в казахской поэзии появлением художественно зрелых стихов и поэм, воспевающих героике мирного строительства, душевную красоту советских людей. Послевоенная поэзия активно вторгается в жизнь, выражая сокровенные думы и чаяния народа, занятого мирным созидательным трудом.

Послевоенные годы особенно памятливы свежими силами, влившимися в литературу. Молодые поэты Куандык Шангитбаев, Изтай Мамбетов, Музафар Алимбаев, Токаш Бердияров, Гафу Каирбеков и другие выступают со стихами, исполненными подлинного лиризма и темперамента. В литературу приходят писатели с образованием, с необходимой теоретической подготовкой. Первые романы А. Нурпеисова, З. Кабдулова, Т. Ахтанова, С. Шаймерденова несомненно говорят о творческой зрелости этих молодых писателей.

Есть немало поэтов и писателей, плодотворно работающих и в области литературной критики и литературоведения. Прозаики и поэты Кайнекей Джармагамбетов, Сагингали Сеитов, Берхаир Аманчин, Тахауи Ахтанов, Зейнолла Кабдулов, Сафуан Шаймерденов и другие часто выступают и как критики.

Поэзия выражает дух и характер народа. Этим определяется ее национальная самобытность. Например, в стихах покойного К. Аманжолова мы видим широту и глубину духа народа, нестигаемость и мужество его характера,

в поэзии С. Муканова, С. Сейфуллина – эпическую сторону его жизни, в поэзии Г. Орманова, А. Тажибаева, А. Сарсенбаева слышим лирическую струну народной души. В лучших стихах Ж. Саина, Т. Жарокова, Д. Абилева, Х. Бекхожина, С. Мауленова, К. Шангитбаева явно выступают народность мышления, своеобразие его психического склада.

Только глубокое понимание души народа, его жизни и творчества, только умение выразить все это в яркой художественной форме дает право человеку называться поэтом.

В Казахстане много поэтов разных, и все они, сообразно своим склонностям и жизненному опыту, освещают в своих творениях нашу действительность. К сожалению, не всегда и не во всем удается сохранить индивидуальные особенности их творчества в переводах. Русские поэты, которым безгранично благодарна казахская общественность, много сделали своими переводами для пропаганды произведений казахских поэтов.

Казахскую поэзию смело можно назвать поэзией дружбы народов. Она воспевает братство и содружество всех национальностей, населяющих наш великий Союз. Она тесно общается со всеми братскими литературами и, общаясь с ними, неизменно обогащается, пополняется новыми идеями, расширяющими границы ее национального мышления.

В этом содружестве всех братских литератур нашей страны казахская поэзия уверенно идет вперед к еще более многостороннему и мощному расцвету.

ҮЗІЛМЕС ДОСТЫҚ ӨРЕНІМІЗ

Достық асылы тілде емес, көңіл-бейілде, істе, ертелі-кешті өмірде екенін әркім айырады. Соның үстіне және де достық адам арасында ғана емес, қауым, халық пен халық, тарих пен тарих достығы боп та келеді. Бұл соңғы қалпында ұлы сипатты достық іске асқанда, тарихқа, қауымға, нәсілге ырыс-береке бергендей мұралар тудырады.

Ұлы орыс халқының достығын біз қазақ совет халқының ата, бала буындары еске алып, ой қозғай бастасақ, сол жаңағы айтқандай жөні бөлек жайларды арғыдан да, бергіден де және әсіресе бүгінгі социалистік ұлт болған алтын арай дәуірімізден де ұшан-теңіз молынан ұшыратамыз. Тек қана Шоқан, Ыбырай, Абай үшеуін ғана алсақ, қазақ халқының саналы тарихының үш сеңгірі екен. Олар бастарын үнемі күн шалғандай нұр шалған, бұлыңғыр тартпас, бұлдыр болмас биік шұғылалы сеңгірлер дейміз. Ал сол үшеуіне де сондайлық өлместік, өшпестік қадірден қасиет қосқан ұлы орыс халқының беймезгіл заманда бұратана елдерге борышсыз жасаған достығы болатын.

Ал қазіргі басымыздан атқарып келе жатқан 41-жылдың бізге бергенін ойлай, сөйлей бастасақ, сан салалы дастандай анық халықтар достығының алып дастанын шолып өткендей болар ек.

Бұл сияқты ел сыры – жырының ішінде ең әуелі жеке аталық, аналық, азаматтық пен балалық тапқан талайлы бақ табысын алсақ, ол өзі бір сарқылмас сән-сыпаттар. Сол буындардың әр адамы “қандай едім, кім болдым?”, “қандай күйден бастап ем, қаншалық өріске жеттім?” деген сұрауларға жауап бере бастаса, аз өмір, ұзақ өмір болсын – бәрі де ұлы орыс халқының ұдайы үзілместей дос өнері, дос ғылым тәрбиесі, ұлы достық табыс, тәжірибесі жәрдемші болып, жетекші аға достығын істегенін баян етеді. Ал міне, қазір қазақ искусствосы мен әдебиетінің

онкүндігіне Москва сапарына аттанған толып жатқан өнер шеберлерінің түрін, тегін алсақ, барлық үлкенді-кішілі жайларымызда, табыстарымызда және де ұлы орыс тарихы мен бүгінгі советтік өнер мәдениетінің жебеп-демеп келе жатқан, үзілмес те айнымас аға достығы танылады.

Көркемөнер ән-күйлі, сахналы, әр алуан спектакльдей сан асыл сапасын танытар. Бұл қатарда бүгінгі шақта біз жеткен биік өрелі опера, балет, филармония, драмалық театр спектакльдері, әлденеше ансамбль, сурет, сәулет өнерлері, музыка, кино табыс көріктері және өзіне бөлек бір төбе бүгінгі қазақ совет әдебиетінің шалқып жеткен белбиігі — бәрі-бәрі де және де сол атаған ұлы мәдениетінің ұлан-ғайыр достығын дәріптеп, дәлелдейді.

Кешегі ғана екі ішекті, қоңыр момын үнді домбыра баяулай тартқан ақырын саз бүгін өр де зор үнді ұлт оркестріне айналып, нелер қиян алысқа атақ жайды. Жеке, жалғыз домбыра орнына және симфониялық оркестр, жалғыз көмейден шығатын жапа-жалғыз әнші орнына көп үнді хор, әлденеше топты опера түрлері қазіргі қазақ музыкасының қалыпты мерзіміне айналды.

Ұлы орыс халқының сахналық опералық мәдениетіне иық сүйеу, қол арту арқылы сол орыс халқының өнерін де баурады, ол арқылы дүниежүзілік опера өнерінің де асқарын асып келеміз.

Баяғы Біржан, Жаяу Мұса, Шолак, Ыбырай, Әсет, Абай әндеріне қоса, немесе Құрманғазы, Дәулеткерей, Тәттімбет, Дина күйлеріне өз көркімен үйлесе жалғасып, шабытты шат жарқын табыстарға тартып Чайковский, Мусоргский, Римский-Корсаков, Глинкалар көп дос көмегін ұсынды.

Қырық жылдан аса даму мен толысу сапарын, көркейе өрлеу жолын кешіп келе жатқан қазақ совет әдебиеті де өзінің бар түр табысында ұлы орыс әдебиетіне дос алғысын айтудан айнымақ емес. Бұл жөнде ұстазымыз Горький бар қазақ жазушысының еңбектерінен өзінің достық игі ниеттерінің әсерін, ізін, елесін ұдайы табады. Горькийдің кей шығармаларынан өзіміздің көркем шығармаларымызға ауысқан үлгі-өрнектен басқа, сол Горький айтқан әдебиет жөніндегі ұлы тұрғы ойлардан ой алмайтын, бағыт-бағдар танымайтын қазақ жазушысы жоқ деуге болады.

Сол тәрізді Маяковскийден де қазақ поэзиясына ауысқан достық үлгі, үлкен тұлғалы революциялық сарын мол болумен бірге, Маяковский поэзиясы тек қана қазақ совет поэзиясынан өз елесін аңғартады десек, ол аз болар еді. Әлі көп ойланып, көп үңіле бойлап, зерттейтін әдебиет терең сырындай жайлар бар. Сонда Маяковскийдің революциялық көрегендігі мен ерлігі, өзінше соны жол іздеп тапқан өскелең шабытты тіл теңеу табыстары, жаңашыл дабылдары тек қана қазақ поэзиясы емес, біздегі өзге көркем әдебиет түрлерінен де өз үлгісін табады.

Бізге қазақтың “Қобыланды”, “Қыз Жібегі”, ерте жастық шағымызда есітумен сіңген жар-жары, ән-сөздері, берідегі Ыбырай, Абайлар қандай ыстық, қымбат болса, Пушкиннің, Тургенев, Толстойдың, Горький, Маяковскийдің, Фадеев, Шолоховтың өлең жолдары мен көркем кітап беттері соншалық ыссы, соншалық қадірі кетпес қасиетті қазынамыз. Міне, үзілмес достық осылай болған шағында, әрқайсымыздың бас табыс бақытымызда да өзінің зор үлесі бар достық дейміз. Сол себепті сол ырыс достыққа мың да бір алғысымыз арналсын! Біз үзілмес достық өреніміз!

ӘУЕЗОВ МҰХТАРДЫҢ СӨЗІ

Ардақты достар!

Ең әуелі сіздерге Өзбекстан, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан жазушылары атынан жалынды достық сәлемін жолдаймын. Баршаңызға саушылық пен табыстар тілеймін!

Бұл сөзді неден бастасам екен деп ойланғанда, мынандай бір жәй ойға түседі. Бір жан әлдебір сұхбатта: “Көргенді айтайын ба, естігенді айтайын ба?” депті. Сонда сыншы-тындаушы: “Көргеніңді айт, себебі көрген шын, естіген өтірік” депті.

Алғашқы кісі: “Өтірік пен шынның арасы қанша жер еді?” дегенде, әлгі сыншы: “Екі арасы тым жақын – төрт-ақ елі. Көзбен көрген шын, құлақпен естіген өтірік” депті.

Өзімшілдікпен емес, тек бір сәтке жаңағы сыншыны қостағандықтан, өз өмірімде, өз көзіммен көрген кейбір жайларыма мегзеймін.

Алты жасар шағымда үлкен атамның киіз үйінде бір күні қағазға жазылған өлең көрдім. Үлкендер әндетіп, бала атаулы өзіміз шырқатып жүрген ән сөзі қағаз жүзінде үнсіз жым-жырт болып жатыр дегенге таң болдым. Атам бұл сөз Абай атаңның өлеңі дегенге, әсіресе қайран едім.

“Ералы жайлауындағы бар ауылдарымыз өзі жоқта да сөзін көріп, тыңдап отырғаны Абайға қандай жақсы екен” деп ойлап ем. Сол Абай алпыс жыл өмір жасап, өлеңдері тек жазба күйінде, тек жайлауларда ғана мәлім боп дүние салды.

Ол менің алты жасымда көргенім еді. Ал бүгін, алпыс жасымда сол Абай жөнінде көзбен көріп отырғаным өзгеше шындықты айтады.

Абай мұраларын өз тілінде тек қазақ қана емес, орыс, өзбек, түрікмен, тәжік, қырғыз және басқа да көп тілді Отанымыздың көп-көп елі өзді-өз тілінде оқиды.

Абайдың өз өмірі туралы киносурет, опера, трагедия, және төрт томдық роман жазылды. Роман 25 тілге аударылып, Абайдың өмірін, дәуірін, өткен ғасырдағы халқының болмысын баяндайды.

Қазақ халқының Алматыдағы академиялық опера және балет театры Абай атымен аталады.

Ақынның өз шағында жалғыз әнші қос ішекті домбырамен айтатын әндерін бүгін Қазақстанның халық артистері симфониялық оркестрмен жырлайды.

Бұл – менің Қазақстанда бүгін көріп тұрған жайларым.

Мен осыны айтып тұрған шақта сіздердің естеріңізге қазір біз отырған осы Науаи атындағы, бір туған өзбек халқының театры да келген болар.

Ұлы Науаи мұрасы мен өмірі бойынша туған өнерлер түр көз алдымызда. Ол – созылған ән, сызылған би, салтанатты сән, тамылжыған күй түрінде өзбек әнші, биші, күйші өнерпаздары көрсетер көркі.

Ол ғана емес. Санам ғана сезбейді, көзім де көріп тұрғандай бір сәт тағы бар. Ол – менің қадірлі досым, асқан ақын және романшы өзбек жазушысы Айбектің алты-жеті жасар шағы. Ол да сонда Науаидің “Чар диван” жолдарына бар ынтасымен үңілген күйде көрінеді. Ал бүгін оның Науаи жөніндегі романы Одаққа түгел жайылды. Ұлы Отанымыз сыртында да талай-талай достарымызға жетті.

Мен Чехословакияда, Совет-Чехословакия достық айын өткізген кезді көрдім. Сонда чех пен словак оқушыларының көптен-көбі өзбек халқының өткен шағын Айбектің “Науаи” романын оқып танумен болды.

Дәл сондай күйді біздің даңқты жазушымыз, Орта Азия, Қазақстан жазушысы – бәріміздің ардақты ағамыз Садриддин аға Айнидің “Бұхара” романы жөнінде де көрдім.

Бұл еңбегінде Садриддин Айни өзінің балалық, шәкірттік шағындағы Бұхараның естен кетпес көріністерін бейнелейді.

Атақты медресе “Мир-араб” тірлігін ерекше шебер суреттеумен қатар, өз халқының, өз басының нелер толқынды күйлерін аңғартады.

Қазіргі шақта “Бұхара” романы дүние жүзіндегі көп-көп елдер тіліне көшті.

Енді бір көрген мен түйгенді бауырлас елім Қырғыз республикасы жайынан атамақпын. 1928 жылы Фрунзедей астанада мен зор бір мәдениеттік-тарихтық табысқа ұшырастым. Сол шақтарда, бүкіл әлемдік халық өнері тарихындағы ең ұлы дастан “Манастың” ең бірінші рет, ең толық түрі жазылып болған екен.

Оны ұдайы, төрт жылдай, дәулескер жомоқшы-аэд Сағымбай Оразбақұлы жырлапты да, мұғалім Әбдрахманов он төрт кітап қып жазып апты. Жол саны 240 мың екен. Сол шаққа дейін, көп ғасырлар бойы, ақындықтың анық теңізі тек қана қырғыз жомоқшы-ыршыларының аузында ғана жүрген-ді.

Осы “Манас” жөнінде бүгін нені көремін? Қырғыздың алғашқы декадасында Москвада Манас тақырыбы бойынша жазылған опера – “Айшөрек” қойылды. Сондағы зор тұлғалар сарындарын, әндерін қырғыздың асқан шебер өнерпаз артист-артисткалары орындады.

Бұнда да – театр өнері мүлде болмаған күйден – осы артистердің аз өмірінің ғана ішінде шарқ ұрып, өрлеп өскен аса өнерлі театрдың күй көркін көреміз.

Тағы да бір сөт – әдебиетінде ұлы табысты, өнер, білімде мол өрісі бар қадірлі, туған еліміз түрікмен халқының зор бір ерекше өнегесін көреміз. Бұл үлгісі басқа барлық елдерімізге шын өнеге болғандай. Халықаралық достық жалғастық үлгісі. Түрікмен оқымыстылары бастап, дарынды ақындары еңбек етіп, түрікмен тіліне Индия халқының ұлы мұрасы “Махабхаратаның” толық аудармасын жасаған.

Сүйтіп, менің туған республикаларымда – біздің Шығыста, менің өз көзімше, өз өмірімде болған болмыс, туған-туыстың бірнеше ғана нұсқаларын, шынын ғана екшеп айттым. Осы алуандас табыстарды атаудың соңында енді бір ғана көз көргенді айтып тынайын. 1917 жылы жоғарғы оқуға түссем деп жүрген шағымда барласам, барлық азиялық Россияда – Сибирь мен Қиыр Шығысты қосқанда жалғыз ғана Томск университеті бар екенін көріп ем.

Ал бүгін Орта Азия республикалары мен Қазақстанның өзінде ғана дәл сексендей жоғарғы оқу орындары бар екен.

Жә, бүгінгі меймандос қадірлі астанамыз Ташкенттің бір өзінде, дәл бүгінде 16 жоғарғы оқу орны бар. 1917 жылы

Россияның екі астанасы: Москва мен Петербургте – 16-17 жоғарғы оқу орындары болған.

Бұған шейін мен біздің әдебиет пен өнердегі өсу, дамудың ішінен өзім ғана көргеннің жүзден бірін ғана атап өттім. Жалғыз ғана адам өміріндей шағын ғана шақта сан ғасырлар жолдарын басып оздық.

Әрине, бұншалық көркейіп өркендеу тек қана Октябрь революциясы әзірлеп сепкен ұрық пен дәннен туып отырғаны баршаға шамдай айқын.

Халық тірлігіне кірген ұлы өзгерістер әдебиеттің өсуіне де жағдай жасап, жеміс-жеңіс таптырды.

Осындай күй-жәй бұл күнде ұлы Қытайда да және социализм құрып жатқан басқа барлық елдерде де болып жатқаны бәрімізге де мәлім. Осымен мен енді сондайлық көргендерім мен танығаным, түйгеніме сүйеніп әдебиеттік-шығармалық процестің кейбір арнаулы проблемалы мәселесіне сәл тоқтайын.

Бұл ретте ұлттық түр мен біздің әдіс – социалистік реализм әдісіне назар аударайық.

Осынау жайларға үңіле ойланған шақта, ұлттық түрдің қандай ерекше проблемасы ең алдымен айтылады?

Біздің шамамызша, ұлттық түрдің жаңалықтары бірнеше ұлы сәттердің тоғысып, қайнасу, қорытылу қалпынан туады.

Ең әуелі – баршалық халық жат, бөтен, бөгде, талғауына татымайтын, жаңалыққа жақпайтын жайлардан арыла өсу бар. Бұл – сынмен ерекше екшеп, талғау. Сонымен, жалғыз озғын, өскелең жақсының бәрін көмекке алып, керекке жарату бар. Маркстіл-лениншіл эстетиканың негізгі бір шындығы, сыры осында.

Екінші – ұлттық түр дегеніміз жаңа дәстүрлер тудырып, өзгеріп өсетін жаңа көркемдік қасиеттер табатын дүние.

Үшінші – сол өсу-даму жолында ұлттық түр жаңа сыпатқа ие болғанда, біздің Отан мен бар әлемдегі өнерлі елдер әдебиетінің шеберленген түрлерін үлгі етіп алып өседі.

Осы аталған халдердің бәрі де барлық әдебиеттерімізде халықтар достығының игі топырағында, аясында дамиды. Ол достықтың ең асыл нәрі, іргесі – доста барды, асыл-артықты ерікті түрде ауысып алумен, көмек-керекке жаратумен, сол арқылы екі жақты өсу, гүлдеу болмақшы.

Советтік Шығыстың көп әдебиетіне, осындай үлгі алысу жолы мен жаңа жанрлар кірді. Проза, драмалар озғын елдердің реалистік дәстүрлері ретінде келді. Сондайлық биік өнер мен жаңалықтарды біздің оқушыларымыз өз халқының тарихындағы өзіндік өсу заңы деп, дәл өзінің халықтық жаңатамырынан тараған, өз жанының үні-деміндей қабыл алды.

Өзбек, қырғыз, түрікмен романын оқушы – өзбек, қырғыз, түрікмен өзінің ұлттық өрнегі деп таниды. Жаңа жанр-түрменен көркейген, халықтық көркемдік ойдың шабытты шарықтауы деп біледі.

Сондайлық жаңа түр тек тілімен ғана ұлттық емес, соның үстіне бейнеленген өмір қалпымен де ұлттық. Бұнда халықтың жан жүйесі, мінез әрекеті, тіл – теңеу, көріктеу кестесі және адамдық қарым-қатынас машықтары – бәрі де ұлттық өзгешеліктерді таныта келеді.

Сүйтіп, социалистік ұлттардың әрбірінің өнерінде өзінше-өздік, ерекшелік ретін қалыптайтын ұлттық түр бар. Және бар ұлттарымызға ортақ идеялық тарихтық мұрат-мүдде, мақсұт мерзім де мәлім.

Көркем әдебиет жайына келгенде, біз ұлттық түр тек тіл көлемінде ғана болады демейміз. Әдебиеттік әлденеше ерекшелік, әсіресе поэзия түріндегі ерекшелік ұлттық түрдің ауыспай, өзгермей тұратын бітімі боп та жүреді.

Ұлттық түрдің тағы бір елеулі мәселесі – кейбір көне тартқан ескіден арыла жаңғыруда.

XIX ғасырдағы біздің классиктеріміз өздерінің тарихтық міндеті деп білгенін: іздену өрістерін орыс классик әдебиеті және сол арқылы әлем әдебиетінің озғын дәстүрлерімен жақындастыру деп біліскен, солай еткендер: Абовян¹, Чавчавадзе², Ахундов³, Хетагуров⁴, Абай, Тоқай⁵, Айни⁶, Хамза Хаким-заде Ниязи⁷ болатын.

Тарихтың жаңа кезеңінде ұлттық түрде соларды дамыту өнерімен, дәстүрімен анық халықтық арманы деп біліп, біз, артқылар, көп үлгі сабақ алдық. Олар бастаған жаңалық игіліктің ең ірі қасиеті осындай еді.

Біздің классиктеріміз еліктеуші, солықтаушы болмаған. Озғын орыс әдебиеті мен әлем әдебиетінің асыл дәстүрлерін өңі мен түріне тең етіп сіңіре білген де, сол дәстүрлердің өзін және байыта түсу керек деп өсиеттеген.

Өздерінің идея мүддесіне нық берік біздің жазушыларымыз ұлы Отанмен тұтас, адамзат қоғамының прогресіне еңбек етеді. Бар шыны-жанымен – құл болған халықтар азаттығы үшін алысып келеді, алыспақшы да. Бұрын да, бүгін де, ертең де халықтар теңдігі мен әлем бейбітшілігі үшін алысады. Енді қысқа сөздің соңында менің ең алғаш бастаған жөніме бір сәтке қайта оралуға рұқсат болса, тағы бір көзбен көргенді айта кетейін. 1957 жылы Жапонияны аралап жүргенімде жапон халқының бір нақылын естіп ем: “Сен Никконы⁸ көрмеген болсаң, “ғажайып” деген сөзді қолданба” дейді екен.

Ал мен сол Никкода болдым да, сол бір жердің шынайы жан таңырқар көркін көрдім. Соны еске алып бір ғана тілек айтар ем: Біздің осы конференцияда көргеніміз бен танығанымыз – соңында айтар қорытындымыз “ғажайып” болса екен!

РЕЧЬ НА ПЛЕНАРНОМ ЗАСЕДАНИИ КОНФЕРЕНЦИИ ПИСАТЕЛЕЙ СТРАН АЗИИ И АФРИКИ В ТАШКЕНТЕ

Дорогие друзья!

Позвольте мне прежде всего передать вам от имени писателей Узбекистана, Казахстана, Киргизии, Таджикистана и Туркменистана горячий дружеский привет и пожелать вам доброго здоровья и успехов в вашей работе.

“С чего начать данное мне слово? – спросил человек у своего собеседника. – Рассказать ли о том, что я видел, или о том, что я слышал?” И собеседник, строгий, требовательный человек, ответил: “Расскажи о виденном, ибо виденное – правда, а слышанное – ложь”. Тогда первый спросил: “А какое расстояние между правдой и ложью?” Второй ответил: “Расстояние близкое – только ширина четырех пальцев: виденное глазами – правда, слышанное ушами – ложь”.

Не потому, что я страдаю эгоцентризмом, а потому, что на минуту соглашаюсь с упомянутым собеседником, я позволю себе обратиться к некоторым, именно виденным мною в жизни явлениям.

Будучи шестилетним мальчиком, в кочевой юрте своего деда я впервые увидел написанные от руки на бумаге стихотворные строки и был поражен тем, что песни, которые пелись старшими и которые мы, дети, тоже распевали, оказывается, могут молча лечь на бумагу. Еще больше я был удивлен и озадачен, когда дед пояснил, что это были строки нашего одноаульца – поэта Абая.

И я тогда подумал, как, должно быть, хорошо Абаю, когда все наши аулы на джайляу Ералы видят и слышат его слова, не видя его самого.

Абай ушел из жизни, прожив шестьдесят лет, он был известен только в рукописях, да и то только на джайлау

его родных аулов. Это я видел в мои шесть лет. А другое, видимое мною теперь, в мои шестьдесят лет, говорит о другой правде: творения Абая читают на своих языках не только все поколения казахов, но и русские, узбеки, туркмены, таджики, киргизы и еще многие, многие другие народы нашей многоязычной страны. А о самом Абае, о его жизни созданы кинофильм, опера, трагедия и написан мой роман в четырех томах. Этот роман, переведенный сейчас на двадцать пять языков, повествует о жизни Абая и его народа во второй половине прошлого века.

Академический театр оперы и балета казахского народа в городе Алма-Ате носит имя Абая. Песни Абая, исполнявшиеся при его жизни одинокими певцами на двухструнной домбре, теперь поются казахскими народными артистами под аккомпанемент симфонического оркестра. Все это мы видим сегодня у меня, в моей республике Казахстан.

Я уверен, что при этих моих словах вы все одновременно вспомнили и об узбекском театре имени Навои, в котором мы сейчас собрались. На сцене этого театра обрели жизнь замечательные творения Навои; о нем самом, о его жизни со сцены настоящего театра вещают чудесные узбекские актеры, доносящие до зрителя волнующую правду искусства. И не только это. Почти зримо и ясно я представляю себе моего дорогого друга, высокоодаренного поэта и романиста, узбекского писателя Айбека, когда мальчиком шести-семи лет он заучивал заветные строки “Чар Дивана” Навои. А сейчас его роман о Навои, прославленный на весь Советский Союз, стал популярным и любимым произведением многих и многих наших друзей за пределами нашей родины. Я наблюдал в Чехословакии месячник чехословацко-советской дружбы. Широкие круги чехословацких читателей знакомились с прошлым узбекского народа, специально перечитывая, обсуждая роман Айбека “Навои”.

То же самое и с романом нашего знаменитого писателя, старшего ага всех нас, писателей Средней Азии и Казахстана, — таджикского писателя Садриддина Айни “Бухара”.

В этом своем романе Садриддин Айни воспроизвел незабываемые страницы истории своей родной Бухары —

Бухары его детства и отрочества. Великолепно нарисовал он жизнь знаменитого медресе “Мир араб”, создав зримые, волнующие картины и своего детства, и жизни всего своего народа в прошлом... Ныне роман “Бухара” переведен на многие и многие языки народов мира.

Я хочу рассказать и о многом другом, что мне довелось увидеть в нашей родной Киргизской республике. В 1928 году в городе Фрунзе я был свидетелем огромного культурно-исторического события. Незадолго до этого была закончена первая полная запись киргизского героического эпоса “Манас”, одного из величайших памятников в истории мирового народного творчества.

Его исполнял в течение четырех лет неграмотный эпик, аэд Сагымбай Орозбаков, записывал его пение учитель Абдрахманов. В результате получилось десять циклов песен общим количеством в 240 тысяч стихотворных строк. Этот в буквальном смысле океан поэзии все прежние века бытовал только на устах киргизских джомокчи, ырчи.

Теперь же я вижу совсем другое: в Москве, на Декаде литературы и искусства Киргизии в 1939 году, была показана замечательная опера “Ай-Чурек”, созданная на сюжет “Манаса”. Партии героев и героинь исполняли в ней киргизские народные артисты и артистки, высокие мастера оперно-вокального искусства. И тут мы тоже могли наблюдать путь от полного отсутствия театрального искусства в начале жизни этих артистов к полному расцвету высококвалифицированного театрально-музыкального искусства в пору их зрелости.

Я вижу наряду со всеми высокими обретениями в литературе, искусстве и науке славного туркменского народа его новейший, поучительный для всех наших братских народов богатейший вклад в великое дело международного культурного обмена: под руководством туркменских ученых талантливые переводчики осуществили прекрасный перевод великого индийского памятника “Махабхараты” на туркменский язык.

Я привел лишь несколько реальных фактов, выделенных мною из всего того нового, что зародилось на моих глазах в родных мне республиках нашего Востока.

Речь о подобных явлениях я хочу закончить еще одним упоминанием. В пору моей юности, в 1917 году во всей азиатской России, включая Сибирь и Дальний Восток, был лишь один-единственный вуз — Томский университет. А сейчас в республиках Средней Азии и Казахстана восемьдесят высших учебных заведений.

Одна лишь гостеприимная ваша столица Ташкент имеет сейчас 16 вузов — то есть столько же, сколько имели в 1917 году российские столицы (в Москве было 16, а в Петербурге — 17 вузов).

Из всего виденного мною я назвал лишь одну сотую фактов роста развития нашей литературы, нашего искусства.

За одну лишь человеческую жизнь пройдены пути веков. Ясно каждому, что подобный расцвет мог быть достигнут только на ниве, вспаханной нашей Октябрьской революцией. Изменения в жизни народа, страны породили, оплодотворили и литературу. И мы все знаем, что то же самое происходит во всех странах, где строится социализм.

Да будет позволено мне теперь на основе всего виденного и познанного мною высказать несколько обобщающих мыслей и наблюдений, связанных с некоторыми специфическими вопросами литературно-творческого процесса.

Остановлюсь на вопросах национальной формы и метода нашего творчества — социалистического реализма.

Какие же особенности, проблемы национальной формы выделяются прежде всего при внимательном подходе к освещению этого вопроса?

Новое в национальной форме в нашем понимании рождается из могучего сплава характерных моментов. Во-первых, это критический исторический отбор, отсеивание всего чуждого народному пониманию, вкусу, психологии и утверждение всего передового и прогрессивного. Это — основополагающая черта марксистско-ленинской эстетики.

Во-вторых, изменение национальной формы, создание новых традиций, новых художественных элементов.

В-третьих, в этом развитии национальная форма обогащается новыми чертами, приобретает новые свойства,

перенимая более совершенные формы литератур более культурных народов нашей родины и всего мира.

Весь этот процесс в каждой из литератур протекает на благодатной почве дружбы народов, где основное, определяющее заключается только во взаимном обогащении, добровольном освоении лучшего, что есть у друзей.

Во многие литературы Советского Востока вошли именно благодаря дружескому общению такие новые жанры, как проза, драма, вошли благодаря освоению реалистических традиций передовых народов мира. И все наши читатели все это высококультурное, новое в истории своего народа восприняли как органическое развитие, проявление своего кровного, близкого, лучшего, что выношено в душе народа. Узбекский, киргизский, туркменский роман воспринимается читателями – узбеками, киргизами, туркменами – как близкое им, национальное явление, как действенное проявление творческого мышления народа в новых жанрах, в новых национальных формах. Эта новая форма глубоко национальна не только по языку, но и по всем отображаемым ею особенностям жизни – психологии, быту, деяниям, образно-языковому мышлению, людским отношениям. Стало быть, мы наблюдаем здесь по отношению к каждой отдельной социалистической нации прежде всего самостоятельное, своеобразное проявление национальной формы, общее по своим устремлениям, идейно-историческим задачам, целям”.

Надо сказать при этом, что применительно к художественной литературе мы не мыслим себе национальную форму в ограниченных рамках только языка. В устойчивом своеобразии формы (особенно в поэзии) во многом выражается национальная специфика той или иной литературы.

При этом не менее существенным является обогащение форм благодаря отказу от некоторых условностей, доставшихся нам в наследство от прошлого. Наши классики, передовые деятели XIX века, считали своей исторической миссией сближение своих творческих поисков с передовыми традициями русской классической, а через нее и мировой литературы. Так поступали Абовян, Чав-

чавадзе, Ахундов, Хетагуров, Абай, Тукай, Садриддин Айни, Хамза Хаким-заде Ниязи. От них мы унаследовали глубоко народные традиции культурного обогащения национальных форм на новом этапе истории. Это самое сокровенное в их новаторских начинаниях. Они завещали нам не подражательство и эпигонство, а особый уровень учебы и самостоятельного творческого восприятия лучших русских и мировых традиций и обогащение этих традиций.

Вопрос о национальной форме должен в значительно большей мере привлечь к себе теоретиков при разработке проблем социалистического реализма — в тесной связи с нашим все возрастающим международным культурным общением. Мы стараемся чутко прислушиваться к тому, как решаются вопросы теории социалистического реализма, например, художниками стран Азии и Африки, стараемся узнать глубже, что нового практически вносят они в обновление национальной формы. Все это нам нужно учесть в борьбе за дальнейшее развитие, усиление и углубление взаимосвязей дружеских литератур и творческих писательских связей.

Будучи верными своим идеалам, наши писатели вместе со своим отечеством уверенно служат делу прогресса всего человеческого общества, верой и правдой борются и всегда готовы бороться за национальную независимость закабаленных народов мира, будут, как всегда, последовательно бороться за свободу и мир во всем мире.

В заключение своего выступления я хочу на минуту вернуться к тому мотиву, с которого начал, а именно — к виденному мною. Во время своей поездки по Японии в 1957 году я услышал одно японское народное выражение: “Не говори — великолепно, если ты не видел Никко”. И я, конечно, поехал в Никко и увидел действительно изумительные красоты этой местности. Вспоминая об этом, я хочу высказать пожелание, чтобы виденное, познанное на нашей конференции позволило ее участникам сказать: “Великолепно!”

МҮШӘЙРА

Делидегі бұл жолғы тағы бір кезіктірген жаңалығымыз – жазушылар тірлігімен, еңбегімен байланысты елеулі бір оқиға еді. Біз Бомбейде болған күндерімізде индия-совет қоғамының көрнекті мүшелері – бір топ ірі ақындар бізбен қоштасарда: “мүлде қоштаспаймыз, жақын күндерде Делиде және көрісерміз. Себебі онда “мүшәйра” болады дескен еді. Бұл – Индия жазушыларының тіршілігіндегі ең үлкен оқиғаның бірі. Мысалы, бұл жолы “үрду” тілінде жазатын ақындардың мүшәйрасы болады. “Мүшәйра” дегеніміз – қалың жиын алдында кәрі-жас, ер мен әйел ақындардың бәрі жиылып, өздерінің соңғы табыс шығармаларын оқиды. Басында біз бұны қазақтың ақындарының айтысы тәрізді жарыс жиыны ма деп сұрастырып едік. Мұнда жарыс деп айтуға да толық келе қоймайтын, бірақ өзінше ерекшеліктері бар қызық жиын болады екен.

Тегінде, қыстақты жерде, анық халық арасында мүшәйра болса, онда расында да қазақ, қырғыз ақындарының айтты, жарыстары сияқты, сынасу түріндегі жырлар болады екен. Бұрынғы дәстүрлерде халық білген мүшәйра көбінесе сол ақындардың жарысы есебінде болған. Ал мына, қалалы жердегі мәдениетті ортадағы жазушы-ақындар жиынында болатын мүшәйра басқа болады. Мұнда әр ақын өз шығармаларын тек қана әндетіп, мақамдап жақсылап айтып шығады. Сонда жиынның әр шығарманы әр түрде, әр алуан қабылдауының өзі белгілі дәрежеде, жарыс жайын аңғартқандай болады. Асқан жыр, асқан талант соның өзінде де салғастырумен сыналып, екшеліп қалады.

Мүшәйрада біреу жасайтын баяндама, тағы біреулер айтатын сын сөздер, немесе және біреу қорытатын екшенді сөз мүлде болмайды. Жиын басталғанда да мүшәйра жайын, жиылған ақындар жөнін, бұл жиынның бұл жолғы мақсат, мәнін ешкім алдын ала ауызға алмайды. Бұл

жағынан қарағанда, біз ойлаған ақындар жарысы айтысқа да немесе жазушылардың әр алуан өзара жиылыстарына да мынау ұрду ақындарының мүшәйрасы ұқсамай шықты. Сол аталған мүшәйра орталық қала Делиде Индияның бар тараптарынан жиналған ақындардың салтанатты кеші есебінде ашылған еді.

Мүшәйраға Сурков екеумізді Али-Сардар Жафри ертіп барды. Жиын ғаламат мол екені көшенің өзінен-ақ байқалған еді. Мүшәйра болатын жайдың көшесінде, бұрыштарында, парк алдында тұрған машиналар саны өзгеше мол. Жиын үйде емес, кең парктің ішінде жасалыпты. Бұнда өңшен бояулы кенеп шатырларды құрастырып жасаған мейлінше кең зал бар. Төрдегі сахна да жаңағыдай шатырлардан құралған. Кешкі желмен бірге толқып тұрған төбелер байқалады. Сахнаны биік етіп, нық жасаған. Оған кілемдер жайылып, қалың көрпе, жастықтар салынған. Бірнеше микрофондар қойылған.

Жиынды басқарушы азғана топ сахнада көрпелер үстінде, жерде отыр. Сахна биік болғандықтан, жұрт оған басқышпен шығады. Сахнада малдас құрып отырған басқарушылар да бар. Залға мейлінше мол көрініп тұр. Тегінде, халықтың көптігін еске алып, Индиядағы мәдениет орындары өз залдарын өзгеше үлкен жасайтын тәрізді. Мынау шатыр — зал жарығы да аз емес. Бұндағы жарық күндіздің жарығы. Залдың шатырдан құралған құранды төбелерін айқыш-ұйқыш көктеп өткен аппақ оттар көз тартады. Кей тұстарда бұл жарықтар ұзын сызық боп та тартылып, айқын ақ сызық есебінде залды ұзыннан да, көлденеңінен де сәулесімен сызып тұрғандай болады.

Осы кеште сахнаға кезектеп шығып, микрофонның алдына тұрып өз өлеңдерін жырлап, мақамдап айтып шыққан ақындар аса көп болды. Бұнда ақ шашты, атақты Жигар сияқты үлкен лириктер де шықты.

Ұрду ақындарына тілі түсінікті болғандықтан, Иранның елшісі, әрі ақын адам бұл мүшәйраға өзінің парсы тілінде жазған өлеңін оқып берді. Көп ақындар арасында салмақты ақын әйел де мүшәйраға қатынасты. Ол европаша ақ сұр реңді пальто киген. Басына ақ жібек орамал салған. Кең, ақ жібек шалбары бар сұңғақ бойлы, сұрлау әйел екен. Өлеңін әндетіп оқыды. Қысылған, іркілген, қымсынған кезі болған

жоқ. Бұндай жарыстарға дағдыланған өнерлі адам тәрізді. Сахнаға тақап басқышпен көтерілерде о да басқаларша аяқкиімін тастап, микрофонға жалаңаяқ барды.

Залдағы жиын егде тартқан жасамыс аталардан, аздаған аналардан құралған. Киім салымдары, бет-ажарлары өнерлі қауымның сыр-сипатын байқатады. Соған орай орта жасты, келбетті, оқымысты ақындар өз міндеттеріне зор мән беріп, залға мейлінше құрмет, ықылас көрсетіп, өлеңдерін бар өнерлерін сала жырлап айтысты. Мұнда, кемірек болғанда, жас ақындар жағы аз көрінді. Жырлап айту, мақамдап бар үнімен баптап жеткізу, әрине, өте ескі дәстүр. Тыңдаушының көбі хат танымайтын болған замандардан келе жатқан, өмірлік анық болмыстан орынды өнер салты деу керек.

Зал да ақындардың тырысуларына орай әр ақынға өте көңілді, құрмет пейілді аса жақсы аңғартып отырды. Үш мың шамалы адам сыятын ерекше мол, зор залда даурығу, шулау болған жоқ. Тек қана өлең жақсы болып сүйсіндіре шыққан кездерде барлық Индия көрушілерінің дағдысы бойынша әр тұстан “вава”, “вава” деп үн берісіп қояды.

Бұл кештің барлық ерекше жарастығын, рет-тәртібін, көркем көрінісін бір ғана сәт, аз уақыт бұзған бір ақын болды. Тегінде, ақындардың жастары, киім-салымдары, өлең оқыс өнерінде әр алуан жайлар болғаны бар да, ол заңды да еді. Бірақ бізді аса қайран қалдырған бір ақын залдан сахнаға жеткенше аса сезікті көрініп қалды. Ол микрофонға тәлтіректеп зорға жетті. Басына киген бөркі де жолшыбай бір құлап түсіп еді. Өлеңін оқығанда көзін ежірейтіп, бақыра жырлай бастағаны сорақы көріне бастады. Әр-берден соң даусы бақыраудан қырқылдауға ауысып, сүйретілген тілмен көп сөзін былдырлай сөйлеп кетті.

Индияда мас болған жанды мүлде көрмегендіктен, мынау адамның өзін нақұрыстау көріп отырсақ, анығында кәдімгі өзімізге үйреншікті қып-қызыл мастың өзі екен. Сөйтіп, барлық Индияда бір ғана мас көріп ем, оным да ақын боп шыққаны жүрекке дық етіп тигендей болды.

Мүшәйра екі-үш күнге созылады екен. Келген ақынның бәрі де өз өлеңдерін орындап, көрсетіп, жұрт алдына түгелімен көрінбекке шығады. Соған орай залдағы жиын аса бейілді, дос-жар ажарларымен, әдет-мінездерімен бұл

ақындарды анық сүйеуші де, сүйеуші қауым тәрізденді. Соның үшін де жиылыстары бірнеше күнге созылмақшы.

Делидегі тағы бір күнді біз мүшәйраға жиылған бір топ ақындармен жолдастық түрде кездесу мәжілісіне арнадық. Мұнда Сурков екеуіміз совет әдебиеті, туысқан елдер әдебиеті жөнінен де Индия ақындарының біраз тобына түсінік әңгімелер, жолдастық тілек-талаптар айтысқан едік.

Индияда, Делиде болған көп күндердің соңы біздің соңғы рет Джавахарлал Неру мырзаның кабинетінде болуымызбен аяқталды. Сурков ол кісіге көңіліміздегі шынайы мол алғысымызды айтты. Шамамыз келгенше әрқайсымыз өз өнерімізбен индия-совет достығына қызмет ету ниетімен қайтып бара жатқанымызды айттық. Бәріміздің атымыздан Сурковтың берген серті: “Қолымыздан келгенше Индияның ұлы халқы туралы өзіміз танып-білген шындықтардың бәрін совет халқына жеткізіп айтпақ ниетіміз бар. Сонымен, индия-совет қымбат достығын нығайта түсуге көмекші болсақ деген асыл тілектеміз. Сондайлық жақсы бейіл, алғыс көңілмен аттанғалы отырмыз” деген еді. Осыған Неру мырза анық, үлкен мемлекет адамының сөзін айтты: “Бұл бейілдеріңізге мен де рақмет айтамын. Анығында, халық пен халық арасында жүруші жандардың асыл міндеті, қымбат қарызы осылай ғана болу керек. Адал бейіл адал бейілді шақырады. Шын достық шырайы достықты шақырады. Халықты халықтың білуіне ең қажет жайлар сол! Қатынастың ең үлкен жолы да сол!” деді.

Біздің Индияда болған күндеріміздің соңына ала кеткен сәлемдей бір сыйымыз осы еді.

ВОССОЗДАТЬ НАРОДНЫЙ ВАРИАНТ “МАНАСА”

Солнечно озарена, величественна чудесная история социалистической киргизской нации, predetermined волей партии Ленина, начатая Великим Октябрем. Она, эта история, явила миру еще один, в ряду подобных историй других возрожденных братских народов Великого Союза, ярчайший пример того, как постигают в век социализма за кратчайший срок своего небывалого расцвета и счастья ранее задавленные, темные отсталые народы.

В течение лишь одной человеческой жизни пришло такое преобразование, такое обновление племени, что между жизнью и судьбою отцов и матерей, живших до Октября, и жизнью и судьбою сынов и дочерей, выросших после Октября, будто легли не десятилетия, не разница поколений, а как будто легли века и будто народ сменился новым народом.

Иное, трогательное, милое пришло для киргизских солнечных ребят — их детство. Безгранично дерзновенна, возвышенно-мечтательна юность. Осмыслены высоким сознанием, творческой волей, равноправными, мудрыми и сердечными отношениями — отцовство, материнство.

И вот как иной раз достигший своей зрелости человек с ясным, всепонимающим, спокойным и истинно взрослым взглядом озирается на свое минувшее и останавливается порой на иных воспоминаниях далекого детства, а они, эти воспоминания, загораются, как огни в степи, вереницей дат... событий, имен и тем восстанавливают некую незримую, но ощутимую связь равного начала жизни с ее порой расцвета сил — подобно тому же киргизский советский народ ныне оглянулся на одно из явлений минувшего в его духовном прошлом. Оглянулся, и хочет, не до конца, быть может, ранее осмысленное проанализировать

и понять по-новому, с сегодняшней ступени его зрелого критического сознания.

Именно выражением подобного отношения мне и представляется все теперешнее обсуждение эпоса “Манас”. Оно, это обсуждение, началось с дискуссии на страницах партийно-советской печати. Надо отдать справедливость — республиканская печать за эти последние четыре месяца провела огромную работу, она опубликовала в целом около 15 статей лишь на страницах “Советской Киргизии” и “Кызыл Кыргызстан”.

Естественным продолжением печатной дискуссии явилась данная наша конференция. Но прежде чем говорить по существу ее работы, я позволю себе сказать немного о ее обстановке и условиях работы, на что нельзя не обратить, по-моему, нашего внимания. При этом я не могу умолчать о том огромном исключительном внимании широкой общественности к обсуждаемому нами вопросу. Свидетельством тому являлся и является, во-первых, зрительный зал, наполненный научными работниками, писателями, сказителями, учительством, студенчеством и ведущими ответственными работниками — руководителями министерств, облисполкомов, Госплана и руководителями партии и правительства Киргизии. Как в дискуссии печатной, так и на конференции, активно, ответственно высказались не только ученые, исследователи, но и почти все ведущие авторитетные писатели советского киргизского народа. Дальше настоящему обсуждению вопроса о “Манасе” уделено внимание не только в Киргизии, но и в Москве, проявили глубокую заинтересованность и ждут серьезного ответа от нашей конференции: Всесоюзная академия наук, пославшая кое-кого из нас сюда, и Союз советских писателей СССР, тоже представленный здесь кое-кем из нас. О чем говорит все перечисленное? Во-первых, оно говорит о той чуткой внимательности нашего общества к труду наших ученых. Во-вторых, свидетельствует о том, что “Манас” — это не рядовое явление из числа эпоса и фольклора наших народностей, что “Манас” необыкновенно широко известен киргизскому советскому народу. Это все говорит, наконец, и о том, насколько большую, серьезную ответственность несем мы,

докладчики, содокладчики, выступающие здесь с нашими развернутыми суждениями в том или ином направлении. На что рассчитывает вся упомянутая, уважаемая всеми нами наша ведущая общественность? Она рассчитывает на то, чтобы был определенный конкретно ясный результат от всех суждений и чтобы был положен конец тем ненормальным, многолетним кружениям вокруг “Манаса”. Было бы досадно, если в результате всех наших разговоров остались лишь одни расходящиеся мнения, взаимные попреки, отрицания и осуждения и все то же неопределенное отношение к задаче, поставленной перед нами жизнью, историей. Стало быть, прежде всего от конференции, и в том числе, в первую очередь, от докладчиков, содокладчиков, а затем и от остальных участников ожидается ясный членораздельный, обоснованный ответ на самые основные задачи, связанные на сегодня с “Манасом”.

Каковы же эти задачи, на которые требуются только что упомянутые четкие ответы? Они, по-моему, могут быть сформулированы в виде трех следующих вопросов: 1) нужен советскому киргизскому народу эпос “Манас” или нет? 2) возможен ли его сводный вариант и 3) если возможен, то как его воссоздать?

Дальше, во вторую очередь, могут быть поставлены вопросы: о задачах и путях изучения “Манаса”, об эпохе возникновения “Манаса”.

Я отношу эти вопросы во вторую очередь потому, что если говорить не о пройденном этапе, а о предстоящих задачах, то прежде чем говорить об изучении, надо выделить этот самый объект изучения, т. е. настоящую, подлежащую публикации версию “Манаса”, а вопрос эпохи возникновения эпоса также вернее изучать в связи с отбором установившегося текста.

Таким образом, и моей первой задачей при данном выступлении является ответ на выделенные выше три вопроса.

Но так как я имел хотя и не систематическое, но до некоторой степени исследовательское отношение к вариантам “Манаса”, то считаю необходимым вкратце упомянуть об этих своих работах по “Манасу”.

Я начал изучать “Манас” в начале 30-х годов и к 1935 году написал первую редакцию своего исследования,

затем переработал ее в 1937 году, а в 1942–1943 годах ее редактировали здесь без меня, но в 1944 году я вновь обработал и представил в ИЯЛИ последнюю редакцию. Между прочим, за исключением отдельных газетных статей моих, построенных на материале указанного исследования, вся работа в целом не публиковалась до сих пор ни в одной редакции. Надо добавить, что в те годы, т. е. в начале и середине 30-х годов, не было, кроме сагымбаевского, никакого другого записанного варианта “Манаса”. Кара-лаевский вариант записывался в 1936 году. Я прочел записанное, но еще не законченное, из его исполнения. Слушал, но не читал Молдобасана.

Таким образом, имея перед собой лишь один законченный вариант Сагымбая, я и писал свои наблюдения по нему и нашел феодальным не только его вариант, но и всего “Манаса”. Хотя я оговаривался целым разделом, так называемым мною “Об условиях записи эпоса”, все же я считал тогда, что весь эпос отражает лишь феодальную идеологию. К тому в ту пору были общие причины, они и повели меня к ошибочным тогда выводам, а общие причины таковы, что в тот период эпос народов относили к достояниям феодальной, “княжеско-дружинной” боярской среды. Жили еще тогда представления буржуазной фольклористики. Но после, когда в связи с постановкой “Богатырей” Демьяна Бедного в Камерном театре ЦК ВКП(б) и “Правда” высказали совершенно иное отношение и правильно ориентировали советскую фольклористику на должную, достойную оценку богатырских былин с отнесением их к народным достижениям, я пересмотрел свою прежнюю оценку “Манаса”. Я был убежден в том, что хотя Сагымбай и внес феодальное, чуждое народу панисламистское, пантюркистское и националистическое наносное в эпос, за всем этим, как в произведении коллективном, бытовавшем в веках, и во многих песнях, не созданных Сагымбаем, а заученных им, должна быть народная основа. Исследуя критические, изобличающие и Сагымбая, и его заказчиков выводы, я рассматривал главную сюжетную основу, и при наличии отдельных искажений (Сагымбая, не принадлежащих ему) исследовал эту выделенную, старую, устойчивую, на мой взгляд, канву

эпоса, как достояние народа. Дальше меня укрепила в поисках народного эпоса уже дальнейшая творческая практика всех братских республик – их декады в Москве, во время которых представлялись произведения эпоса многих народов.

Тут было упомянуто в докладе Л.И. Климовича об одной пародии, приведенной мною в моей работе. Я полагаю, что наличие этой пародии говорит не об отрицании всего “Манаса”, а об отрицании феодальной, байманапской версии его. Таким образом, вероятно, она отражает борьбу народа за эпос в плане шуточно-комедийного осмысления напускной важности и мнимого величия манапских традиций, навязанных эпосу.

В добавление к сказанным мною справочным данным о своей работе над “Манасом”, хочу заявить, что я готов пересмотреть и переработать отдельные положения своего раннего исследования, опираясь уже на новые варианты и основываясь на тех правилах, полезных выводах, к которым придет наша общественность в результате дискуссий, конференций по “Манасу”.

Теперь я вернусь к тем основным вопросам, которые я выделил как задачи данной конференции. Первый вопрос, как уже вам известно, для ясности всех наших положений, рассуждений я поставил напрямик: “Нужен ли киргизскому советскому народу эпос “Манас” или нет?” А так как этот вопрос стоял перед конференцией, перед докладчиками, содокладчиками первоочередным, требующим ясного ответа основным вопросом, то нельзя не вспомнить о том, как ответил на него первый, основной доклад тов. Боровкова А.К.

Спрашивается, получили мы на указанный вопрос ответы в докладах, содокладах? И надо признаться, что этот ответ мы и имеем, и не имеем. Имеем ясные ответы по дискуссии на страницах печати, по докладу тов. Джакишева, по содокладам.

А вот по докладу А.К. Боровкова имеем колеблющийся ответ. Ясно для каждого, что 99% его доклада было построено на отрицании эпоса. И это отрицание его было построено на впечатлениях от сагымбаевского варианта. Рассуждения докладчика строились на выдержках лишь

отрицательного, наносного, чуждого народу материала. При этом не делалось должного отбора народных элементов, имеющихся в самой основной сюжетной канве эпоса. И получилось так, что докладчик исследует не эпос, а все что было наклепано на “Манас”.

В результате положительным утверждениям был отведен лишь один процент и было сказано, приведем ко всему, о воссоздании эпоса на основе существующих материалов: эта концовка доклада А.К. Боровкова правильная, важная. Но если это так на самом деле и если в правоте своей данной концепции уверен докладчик, то и надо было строить хотя бы половину доклада на этом. А то после тех пространных, отрицательно характеризующих эпос посылов данный вывод показался неожиданностью, противоречием.

Между тем, “Манас” очевидно нужен киргизскому советскому народу. За это высказались не только писатели, ученые, выражающие мысли и чувства советского киргизского народа на этот счет, но сказал и сам киргизский народ, своей культурной возрожденной историей социалистической эпохи. Как можно не вспомнить о том, что уже тридцать четыре года советский киргизский народ живет с “Манасом”? Его популяризировали печать, школа, литература, искусство. Вспоминая академические вечера, почему нам не вспомнить о блестящей киргизской декаде, показанного в Москве балета “Айчорок”? А опера “Манас”, арии из этих опер, пьеса, массы статей, брошюр, сборников, учебных пособий с отрывками из эпоса, куда их деть и как их сбросить со счетов? В каком колхозе, совхозе, предприятии Советской Киргизии не знают теперь “Манаса”? А разве за это время пропагандировались панисламизм, пантюркизм, разве нам сказывали о “Манасе” в духе буржуазных националистов?

Ведь народ сам сделал “Манаса” в советскую эпоху наиболее популярным, наиболее народным, и сам же отбросил многое наносное.

Бытуя в советскую эпоху, разве “Манас” уже не очистился от скверны, которую пытались прилепить к нему? Где вы видите теперь “Манаса” пантюркистов, панисламистов, сторонников газаватов? В сегодняшнем

восприятию советского киргизского народа разве живет хан Манас, а не просто богатырь? И разве сегодняшнее отношение киргизского народа не связано с прежним подлинно народным отношением к “Манасу” — богатырю, носителю народных черт, а именно героизма, чести, доблести, благородства, любви к Родине и т. д.? Ведь не могло и быть иначе.

Вспомним о том, что киргизский народ был до революции почти бесписьменным народом, и, естественно, за эпос, который бытовал среди феодально-зависимых масс и среди феодалов, шла борьба, особенно обостренная в последние десятилетия до Октября. А советский народ, унаследовав памятник, отражающий противоборствующие идеологии, конечно, должен был отобрать в нем, что звучит, живет для него настоящей полнотой животворного источника.

Решая вопрос о “Манасе”, о том, нужен он советскому народу или нет, мы должны помнить и другое немаловажное. Ведь сюда, как в единственный памятник прошлого духовной культуры киргизского народа, стянулось, влилось очень и очень многое, многое из словесно-речевой, поэтической, в целом, духовной культуры народа. И, самое главное, здесь получил свою многовековую обработку, шлифовку, становление и развитие литературный язык киргизского народа предшествующей социализму эпохи. Какой лингвист сможет решиться вычеркнуть из литературно-образной ткани колоссального произведения лексические, синтаксические, поэтические данные языка народа, не имеющего или почти не имеющего ни своих классиков, ни иных многочисленных произведений письменной литературы? Кроме того, здесь получила свое многовековое развитие поэтическая культура. Здесь отражены, как уже говорили, мифы, легенды, мудрые изречения, быт семейный, общественный, экономический. Здесь же отражены многие этапы истории народа и не только со времен калмыцко-киргизских войн XIV–XVI веков, но и гораздо ранние, т. е. этапы монгольского нашествия и еще более ранние этапы разорительных для киргизов нападений Тюркского каганата, древнего Уйгурского царства и т. д.

Все сказанное говорит о том, что “Манас” нужен советскому киргизскому народу как ценный памятник его прошлого. И “Манас” должен быть издан, изучен. Нельзя ограничиться практикой предшествующих десятилетий. Но в каком качестве он должен быть издан? Чтобы ответить на это, я перейду ко второму вопросу.

Спрашивалось при этом, возможен ли сводный вариант? Как докладчики и остальное огромное большинство участников конференции, и я думаю: “Да, возможен! И нужно воссоздать этот вариант!” Но как воссоздать? На этот вопрос впервые ответил академик Радлов, когда составил свой вариант из исполнения трех манасчи. И размеры манасовского стиха, и образно-стилистические особенности при единстве для всех манасчи обычной сюжетной канвы сделали возможным составление тематически и фабульно целого радловского варианта эпоса. Надо отказаться от ошибочной, антинаучной мысли о том, что каждый исполнитель есть автор “Манаса” и что каждый вариант принадлежит всеми своими компонентами, образно поэтическими, текстовыми только одному данному сказителю. Есть общие места во всех вариантах, и это не только отдельные тирады, так называемые эпические повторы, или готовые клише, но есть и общие песни даже с самыми незначительными словесно-поэтическими различиями. Потому и говорят все выступившие товарищи о сходствах между радловским и поздними вариантами, о сходстве между вариантами сагымбаевским – каралаевским, сагымбаевским – шапаковским, каралаевским – шапаковским и т.д. Это сходство имеется не только в идейно-тематическом, но и в распространенном сюжетно-поэтическом, образно-стилевом качестве. Поэтому неправильно объяснять сходство между сагымбаевскими поздними записями подражанием Сагымбаю, а надо объяснять научно правильно, памятуя о том, что мы сопоставляем не памятники письменной литературы, а варианты устно-поэтической продукции, и потому гораздо законнее полагать, что не с сагымбаевским вариантом сходны все записи в основных устойчивых свойствах, а с давно бытующей, широко известной народу общей основой “Манаса”. Если подходить к составлению сводного

варианта с таким отношением ко всем записям, то можно увидеть, что все различия, все придуманное будет выпирать, явственно выделяясь само по себе, и вы увидите, что этих различий гораздо меньше, чем сходств, и увидите также, что различия эти главным образом сосредоточены в зачинах и концовках отдельных песен во всех циклах, в тех зачинах и концовках, в которых любой эпик был волен привносить не входящие в ткань эпического повествования отдельные свои мысли, чувства, наблюдения. Безусловно, правда, что в сагымбаевском варианте, как я замечал в своем исследовании “Манаса” еще в первой редакции своей работы, эти личные вторжения эпика распространились не только на зачины и концовки, а, выходя за их рамки, в отдельных случаях распространялись порой и на трактовку сюжета и образа, — но и эти узоры тоже весьма легко различимы от общей народной основы. Вспомните во всех вариантах такие истинно подолгу описываемые сцены, как массовые бои, картины до начала боя или после боя, особо долго описываемые поединки богатырей, портретные характеристики лиц, описания подвигов и всех качеств коней героев, вспомните все картины природы, описания земель, стран, народов, изображения быта семейного, общественного, народного празднества, игр, остроумных, комедийных ситуаций, вспомните также отображение обычаев при рождении, женитьбе, похоронах и передачу народного понимания роли и значения материнства, личной дружбы, уважения старшинства, воплощения народного понимания добра и зла, вражды в феодально-родовой семье и всю богатую фантастику в объяснении многого в жизни человека и в природе — все-все эти элементы составляют подлинно сюжетные, динамические, именно событийные и потому распространенные части эпоса. И все они в огромном большинстве вариантов изображены весьма близко друг к другу, и главным образом они изложены в духе народного понимания всех этих явлений.

Ввиду краткости времени я не буду перечислять в примерах поэтических оформление этих общих моментов в разных вариантах, но сошлюсь на доклад тов. Джакишева и на выступления товарищей Маликова, Токомбаева, Сыдыкбекова, этих прекрасных, подлинных знатоков “Ма-

наса”, и также на выступление тов. Валитовой, которые весьма убедительно и умело отбирали и перечисляли народные элементы в отдельных, разбираемых ими вариантах. Эти же товарищи своими указанными высказываниями, наблюдениями уже начали необходимый отбор для сводного варианта.

Итак, мы видим, не одни, не десятки, а сотни и тысячи общих вещей в любом варианте. Поэтому нужно исходить в каждом варианте из отдельных песен (в книжно-текстовом понимании – из глав), т. е. из песен, которые обычно состоят из 25–30 страниц записи и рассчитаны для речитации в течение одного исполнения, и нужно начать сопоставления и отбор, опираясь на них. Зачины и концовки к этим песням, за самым небольшим исключением, индивидуально привносимые от каждого сказителя, убирать. А песни со своими событиями, словесно-поэтическими данными, строем стиха, сходством всего своего стиля в целом, будут говорить сами за себя, они покажут убедительно, что многие песни не от данного манасчи, а заучены им, восприняты от его многих предшественников, в чем и суть коллективной эпической поэзии, бытовавшей в веках и прошедшей через уста эпиков многих поколений, что мы и называем общей народной основой.

Вот на основе всего сказанного я и полагаю, что ошибаются отдельные товарищи, которые здесь высказывали мнение, что будто нет канвы для отбора сводного варианта с единым сюжетом. А канва есть. Она задана каждому исполнителю той, известной для каждого слушателя тематической фабульной основой, которая бытует давно. Можно бы для живого конкретного примера и для устранения сомнений отдельных товарищей в этом отношении провести здесь же, в этом зале, разумеется, имея на то неограниченное нашим регламентом время, пробное исполнение всего “Манаса” сидящими тут же несколькими манасчи, как Исак Шайбеков, Молдабасан, Ибрай, Саякбай и т. д., и если им даже поручить исполнять по песням, а не по большим циклам, и то они смогли бы спеть нам многими устами цельное по сюжету “Манаса”. Они бы дали текст, исключив неведомые им, чуждые народной основе привнесенные однажды, вредоносные выдумки Сагымбая, и спели бы по

той канве, которая в устном изложении известна самому народу. И мы бы убедились на очевидном примере, как сходны стихи, размеры, образно-стилистическая система, словарный состав, распространенные приемы повествований, построения диалогов, в целом увидели бы, как совпадают их части по стилю. И эти сходства также бы говорили за сводный вариант. Вообще, обсуждая вопрос об этом сводном варианте, безусловно надо отказаться от тех ошибочных положений, которые высказывали ранее отдельные манасоведы, выделяя какие-то слои в составе эпоса. Этими слоями они называли якобы древнейший сказочно-мифический, древнеисторический, позднеисторический этапы в составе киргизского эпоса. Прав в этом отношении А.К. Боровков, отрицающий подобные деления стадияльного порядка по примеру марровской концепции.

Конкретизируя свои предложения по данному вопросу о сводном варианте, я полагаю, что не нужно отдавать заранее исключительного предпочтения лишь одному варианту, каралаевскому или шапаковскому. А нужно, ориентируясь преимущественно на каралаевский, шапаковский, а я бы еще добавил, на радловский — на эти три варианта, необходимо использовать в разные моменты и все другие различные варианты, и на этой основе необходимо составить сводный вариант. Еще дальше конкретизируя свое предложение, я считаю необходимым, чтобы в составе деловой, ведущей редакционной группы принимали участие такие поэты, писатели, как тт. Токомбаев, Маликов, Сыдыкбеков, как подлинные знатоки и истинные авторитеты по “Манасу”.

Дальше вкратце я изложу свои предложения по третьему вопросу, а именно по вопросу о том, как воссоздать, т. е. что отбирать из всего обильного материала, миллионного наличия строк “Манаса”?

При этом надо помнить, что обычно размер и к тому же безмерно обильный, не самоцель. Необходимо, конечно, сокращать множество повторений, но не все, однако, повторы подлежат изъятию, надо помнить, что любому эпосу свойственны, как стилевые признаки, эпические повторы. Дальше необходимо, безусловно, вычеркнуть все

наносное с панисламизмами, пантюркизмами, с ханами, монархами, с агрессией за веру, с мнимой, подчеркиваю, с мнимой идеей объединения, в понимании этого процесса в духе контрреволюционных буржуазных националистов, сохраняя, конечно, при этом народную, исторически законную идею объединения племенного союза в эпоху иноземного угнетения киргизского народа — в древние и средние века. Нужно вычеркнуть, конечно, и все надуманные ложные походы Манаса, вычеркивать всякие идеи и факты священных предназначений.

Вместе с тем, необходимо сохранить все свойственное народу в разные исторические эпохи его существования со всеми его представлениями, ритуалами, обычаями, с его определениями понятий добра, зла, вообще морали, веры, космогонии, со всеми особенностями его фантазии, не смотря на то, совпадают они с реалистическими поздними представлениями человека о них, эпос есть эпос, не творение наших дней, а представления народа менялись, как исторические категории. Все противоречия надо объяснять с позиций марксистско-ленинского понимания всяких исторических, и литературных в том числе, процессов. Нет никакой необходимости поэтому причислять эпос под нашу современность, этого ничуть не требует ни наша советская наука, ни наша социалистическая культура, которые руководствуются в этом отношении указаниями Сталина: “не улучшать и не ухудшать историю”. Поэтому надо признать абсолютно несостоятельной попыткой организацию перепева “Манаса” Каралаевым, Абдрахмановым тем кабинетным способом, какой практиковался порою.

Не могут не иметь места и в сводном варианте отдельные ограниченные, обусловленные всей предшествующей историей кочевого киргизского народа проявления отсталого народного быта. Полученный в результате сводный вариант может быть, по-моему, также издан в двух видах — в полной и сокращенной редакциях.

Но самое главное, при издании этого сводного варианта необходимо снабжать все первые издания глубоко продуманными предисловиями, научными комментариями с обстоятельным объяснением всей проделанной заново

работы над эпосом, над этим сводным вариантом, крайне важно при этом сказать обо всех правильно высказанных здесь на конференции докладчиками, содокладчиками и выступающими фальсификациях, идеализациях, об идейных ошибках исследователей при изучении эпоса, об особом вредоносном заказе буржуазными националистами при исполнении записи сагымбаевского варианта, также необходимо сказать о противоречиях в составе эпоса, об ограниченности сознания самого народа в прошлом и т. д.

Касаясь эпохи возникновения “Манаса”, я напомним Л.И. Климовичу о том, что мысль о поисках древней основы “Манаса” в IX веке принадлежит не тем анатолийским туркам, о которых большинство из нас слышит здесь впервые, а принадлежит тому самому тюркологу Фалеву, на которого часто ссылались и вы сами и который считал необходимым изучать “Манас”, порой сопоставляя с орхонскими надписями. А идея же прикрепления эпохи “Манаса” к периоду джунгарско-калмыцких войн XV–XVIII веков, как на этом настаиваете вы теперь, принадлежит не вам, а В.М. Жирмунскому, которого вы последовательно отрицали до сих пор.

Между тем, я считаю, что этот вопрос не должен быть пока подчинен ни одному категорическому мнению, так как для упорного настаивания на одной лишь эпохе нет ни у кого убедительных не только для посторонних людей, но и для самого говорящего данных. А ссылка на Бартольда, на его чересчур общие высказывания о том, что калмыцкие войны вытеснили воспоминания прошлого, не состоятельна, потому что Бартольд не высказывался о “Манасе”, ибо не знал его, и как не фольклорист, не специалист по данному вопросу, он не авторитет в этом случае.

А между тем, я считаю крайне необходимым вспомнить орхонские надписи, особенно большую надпись в честь Кюльтегина и памятник в честь Тоньюкука. Напомню товарищам следующие места из этих надписей: “перейдя через Кегменскую (чернь), мы ходили войною вплоть до страны киргизов”.

Дальше... “был Барс-бек, мы в то время (или: при тех обстоятельствах) даровали (ему) титул кагана и дали (ему

в супружество) мою младшую сестру – княжну. (Но) сам он провинился (а потому) каган умер (т.е. он сам был убит), а народ его стал рабнями и рабами. Говоря пусть не останется без хозяина страна Кегменская, мы завели порядок в немногочисленном (т.е. пришедшем тогда в упадок) народе киргизов. Мы пришли, сразились и снова дали страну для управления киргизу”.

Далее в том же памятнике “(В честь моего дяди Кагана) я поставил во главу (вереницы могильных камней) “балбалы” киргизского кагана”.

Еще дальше, там же: “Когда Кюльтегину было (26) лет, мы предприняли поход на киргизов. Проложив дорогу через снег глубиной с копьё и поднявшись на Кегменскую чернь, мы разбили киргизский народ, когда он спал; с их каганом мы сразились в черни Сунга. Кюльтегин сел на белого жеребца из Байырку, бросился в атаку, одного мужа (т.е. воина) он поразил стрелой, двух мужей заколол (копьем), одного после другого. При этой атаке он погубил белого жеребца из Байырку, сломал ему бедро. Киргизского кагана мы убили и племенной союз его взяли”. Этот же поход на киргизов пространно описывается в памятнике в “честь Тоньюкука”.

Посудите, товарищи, сами, разве эти самые наивернейшие свидетельства древних агрессивных войн не только со стороны китайцев, позднее калмыков и джунгар, а со стороны ближайших соседей из тюркского племени, т. е. из Тюркского каганата, не могли давать повод эпическим сказаниям киргизов в те же времена? Что такое сами эти надписи орхонские? Их изучают до сих пор как памятники языкового порядка, а они не являются ли еще вдобавок памятниками и древнейшими образцами фольклора? Ведь здесь подлинно краткие фабулы эпических сказаний. А если подобные памятники высекались из камня, разве не могли быть и более полные редакции на устах? И если подобное могли творить тогуз огузы, тюргеши и другие племена, почему же подобные сказания не могли создавать те же киргизы, которые в ту эпоху, т. е. даже не в IX веке, а в пору VI–VII веков терпели такой гнет и наиболее нуджались в герою – заступнике, защитнике народа? Почему

они не могли создавать свои героические сказания о своем богатые?

Далее, киргизы терпели гнет со стороны уйгуров, киргизы покорены сыном Чингиса Джучи... Почему все эти насилия, учиненные киргизскому народу, не могли служить поводом к зарождению его эпоса? Вот какие положения необходимо учитывать при определении эпохи возникновения эпоса... и в этом смысле прав Л.И. Климович, утверждающий в своем докладе, что эпос имеет и отражения древнейших эпох, но во имя признания этой истины нужно быть последовательным в своих суждениях и не осуждать уж столь сурово всех тех, кто осмеливается говорить о древности происхождения “Манаса”.

В заключение я скажу пару слов по поводу формы и манеры ведения споров или поведения спорящих относительно “Манаса”. Нужно спорить, но не нужно порочить своего противника, порочить и проблему, это уже будет не только не объективным, а даже корыстным отношением ко всему тому значительному, чему уделяет столь большое внимание наша общественность.

В результате всех наших совместных усилий, мы должны вернуть народу — народное, очистить эпос “Манас” от всей наносной грязи, чуждой народу. И, воссоздав такой, истинно ценный “Манас”, мы должны оправдать еще на одном великом примере мысли классиков марксизма-ленинизма о том, что каждый народ вносит в общечеловеческую культуру свои, подлинно народные ценности.

ХАЛЫҚТЫҚ “БУСТАН”¹

Қазақ халқының көркемөнері мен әдебиетінің қазіргі дәуіріндегі алдымен көзге түсетін ерекшелік – олардың алуан салалы, сан сапалы, мол бояулы, көп бұтақты бәйтеректей құлашын кең жайған өркені болуға керек.

Алып емен де, көлеңкесі кең шынар да, әдемі алмалы бақ та осылай өрлейді. Ағаш екеш ағаш та дүниеге алғаш келгенде талдырмаш, нәзік, жалғыз тал болып бітіп, өскен сайын тамыры тереңдеп, нығая түсіп, шырқау биікке көтеріледі. Буыны бекімеген жас шағында бұтағын кең жая алмай, кібірткітеп баяу өседі, алдағы уақытта мол бұтақ, әсем жапырақ жаю сенімімен өседі. Содан кейін еркін шырқап, мәуелей көктеудің көктемі жетеді. Жеміс бақшасы өзінің мол өнім беруі үшін бұғанасы қатып, буыны бекіген бұтақтарын молайта жарыса көктеп, шешек атып, мәуелей өседі. Содан кейін мейірімді күн шұғыласынан нәр алған жеміс бақтарының тобықтарынан жас талдар жамырай өседі, оған өзінің керемет көркімен ажар бере, молықтыра өсімдіктер ұласады. Барған сайын ғажайып сұлу, әр алуан жеміс ағаштары бас құрап, барған сайын тамырын терең жайып, олардың қуатты қатары көріктене, сымбаттана түседі, ақырында мол жұпар иісі аңқыған, әрбір ағашы өзінің мәуесімен көз жанарын үйіріп, көңілді сүйсіндіріп, көктеп көбеюдің, мол жеміс төгудің бақытты тұлғасындай, ұлы бейнесіндей жеміс бағы желкілдейді. Бұл – өмір гимні.

Қазақ халқының да, барлық туысқан халықтардың да социалистік көркемөнерінің ондаған жылдар ішінде елімізде алып адым, қауырт қарқынмен көктеп-көгеруі, дамып, гүлденуі сол бір жеміс ағашына ұқсас. Баяғыда фарсы елінің ұлы ақыны Сағди өзінің асыл диванын “Бустан” (жемісті бақ) деп атаған. Социалистік жеміс бағын да қазақ халқы мен бүкіл Қазақстанның қазіргі біз

өсірген әдебиетінің жемісті бағы, көркемөнерінің жемісті бағы деуіміз әбден жөн.

Қазақтың көркемөнері мен әдебиетінің даму жолына бақсақ, оның жедел өсіп, тез есейгенін көреміз. Қазірде көп салалы болып көркейген күрделі көркемөнеріміздің түп-тамыры, алтын арқауы драма театры болатын. Оның алғашқы қарлығаштары алыстағы ауылдан келген, ысылып, ширап болмаған жас артистер еді.

Көптеген туысқан республикалардағы жәйт секілді, қазақтың қазіргі мемлекеттік академиялық драма театры да, қазақ көркемөнері жаңа социалистік сахналық тарихының тұңғыш көшбасшысы болып, он жылдан астам уақыт бойына күш жинап, шыңдала түсті. Республиканың жалғыз ұлт театры өз топырағында жаңа бұтақтар – музыкалық вокальдың көркемөнер бұтақтарын өсірді. Әсем сазды музыка да, құйқылжыған керемет ән де осы театрдан тарап, етек жайды. Театрдың актерлері ол кезде халық музыкасына арқа сүйейтін, әндерді халықтық дәстүрде орындайтын музыкалық комедиялы, содан кейін драмалы музыка театры, филармония, халық аспаптарынан құралған оркестр, ансамбльдер туды. Тіпті талантты артистеріміз өз алдарына бас құрап, әрқайсысы бір-бір топты бастап кетті.

Қазіргіге бақсақ, қазақтың көркемөнері – көркем-өнердің машықты-мәнді түрлерін, алуан салаларын көрушіге кеңінен жайып тастайтын көркемөнер болды. Гүлденген сахна өнерінің опералық саласында “Абай”, “Біржан мен Сара”, “Ер Тарғын”, “Қыз Жібек”, балет саласында “Қамбар мен Назым”, “Достық жолы” бар деп біз бүгін ауыз толтыра айта аламыз. Жаңа бақты, жарасты бір мол мәуелі зәулім ағашындай орыстың классикалық және қазіргі репертуарынан “Руслан мен Людмила”, “Евгений Онегин”, “Бахшасарай фонтаны”, дүниежүзілік опералық репертуардан “Чио-Чио-сан”, “Кармен” қойылды.

Қазақтың Абай атымен аталатын опера театры академиялық опера және балет театры болып, көркемөнердің үлкен шаңырағын көтерді. Қазір оның құрамында асқан әншілер бар. Болашағынан үлкен үміттендіретін, өнері толысып келе жатқан бишілер, театрдың шаңырағы жаңа көтерілгенде алғашқы уығын шанышқан, содан бері арымай-талмай еңбек сіңіріп келе жатқан көрнекті режиссерлер

мен суретшілер де осында. Осы тамаша коллектив Москва мен бүкілодақ жұртшылығына өнерінің барлық гүлін жара “Абай” мен “Біржан – Сара”, “Бахшасарай фонтаны” мен “Достық жолы” спектакльдерін көрсетеді. Творчестволық өнерін, орындаушылық күшін ортаға салады.

Қазақтың Жамбыл атындағы филармониясының коллективі, оның ансамбльдері, алуан салалы шырқау биікке көтерілген өнер ордасы бір кездегі жалғыз безілдеген, халық ой-арманын әлсіз шертіп, күйзеле күңіренген екі ішекті домбыраның орнын қазіргі көркемөнердің халықтық аспаптарының шыңы болып танылған жүз пернелі, алуан үнді Құрманғазы атындағы халық аспаптарының оркестрі басты.

Бұл салаға бақсақ, сонау жалғыз домбырадан үлкен оркестр туғанын, театрдағы домбыра ірі симфониялық оркестрге айналғанын, бір кезде жеке-жеке ән салатын артистердің орнына көп дауысты, зор үнді хорлар шыққанын аңғарамыз. Енді осы талантты коллективтің әнді орыс пен дүниежүзілік репертуардағы опералық, вокальдық өнердің барлық саласын меңгергенін көреміз.

Қазақ филармониясында бір емес, бірнеше ансамблі бар талантты коллективтер, Қазақстанның халық артисі атағын алған жүлделі жүйріктер, жеке шеберлер бар.

Қазақтың хореография, би көркемөнерінің даму жолы да ерекше назар аударады. Ертеден келе жатқан ежелгі дәстүрі болмаса да, біздің би өнеріміз әр нәрсенің басын бір құрайтын ұсақ қоспа биге аз кідіріп, шын мағынасындағы мәдениетті, көркемөнердің биік белесі — классикалық балетті игеріп әкетті.

Әсіресе қазақтың драма көркемөнерінің саласындағы күрделі табыс, мол олжа бізге аса қымбат, жүрек тербетердей.

Біз, Қазақстан жазушыларының бір парасы, халыққа керек сом мазмұнды, терең идеялы, жоғары көркемдікті осы театрмен тізе қоса отырып, бір іздегенбіз. Өткендегі, қазіргі тақырыптарды тауып, сахнаға шығаруда, әлеумет алдына тартуда театр өз тарихының өне бойында бізбен бірлесіп, жұбын жазбай, қоян-қолтық істес болып келеді. Осы достық, осы бірлік тіпті бөтен тілдерден аударма жасауға да дәнекер болып, себін тигізді. Сапалы көркем аударма жасалуға да жетекші болған да кейбір жайлары бар.

Мұнда әдебиеттің басқа салаларының бірде-бірінде кездеспейтін ерекшелік те есте ұстарлық. Аударманың ішінде кеткен инедей олқылық, титтей оғаштық тегіс маңдайға шыққан ұрадай² шодырайып тұрады. Әдемі сөз – актердің қанаты, ырысы, нашар сөз, қоқыс сөйлемдер – соры, қырсығы. Әдебиет пен көркемөнердің қасиеті мен қаруы театр сахнасында айланып, орайласып, он екі таспадан өрген жылан бауыр қамшыдай, түйінін таптырмайтын тұтас болып кетеді. Бірін-бірі толтырып, бірін-бірі ширатып, июін қандырып, жұлдызын жандырып отырады. Шекспир мен Мольердің, Островский мен Горькийдің ана тілімізге төл болып кіріккен асыл мұралары, совет заманы жазушыларынан аударылған пьесалар қайыңның жапырағындай жарасып, театрымыздың сәнін келтіреді, ажарын көріктендіріп, нәрлендіреді.

Театрға бара жатқан бір жігіттің маған: “Асауға тұсауды” осымен он жетінші көрмекшімін” дегені есімде. Жылы сөзді кім жек көреді дейсіз, аударма жайында айтқан әлгі жігіттің сөзіне қатты риза болғаным бар. Көркемөнеріміздің әсем бағына әкеліп егілген дүниежүзілік драматургияның кейбір миуалары осындай өскелең болмақ. Онкүндіктің репертуарына “Асауға тұсау” да енгізілді. Бұл – тәжірибесі мол, тамаша талантты театр коллективінің ең ірі, игілікті еңбектерінің бірі болар деп сенемін.

Онкүндік кезінде қазақтың көркем әдебиеті де Отанымыздың қалың жұртшылығының алдында ұлы сынға түседі. Біздің әдебиетіміз озғын әдебиет. Бойы бекіп, бұғанасы қатқан, мәдениеті аса жоғары қазақ әдебиеті қазір күнды әдебиеттердің жуан ортасында жүр. Проза саласында орыс тіліне аударылған немесе орыс тілінде жазылған жиырма бестен астам күрделі еңбек бар екен. Қазақстан ақындары соңғы жылдардың ішінде отызға тарта поэма жазып, оқушы сынына салды.

Қазақ драматургиясының үздік үлгілері жарыққа шықты. Қазақ әдебиетінің тарихы мен сыны жөніндегі монографиялық еңбектер орыс тілінде басылды.

Қазақстанның көркем әдебиет баспасының өзі ғана онкүндікке байланысты соңғы екі жылдың ішінде үш жүзден астам кітап шығарды. Мұның жүз отызы орыс тілінде. Бізде бүгінгі күн тарихы, тарихи-революциялық тақырыптар

тұрғысында, жұмысшы табы, интеллигенциясы, Ұлы Отан соғысы, ауыл шаруашылығы озаттары мен балықшылар тұрмысы жайында жазылған бірнеше ірі роман бар.

Аударылып, жарыққа шыққан көркем аудармамен қатар, қазақ әдебиетінің алуан саласы мәуелеген барлық гүлін жайып, әртүрлі тіл үйіретін, шырын уызды жемісі мол бақ тәріздес халық бұстаны – халық игілігі.

Тарихтың асқар шыңына Ленин партиясы бастаған социалистік құрылыс өзгертіп өркендеткен Советтік Қазақстанның бұл бұстанында сан салалы, биік тұлғалы мәдениетінің жарқын бейнесі бар.

ЗАРЯД ВДОХНОВЕНИЯ

Две декады казахского искусства и литературы – 1936 года и нынешняя – представляются мне важными этапами в нашей национальной истории, в истории нашей духовной культуры. Первая декада – это было начало, уже тогда мы взяли определенную вершину. Вторая декада – взлет, колоссальный подъем искусства и литературы казахского народа; пик сегодняшних наших достижений вознесся несравненно более высоко, чем раньше.

Широк и радостен фронт искусства и литературы, который мы развернули в нынешнюю декаду. Он позволяет смело сказать, что наш народ, наша культура переживают свой золотой век. Проходя вдоль этого фронта, мы видим балет, драму, кино, слышим оперы и симфоническую музыку, аплодируем прекрасным ансамблям, выдающимся мастерам сцены, живописи, прикладного искусства. Многообразна и талантлива наша литература!

Почти каждый день в Москве и близлежащих к столице поселках и городах проходили десятки различных мероприятий – спектакли, концерты, творческие обсуждения и вечера. Надо ли говорить, какую радость доставляло нам не пассивное восприятие зрителями и читателями всего увиденного и услышанного, а активное, требовательное их отношение к спектаклям, книгам, живописи, качеству полиграфических работ и т. д.

Обсуждения и споры возникали всюду – и когда их специально устраивали, чтобы мы узнали мнение людей с большим профессиональным опытом, и когда они рождались стихийно среди “простых” любителей театра и книги. Все эти обсуждения, разговоры, непосредственное общение с людьми, глубоко понимающими и любящими советскую многонациональную культуру – будь то русская, казахская, украинская, любая, – дали нам весьма много:

полезные, ценные, окрыляющие советы и напутствия натолкнули на интересные, плодотворные размышления. Нет сомнения, что эти размышления будут способствовать рождению новых песен, романов, балетов.

Да, мы получили истинно огромный заряд вдохновения. Надо нам не утратить творческого горения, я бы даже сказал, нетерпения и поскорее приняться за напряженную радостную деятельность, в которой не было бы недостатков и слабостей (о них нам говорили прямо и сурово), но которая учла бы благородный опыт и разум декады.

Мне кажется, что в памятные декадные дни мы еще лучше узнали друг друга, наши сердца еще шире раскрылись навстречу друг другу.

Как писателю, мне больше всего запомнились встречи с московскими литераторами, наибольшее впечатление оставили обсуждения различных жанров нашей литературы в Союзе писателей. За трехдневное обсуждение прозы выступило более тридцати человек. Говорили конкретно, предметно, заинтересованно.

Важно отметить, что конкретный анализ сочетался с проблемным разговором по вопросам, общим для всех братских литератур. В этом смысле запомнились суждения о национальной специфике. Живо затронули всех и соображения о психологии творчества писателей, об отражении дружбы народов в художественной литературе. Вопрос о художественном изображении представителей братских народов имеет много общих для всех писателей трудностей и граней. Взаимный обмен творческим опытом и в этом отношении, конкретно по этой теме, поучителен и интересен.

Радует меня, что декада оказалась очень полезной для нашей литературной смены — для молодых писателей и поэтов. Пополнение нашей литературы в последние годы идет за счет неплохо подготовленных культурных молодых литераторов. По-моему, на декаде они получили ответы на многие вопросы их профессии и прежде всего еще раз осознали, как важно всем нам, а особенно им, молодым, страстным современникам великой действительности, писать именно о ней, о нашем сегодня.

Мы привезли в Москву песни, картины, музыку, пляски, книги. Вместе с ними мы привезли и большие мечты — добиться признания у московского читателя и зрителя, “вооружиться” опытом и новыми планами. Мы уезжаем после дорогих для нас, напряженно-трудовых дней с уверенностью, что наши мечты сбылись, надежды оправдались. Как говорят у нас в Казахстане: мудрость рождается от свершенных мечтаний. Так скажем за это великое спасибо нашим друзьям, родной Москве!

РАЗВИТИЕ ЛИТЕРАТУР НАРОДОВ СССР

Первостепенной задачей в широком познании духовного богатства нашей великой Родины является изучение процессов роста и развития литератур всех народов Советского Союза. Для воспитания читателей в духе патриотизма и дружбы советских народов необходимо постоянное взаимоознакомление с духовной культурой всех дружественных народов — строителей коммунизма. Нужно познакомить их с общими и частными закономерностями движения литературных процессов в нашем многонациональном государстве. Изучение всей многонациональной советской литературы в целом дает возможность проследить законы развития и изменения литературы в различных исторических условиях каждой нации. Для истинного расширения и углубления исследования следует знать пути становления и развития реализма в каждой национальной культуре.

Творческий опыт русской литературы оказал особое влияние на формирование и рост литератур всех народов Союза. Поэтому обозрение этих литератур показывает наиболее продуктивный научный подход к исследованию. Вместе с тем необходимо рассмотреть и изучить национальную форму, специфику литературы каждой нации в тесной связи с историческими особенностями развития данного народа. Требуется проанализировать специфическую природу, состояние каждой из литератур в тесной связи с реализмом русской литературы.

Глубокое, проникновенное исследование опыта развития других литератур в единой связи с опытом русской литературы и является таким наиболее научно результативным путем.

Внутренние связи наших литератур нужно изучать вместе с их взаимопроникновением и взаимоотношениями.

Эти связи следует считать одним из неисчерпаемо богатых источников для литературоведческой науки. Выделив русскую литературу, стоящую во главе литератур всех народов Советского Союза, исходя из исторического родства языков, советскую литературу можно разделить на несколько групп. Первая — литература, родственная русской и литературам западнославянских народов: украинская и белорусская. Вторая — литература прибалтийских народов: литовская, латвийская, эстонская. Третья — литература народов Кавказа: грузинская, армянская, азербайджанская и литература народов Северного Кавказа. Четвертая — литература народов Средней Азии и Казахстана: казахская, киргизская, узбекская, туркменская, таджикская.

Тесное взаимосвязанное изучение этих литератур в сущности должно приблизить их историю к исследованию всеобщей истории СССР. Под конец такие частные исследования, расширяясь, увеличиваясь, став полными, обширными, вырастут во всеобщую историю советской литературы.

При сравнительном проникновенном изучении родственных литератур в их тесной взаимосвязи необходимо всегда помнить о наличии своеобразных черт духовного богатства у каждого народа, каким бы он малым или великим ни был. Мы особо помним, что преемником богатства прошлого всех народов является современная советская литература. Поэтому Октябрьская социалистическая революция является великим перевалом на пути роста национальной культуры всех братских народов нашей страны, в том числе и литературы.

Жизненные условия советского государства дают возможность создать литературу, социалистическую по содержанию, национальную по форме, так как все наши народности стали социалистическими нациями. Благодаря этому гигантскими шагами идет развитие литератур всех народов Советского Союза.

Социалистический строй создал качественно новое, существенное содержание в истории этих литератур, рождаемых на основе равноправия многих наций. Это — новый творческий метод. В основе его лежит коммунистическая

идейность. Это метод, присущий всем родственным советским литературам, — метод социалистического реализма. “Советская литература не является только литературой русского языка, — это всесоюзная литература”*.

Главные идеи советских литератур на пути их развития рождаются из ленинской коммунистической национальной политики. В дореволюционном прошлом литературы всех народов России во многом обогащались идеями русских революционных демократов. Впервые наличие национального содержания в любом искусстве отметил еще Белинский. Описывая оригинальные черты творчества Крылова, Пушкина, Гоголя, Белинский раскрыл их, в первую очередь, как национальных русских поэтов и писателей. Поэтому-то Белинский был категорически против всевозможных “систем” (“теорий”) космополитов о якобы “вненациональном” характере искусства. Наряду с этим Белинский стоял за взаимообогащение народных национальных духовных богатств. Требование Белинского считать национальную форму в искусстве важной чертой реализма является одним из основных положений его концепции.

В деле дружеской помощи литературам народов России много сделано Белинским, Герценом, Чернышевским, Добролюбовым, Салтыковым-Щедриным, а также великими русскими писателями — Пушкиным, Лермонтовым, Короленко, Чеховым, горячо сочувствовавшим страдающим от бесправия народам, находившимся под колониальным гнетом царизма.

Во многих произведениях русской литературы встречаются образы народного творчества многих народов России. Эти примеры можно найти в произведениях Пушкина, Толстого, Короленко, Чехова.

Большинство передовых русских писателей гуманно, с дружеской симпатией, сочувствием относились к угнетенным народам России. До Октября боролся за освобождение поработенных народов России Горький. Горький считал эти народы неиссякаемым источником

* Горький М. Собрание сочинений в 30 томах. Т. 27. М., 1953. С. 324.

огромной энергии на пути расцвета всемирной культуры. Вместе с тем Горький выступал против буржуазного национализма. С этих позиций мы понимаем Горького как собирателя истинно народных передовых сил национальных литератур дореволюционной и советской эпохи. В развитии этих литератур роль художественных произведений и публицистических статей Горького была огромна.

Все названные обстоятельства способствовали развитию основного направления и метода многонациональной советской литературы. Само объединение всех советских писателей в единый творческий союз имеет большой исторический смысл. Мы всегда помним слова Горького, сказанные на Первом съезде советских писателей о значении единого Союза писателей: “Разноплеменная, разноязычная литература всех наших республик выступает как единое целое перед лицом пролетариата Страны Советов, перед лицом дружественных нам литераторов всего мира”.

Уже тогда наш великий друг и учитель Горький предвидел расцвет советской литературы. Он советовал писателям дружеских народов глубоко и тщательно изучать прошлое своих литератур, этапы их развития. Это особо необходимо, указывал Горький, для творческого роста советских писателей.

В настоящее время, рассматривая период между Первым и Третьим съездами советских писателей, можно заметить поступательный рост наших литератур. Единая многонациональная советская литература присоединила к общему богатству художественной литературы нашей Родины множество новых ценностей, созданных литературой разных народов.

В великом движении к расцвету культуры нет отстающей нации. Даже у народов, не имевших письменности до революции, литература достигла огромных успехов. В этом всеобщем, но многообразном росте большое значение имела руководящая помощь русской реалистической литературы. Не говоря о современности, если даже проследить развитие литератур братских народов в прошлом, мы увидим замечательные тому примеры.

Классик-демократ Мирза Фатали Ахундов, Сабир и Мамедкулизаде в Азербайджане, Чавчавадзе в Грузии,

Абовян, Налбандян в Армении, Абай в Казахстане, Коста Хетагуров в Осетии, Тукай в Татарии – все, будучи демократами-просветителями, учились у русских классиков мастерству истинного реализма. Всех их великая русская литература научила правдивости. Она научила их, реально изображая жизнь, трудиться на благо народа, заботиться о нем. Наряду с этим русская литература отнюдь не уничтожила специфику, самобытность национальных литератур. Напротив, она помогала, осваивая опыт русской литературы, следуя реалистическому искусству, мастерски развивать национальные формы.

В советскую эпоху литература братских народов нашей страны развивается исключительно быстро. Писатель тувинского народа, не имевшего до 1930 года своей письменности, Салчак Тока создал в традициях Горького реалистический роман “Слово арата”. Этот труд, как образец социалистического реалистического искусства, получил всесоюзную известность.

Традиции русской литературы направляют процесс роста послеоктябрьского искусства художественного слова по двум большим руслам. Первое русло – устное народное творчество, второе – традиции письменной литературы. Устные, а также возникшие в рамках письменной поэзии произведения всех народов едва ли не в равной мере обогащались традициями русской поэзии. Подобные явления можно проследить на опыте творчества дагестанского ашуга Сулеймана Стальского, казахских акынов Джамбула и Нурпеиса, киргизских акынов Токтогула, Алимкула Усембаева, Османкула Болебалаева, туркменского шайра Ата Салиха, узбекских – Исмаила шайра, Фазыла Юлдашева, каракалпакских акынов – шайра Садыка, шайра Аппаса и других.

Мы видим могучее развитие письменной поэзии Советского Востока. Опыты и поиски новых путей народной поэзии, так же как у русских поэтов Маяковского, Тихонова, Исаковского, Твардовского, занимают большое место в произведениях акынов братских народов. Такие поэты, как Сабит Муканов, Гафур Гулям, Аалы Токомбаев, Берды Кербабаяев, Мирзо Турсун-заде, Таир Жароков, Абдильда Тажибаев, Боконбаев, Ата Каушуттов, создают

оригинальные новые образцы. Их произведения находятся в глубокой органической связи с русской советской поэзией. В политической лирике поэты Гафур Гулям, Мирзо Турсунзаде занимают видное место во всесоюзном масштабе. В глубоко идейной патриотической поэзии всесоюзная известность принадлежит таким представителям поэзии Советского Востока, как Самед Вургун и Муса Джалиль.

Влияние традиций Горького огромно и в образцах художественной прозы. При описании дореволюционной жизни, изображении революционного класса рабочих или при показе власти капиталистов, феодалов, борьбы широких масс против их классового господства видно огромное воздействие горьковских традиций. Эти традиции замечаются, например, в романах Садриддина Айни “Рабы”, Андрея Упита “Земля зеленая”, “Просвет в тучах”, Кави Наджми “Весенние ветры”, Мехти Гусейна “Утро”, Сулеймана Рагимова “Шамо”, Гудайтиса Гузьявичуса “Правда кузнеца Игнотаса” и других.

Примеры влияния великих традиций Горького можно проследить и в произведениях на историко-революционную тематику. Например, на Востоке имеется ряд романов, посвященных народному восстанию 1916 года: у казахов — “Ботагоз” Сабита Муканова; у узбеков — “Священная кровь” Айбека; у туркмен — “Решающий шаг” Берды Кербабая. Здесь в изображении темы революции и Гражданской войны ясно заметны реалистические традиции русской классики, в том числе первых крупных произведений русской советской литературы, таких как “Чапаев” Д. Фурманова, “Железный поток” А. Серафимовича, “Хождение по мукам” А. Толстого и др. Историко-тематически перекликаются романы М. Шолохова “Тихий Дон”, Б. Кербабая “Решающий шаг” и С. Муканова “Ботагоз”. А “Поднятой целине” созвучны многие романы писателей Советского Востока. Например, с ней сходны по идейно-тематическим принципам “Огни Кошчинара” Абдуллы Каххара, “Шиганак” Габидена Мустафина, “Учитель” Парда Турсуна. Многие произведения писателей прибалтийских республик, присоединившихся к советским народам позже, схожи в некоторых моментах с романами Шолохова “Тихий Дон” и “Поднятая целина”, “В гору” Анны Саксе, “Свет

в Коорди” Ганса Леберехта, “К новому берегу” Вилиса Лациса и посвящены “поднятию целины” в сознании людей. Это – романы огромной исторической важности.

Итак, в каждый значительный период исторического развития наших народов различные темы, возобновляясь на новой основе, претворяются во внутренней взаимосвязи. Такие явления можно сравнить с большими историческими волнами, которые столкнулись друг с другом и, соединившись, покатались дальше. Например, тема героической защиты Родины в годы Великой Отечественной войны в широком масштабе представлена в русской советской литературе романом Фадеева “Молодая гвардия”. Вслед за ним, например, в казахской советской литературе появился роман Габита Мусрепова “Солдат из Казахстана” и другие.

В период предвоенный и самой войны дружба народов стала одной из важнейших тем советской литературы. Русскими писателями были написаны романы о героизме тыла. Из этого руслу вышли романы Гумера Баширова “Честь”, Тугельбая Сыдыкбекова “Люди наших дней”.

Романы Ф. Гладкова “Цемент”, А. Леонова “Соть” повествуют о первых ростках социалистического общества, впервые поднимают новую тему о созидательном труде рабочего класса; в этой традиции возникают произведения Мехти Гусейна “Апшерон”, Габидена Мустафина “Караганда”, Керяя Мергена “На склоне Нарыштау”.

Реалистические традиции художников-гигантов Л. Толстого и М. Горького порождают циклы исторических произведений. Романы Айбека “Навои”, Файзы “Тукай”, пьеса Самеда Вургунга “Вагиф”, книги об Абовяне, Налбандяне рисуют писателей прошлого активными искателями правды, свободы. В этом отношении бесспорно велики роль и значение целеустремленной передовой школы русских революционных демократов.

В литературе народов Советского Востока имеется группа романов, родственных между собой. Многие писатели трактуют события прошлой эпохи или же первые периоды советского строительства в связи с личными судьбами простых людей из народа. Эти романы многообразны, богаты идеями, образами и красками и пользуются всеобщей славой (автобиографическая трилогия Ф. Гладко-

ва, “Бухара” Садриддина Айни, “Омир мектебы” (“Школа жизни”) Сабита Муканова, “Утро нашей жизни” Улуг-заде, “Шамо” Сулеймана Рагимова).

Огромное место занимают в нашей литературе произведения, посвященные колхозному строительству во время Великой Отечественной войны. Сюда можно отнести роман Сабита Муканова “Сыр-Дарья”, Мустафина “Шиганак”, Сыдыкбекова “Люди наших дней”. Были написаны также произведения с особо сложной и интересной темой зарождения и формирования национального рабочего класса до революции. Таковы романы Кави Наджми “Весенние ветры”, Габита Мусрепова “Пробужденный край”, Мехти Гусейна “Утро”.

При исследовании таких аналогичных явлений литературы необходимо учитывать традиции и формы национальной художественной практики. Однако нельзя понимать под национальными традициями некую неподвижную, навеки неизменную догму. Их нужно изучать в качестве постоянно развивающегося процесса. Необходимо также принимать во внимание их связь с национальной традицией других братских наций, особенно русского народа и советского общества вообще. Советские писатели, как художники высокого сознания и мастерства, обобщающие передовые мысли общества, никак не могут оставаться в узких рамках старых традиций.

Если бы писатель, вышедший из среды старого кочевого аула, оставался в рамках традиций патриархально-кочевого общества, то вряд ли для него оказалось бы возможным реалистическое обобщение современности, какой бы у него ни был талант. При изучении пути бурного развития многонациональной советской литературы необходимо в первую очередь проанализировать всем доступные жизненные реальности и процессы, ее породившие в целом. А вместе с тем необходимо исследовать и передовые национальные традиции в их характерных особенностях и всемерно раскрыть их сущность. Только при таком условии многогранная, сложная история развития советской литературы может соответствовать требованиям всестороннего исследования с позиций марксистско-ленинской эстетики.

Национальная форма в социалистической культуре является вопросом большого значения. Это и есть важнейший признак, определяющий многогранность многонациональной советской культуры.

Попробуем сопоставить некоторые романы, написанные на новые темы, применяя этот метод, который мы использовали при исследовании групп произведений братских литератур, т. е. учитывая их национальные традиции и национальную форму. Для такого сопоставления целесообразно обратить внимание на следующие романы различных братских литератур: “Честь” Гумера Баширова (на татарском языке), “Ветер золотой долины” Айбека (на узбекском языке), “Миллионер” Габидена Мустафина (на казахском языке), “Люди наших дней” Тугельбая Сыдыкбекова (на киргизском языке). Для исследования национальных форм этих романов обратим внимание на два романа С. Бабаевского “Кавалер Золотой Звезды” и “Свет над землей”. Все эти произведения вышли в свет в 1948–1949 годах. Тема их общая, и в этом они родственны друг другу.

Романы, показывающие жизнь социалистической деревни в годы Великой Отечественной войны (“Честь”, “Люди наших дней”) и в первые послевоенные годы (“Кавалер Золотой Звезды”, “Свет над землей”, “Миллионер”, “Ветер золотой долины”), созданы без взаимного влияния, каждый в своей общественной среде. Чрезвычайно богата их внутренняя идейная связь. Они вдохновлены общими чувствами, жизненной борьбой, судьбами людей. При чтении этих романов вас охватывает поэтическое ощущение счастья, единого народного хора, поющего о радости жизни на русском, узбекском, казахском, татарском, киргизском языках. Нет отчуждения между народами. Совершенно изменились понятия о личности и семье, об общественном и государственном бытии. Кубанские граждане Сергей Тугаринов и Кондратьев родственны Мансурову, Хайдару, Нафисе из колхоза “Шолпан” и узбекам Уктяму, Мирхайдару, Камиле из колхозов “Хаарман”, “Елебай”. Они также близки Жомарту и Жанат из казахского колхоза “Амангельды” и молодым киргизам Шаргыну и Акии.

Все герои этих романов проявляют самоотверженную преданность своей великой родине и народу. В них воплощены героические усилия людей большого дела. Все они – советские люди с общими чувствами, идеалами, стремлениями.

Казалось бы, при этом условии романы должны походить один на другой. Однако в каждом из них имеются свои характерные неповторимые особенности. Каждый роман написан своим стилем. Они отличаются и по языковой культуре, и по отражению в каждом из них развития литературного языка своего народа.

В этом отношении в романах “Миллионер” и “Люди наших дней” имеется внутреннее сходство и близость. Авторы этих романов заимствуют из русского литературного языка различные понятия, термины, отдельные слова и предложения. Кроме того, они образуют новые слова, обогащающие казахский и киргизский языки. Наряду с этим оба писателя в основном широко пользуются устной речью своего народа.

Киргизская и казахская литература относятся к числу младописьменных литератур, традиционное развитие которых шло по линии устного фольклорного творчества. Язык этих романов богат и красочен, понятен и доступен массовому читателю. Это говорит о том, что между письменными и устными народными и литературными языками нет большого различия. Несмотря на это, каждый писатель имеет свой индивидуальный творческий почерк.

Сыдыкбеков пользуется народными пословицами, поговорками и оборотами речи, не изменяя их. А Мустафин наряду с использованием народной речи образует свои новые оригинальные словесные построения, крылатые слова, афоризмы. Однако у обоих писателей заметна одна характерная черта: язык пожилых героев их произведений ярче, чем язык молодых.

В романах Баширова и Айбека особенности языка выглядят несколько иначе. В поисках новых слов они больше пользовались письменной литературой, нежели фольклором. Нельзя сказать, что их язык является книжным, наоборот, это литературный язык, которым пользуется народ. Известно, какое большое влияние оказала

письменная литература (у этих народов она зародилась раньше) на общенациональную разговорную речь. Эти особенности ясно видны на примере указанных романов.

В романе Айбека мало уделяется внимания богатству современного народного разговорного языка. Правда, писатель стремится обогатить синтаксис узбекской художественной прозы, но некоторые его предложения тяжеловесны и длинны.

У Баширова язык ясный и понятный. Он сумел использовать все лучшее из письменной литературы своего народа, умело сочетая литературный язык с образным богатым языком колхозной деревни.

В показе трудовой деятельности героев у этих писателей имеются и общие, сходные черты, и в то же время существенные различия. Например, и Г. Мустафин, и Айбек, вскрывая общественный смысл колхозного труда, прославляя его воспитательное значение, вместо реалистического изображения процессов этого труда дают сырой, необобщенный материал. Это произошло потому, что авторы слабо изучили практическую деятельность своих героев, не до конца поняли пафос их повседневной работы. Баширов же проявил себя мастером именно в художественном изображении процессов труда. Его герои трудятся упорно, энергично. Роман Баширова свидетельствует о глубоком знании писателем будничной практики сельского хозяйства.

Колхозники, возглавляемые Нафисой, изображены автором убедительно, правдиво. Когда воины Советской Армии героически защищали Сталинград оружием, колхозники также сражались своим самоотверженным трудом. Поэтому их творческий труд носит патриотический боевой характер, и именно в этом качестве он изображается Гумером Башировым.

Одной из важных тем советской литературы является тема дружбы народов. В братских национальных литературах особое место занимает показ великого русского народа и его культуры с их плодотворным влиянием на жизнь других народов нашей страны. В названных романах имеется много примеров, показывающих стремление авторов дать положительные образы русских людей.

Между тем во многих произведениях в изображении русских людей имеются спорные моменты. Например, авторы некоторых романов показывают русского человека не таким, каким он является в действительности, а придают ему черты и особенности такого народа, среди которого он живет и работает и к которому принадлежит сам автор. Это писатели объясняют обычно тем, что русские люди, долго живущие среди других братских народов, якобы легко и полностью перенимают их обычаи и языки.

Основываясь на этом, довольно поверхностном, объяснении, писатель совершенно изменяет характер, образ мыслей, язык, присущие русскому человеку. Например, в романе Сыдыкбекова кузнец Дмитрий, его жена Надежда Сергеевна, сын Сергей и дочь Мария чуть ли не полностью превращены в киргизов, что свидетельствует о поверхностном показе передового русского человека без присущей его народу психологии и особенностей характера.

Среди всех братских советских народов русский человек должен показать достойные примеры культуры, передовых традиций и хороших человеческих качеств, потому что его нация среди всех социалистических наций является самой передовой по культуре, революционной традиции и опыту строительства социализма.

В изданном на казахском языке романе Г. Мустафина образ русского человека Ивана очень похож на образы героев романа Сыдыкбекова; то же самое и в романе С. Муканова “Сыр-Дарья”. Здесь инженер Анатолий Полевой напоминает русского только своим именем и некоторыми биографическими данными, а его язык, характер и жизнь ничем не отличаются от казахских. Этого счастливо избежал Айбек. В его романе агротехник Агаскин четырнадцать лет прожил среди узбеков, хорошо знает узбекский язык. Он как опытный человек делится своими знаниями с узбекскими колхозниками, но в то же время сохраняет характерные черты своей национальности. Узбекские колхозники уважают и во всем понимают инженера-ирригатора Астахова и его жену Галю, которые показаны настоящими русскими людьми.

Сравнительная оценка произведений писателей разных национальностей требует критического подхода. Приступая к исследованию, мы должны исходить из тех высоких требований, которые ставятся перед советским писателем народом и партией, всегда должны помнить руководящие указания XX съезда Коммунистической партии в области литературы, а также высказывания Никиты Сергеевича Хрущева, обращенные к нашим литераторам. В основе всякой критики должны лежать эти указания.

Исходя из этого, мы должны остановиться на некоторых проблемах, касающихся всей нашей литературы. Перед советскими писателями стоит благородная задача создать положительные образы советских людей. При этом не надо бояться, что образ получится слишком положительным, так как наши современники совершают поистине героические дела, и все написанное нами недостаточно полно отражает их. Например, какой образ героя, созданный в нашей литературе, может сравниться доблестью с Гастелло? А разве патриотизм и мужество Маресьева описаны в книге более высокими и прекрасными, чем они проявились в действительности?

Много ли в нашей послевоенной литературе образов, насыщенных богатым содержанием и отображающих трудовую доблесть, достижения передовиков нашей действительности? Конечно, мы не говорим, что надо приукрашивать литературного героя, приписывая ему сверхъестественные качества. Наоборот, безмерное приукрашивание героя свидетельствует о слабых творческих возможностях писателя.

Некоторые писатели не обладают достаточным мастерством, чтобы правдиво показать облик советского человека, и легко скатываются на ложный путь. Взяв среднего человека и неумеренно приукрасив, стараются выставить его в качестве героя. Для того, чтобы герой выглядел “хорошим”, его искусственно окружают посредственными людьми. Автор старается заверить нас, что его герой умнее и выше других, но он не блещет умом даже перед заурядным человеком. Его взаимоотношения с людьми, мечты и надежды ничем не примечательны. В вопросах любви он всегда сдержан и терпелив. С самого начала

романа любящая его девушка также остается с застывшим, неизменным чувством. Где же их переживания, радости и страдания? Где же страстные порывы души и сердца? Их нет! И читатель, естественно, остается равнодушным к чувствам таких героев. Автор во всем старается показать добропорядочность и всестороннее благополучие своего героя, как будто у нашего современника нет не только ни малейших слабостей или недостатков, но поводов к волнению.

Даже такое отклонение от нормы, как, например, пережитки старого, с легкой руки героя быстро улаживается и исправляется. Для всех окружающих он выглядит олицетворением справедливости и активности. Его деловые качества не вызывают никаких сомнений. Однако из романа вы не узнаете, как эти качества и опыт приобретались героем. Весь его деловой багаж приходит извне романа, обычно с прошедшей войны.

Получается впечатление, что коллектив трудящихся ничего не делает, только и ждет этого героя, т. е. герой попадает в особо благоприятную среду, где он может беспрепятственно отличиться. Все это похоже на землю, которая уже вспахана, сев проведен, только не хватает дождя, в качестве которого и появляется положительный персонаж. И все вокруг зеленеет и цветет от одного только его присутствия. Таким образом, взяв среднего человека, на словах приукрасив его всякими положительными качествами, мы считаем, что создали “образ настоящего героя нашей эпохи”. На самом деле вместо правдивого жизненного изображения героя мы даем лишь его идеализированную тень.

С точки зрения больших культурных традиций русской классики все сказанное свидетельствует о слабом художественном мастерстве некоторых писателей.

В русской литературе, которая является для нас великой школой, главный герой, основное событие и борьба всегда изображаются в крупном плане. Только та жизненная борьба, в которой действуют большие характеры, делает произведение крупным. А человек не станет большим, будучи повернутым к читателю одной стороной своего характера, для этого нужно показать его многогранно.

На средних людях не построишь большого произведения. Разве стихотворный роман Пушкина, являющийся энциклопедией русской жизни, может быть построен только на образах Ленского и Ольги без Онегина и Татьяны? Конечно, нет. Онегин и Татьяна — это люди глубоких чувств, большого ума и таланта. А Ленского, хотя он и является по своему характеру интересным и правдивым персонажем, все же нельзя равнять с ними. Поэтому Пушкин не мог сделать его главным героем своего романа.

Правда, во многих произведениях русской классики немало и средних людей, изображенных с большим мастерством и реалистических позиций. Вообще, без людей не было бы реальной картины жизни. Однако классики никогда не ставили средних героев в разряд главных. Наш же основной недостаток заключается именно в этом.

Приведем примеры, подтверждающие высказанные мысли. За послевоенный десятилетний период в художественной прозе всех республик созданы образы героев, которые после возвращения с фронтов Великой Отечественной войны внесли свою долю труда в колхозное строительство.

Так писатели начали активно стремиться к поискам новых путей в отображении правды жизни. В романах Айбека, Мустафина и других, о которых говорилось, события начинались с приезда в колхоз либо опытных офицеров с фронта, либо агрономов с учебы. Таких сходных ситуаций стало появляться все больше. В романе Улуг-заде “Обновленная земля” таким героем является Нуралы Баратов, у Кербабаева в романе “Айсолтан из страны белого золота” — Бегенч, у Шарафа Рашидова в романе “Победители” — Алимжан, у Ата Кауштуова в романе “У подножия Копет-Дага” — Хошгельды.

Можно сказать, что все эти герои, возвратившиеся из армии, в определенном смысле являются братьями-близнецами Сергея Тугаринова.

Таким образом, группа писателей нескольких народов, хотя и не подражала Бабаевскому, в поисках встретила на одном направлении. В изображении положительного героя в типических условиях действительности эта группа писателей исходила из одних и тех же принципов. Именно

вследствие единообразного применения этих принципов в названных романах можно видеть ситуации, которые не получили своего убедительного разрешения. В большинстве этих романов, как правило, слабо отражена жизнь эпохи, образы простых людей однотипны и посредственны. Герои поставлены в такие облегченные условия, что они выглядят мелкими, легковесными, не могут встать на уровень больших задач эпохи. Они отстали от деяний эпического характера, свойственных большим героям. Такое же положение наблюдается во второй книге Бабаевского.

По этой причине в “Миллионере” Мустафина с точки зрения образности старший председатель колхоза Жакып интереснее, чем молодой Жомарт. И это потому, что в его образе есть и трудная борьба, и столкновения с разными людьми. Он готов бороться и борется не только с внешней средой, но и со своими внутренними противоречиями. Подобные Жакыпу динамичные образы, если их рассматривать с позиций литературного мастерства и правды отображения глубоких жизненных ситуаций, для читателя представляются интересными независимо от желания автора. Образ молодой женщины – председателя колхоза, созданный Шарафом Рашидовым, вышел полноценным и сильным именно потому, что на сегодняшнем пути к руководящей роли женщины, находившейся еще недавно под гнетом предрассудков и шариата, встречаются большие трудности, преодоление которых требует борьбы, а следовательно, проявления сильного характера, незаурядной воли.

И в романе Ата Каушутова с героями связаны интересные жизненные конфликты. Однако во всех указанных романах, начиная с “Кавалера Золотой Звезды”, любовная линия вышла слабой и бледной.

На первых же страницах этих произведений читатель встречает двух молодых людей, которые чуть ли не с первого взгляда влюбляются друг в друга. Однако авторы до последней страницы романа не женят их, хотя этому не мешают никакие принципиальные разногласия и препятствия. Вместо страстных и глубоких чувств любящих сердец получается плакат, иллюстрирующий обыденный пример жизни. Так видные писатели разных национальностей,

ставя перед собой благородную цель создать образы положительных героев, впадают в схему.

Конечно, эти недостатки объясняются и общей незрелостью наших литератур, имеющих недостаточную художественную культуру. Эпос великой эпохи – вот та сияющая вершина, достижения которой требует наш народ от художественной литературы. В таком эпосе не должно быть места схематизму.

Истинно великое произведение не создается без большого характера, без глубоких и сильных чувств, без борьбы. Все это имеется у советского человека. Величие советского человека именно в его стремлении и умении бороться с пережитками старого, где бы они ни были: в окружающей его среде или в нем самом.

Если вспомнить образы-великаны, рожденные народным эпосом, то увидим, что большинство их поднялось на небывалую высоту именно благодаря великой борьбе и большим благородным чувствам. Светлая мечта о счастье народа и родины давала им титаническую силу и энергию. Прометей боролся против самих богов, чтобы дать человечеству огонь. Мечта освободить свой народ от иноземных захватчиков подняла русского богатыря Илью Муромца, сидевшего сиднем тридцать три года. Только эта мечта породила богатырскую силу в его руках. А разве мало советских людей, совершивших такие же подвиги, какие совершали казахские батыры и русские богатыри? Если возьмем людей среднего возраста, родившихся и выросших только в Казахстане и республиках Средней Азии, то поймем, через какие эпохи прошли они, чтобы достигнуть сегодняшнего дня! Они жили при феодально-родовом строе, при капиталистической и социалистической формациях. Разве теперь они не стоят в рядах строителей коммунистического общества? Даже личная жизнь советского человека, его борьба и пути роста могут быть материалом для создания настоящего эпического образа.

Однако может ли выйти высокохудожественный образ, если мы легкой рукой отбросим наслоения прошлых веков в душе, сознании и чувствах этого человека? Конечно, не может. Чтобы получился действительно большой

жизненный образ, надо глубоко и всесторонне показать благородную борьбу человечества за идеалы коммунизма.

Вместе со всем трудовым народом мы достигнем огромных успехов в исторической семилетке, идя по широкому пути, намеченному XXI съездом партии. Перед нашими братскими литературами стоит благородная задача по созданию великих образов, достойных нашей эпохи и вдохновляющих народ на подвиги.

Настоящий очерк, посвященный воспроизведению процесса развития казахской советской литературы и анализу ее актуальных произведений, призван внести свою лепту в поднятие литературы на уровень стоящих перед нею задач. Широкий и глубокий анализ особенно необходим при освещении литературных памятников разных эпох братских народов. Эти памятники являются многожанровыми и имеют свои традиции. А это в свою очередь требует глубокого изучения истории братских литератур, подробного и конкретного анализа сходства и преемственности каждой группы литератур. При этом надо особо подчеркнуть те сходные черты каждой литературы, которые связывают ее с русской литературой. Наряду с этим должна быть дана подробная оценка и сравнительное исследование ее связей с другими братскими литературами.

И в дореволюционной истории народов России влияние русской культуры и литературы было огромным. Исторические корни дружбы народов СССР уходят в прошлое. В последующих исследованиях надо стремиться четко показывать дореволюционные связи культуры и литературы всех наших народов.

Необходимо раскрыть то положение, что рост литературы народов нашей страны начинается с революционной борьбы русского рабочего класса под знаменем Ленина и развивается под руководством великой коммунистической партии. Для того, чтобы показать становление литератур братских народов на путь реализма, надо дать соответствующую оценку фольклору и литературному наследству каждого народа.

Вместе с тем необходимо указать на плодотворное влияние русских классиков и русских советских писателей. Например, влияние Пушкина на рост литературы народов

Советского Союза чрезвычайно велико. Особенно следует отметить сам факт перевода произведений Пушкина на языки народов СССР. Произведения Пушкина переведены на 65 языков нашей страны. Эти переводы оказали большое влияние на развитие литературного языка и обогащение литературного стиля всех народов нашей страны.

Сделано много переводов произведений Лермонтова, Гоголя, Тургенева, Л. Толстого и Чехова. Они тоже сыграли большую роль в развитии новых литературных языков и культуры художественной прозы братских народов Советского Союза. Произведения Горького также переведены на языки многих народов Союза. Влияние Горького на творческий рост многих писателей союзных республик и их литературу в целом огромно.

На творческий рост поэтов братских республик значительное влияние оказала поэзия Маяковского, насыщенная коммунистической идейностью. Отбросив привычные литературные каноны, он выступил новатором и указал своеобразные творческие пути поэтам всех советских республик.

Публицистическая лирика Маяковского оказала большое влияние на поэзию всех народов Советского Союза. Ее темы вдохновляли советских поэтов на создание произведений, отображающих сегодняшнюю жизнь. Необходимо отметить, что произведения Маяковского, переведенные на языки братских народов, оказали весьма значительное влияние на развитие и обогащение не только поэтического, но и литературного языка в целом.

В литературах народов СССР развитие метода социалистического реализма и различных жанров шло неодинаково. Нельзя сказать, что и в настоящее время оно находится везде на одном уровне. Есть народы, ранее не имевшие письменности, литература которых только теперь выходит из стадии фольклорного развития. Новая советская литература у народов, которые раньше не имели письменности или имели ее в зачаточном состоянии, в первые десять-пятнадцать лет развивалась только в поэзии. В первых печатных произведениях, стихах и текстах песен этих народов, с одной стороны, был использован фольклор, а с другой — была заметна близость к газете. Вслед за

поэзией на языках этих народов начинает появляться драматургия.

Музыкальные драмы и комедии, зачастую написанные по фольклорным мотивам, служат основой первых либретто для новых национальных опер. Создание репертуара способствует зарождению и развитию национальных театров.

После поэзии и драматургии появляется разнообразная проза, о зрелости которой свидетельствует наличие больших эпических форм: повести и романа.

Развитие метода социалистического реализма в национальных литературах особенно глубоко связано с ростом мастерства в отображении нового содержания. Задача заключается в том, чтобы всесторонне показать борьбу за социализм и героев этой борьбы. Чтобы полнее освоить новые темы и идеи, литература должна избавиться прежде всего от схематизма и натурализма. И вот здесь на помощь молодой литературе приходит опыт всего мирового искусства, который в силу особенностей советского строя в равной мере открыт у нас всем, большим и малым народам.

Почетный долг советских литературоведов — создавая очерки истории братских литератур не только систематизировать зафиксированные факты их развития, но и показывать процесс в целом, помогая движению своей литературы вперед!

ОЯНҒАН ХАЛЫҚТАР ҮНІ

Баяғының көп ертегілерінде айларға, жылдарға созылған ұзақ ұйқыдан оянған алыптар туралы сөз болушы еді. Бүгінгі Азия мен Африка елдері сол алыптарға ұқсайды. Сан жылдар империализм мен отаршылдықтың қанды шеңгелінде болған бұл елдер, меңіреу ұйқыдан оянған қас батырдай, балуан тұлғаларын дүр сілкіп, ұлттық азаттық пен тәуелсіздік жолында жең сыбанып ұлы күреске шығып жатыр, бірінен соң бірі құлдық құрсауын шарт-шұрт үзіп, талқандап жатыр. Ұлы Октябрь социалистік революциясының өшпес нұрынан сусындап, өз елдерінде социализм орнатып жатқан халықтық Қытай, Корея, Вьетнам, Моңғол халық республикалары бүгінде шығыстың шолпанындай жарқырайды. Шетелдік үстемдіктен, отаршылдық тепкісінен құтылған Индия, Индонезия, Біріккен Араб республикалары, Марокко мен Тунис елдері өздерінің ұлттық тәуелсіздігін нығайтып, халықтар достығы үшін күресіп отыр. Осыған орай, соңғы айдың ең бір үлкен оқиғасы – тәуелсіз Ирак республикасының жариялануы. Бұл – американ-ағылшын империализмінің қол шоқпары болған агрессияшыл Бағдат шартына қаусата тиген соққымен бірдей болды. Осылай, бүгін Азия мен Африка елдері өздеріне бүкіл әлемнің назарын аударып отыр.

Әр халықтың бостандығы мен тәуелсіздігін, өнер-мәдениетін аса қадір тұта білетін совет халқы, соның ішінде Қазақстан жұртшылығы Азия мен Африка елдерінің өскелең әдебиетімен де барынша танысқысы келеді. Ол үшін Шығыс халықтары әдебиетінің өзін оқығанға не жетсін! Осы мақсатта Қазақтың көркем әдебиет баспасы соңғы жылдары Қытай, Индонезия, Корея, Индия, Араб және басқа шығыс елдері жазушыларының ондаған кіта-

бын қазақ тілінде басып шығарды. Солардың ішінде ең бір шүйделісі – баспадан енді шығып жатқан “Азия-Африка ақындары” деген кітап. Бұл түгелдей поэзия шығармалары бола тұрса да, Азия мен Африка елдері әдебиетінің жалпы бағытынан бізге көп мағлұмат береді.

Бұл жинақ – біздің оқушылардың қалың көпшілігіне тосын, тың жинақ. Бұнда аты аталған ақындардың көптен-көбін біздің оқушы жете білмейді. Себебі бұл ақындар біздің Одақтағы туысқан елдердің жазушылары емес. Дүниежүзілік европалық әдебиеттерден аттары, шығармалары көбірек аталып, молырақ мәлім болатын жазушылар да бұл жинаққа кірген адамдар емес. Солай бола тұрса да, біздің оқушы барынша бейіл бұрып, көңіл ойын аудара, ынтыға танысарлық жырлар, шығармалар осы жинақ ішіне молынан кірген дей аламыз.

Жинақты күнделік көп шығармалар қатарынан бөле сөйлеп, оқшау жайы, мәні бар еңбек деп атауымыздың себебі бар. Қазақ тілінде бірінші рет бәрі тұтасып, бір жинақ көлемінде бұл жолы көрінетіндер – ұлы Азия мен алыс алып Африканың көрнекті ақын-жыршылары. Осы жинақта ұлы дос елдеріміз Қытай, Индия, Араб елдерімен қатар, Кореяның, Бирманың, Моңғолияның, Вьетнамның ақындары, жырақ Жапония, Индонезия, Малайзия, Пакистан, Түркия, одан беріде Иран, Ирак, Ауған тәрізді сан елдердің сан алуан ақындарының үндері ұғылады. Жүрекжарды жырларында ел-отандарының тағдырлары, сыр-шерлері шертіледі.

Әдетте, осы аталған елдердің әдебиет мұраларын Шығыс әдебиеті, кейде жырақ Шығыс әдебиеттері деп те атаймыз. Бұл ретте азиялық Шығыста неше мың жылдар тарихтарын бастарынан кешкен, дана қарт Қытай, игі өнерлі Индия, Иран тәрізділер қадым замандардан әлем әдебиетіне бал-бұлақтай көп асыл тәтті сырлар, жырлар, көркем күйлер, асыл үлгілер берген әдебиеттер саналады. Олардан кейінгі Европа, Америка, бар дүние ақындары, жазушылары сан алуан үлгі, нәр алғаны мәлім.

Жаңа Европаның ең ұлы ойшыл ақынының бірі – Гете өз аузымен Шығыс поэзиясының қадір-қасиетін бағалай келіп, “Иранда жеті шебер ұлы ақын бар. Солардың ең жаманы

менен сонағұрлым артығырақ” – деген еді. Дүниеге өзге мол білім, даналық үлгісінің талайын берген Азия, Африка елдері көркемсөз өнерінде де көп үлгі таратқаны даусыз. Бірақ сол ұлы Шығыс, көне тарихты алып елдер соңғы ғасырларда құлдықта, қанауда, отаршылдық қорлығында қалғаны мәлім еді.

Империалистік отаршылдық айласы мен бұғауы, жоғары-да айттық, ұйқыдағы алыптай етіп нелер көне тарих иесі көп миллиондаған халықтарды қараңғылықта, тұсаулы тұтқын етіп келді. Шығыстың сондай қайғылы мүшкіл халін терең толғанып ойлаған адамның бірі – ұлы Ленин болатын. Ол Азия халықтарының ояну, азаттық алу дәуірін қиял етіп, шын көксейтін. Қытайдай, Индиядай халықтар жақын шақта өз азаттығына жетеді деп мейлінше сенетін.

Міне, бүгін біздің оқушының қолында отырған, жоғары-да жұрттары аталған көп ақындар үндері сол Ленин арман еткен оянуды паш етеді.

Жинаққа кірген өлеңдердің бәрі де соңғы ұлы соғыстан кейін туған шығармалар. Бұл жылдарда көп тілдер мен бірінен-бірі жырақ жатқан жаршы-жырлар үндері өзді-өз отанының тарихы мен тағдырын бүгінгі барлық азаттық сүйген адамзаттың үн-ұранына жалғастырады. Соңғы он жылдар ішінде азаттыққа жеткен қалың елдердің елдік арман-мүдделерін шертиседі. Сонда ең бір басым сарын есебінде отаршылдық қорлығынан құтылу ең айбынды ұран болып өктем шығады. Және сондай бар әлем адамзатына ардақты болып отырған бейбітшілік пен қанды соғысқа қарсы қайратты жігер үндері және де үдей-үдей естіледі.

Халықтар достығын тудырушы, барлық отар болған елдерге ұлы қамқорлық етуші – біздің Отанға – социализм әлеміне өзгеше бауырмалдық, достық, ыстық, жалынды сенім, серт арнаған жырлар да осы жинақ ақындарынан аңғарылады. Сол жайлардың бәрінде өз отандарының басынан кешкен бағы замандарымен жалғастырып жырлау да бар. Баяғысы сондайлық болған ұлы халықтардың ендігі ояну, өрлеу дәуірі бейбітшілікті сүюші еңбек әлемінің бар талабы, зор талабымен табысып жатқанын да жыр етіседі. Бірінен бірінің жұрттары, жастары, көзқарастары басқа-басқа болса да, жаңағы соңғы аталған жайлар, сырлар осы

жинақты біріне бірінің күйі, күні, асыл мұңы, үні жақын ақындардың біріккен жинағы етеді.

Қазақстан көркем әдебиет баспасы осылайша Азия, Африка халықтарының ақындарын Қазақстандағы ірі ақындарымыздың біріккен еңбегімен әдейілеп аудартып, 1958 жылы күз кезінде Ташкентте болатын Азия, Африка елдері ақын-жазушыларының тарихтық зор жиналысына арнап шығарып отыр.

Ардақты оқушы, мәні, жөні өзгеше осы жинақпен айрықша бейіл беріп танысар деген үміт артамыз.

Күндөпик

ЖАПОНИЯ КҮНДЕЛІКТЕРІ

10 августа.

Председат. Гертруда Мервилл – женщина из Австралии. Ясуро жас, бурыл шашты. Председатель қасында.

Приветствует председатель две вновь прибывшие делегации: нашу и индонезийскую. Слова приветствия – Капров.

Доклад ученых – действ. радиации усилилось – болезни костей (и др.), еще больше будет вреда. Без войны много принесет несчастья человечеству.

11 август.

Таңертең өте бір жақсы завтрак болды. Бар қонақ үлкен залға жиылдық. Төрге мен отырдым. Көрсетілген орындар. Әр қонақ алдында бір үстел, жерде. Рамешвари Неру сөйледі, әркім сөйледі, мен сөйледім. Тамақ қасықпен желінеді. Мысырда болатын ноябрьдегі мәжіліс жайын сөйлестік, байладық. Осыдан кейін фрукты жедік. Басқа бөлмеге шақырды. Тамаша сүйкімді қытай қызы үнемі жаңа ашылған гүлдей күліп қана тұрады. Ағылшын, қытай, сәл орыс тілін де біледі. Мен, сіз байсыз деп қалжыңдадым. Жас күнінде миллиардтан аса халықтармен сөйлесе алады.

Гостиница директоры қонақ етті. Аты Исимура (тас деревня). Бұл бұрын сенат мүшесі болған. Елшілікті бастап Индияға барған, Неруде болған. Жапон шабалысын жедік.

Кейін бізге бүгінгі саяхат жайын айтысты. Қазір осы жерден тауға 800 метр (биік) тоғай аралап, машинамен кетеміз. Онда көл бар, тау басында. Сол жақта түскі тамақ ішеміз. Кейін бөлмелерімізге келіп, өз киімімізді кидік. Қоштастық. Бірақ Суомие бізді төменге шейін шығарып салды.

Айтпақшы, қонақ ас үстінде көп әйелдер, келіншектер

тұрып-жүріп өте сыпайы қызмет етісті. Кимонолары сары түсті, бірақ бәрінде жоқ, ақшыл аса, ақшыл шұбар, ғажаптың бірі – бұнда қалада, жолда көрі жүздер көрінбейді.

Машиналар көп тосты, аяқкиімдерімізді төмендегі әйелдер салды. Киініп, машинаға мініп көп отырдық. Екі әйел тағы да қасымызға кеп, әзілдесіп тұрды. Хатанака кейін шығып еді, пиджагін иығына әйелі кигізді. Көп бояулы қымбат кимоно киген әйел. Соның он әйелі болу керек. Түсте сағат 1-де жауын болса да, таң асамыз. Жолы көп, ұзақ аралап көл жағасына жеттік. Бұл көл Асиноко, орысша аяқ – нога боп аударылады. Мол көл, мүйістері көп, жағасы таулар, қалың жыныс көркем ағаш. Бұнда катерлер жүреді. Сейіл жолдар бойында, тау ішінде әлденеше қала, ауылдар болды. Бірнеше жерде тау ішінде отельдер. Соның бірі көл жағасындағы отель “Хаконе”. Біз сонда обед іштік. Тағы да жерде, кең, зор қонақүйде хасымен ас жедік. Европалықтар мен азиялықтарға екі жақта жасатты. Шанышқы, пышақ бөрі Европа жақта. Менің қасымда Неру, Бирма молдасы болған еді. Ол күрішті үш рет сұрап алып жеді.

Айтпақшы, жолда Будда мешітінде болдық. Ол діндегілер тегіс намаз оқыды. Неру де, Бирма бұнда айқайлап тұрып намаз бастады. Швейцариялық әйел, Цейлон жігіттің әйелі намазды бірге оқыды. Көлді терезеден қарадық. Жауын. Кейін парходпен көлде жүруге бекіндік.

Мысыр қонақтың аты Халид Мухиддин, доктор Исмагил, доктор Амед Алхлуани көлге жүре алмады, көп жағаладық. Кемелер, сейілшілер мол. Адастық. Қалаға машинамен кешігіп жеттік.

11 август.

Арыгату – Арыгату. Күндіз жиылыс. Кеш тамаша болды. Поезбен бір жарым сағат жол, машине, тау іші. Хаконэ қаласына дачаға келдік. Төрт қабат гостиница. Бар жай жапонша жеңіл, оңай, көркем салынған. Қасымда Масахара Хатанака.

Біз екеуімізді бір номерге түсірді. Үй іші жапонша, жалаңаяқ, үстімізде кимоно. Маған кең кимоно табылмады. Қыз Суомие көп іздеп, бау тағып әкелді. Өзі қайта

соқты. Бұл 12 жыл оқыған. Қызмет етулері ғажап. Есік алдына жүгініп отыра қалып, басын жерге шейін иеді. Бірақ күліп, Сатумен еркін сөйлеседі. Бізбен қатар бір топ қонақтар, ең жақында – журналистер: Сату, генеральный секретарь Яп. к-та солид. Азии. Былтыр Ташкенде болған. Ал Сату Алматыда болған. Шамжанованы жақсы біледі. Сату мүше. Хатанака Масахара, Иасуди Кауора генеральн. хатшы. Масахара – сөз еткен комитеттің басты адамының бірі.

Түн тамаша болды. Әуелі моншаға барып түстік. Екі этаж төмен еді. Аяқтағы киімді кеше тастағамыз, бу ішіне жалаңаяқ. Дәретхана алдында аяқтағы киімді тастап, ондағыны (аяқкиімді) киесің. Келіп тамақ іштік. Шыққанымыз мәжіліс үшін емес, сейіл екен. Түнде қасымызға Сату келіп отырды. Тамаша аяқ кезінде.

Кейін қыздар кеп, төсек салды. Мен бас жақты биік етуді сұрадым.

Қыз өзі күле отырып, әдемі қозғалыстармен қазақ келіншектерінше төсек салды. Ұйқы тамаша, таңертең терезеден ғажап сұлу тоғайлы биік көрінеді. Ол қасымызда, қалың ағашты. Төменде өзен. Жол, ағын су, сұлулық. Терезе тор көз.

23 жаста қыз Хаякава Сумих, Нисиваки Томико – 34 жас. Өте сүйкімді. Қалжыңдаса күледі. Суомиенің жақсы мінезі, әрқашан “эй, хэй” дегені...

11 август кеші.

20 мың кісі сыятын залда митинг, жас балалар гүл алып шықты. “Бейбітшілік әнін” бар зал жырлады. Кейін концерт. Бүгін 25 адам болды дейді. Гимнастич. зал.

1) Халық оркестрімен ән аралас би, 20 шақты қызыл-ала кимоно киген қыздар биледі.

2) Барабандар тамаша. Виртуоз көп ойнады. Қыздар желіп жүреді.

3) Окинава оркестрімен би, қыздар басына үлкен өшекей қойып шықты.

4) Шал бастаған жас бала, қызбен басқа жастар аралас биі (Окинава биі). Әртүрлі крестьян, еңбек процестері.

5) Жапон биі – кабуки биі, мол номер шықпады. Ыңғайсыз бөгеліс болды. Қызық екен, жетекші қысылмады.

6) Жапон биі (жалпы концерт жастар – сато действительностіне ұқсап кетті.) Ретсіз 15 мың адам жиып, тәртіпсіз өткізіп жатыр. Бишілер шықты. Қызық киімдер, қызық пантомима. Ортада шатыры бар қызыл-жасыл маска қызық, тек шатырмен билеу көп. Шатыр көп түсті – шұбар келеді.

7) Әйелдер әні, әйелдер күй тарта отырып, қосылып ән айтады. Аспаптары гуслиге ұқсайды. Үстерінде кимоно әр түсті.

8) Поющие голоса Японии. Біздің фестивалге барғысы келген.

Екі мың шамалы жастар ән салды. Орындарынан түрегеліп, сахнаға шықпай жырлады. Әндетіп тұрып, қолдаса, лозунғылар көтерді. Лозунг, қол ұстасып алып, ырғалып тұрып та жырласты. Концерт үстінде бізге кока-кола әкеп берісті.

Залдағы көпшілік халық, бес мыңдай адам жерде орындықсыз отыр.

9) Бір номер бомбыдан қаза көргендерді суреттеді. Әйелдер көбейе берді. Жалаңаш-жалпы шаштары жалбыраған ана, бала. Су уланған. Бұл Хиросима “Против атомной базы”, ұжас.

10) Не забываете жертв атом. взрывов. Бұны арттағы бағанағы қалың топ жастар ырғалысып тұрып жырлады. Мыңнан аса жұрт тұрып жырлады...

12 август.

Мен түн бойы сырқаттанам ба деп, мазасызданып шықтым. Кеше машинада суық тиген. Түн бойы жөтеліп, барлығы бір-ақ сағат ұйықтадым. Бірақ амалсыз ерте тұрып, исполн. комитет жиылысына 8-де келіп ем. Жиналыс 9-ға дейін басталған жоқ. Залға халық келіп жатыр. Комитет осында болу керек. Бірақ басталмайды. Ретсіздік күшті. Жас қыз микрофонмен жастар әнін залға жаттатып жатыр. Микрофон алдында дирижерлік етеді.

Бір жастар залға президиум сыртынан айқайлап, микрофондарды тексеріп түзеп жатыр. Кешегі залда бүгін орындық қойылған. Жеңілмейміз, әсем Хиросима.

1) Музейдеміз. 20 минуттан кейінгі көрініс. 570 метр биіктегі көрініс. Бұлттар.

2) Бала суреті, радиоактивность кеселі, радиус: 500–3500.

3) Көлеңке таста – адамнан белгі жоқ.

4) Үлкен сурет – қоңыр панорама. 230–300 жылдар.

Токио, 12 август 1957.

Окинава, Япония. От имени нас Окинаве горячий привет.

Балықшының әйелі сөйледі. Балалары қалған, балықшы испытаниеден өткен. Угроза водород. бомбы усиливается.

В Хиросиме за последнее время все больше погибают. Страдание моего мужа от водород. бомбы. Мне горько... В течение 4-х лет люди помогают. Спасибо им. Екі кішкене қыздары бар қасында.

Хиросимада қаза көрген адам сөйледі.

Закон о помощи пострадавшим появился благодаря воздействию общественности. Десять тысяч людей умирают – многие с трудом доживают. Я привез сюда два письма. Одно письмо об ужасе – просит запрета. Залда бір әйел жылап отырды. Второе письмо от человека в больнице – тяжелобольной требует прекращения испытаний.

Ученые:

1. Президент совета ученых Кая – вице-президент об-ва Япония – СССР.

2. Токийск. ун-т.

Писатели на конференции:

1. Танабэ Контиро.

2. Исино Кэйитиро.

3. Симота Масатциогу.

Организаций много, из них:

1) Пен-клуб – писат. организация.

2) Общество “Нихоп-бунгай Куокай”, президент Аоно – критик-старик, очень известный человек. Письмо Суркова. 3 человека.

18 немец. атомных ученых получили замечание Аде-науэра. Мы делали то, что позволило нам высказаться в своей стране. Другие ученые пусть задачу такую поставят перед своими правительствами.

Хиросиму я видел и было очень тяжело.

Окинава өкілі сөйледі, ызалы... бізді америкалықтар жібермей бөгеп, таңертең ғана жеттік. Окинава халқы үшін

ойлағандарыңа алғыс. Біздің аралда реактивті самолет, өзінде атом бар.

Такое разделение войск на Окинаве есть для нас бедствие — население лишено земли. Америк. солдат расстрелял человека, собиравшего гильзы, но суд его оправдал. Мэр города был избран прогрессивный человек. Надо прекратить, мы против превращения нашей территории в брит. военную базу. Надо вернуть.

12/VIII.

В Японии движение за мир — дело больше молодежи. В Австралии больше старших, нашей молодежи нужно брать пример с японской молодежи.

Не применяя силы оружия, решить конфликт, — как сказано в Конституции Японии Инодэ.

12/VIII.

18) От Англии — от имени ученых в области атомной энергии — д-р Ротврат. Ученые не могут стоять в стороне. Чистая бомба — (тоже миф) — после атомной войны мир не сможет оправиться. Испытания ведут к войне, приближают ее все больше. После конференции ученые объединятся все больше. Говорю о большинстве ученых.

19) Капров.

20) Рамешвари Неру — благодарит япон. народ. Против дьявольского оружия все во всем мире.

Англия готовится к атомной войне, готовит бомбы — и они еще сильнее, чем были брошенные на Нагасаки. Откуда у них право заражать воздух, земли, воды? “Кто с мечом, тот от меча и погибнет”, — они это забыли. Победителей не будет, будут уничтожены обе стороны. Необходимо чаще встречаться. Необходимы сильные средства за запрещение оружия.

21) Телеграмма от Папы рим.

Испытание — еще более вреда. Чистая бомба не может быть свободна от радиации — она тоже должна быть запрещена. Человечество стоит перед большой трагедией. Принять любые меры, но войну предупредить. Поддержал это в международном масштабе.

Мистер Шмис (Австралия) согласен.

Япония — согласна. Бранг, д-р Андреа Андреан — согласны. Читает резолюцию (“Пугвош”). Приняты телеграммы.

Рассею была. Ясуи – рекомендация, а не резолюция. Цуруга-сан.

22) Китайский делегат Ино Хуэсан. Ұзын, арық, кәрі.

23) Катаяма – соц. партия, советник Япон. комитета.

24) Египет – Халид Мухиддин – нас ждет возврат делегатов, перед нами опасность катастрофы.

Совещание молодежи.

25) Андреа Андреан – от Демокр. союза женщин.

26) Мервилл (Австралия): Много приехало нас: опасность, раньше сражались мужчины с мужчинами, а теперь не так. Церковь, профсоюз, раб. партии, поющие голоса – будем сильны.

27) Из Цейлона Харанайка – буддист, священник: Я здесь два раза – 54 г. Сары киімді, жарым-жалаңаш. Ламалардың біреуі. Призыв народов Азии.

28) Западная Германия – Курт Эссен. Ученые Германии объявили, что стратегич. маленькое атомное оружие имеет такую же силу, которая разрушила Хиросиму, большая бомба может целиком разрушить целую Рурскую область. Проф. Нимер, глава Союза церквей Зап. Германии. Это оружие – оружие бога. Очень ответственное положение теперь в Германии.

12 августа.

1. Выступает – из Совета мира Бини.

2. Международная федерация труда.

3. Телеграмма Папы рим.

4. Тито.

5. Булганин.

6. Австралия – бывш. премьер, лидер раб. партии Жак – проверить телеграммы. Сайлау болды, Зерновты өткіздім. Мәжілісті Катанаки ашты. Алғашқы сөзді жапон буддиси сөйледі. Біздің орын шетте. Қытай бізден соң.

1) Масуда – жапон дінбасысы.

Алғаш сөйлеуші дінбасы киімінде шықты. Все люди являются детьми Будды и бога. Жасылға қызыл ала қосып киген, басы тақыр, қасқа, көзілдірікті. Разная вера, но путь мира один – объединить силы.

2) Цейлонский делегат. III конференция: историч. мир – реальность.

3) Яматака Шигери – япон әйелі, бастық, Хиросима, Нагасаки өліктері үшін жұртты тұрғызды. Тегіс бас игізді. Бұл бастық исполком сайлауын бастайды. Әуелі жапондарды айтады. 20 делегат – жапон. Яматака – общ. деятель, президент об-ва японских женщин. Ақ киім киіп шықты.

4) Ясуи Кадри: Это конференция всех государств мира – привет всем делегатам. Идет усиленная подготовка к атомной войне. Смело противостоять против сторонников атомной войны.

5) Привет от Киси – Ханака Кацуоко, главн. секретарь – он читает приветствие Киси – возглас “Не обманите!”

6) От либеральной партии вместо гл. секретаря – не присутствует – нечестно.

7) От соц. партии – Цудзуки – председатель партии – оған овация болды. “От имени 5 тыс. человек, прибывших сюда, требую прекращения испытания атомного оружия”.

I. Из состава президиума, из состава исполкома кто выступает первым?

Президиум:

1) Состав 70. 25 иностранных, японцы – 37. 8 международ. орг.

2) Председатель – японец, 7 замов. СССР, США, Китай.

II. Исполнит. комитет – 40. 20 японцев, 20 иностранцев, включая международ. орг-ции и подготовительный комитет.

3) До 9 ч. утра в понед. сообщить фамилии членов президиума.

4) В исполком войдут члены подготов. комитета – 12 иностранных, они участвуют.

5) Вместо Петрова назначить в понед. к 8 часам утра...

6) Индонезия, Франция, Египет, Латин. Америка, Совет мира, Совет. Союз (Петрова не оказалось), Запад. Германия, Междунар. демокр. союз женщин, молодежи (из Италии).

7) Откроет Хатанака вступительным словом.

8) Из состава президиума двое будут говорить – один японец, один иностранец.

9) Назначение генерального секретаря конференции.

10) Приветствие (стр.3) Вильяма Моро (старик, секретарь).

11) До обеда – приветствия 5 делегатов. Япония – Намбара – ун-т Токио (бывш). Наша партия всегда подерживала это движение. Ұзын қара – Қуанышбек пен Маликов сияқты. Обращения с призывом немедленного прекращения.

12. Генер. секретарь компартии Носека – көп қол шапалақтау болды. Есть силы, к сожалению, – препятствуют. Америка – мощь, блоки, базы – мы выражаем свой гневный протест против этой Америки. Предлож. Сов. Союза – объединить международные силы. Число конференций в три раза больше, чем в прошлом году... Самые разные страны здесь – заложена великая сила, она опрокинет все на пути миролюбивых народов.

13) Председатель гор. управления.

14) От мэров Японии, более 500 больших городов – от них он приветствует три гос-ва, которые не достигли соглашения, – еще крепче заявим на этой конференции.

15) Моро, секретарь исполкома: Этот дух конференции должен быть усиленно распространен повсюду. Давление на свое пр-во. Было раньше меньше иностр. гос-в, а III собрала больше – это по-настоящему силы мира. Ұзақ, дерексіз, көп сөйледі.

16) Бывш. президент ун-та Намбара: “Не повторим Хиросимы” – надпись на памятнике – больше не скажешь. Это раскаяние всего человечества от имени войны совершенного преступления. Укрепить солидарность во всех странах”.

17) Америка, Хома Жак: К сожалению, и свою вину признаем мы трое амер-цев за Хиросиму, Нагасаки. Мы просим Вас простить нас, ваше гостеприимство превзошло наше ожидание. Япония копирует лучшие традиции Америки. У вас много похожего. Лучшая экон. жизнь и свобода своему народу и помощь другим – вот что нужно взять у нашего народа. Но вам не надо учиться некоторым американским законам и конституциям, которые вы не отмените.

Америка.

Англия.

Сов. Союз – это днем.

Индия.

В 12 ч. обед – до 14. После обеда: КНР (Китай), Египет и др. Подарки 12-го после обеда, перерыв. Речи 12-го по 7 минут, с переводом 14 минут. Говорит Капров в 18 ч. 12 августа – прием в саду мэра города.

В парке Киомидз.

12/VIII.

Конференция.

Материальная поддержка, в ней нужда и в духовном отношении нужна помощь. Против баз и подготовки атомной войны.

Екі құлағы шұнақ, беті қисық, өңі қатты жүдеу, желке шашы түсіп қалған Квояне из города Нагасаки, г-жа Квояне.

Бес жас бірге түр – әйел сөйлеп түр. Менің бетімнен із өтсе де, қаза табы кетпейді (өзі аппақ, шашы қара). Біздің өмірімізде әлі де қайғы көп. Қаны азайып, ауруы қашан басталады деп қорқудамыз. Төрт нәрсе өтінеміз. Жәрдем ғана сұрамаймыз. Жалпы мақсұт таптық, давайте будем бороться за мирные дела. Беті күйген бір жас қыз, тыртық бар. Бар жас сондай жаралы, кем боп қалған уыз жастар. Залда әйелдер жылап отыр, көп әйел жылап отырды. Бар шетел өкілдеріне алғыс (өңшең жас адамдар, аударушы, басқарушы да).

Қытай делегаты. Қытай халқынан Нагасаки, Хиросимадан қаза көргендерге сый берді конференция арқылы. Бар адамға трагедия. Бала, бауыр бәрімізде бар. Біз де сіздердей сезіммен тындадық, уәде береміз. Базалар бар жерімізден, Жер шарынан жойылсын. Қымбатты жапондықтар, қаза көрген аға-інілер, жүрек ісін қабыл етіңіздер. Хиросимада қаза көргендердің қолын алсам деп өтінемін. Бәрін шақырып құттықтайды. Аударушы қыз жылады, бар жұрт жылады. Өңшең кем-кетіктер, жастар көрінгенде зал егілді. Жапон халқына алғыс, 700 миллион иен ақшаны қаза көргендерге тартамыз. Об-во Крас. Креста. Об-во демокр. женщин.

Ясуиге қушақтасып тапсырды.

Ясуи – алғыс жүрек ісі. Қушақтады. Екі халық достығын бекітеді. Қол шапалақтап құттықтайды.

Завтра нач. в 8.30 и до 5 ч.

1. Молодежь – Хоккайдо, послезавтра отдельные секции. 16-го пленарное, пред. исполкома и пленарное заседание.

13-го веч. гостиница “Принц”. В каждой комиссии 1 пред., 2 зам., 5 членов от комитета (9 заседание).

2. Засед. студентов – Чанда.

3. Религ. – китайск. пред.

4. Крестьяне – Австралия.

5. С пострадавшими.

6. Профсоюз.

7. Молодежь – в 9 ч.

8. Женщины.

9. Торгопромышленность.

10. Местное управление.

Жас қыз, орыс тілін оқушы. Студентка Токийского университета иностранных языков – Нагако Канакубо.

13/VIII.

8.30 – открытие зала. 9.00 – открытие совещания в доме Сейнен Кайкен. Устно переводит.

Перерыв 15 минут. Салқын су әкеліп берісті. Үстелдердің бәрінде наушниктер. Бір топ кісіге бір аударушы. Біздікі екеу – ағылшыннан, жапоннан, өте қысқа сөйлейді жұрт. Үзіліс өте ұзарды.

Обращение студентов Токийского ун-та. Сундерлал – индус – председатель делегации.

Үзілістен соң.

От слушателей:

1) запретить испытания;

2) запрещение производства атомного оружия;

3) против стран с военными базами;

4) общее разоружение или частичное разоружение.

Предлагаем:

5) Трем государствам – о немедленном договоре о запрещении.

Такого не было со времени окончания войны. Достигнем

согласия, когда и Китай примут в ООН. Надо уничтожить опасения. Россия и Китай опасаются не без основания и наша также...

Америка и Сов. Союз – строят блоки и базы – НАТО и Варшав. пакт. Эта война будет фатальной, в ней не будет победителя (массовое самоубийство только что и будет). Пусть конференция найдет путь без обвинения других. Давайте прекратим холодную войну на пленарном заседании. Будем откровенны.

Мой мальчик 12 лет, научился играть в ваши игры. Пусть занимаются бейсболом, чем атомными бомбами. Из 25 стран – мы – пусть грядущее поколение живет спокойно в мире.

1. Андреан – юрид. комис. о международном праве.

Не подражайте Америке по вооружению других. Нам приятно было работать с индусами и особенно с китай-ской делегацией. Я сожалею, что советская делегация опоздала, я не смог обменяться мнениями. Мы прибыли требовать от трех держав прекращения. Чистая бомба не успокоит, надо положить конец всем войнам. Никакая страна не имеет морального права заражать воздух другого народа. Мы требуем от своего правительства прекратить, независимо от Англии и Советов, вооружение. Требуем уничтожения всех видов оружия. В Лондоне сделаны первые шаги – я был там, присутствовал там. Советы и Запад пришли к такому соглашению.

2. 60 млн всего – 5 человек.

3. Из всех делегатов – 5.

4. От города Хиросима плакат конференции.

5. На фестивале о значении III конференции в борьбе против атомного оружия.

6. СССР, США, Китай, Индия, Зап. Германия.

Зап. Герм. – Эссен.

Китай – Цай.

СССР – Капров.

Индия – Неру.

США – ...

7. Текст выступл. до обеда в 11.30.

8. Пять человек – 5 минут.

13/VIII.

Конференция молодежи-участников. III конференция. Жастар жиылысы. Баяндама — докл. Хаякава.

Перевооружены на новый лад, атомные пушки 8 дюймов, на короткие расстояния. Есть дивизия Америки из 5 полк. Полк из 5 рот, рота — из 5 взводов. Каждая единица может воевать самостоятельно. Сейчас 17 дивизий в Америке с атомным вооружением. В Сов. Союзе также считают, что нужно атомное вооружение. И наши оборонные войска тоже собираются заняться маневрами с таким оружием.

Наш самолет Ф — может взять 10 атомных бомб. Ф 100 на острове Кюсю может нести 10 бомб. В Иордании американский 6-й флот приблизил это число атомных бомб. Морская пехота — тоже атомное вооружение. В Южной Корее — также возможно атомное вооружение. Японско-американская декларация в Окинаве говорит, что должно быть атомное вооружение. Ответств. лицо заявило — будет в Японии новое оружие. Киси заявил, что иметь оружие — не нарушает конституцию. Нам с вами нужно ждать возможности атомной войны. Если в Корее введут атомное вооружение, то Япония втянется в вопрос — базы, ввоз вооружения — угрозы нац. госуд. независимости. Америка имеет полное право на любое вооружение на основании договора. Нам надо это отменить — это право независимости. Третье — испытание бомбы — было опасно радиоактивностью японцам, теперь — англичане, Папа римский, всем опасно на земле. Испыт. водородной бомбы — секретно, и нельзя провести без аппарата, можно увидеть — этот вопрос нужно решить самостоятельно. Испытание А и В бомбы провести самостоятельно, не связывая ни с какими сложными вопросами. Мы за полное запрещение производства и испытания.

1) Хаякава — член исполкома конференции. Бастык ауысты, орынбасары бүл.

2) От профсоюза учителей Японии Инада Муцо. Надо бороться против намерения правительства отменить миролюбивые стороны нашей Конституции (Конституция раз-

решает иметь оружие только для обороны). Объединить все силы нашей молодежи и все силы молодежи мира.

3) Нагаи — доклад об организации. Коломбо — о запрете ядерного оружия. Уран мы добываем, это опасно, говорили из Коломбо.

Наша организация — из городов, из деревни, из уезда, из префектуры, провинций. Молодая организация Окинавы также состоит в нашей организации. Молодежь Окинавы наиболее активна, как ей помочь. Раньше 40 тысяч выступило за возврат Окинавы. Три лозунга у молодежи Окинавы: 1) возврат Окинавы; 2) ликвидация баз; 3) запрещение атомного вооружения.

4) О наборе средств — делегат из Наканиакира, Окинава: Пока я японец, должен трудиться за возврат 12 лет. Окинава остается, даже становится местом оружия — шестимесячное заключение тому, кто зашел на их территорию. Нет воды — для питья от дождя, но она заражена. Испытания там против жизни. Атомное оружие Америки называется “Найки”, для него нужна длинная дорога. Надо школьникам делать большой круг вокруг этой дорожки для атомного оружия “Найки”. О территории для базы. Иногда американцы оставляют территории там, где много больших камней, трудных для обработки крестьянами. Служ. запрещают кушать в японских ресторанах поблизости баз. Есть закон о труде — он не защищает труд. рабочих без предуп. увольняют. Японцу, едущему в Хоккайдо, нужно получить разрешение от американца. Заполняет анкету в 25 пунктов — если нарушил, обязуется быть наказанным. Прислугу проверяют — везут разрешение от оккупационных властей. Один его товарищ не получил разрешения выехать.

5) Генер. секретарь женск. организации — мужчина. В нашу орг. входят студенты, крестьяне, профсоюзы. На фестиваль в Москву отправим женщин.

6) Ген. секретарь общества демократ. молодежи — Маида критикует доктрину Эйзенхауэра. Переворуж. Кореи, Окинавы, Японии — показывает остроту, надо усилить нашу борьбу. Сов. делегат сказал правду о будущем: кто не борется, тот не живет; обмен делегациями с молодежью

Китая и Сов. Союза. Надо взять пример с фестиваля. Были ошибки у нас, некоторые думают, что борьба за прекращение не поможет. Нет, надо еще выше поднять знамя борьбы за мир во всем мире. Кроме фестиваля нам надо участвовать везде, где можем.

7) От студенч. организ. — Сакрада. Япон. студенты поняли смысл доктрины Эйзенхауэра везде, не только по Среднему Востоку. Это подготовка войны на весь Восток. Мы показали сопротивление на ост. Рождества — 350 тысяч студентов забастовали. Это оказало сильное влияние во всем мире. Доктрина Эйзенхауэра, мы против нее. Пр-во Киси — 15 июня не просьбой, а в форме протеста мы возражали против его поездки в Америку, мы знали его цели, мы стремились к серьезной борьбе против ядерной войны. Цели пр-ва мы, студенты, задержали. Чтобы сов. предложение приняли Америка, Англия, мы должны требовать это. Осенью 12-сессия ООН. К тому же до ноября — надо выступить с лозунгами против вооруж., против испыт., готовящегося американцами. Объединиться под лозунгом, действовать объединением студентов с молодежью.

I. О 15 числе — пленарное собеседование в Сунагаве. Председатели — два японца. Иностранцев не приглашаем, чтобы не осложнять.

II. Комитет по составлению декларации, резолюции всей конференции. Обращение (итоги 15-го). Сейчас нужно приступить к выработке резолюции под комитет.

III. Исполком 15-го с 9-ти до 9 веч. работа.

I. Комиссия до обеда. Пленар. Начало в 9.00. Сигинами Кокайдо. 8.30 как сейчас возникнет опасность атом. войны.

II. То же.

III. Пленарное до обеда с 8.30.

Купить — каймас.

Арбуз — суйка.

Персики — момо.

Виноград — будо.

Накахара-сан Жункчи, Нагако Канакубэ-сан.

16-го в 3 ч. дня прием Кудреватых.

Ассоциация прогресс. писателей. Токунаги — писатель

(коммунист), ультранационалист писатель – Хино Асихей – выступал против; приемная императора.

Писатели в ассоциации – президент Аоно – после Эренбурга вошел в общество Япония – СССР. Есть об-во – переводчиков с русск. языка, очень популярен Шолохов, изучают в средней школе, классик.

Классич. литература – очень известна. 9 раз был издан Достоевский после революции. Ресторан “На дне” – занавеска. Русские песни – поют японки. Русские песни чудесны на японском языке.

Крупные писатели:

1) Исидзаки Тахутзо – прозаик, “Камышит”.

2) Табата – прозаик, роман “В стране снега”. О крестьянах. О любви.

3) Аоно – критик.

4) Драматург – Кипо Сита Дзюндзи – прогресс. (В Союзе был).

а) “Вечерний журавль”, об-во “Будо Кай” (виноград), позиция Станиславского. Пьесы с фольклора – осовременивает конструкцией.

б) Японская сказка переработана.

Утро 16/VIII.

Заключ. доклад Кояма, порядок этого дня. Монгол. делегация. Дамюн Сурун моң. делегация бастығы жақсы сөйледі. “Кто создал атомную бомбу, с ним дьявол”. Доклад – 4 предлож.: 1) запрещение оружия; 2) и его испытания; 3) ввоз базы – против; 4) общее разоружение, хотя бы частичное.

Всенародный и всемирный.

Студенты.

Требуем регистрации (подписи за регистрацию). Америка готовится в Японии и Окинаве – к атомной войне. Молодежь против блоков: митинги, демонстрации, резолюции. Довести до всех уголков стран мира. Призываем молодежь мира.

Женский комитет принял решение воздействовать на ООН. Послать представителей на всемирное собрание. Борьба за мир, о религиоз. деятелях – церкви включиться в борьбу за мир. За запрещение атомного водородного оружия. Деятели всего мира против испытаний.

От промышленников — не только за экономические выгоды запрещения, а за мир.

От коммунальных организаций. — Все чел-во страдает — борьбу всюду и просим поддержки от иноделегатов, помощь пострадавшим.

Доклад проф. Сирано — итоги пяти совещ. от мирного использования и как вести борьбу — в каждой подкомиссии серьезно обсуждены вопросы. Надо признать прямо — гонка... пр-во базы — Япония превращается в одну из баз. Безоговорочно прекратить испытания без всяких условий — запрещение производства. Заключить договор с США, Анг., СССР. Если нельзя полностью о разоружении, ограничить базы — против. Одностороннее нарушение перемирия в Корее. Усиление Окинавы... Вывод иностр. войск из Окинавы. В Японии учреж. центры, это поведет к атомной войне.

Три принципа — без секретов, демократизм, свобода изучений научных проблем.

Четвертое совещание: по оказанию помощи пострадавшим, как вести борьбу совместно с друг. странами, как воздействовать на прав-ва других стран, систематич. организовать митинги, демонстрации, требовать договора. Бандунгскую конф-цию одобрить... организовать демонстрацию осенью. Для этого иметь центр. орган. С ростом борьбы против — растет гонка — против этого и боремся настоящим решением. Доклад г-жи Кояма об общ. собр. 15-го — было общ. собрание президиума и исполкома. Надо поддерживать решения. Окинава, Зап. Германия предостав. ред. комиссию. Японская и китайская делегации сказали не признавать два Китая.

Председ. китайской делегац. 1) Китайский делегат пандит (шал), Окинава. Мир делится на Запад и Восток — это не реально. Делить надо: на страны в пользу войны и страны против войны — и в первых странах много сторонников за мир. Организовать все страны против войны. Подчеркиваю, силы религии тоже против атомн. войны. Махатма Ганди дух он передал в конце. Член всемирн. профсоюзн. движения. Китаец — немедленно запретить атомн. оружие и испытания.

Секретарь инд. об-ва Сундерла. Ни одна страна не должна иметь атомного оружия, ни одна не должна вывозить ...создать всемирный мир, включая США. За объединение всех народов – вот за что стоит Индия с М.Ганди, Бирма, вместе долго говорит о Ганди, его религии. Третье учение Ганди – отрицание насилия, колониальн. гнета Англии. – Хочу, чтобы изучали учение Ганди. Нет другого, кроме нашего способа. Японская молодежь очень смелая, она показывает нам путь, пусть это станет центром движения против баз.

Телеграммы: 1) от Насера (Египет) смущение человека атом. бомбой. Она ведет к гибели народов, культуры; 2) Бандаранайка (телегр); 3) От лидера раб. партии Австралии; 4) Раджагопалачария; 5) Доклад вице-през. исполкома.

17 августа шығын көп еді. Больницаға алынбайды, жәрдем әлсіз, жалтарады, жібермейді. Мындаған адамдар жәрдем ала алмай жүр.

Кавасиото Токио – жас, әлсіз, сыған әйел сияқты. Баладай айтайын десем, жылағым келеді. 1600 м жерде болған әкемді айтар ем. Қазір 25-ке шығамын. Осының қақ жарымын азапта өткізіп келдім (жылап жіберді). Әкем 4 жыл жүріп өлді. Өлгенше әкем жуст ішпеді. Жәрдем деп закон болса да, больницаға түсуге болса да, өміріміз артық болған жоқ. Әкем болса, бұлай болмас еді. Рождество аралына бармақшы ем, бомба хабары естілді. Атом хабары бітпей әкем тыныш ұйықтай алмас. Атом бомбасы тасталмаса, мир ұзағырақ болар еді. Біреулердің соғыс сол үшін тезірек бітті дегені өтірік.

Мурато Иосико – жас, әдемі нәзік үнді. Мектепте оқушы ем (бесінші класта). Сөйлеп тұрып жылауға айналды. Бар жолдастарым, оқытушыларым түгел өлді. Мектептен үйге жетсем, үйде жан жоқ, бір жұма іздеп, ата-анамды таппадым. Сонда біреу сенсің бе деп сұрады, мұрнымнан жиі қан кетеді, ата-анамды мүлде таппадым. Даусы сондай зарлы. Бар жақыным бітті. Мен қайтем, мен де өлсем етті дедім. Өлсем бе дедім.

Менің ата-анам мен көрген бейнетті көрмегеніне ырзамын (қолы тыртық білек). Тау үстінде, иегі алыста

гой, тау... Сондай жоғары жан. Айнаға қараймын – қайғы, анамды ойлаймын, жара бітпестей, бітпес жара (алыста аспанда, күңгірт тауда көк мұнар тұман). Мен бақытты дүние көрмедім, мені осылай сорлатқан жандарды өлердей жек көрем. Өмір сүргім келген жоқ (әдемі жұмыр мойны, беті уыз, астында әлі тау – алыс тау). Менің үнім бар мендей қыздар үні. Бірінші конференция күнінде мені құтқарушылар келді деп білем. Бір құрбандық сөйлесе, мынау қол соғылды. Сол біздің қайғымызды ұққандық белгісі, дабылы еді. Дүние халқы көмекке келеді. Яд. оружиені құрту біздің халықтарға – солар ұранымыз. Осы қозғалыста мен көп еңбек етсем деймін. Көзі нәркес – қырынан тұр. Біздің мұратымыз – толық тыйым салу болсын. Шешен оны ылғи бір қалыпты шағу, кінәлау, үні нәзік те ақ, әділ. Оң жақ көзінен төмен беті, езуі, түсі, оң жағы жаралы. Тісі, көзі ғажап. Көзі кішілеу, сондай өткір.

Еркек. Үйлеріңе қайтқанда бізбен сөйлескендеріңізді айтыңдар. Мир үшін күресушілердің алдыңғы санында біз бармыз (коксай – международный), тағы ертең алғыс айтады.

Бірінші конференция адамдары аз сөйлесті. Түрегеп тұрып сөйлесті. Полисмен бөгет жасап еді. Қазір ол оларда жоқ. Бүгін жақсы, мол әңгімелесіңіздер.

Өте жақсы – қала рекламасы. Мынау парк – балалар, жастар орнатқан. Олар Англия, Венгрия, Қытай жастарымен хат алысады. Өзге елдер жастары да бізбен хат жазысса екен. Осы паркті орнатқанның кейбірі өліп те қалды. Осыны да айтыңдар. Жалғыз біздің алысуымыз аз, сіздермен мықты боламыз – өлген балалардың біз суреттерін әкелдік. Дәл Бектұров Әбікенге ұқсаған бір әйел (қартаң) о да қаза көрген, менің қарсымда отырды.

Морру жауап айтты.

18/VIII.

Хиросома.

Біз орталық жеріндеміз (Зал мира). Бұрынғы кітапхана – қазіргі гостиница. Монумент мира. Бұнда тас қабір, 60 мың адам аты жазылған. “Тыныш ұйықтандар. Бұл каталық енді қайталанбайды” деп жазған. Барлығы 200 мың адам өлген дейді. Айнала парк, көл бар. 37 кісі бар

еді бір үйде ...тас үй үш қабат, 36 өлген, біреуі подвалда болғандықтан өлмеген.

Ағаштарды кейін әкеліп отырғызған. Үлкені сол бомба түскен жердің тап ортасында – зал мира. Жаңа гостиница. Біз әуелі гүл қойып болып, енді қонақжайға келдік. Бұлар жаңа стильде, конструктивизм үлгісінде салынған, тек Жапонияда барлық үлгі осы. Жер сілкіністерімен байланысты.

Осы аспанының үстінде әлем сұмдығы туған. Бірінші тажал оғы жарылған.

Жол суреті: таулар, мол су, кең өзендер, жол бойы 12 сағат шамасында 10 шақты туннельден өттік. Қалашықтар шашырап кездеседі. Үйлер қаладағы тәрізді, ағаш екі қабат, төбелері цемент черепицамен жабылған. Екі жақ қалың жыныс тоғайлы – таулар-таулар. Кей таулар, арал төбелер, аралдар. Онда да көбінше жыныс, немесе селдір тоғай. Жолға жақын тау беттерінде ағаштар үстінде жапон әріптерімен жазылған жазулар, ұрандар қызыл, ақ боп келеді. Біз таңертеңгі асты іше сала шаштаразға келдік. Көше аттары үлкен көше бойында екі жақта биік вывеска боп, қайта-қайта мол сұлу әшекей әріптермен жазылады екен. Токиода да сол. Түнде солар жарық боп жарқырайды. Көше бояуы, вывеска, рекламалар он көшеге түседі. Әр шақта жапон көшелері парадтай. Жарық күнде аса мол болады – бұл біздің кемшілік.

Шаштаразы тамаша – үш кісі. Бір басқа кезек-кезек әрекет етеді. Отырғызады. Жас қыз бас жуады. Тамақты, арқаны неше алуан жабыныштармен жабады. 240 иен ғана. Басты жуады. Құлаққа шейін, желкеге шейін қырады.

Музейлер: 240 мың қала халқы – карточка алушылар 60 солдат, 60 мың адам поездда, қалада жиыны 360 мың келушілер мен поездбен 30 минуттік жердегілерін... алғанда – 150 мың, 160 мың адам тірі қалды. Қазір олар бар Жапонияда тұрады. 150 мыңнан былтыр 60 мыңды зерттеген. $\frac{1}{3}$ (20 мың) қалдығынан қазір сырқаттан көбіне әйелдер өлген. Өндіріс аз болған.

Макетте 13 үй, тасболат үйлер жарылды, күйіп қалды. Қалған дүниенің бәрі ойран, кірпіш, қоқым. Суретте өңшең қара күйе. Токио, Осакаға да тастамақ екен. Күйген киімдер,

өрттен де көп өлген. Бомбаға ұшырағандардың үсті жалба-жұлба. У зарынан кірпіш балқып, тас боп қалған. Жарылған жердің черепицалары тас боп қалған. Бөтелкелер майысып қалған.

4000-5000-дағы бамбук – сырты аман қалған, қабығы жарылған. Жартылай радиациядан, уақиғадан үш күн кейінгі адамдар суреттері – беттер, қолдар, өне бойлар қолдыраған, жүздер қотыр-қотыр, бір әйел тілінің ортасы қолдыраған. Бар жан суреттегідей шоқпыт арасында. Көп-көп суреттер – осы адам қасіреті, қазасы, дәл ортада күйген үйлер, 2,5 километрде 12, 168 күйген.

6) Қолдар мен аяқтардың күйген түрлері: тартылып, тырысып, ағып, балқып қалған.

7) ...

8) Күюдің түрлері.

9) Балықты зерттеу. Тунец балық.

10) Күйген бас, құйқа, шаш күйген.

11) Водород бомбасының жарылуынан болса, 140 километрге әсері 20-50 бүлдіру, 140 болса, өрт болуға мүмкін.

Кітапхана үйінің қаңқасы қалған. Өзі 4 этаж. Ортасы күмбезімен одан жоғары.

Нагасакиде. Орталықтан 3-4 мың метрде жарылған – ол бомбы мынадан 6 мәртебе мықты екен. Оның жері тың болғандықтан әсері бәсең болған. Бұнда сондай кезде бүлінген нәрселер алдыңғы жылы салынған, 400 мыңдай адам көп кетті.

Ескерткіш көрінеді. Ер сыпатты ескі бір моланың үлгісімен алты монумент мира, 66 мың адам аман. Жарылыс күнгі айнала бөлек, серек-серек көп сеңгірлер екен. Шошақ көк биіктер, аралары үзіліп-үзіліп айнала көрінеді. Жақын тауларында қалың ағаштар, кейінде селдір ағаш. Батыс жақ бір таудың қар жотасына селдір қоңыр сақалдай тараған.

Пресс-конференция 11.30.

1) Ең алдымен мен сөйледім. Көп делегаттар ортасынан ең алдымен шықтым. Көп тілші жазып отыр. Сұрақ берді. Музейді көріп не әсер алдыңыздар, соны айтсаңыз дейді.

2) Қытай делегаты сөйледі.

3) Моңғол өкілі сөйледі.

4) Мысыр адамы Арауани – дәрігер сөйледі. Тілшілер дәрігерлік сөзді айтуды сұрады. Екі әсер бүгін, кейін биологич. нәсіл он, жүз жылдан кейін де әсер етуге болады(?) болғанымен, халі нашар.

Қаланың мәрі ас үстінде сөйледі. Алғыс айтты. Бәрі айтылмай, жетпей жатса әлі тола түседі. Көп жайымыз сол жұртқа жетпей жатыр деуші ек. Сіздер көмек етесіз, әлемге жеткізесіз. Жауапты Морроу айтты: “Көргеніміз қайғылы көрініс. Заттарды көрген соң көзіміз де, жүректеріміз де жылады. Шақырғандарыңызға алғыс айтамыз, сенеміз. Қытай мақалы айтады: “Жүз рет естігенше бір рет көрген артық” дейді. Бұлай көргенге ырзамыз, соғыс саясатын қолдайтын өкіметтің бәрі осы істің айыпкері. Қазір ар жақта соғыссақ та, қазір біргеміз. Бұл трагедия енді қайталанбауға тиіс. Біз оған күшіміз жетеді деп сенеміз. Тартысты тоқтатпауымыз керек, бәріміз біргеміз, өлгендер болса қазір бізбен бірге болар еді. Үйге қайтқанда көп жасқа айтуға тырысамын. Надо действовать сейчас. Осыны біз түсіндік. Сіздерге, мәрге, халыққа жақсылық тілеймін”. Мэр қонақасысы болды.

Сағат бір жарымда қаза шеккендермен кездесу басталды.

Қолында таяғы бар, сылти басқан толық сұлу әйел келеді. Тағы екі-үш жандар. Сол әйелдің тісіне салған алтын сызық тіс түбінен, екі таңдай тістің арасынан жіңішке боп ілінеді (шебер). Бесінші болып менің қасыма беті, қолы, білегі тыртық семіз әйел келді. Төртінші – сары ала көйлекті жас әйел, қолы тыртық, жара...

1) Ионеда Мицуко $\frac{1}{2}$ километр жерде болған – семіз әйел, қолы беті күйген.

2) Миоко Тикама – сары ала көйлек, 1700 метрде.

4) Митиоси Нокусики – еркек, бір километрде.

5) Семіз сұлу әйел – $\frac{1}{2}$ километр.

6) Ясудзи – бір километр.

7) Качава – бір километр, әйел.

Қазір қандай күйлеріңіз бар, не сезесіздер. Еркек айтады: 3-4 жыл больницада болдым. Қалған үш жыл больницаға барып тұрдым. Көп операция жасады. Қазір тексеру астындамын. Екі қолым сал. Оң қолым кетті. Катаракт.

Семіз сұлу әйел – сол аяғым кем. Қазір де ауырады (көзілдірікті). Таяқсыз жүре алмаймын, көзімнен жас аға береді. Дәрігерлер жазып болмас дейді. Оң аяғымда сезім жоқ.

Ямада сөйлейді (еркек). Дәрігер қарауында. “Өмір ауыр, жәрдем бар, бірақ аз, көзімнен жас ағады” (даусы күңгірлеп жуан шығады). Бар үй іші қырылған.

Бірінші семіз әйел (менің көршім) сөйледі. Ин-ттың екінші курсына едім. Кеудем, аяғым, қолым – 9 айға емделдім. Жара жазылды. Жүріс қиын, ауыр (өң, ажары таза). Іздері көп қалды. Жыласы сыпайы.

Төрт жылдан кейін пластич. операция жасады. Басында тіпті өрескел еді. Иығымнан да, әсіресе саусағым, төс ауыр, қозғалтпайды (тері жоқ қой). Ата-анам жоқ. Тағы операция жасаудан қорғанам.

Сары ала көйлек – 14 жаста едім. Екі аяғым, арқам күйді. Саным бақайыма шейін күйген, аяғым әлсіз, екі саусағым (аяғымның) арасы сулана береді. Тез шаршайым. Ата-анам бар. Әкем ауру, әкем соғыста болған. Шешем үйде жоқ еді, аман қалды.

Еркек даусы жуан – қызыммен жаңа ас ішіп, далаға (егінге) шығып ем. Сондай қатты жарық болғанда ғажап қалдым. Үйлер ойран боп жатыр (үні қаңғырлап шығады). Үй құлағанда бір қабырға жығылды. Мені басып қалды. Көтеріле алмай басылып жатып қалдым. Зорға шықтым. Көмекке шақырып жатқан әйелім екен. Ол жаралы екен. Қаша бердік, барып құлағанша қаштық. Сонда 4 1/2-ға дейін жаттық. Бірнеше рет су іштім. Тағы ары кетейін деп, бір грузовикпен қыстаққа 20 шақырымға кеттім. Жарам жазылғанша сонда болдым. Жарым жылдай жарамды емделді.

Әйел сөйледі (қартаңдау) – кір жуып жатыр ем, дыбыс шыққанда қатардағы бетон үй көрші аласа үйдің үстіне құлады. Мен зорға қаладан шығып, 20 шақырым қаштым, әлім біткенше қаштым.

Көзілдірікті қартаң қасқа еркек сөйледі – өзен жағасында білдім. Жақында едім, көпірге жеттім, денем күйген еді. Әрең құтылдым. Көпір де жана бастады. Кешке бір кішкене аралға шығып кеттім. Бір айдан соң ішім түйнеп, қан аға бастады (аузы алжа-алжа). Бар семьясы, туыстары

қырылған. Қыста төрт жыл тұрған. Қазір құлағым, тізем, қолдарым ауырады.

Көп жатқан себепті кей адамдар малтып өтпекке талап етті. Осы жаққа шейін кейіндеп ауыратын адамдар көп. Ішек аурулары түрінде шығады.

Автобуспен ауруханаға келеміз. Радиомен қыз сөйледі. Күре көпір – Мир, көпір көше жүз метр. Көше – Мир көшесі. Жігіт екеуі кезектеседі. Мәрдiң үйі бес қабат. Өңшең жаңа тас үйлер. Күндегі ұйқы үлгісiндей бұнда да тыныш, таза.

Университет үйі.

Құрбандықтар больницасына келдік. 20 сентябрьде 20 төсек ашылған. 240 адам болды. Бәріне даяр болды. 11 кісі қаза болды. Өлгені 50% белокровиеден өлді. Қалғаны анемиядан өлді. Бұнда тек радиациядан ауырғандар алынады. Араладық, тазалық, қаны аздар. Қатты ауру, қатты жүдеу.

Біреуі 4 жасар бала екен, қазір 16-да. Тізеден жара. Жас жара тесілген. Беті ісік, қатты іскен жас әйел жатыр, қазір рак, тамағынан. 13 жасар, қол-аяқ таңулы. 13 жастағы Митами Юкио, конференция делегаттарына сәлемді осы жазған. Ертең баланың аяғынан, қолынан пересадка жасамақ.

Тағы да жаралылар, бастары таңулы жас әйел, ұлдар. Ескі тыртық үстіне тағы ауру.

Оныншы этажда. 49 жастағы әйел 900 метрде болған. Қазір әлсіреген, белокровие. Миякс. 7 мың, 14 мың, 34 мың өсіп келеді қаны. Ыстығын түсірген. Мисс Савихара – гүлді соған берді. Көп сөйлеп жатыр. Уақтында сұлу әйел болған. Қазақ әйелінен айнымайды. 21 жаста бала тапқан екен. О да белокровие.

Көп әйелдер таза, әдемі киім киген. Бар төсектер араларында шымылдықтар. 14 жасар Нитта Тойоко жас қыз, күліп отыр. Қасында бір жас қыз, оның жарасы ракқа айналған, тамағында рак, өзі білмейді. Сыпайы күледі. Төсегінде жүгініп әдеппен отыр. Жанып бара жатқан жас отыр.

Қаланы аралап кеттік. Салқын леп бар. Арал аты Кішкене Фудзий, күз-қия бет. Жақсы үй, сауда жапон Ламасінікі.

Экскурсовод қыз даусы тамаша, ұдайы күліп тұрады. Қазір ән салды өзі. Тауға шығып келеміз, машинамен. Қыз сөйлеп келеді радиомен.

Тау басындамыз. Бар айнала тамаша көрінеді. Бар қала аяқ астында айнадай. Алыста теңіз, аралдар. Жақын ұсақ тау-тас аралдар да жатыр. Биіктен атақты сұлу арал Миадзимо көрінеді де, үн береді, судоверфь түгіндеп жатыр. Қала қалың сұлу шатырлы үйлер. Өзен-өзен – Отагава. Жеті өзен – бәрі де Отагава. Хиросима деген – кең арал (широкий остров) деген сөз. Өзен айналып оралып-оралып, таулар тіресіп, қатарлай айналып келген тамаша жер.

Қала жері 77 шаршы километр. Сумбаны дом дейді екен. Гостиница бомбы орнына салынған. Нью-Хиросима атанады.

Кикгава – пластикалық операцияны ең көп кешірген адам. Жанған кітапхана қасындамыз. Жазу бар – Кикгава. Осында сонау сөзі: “Жан тәні жанған. 16 операция болды. Өлімнен алып қалды”. Осы сөздер тасқа жазылған. Қазір олар қорған, темір қорған...

Кешке сағат 5-те құрбандықтармен жәнe кездестік.

Кикгава да бұнда келді. Жаңа жиып берген көп ақшаны ол алмай, құрбандықтар пайдасына деп жөнелтті. Өзі аса қайратты, отты жігіт болу керек. Шашында мүлде ақ жоқ. Түрі ер жүзді. Өте әдемі сөйледі. Сол сағатта мен 500 метрдей жерде бомбоубежищеде едім. Содан аман қалдым. 15 кісі үй жандарым қаза болды. Қазір қара жұмысшы. Үш саусағым, оң қолым да әлі істемейді. Бірге алысуымыз керек.

Кикгава бір жарым километрде болған. Журналда соның арқасы көрінген. Семьясы 3-еу еді, әкесі өлді. 6 жылдай больницада болдым. Қайталанбаса деймін Хиросимаға түскен хал. Даусы ажарлы, өзі жақсы сөйлейді. Төрт жылдан бері бір досым коммуниспен қоғам жасауға кірістік. Құрбандықтар қоғамы – Ионеда Мицуко (семіз, ажарлы әйел) маған сонда көмек етті дейді. Бізге, адамға қарсы алысуда құрбандықтар жайын көбірек білсін. Сөз осы, ол тыңдасын. Сөйлейді.

12 жылдай жапон өкіметі көмек етпеген. Жаңа ғана заң шықты. Осының өзі де өкіметтің шын ниеттерін

білдірмейді. Неге? Себебі қатерді түсінбегеннен емес, жолсыздық та емес. Өзі қаруға әзірленуі сондықтан. Шабан, амалсыз, еріксіз қабыл алды. Міне, осыны жастар естісе болып отыр. Осыдан ығысып отыр. Конференция адамдары шын пікір алысады. Конференция қабылдаған қаулыда көп жан білсін деген. Ең үлкен жәрдем сол қаруды тыю болмақшы. Бірінші табыс – құрбандықтарға көмек ету қаулысы. Жапон сөзін өлеңдей ырғалып, толқытып сөйлейді. Атом құралын құртып, мен тірі қалдым дегізетін болайық, қызметін сынайық. Құралдарды құртайық. Ең үлкен жәрдем бұл емес – сіздердің жәрдеміңіз, бізбен бірге алысуыңыз. 43 жаста.

Обата Хиса – әйел, орта жаста, сырт ажарында белгі жоқ, 900 метрде болған. Жарам болған жоқ. 40 жаста едім дейді. Өңі әлі жас. Есімде – қара таңбалар шықпады. Бір жұмадан соң бас, шаш, қас жара.

Миами 43 жаста, еркек. 6-сында қалада жоқ едім. Жәрдем отряды жасалып, мен сонымен келдім, 40 шақырым жерден. Ойранның мөлшерін тіпті түсінбейсіз. Отряд 50 кісі еді. Қаза көргендерге жәрдем еттік. 150 метр жерде (ортадан) ыстықта көмекке кірістік. Үш жүз кісі болдық. Келесі күн тағы адам құтқардық. Құтқарғандарымыздың көбі өлді. Қазір бұл да көмек... Кейде әлсіз тартам. 4-марттан бірінші июльге дейін больницада жатқам. Кеудем жақсы емес. Болмас үшін алысайық, келіндер.

С 6-го по 20 августа Хиросима. С 9-го по 23 в Нагасаки в радиусе 2 километров – закон осылай. Кейін кеп бір жұма тұрғандар да құрбандық саналсын.

19/VIII.

Біз кешке түнде сағат 12-де Хиросимадан поезбен жүріп, таңертең сағат 6^{1/2}-да Осакаға келдік. Жол, жанда тау-таулар. Бірақ жақын маңда бөлек-бөлек қалалар да мол екен. Осыдан Токиоға дейін қала үзілмей отырады. Осакада “Жаңа Осака” деген гостиницаға түсірді. Аса жақсы жай. Таңертеңгі асты іштік. Қаланы араладық. Осака аса үлкен қала. 1955 жылдың есебі бойынша 2^{1/2} миллион халқы бар. Токиодан соңғы зор қала. Тоқыма өндірісі, ауыр өндірісі мол бай қала. Киото – осының қасында, одан бұл қалаға келіп-қайтып тұратын кісілер болады екен. 25-30 шақырымдай. Бүгін кешке Осакада митинг болады. Күндіз

гостиницада демалдық. Көк шайды пұлсыз әкеп береді. Онда тек көк шайды көп ішеді екен.

Таңертең қаланы аралап жүріп, біз сыра ішпек боп, бір кішкене лапкеге кірдік. Өзінде әрі сатады, әрі ішінде бір түрлі тамақ беретін, сыраны іште ішкізетін орын-жай бар. Бір топ әйел-еркек жабыла қызмет қып жүр. Бұнда құрқылтайдың ұясындай орында телевизор, морожний істейтін мұз машине. Ас пісіреді. Үске, ішке кететін басқыш пен есіктер. Бәрі алақандай жерге сыйғызылған. Керек болса, кештерде жоғарыға осы басқышпен әйел алып кететіндер де болады деседі. Жастау күлегеш әйел жаңа вывескасын ағашқа орнатып, жаңадан ілді. Ақ шүперекте жапон жазуы, көкпен жазған. Міні, вывескалар осылайша аз дегенде, күнде жаңа жуылған, боялған түрде шытырдай болып тұратын тәрізді. Адам да бұл қалада өте таза, әппақ киінген әйелдер, іс істесе – лифтерге дейін ақ перчатка киеді. Үстері күнде ауысатын әппақ жұқа жаз киімдері. Әсіресе еркектер әппақ таза көйлек киген. Не галстук, немесе көбінше шытырдай крахмалды апаш. Бүкіл халық таза боп көрінеді екен. Күнде көйлек ауыстырады. Күнде жуынады. Жапонның баяғыдан келе жатқан ежелгі тазалығы енді техниканы бытқа, салтқа мол кіргізіп, адам жағдайын өте таза бап, жайлы етіп алған. Түндегі вагон іші өзі соны байқатты, екінші класс вагоны бұнда стандарт емес. Алғашқы күн мінген вагоннан артық. Төсектер кең, барқыт, жұмсақ. Көрпе-жастық әппақ. Бас жақ, аяқ жақта полочкалар. Бас киім, ұсақ заттар қоюға айна, кіп-кішкене тоқыма жасыл қалта. Купе ішінде екі шам, киім ілгіш, бәрі аса ыңғайлы. Таңертең кондуктор аяқтағы бөтеңкені шүперекпен ысқылап, тазартып берді. Біз рұқсат еткеміз жоқ.

Осаканың көшесінде велосипедпен жүрген рикша бар. Бұнда метро бар екен. Екі жерде мініп, түстік. Дәл біздің метро сияқты, бірақ вагонда, вокзалда ешбір әшекей, көркемдік жоқ. Сыпайы, сұрлау ғана рең. Көшеде, кей тұс тротуарда қиқым, қоқым барырақ, таза еместеу. Айтпақшы, енді күнде тайфун болады. Бұл қалаға екі күнде жетеді дейді. Алдын ала газеттер, радио хабарлап отырады екен.

Адрес: м-р Цуруго. Токио. Шибуюку, Сендагая, 3/511, об-во Япония – СССР, Цуруго-сан, Суэсси.

Алдағы екі күн планы. Ертең таңертең біз моңғол делегаттарымен бірге Нара қаласына барып аралаймыз. Сағат 12-де мұнда қайта ораламыз. Сағат 2–4-ке дейін об-во адамдарымен әңгіме. Кешке машинамен Киото қаласына жүреміз. Ол ең үлкен қаланың бірі. Жүріс күні 21-де, күндіз Киотоны аралаймыз. Сағат екіде одан шығып, Нагоя қаласына барып, кешкі сағат 6¹/₂-дағы митингте сөйлейміз. Сол күні түнде 11-де поезбен Токиоға жүреміз. 22 күні таңертең сонда болуымыз керек.

Сөз.

1. Поздравление.
2. Третья конференция – междунар. значение.
3. Мы проводим первое собрание – найдет отклик в мире.
4. П.ч. решения реальные, жизненные, конкретные, ясные для всех – кому дорог мир.
5. Заслуга яп. народа.
6. Сов. народ оценивает – это очень широко знаком ...
7. П.ч. сам сов. народ месяцами, годами – борется. За эти же ясные, конкретные меры – запрещения и т.д.
8. Еще дружнее будем трудиться дальше, крепче... ради миролюбивого человечества, еще больше приумножим ряды наши.
9. Желаю успехов вам, борцам за мир, патриотам Японии, борцам Осаки.

Митинг.

1) Сағат 7-де митинг ашылды. Либерал партиясы өкілі сөйледі. Қытаймен, Моңғолиямен қатынас түзелу керек, өкіл өзі келгені жақсы болды.

Рождество аралының жайын айтты. Атомды тыюды халықтар тілейді. Токио декларациясына қосыламыз бәріміз. Независимо от всего алысуымыз керек. Жапон үкіметі атомды тыюға қаулы алсын.

2) Соц. партиядан өкіл сөйледі. Дипози.

3) Жапон компартиясынан Ямадары Току-Зайло. Ямада (Франция): народы стран Азии особенно должны бороться, п.ч. в их районах проходят. Наши азиатские народы единогласно должны бороться. С этим вооружен. базы испытания почему больше борются, больше страдают. Призывы профсоюзов правильны.

4) Читается декларация. Просят их (документы) принять, читают их поочередно. Об Окинаве японцы на конференции приняли декларацию без иностранных делегатов.

Ортада мол су – митинг бассейнде болып отыр. 20-25 мың адам сыяды. 20 мыңдай кісі бар.

5) Енді концерт басталды. Сөздер осымен аралас жүреді, кезек. Ескі қытай өні. Ғаламат үлкен амфитеатр.

6) Қытай делегатының орнына сары Будда қоғамының бастығы сөйледі.

7) Жапон биі.

8) Жапонның биі.

9) Тағы әйел биі.

10) Тағы би (төрт қыз әнмен биледі). Айз тауы туралы.

11) Моро сөйледі.

12) Америка өкілі Хома Жак сөйледі.

13) Хор.

14) Австрия өкілі сөйледі.

15) Мысыр делегаты сөйледі.

16) Ән, би (орыстың биі).

17) Тағы да би.

18) Моңғол Дамион сөйледі.

19) Мен сөйледім. Қатты қол соғып, жақсы қарсы алды.

20) Көл жағалай... Мыңға жуық әйелдер биледі.

21) Не допустимо. Пантомима су аралас, суда да батып жүреді.

22) Интернационал. Жырлау.

Соңы ғаламат болды. Қызыл су, таулар. Бар стадион “Интерн.” жырлап, жауға қарсы басты. Жауларды қуып, ысырды. Запрет яд. оруж. деп тұрып ұран салысты. Студ. молод. рабоч. мол орысша білетін жас қыз, аты Араки Эйко, 28 жаста, Аня деп те айтады.

Қаза көрген әйелдер шығады, сөйлейді. 400 метрде едім. Өзім қазір белокровие. Әуелі қан кетті. Екі балам бар, екеуі де ауырады деп, жылап жіберді. Жан-жақтан қатты қоқыраған айқайлар шықты. Әйел еңкейіп, басын иіп сөйледі.

Еркек құрбандық сөйледі, қатты сөйледі, жұрт қызу қарсы алды. Стадион әлі қаралы, су жағалай ғана сәуле бар. Тартыс күреске көмек еткендер 15-20 мыңдай халық болды.

Би болды. 10 шақты қыз-жігіт бір бөлек, екінші топтағы бір буын боп билейді. Көпшілік биі, мені де, жастарды билетті. Бүгінгі жастар өте жақсы. Тек Осакада компартия аса күшті екен.

20/VIII.

Біз Нараға 2 сағат машинамен жүріп келдік. Ең әуелі қызық пагода. 1) Алты қырлы пагода. 2) Биік, көп шатырлы пагода – шатырлары іші фарформен жабылады екен. Бұл – храм (әуелі жайымызды білдіру үшін муниципалитет үйіне келіп тоқтадық). Қазір деді пагодада намаз болады.

Мәрдің сөздері. Біздің қаламыздың ескерткіші көп, сондықтан соғыс бізге керексіз. 3 мыңнан Нара тарихы басталады. Мәдениет қазір осыдан басталады деп санаймыз. Будда ескерткіші және үйдің өзі дүниедегі ең ескі ағаш сына. Өрт болған еді. Осы үй 600 жыл бұрын салынған. Будда бронза, жез, алтын қорытқан... Ертеде ол да сәл бүлінген, ремонт (международный соғыстарында), основные памятники больше ста... көрдік, ең алдымен:

1) Храм Касуга в парке. Нары синтоист. храм. 2) и будд. храм. 3) Монг. делегатом два места.

Парк ішінде 500 шұбар маралдар жүр. Соғыста бұлар да қырылған екен. Қолдан жем жегіздік. Жолда екі жақта шырақ жанған тас бағаналар. Мейрамда жылына 4 рет жағылады.

Храмдар, барлық қымбат ескерткіштер осы үлкен парк ішінде. Тас бағаналар ойылған. Өздерін мүк басқан өте көне үйінділер. Салқын жел соғады. Цикадалар (бұрынғыша) ызындайды. Бұнда Синтоист храмы. Соған келдік. Іші бөлек-бөлек, біріне-бірі жалғасқан қабырғалар, ашық жайлар... жосадай бояу – храм Касуга Коноэ – ескі фамилия. Соның аталары салған.

1) Мүж – бұнда төрт құдай. Фудживара. 2) Әйелі – бүгінгі әйел тобы – Коноэ нәсілі. 1230 мың темір аспалы фонарьлар. Тас фонарь 2 мың, февраль, август – екі рет жандырылады. Бір жағу үшін 50 гарон май керек. 1200 жыл бұрын салынған. Әрбір 20-30 жыл жаңғыртылып отырған. Былтыр 52 рет реконструкция болды. Фонарьларда жазулар жылдарды көрсетеді. Кейбірі 800 жылдан қалған.

Барабан 8 жүз жылдан қалған. Екі барабан мейрамда соғылады (музей), ескі дүниелер (храм музейі).

Парк ұзын тауда – өрлей келеміз, машинамен де жүрдік.

Храм март, храм февраль өттік. Зер қоңырау 1200 жыл бұрын болған жапонда, екінші орындағы қоңырау. Бөренемен соғады. Ағаш қорғанына 8 жүз жыл болған. Соғып та көрдік.

Великий Будда храмына келдік (атақты 16 метр Будда). 200 жылдан ары қайта салынған. Бұрынғыдан үштен бірі кем түскен. Бірақ дүниедегі ең үлкен сына ғимарат. Шатырына дейін 8 этаж үймен тең, өте әсем. Нара қаласында 120 мың халық бар қазір. Бұрын 30 мыңдай халық болған. Будда бұтханасындағы бронза 500 тон. Дүниеде ең үлкен бронза ескерткіш. Басы өзінен соң қайта жасалған. $\frac{1}{3}$ -ін жаңадан істеткен. Шашының әр түгі жарым адам басындай. Сол 966 ж. бұрын алтын жалатқан еді.

1250 жыл бұрын ең алғаш жасалғаны, үш жыл жасаған. Пропорция жағынан бас жағы төменгі жағынан молырақ.

Алғаш шіркеу тас іргеге қондырылған. 200 жыл бұрын салынған екі жақта екі статуя – Будданың күзетшілері. Гүлдің диаметрі бір метр. Бетінің ұзындығы, мұрын биіктігі 48. Қол $2\frac{1}{2}$ метр, иықтар 1,6.

Легенда бар. Қарашығы ішіне кіріп кетіпті. Оны қойған кісі өзі шыға алмай, тесік бітіп қалған соң танауынан шыққан.

Жапон-совет достық қоғамының жиылысына келдік. Қоғам бастығы Хасимото. 1) Алғыс айтады. Хмар жазушы, американ делегаты өтірік айтты, әрең жауап берді. Былтыр Сафронов болды, биыл Әуезов. 2) Советті оқыттыру жоқ. Канда былығы. Әдебиет, табиғат, педагогика, социологияны оқыды. 40 кісі мүшесі. 3) Мен сөйледім. 20 минуттай. Сұрақтар:

1) О школе-интернатовах (вопрос).

2) О недостатках видела в ваших глазах. В речах правду – я еще больше удовлетворена.

3) О пострадавших – недостаточно единства методов лечения, помощи жертвам испытаний – как с вашими людьми.

4) Что значит “Абай”? Романды оқымаушем, “Тихий

Донды” оқығалы қызықтым. “Абай” аударылса, неғылса да оқимын дейді. Гонорары Цуругаға болсын дейді. Мен құптадым.

5) 7 сағаттық еңбек күші туралы

6) Көзiлдiрiктi күлiп отырып (күлкiсi зиялы сияқты) сұрақ бередi. Рок-н-роллды жапон жастары онша жақсы көрмейдi. Рок-н-ролл бiзде билемейдi.

7) Не только матер. богат-ва нужны, нужны и духовные богатства.

8) Студенттер – шетелден оқымыстылар бар ма?

9) О живописи – об индивидуальном облике художника.

10) О портрете Сталина Пикассо.

Менiң сұрағым: соңғы жылдағы жапонның ең жақсы романы? Әйел жауап бердi. Алғаш сұрақ берген сол едi. Жауап:

1) “Синхей” (истор. роман) Кемуногатори, но с “Тихим Доном” несравним ни в каком качестве.

2) Нараямо Бусоко.

3) Возражает совсем не антирел... (түсiнiксiз. – Т. Ә).

4) “Юаки май” – Тосан, “Анякоро” – Сиганов и “Синдицино Танню” – Симаки Кенсаку.

20/VIII.

Кешке бiз Киотоға келдiк. Гостиница бiр топ сый адамдарды қарсы алды. Амели бiзбен таныстырды. Кейiн оларды – дiнбасы адамы таныстыра бастады.

1) Профсоюз Крула.

2) Накай әйел, член педагог. ком-та.

3) Профсоюз Хачимото. Мәдениет бөлiмi.

4) Из профсоюзa ж/д участ. III конференции.

5) Модик студент, об-ва студентов.

6) Суну Хара. Екi жыл Уолат Банорда соғысқан.

7) Депутат парлам. Осака.

8) Шигахара. Св. буддист қызмет ететiн ата-аналардың балалары осы кiсiде болады.

9) Окаб. За освобожд. женщин, за мир; юридич. консультация о запрещении продажи женщин.

10) Мива.

11) Профессор Квабара – много научных трудов – в делегац. деятелей науки был в Китае, Союзе.

12) Об-во мичуринцев. Ямоно Посикихо, в част. университете преподаватель.

13) Қызы в предисполкоме. Третьей конф., из района Киото, по форме одежды буддист. Шашы жоқ, қолында сағат. Секта начирен – буд., самая первая выступила член этой секты. Работаю в совете за мир. Өзінен қала тарихын сұрадык.

1) Ун-т Киото. Студентов 6000.

2) Досиса – 10 тыс.

3) Буддийский храм.

4) Киото – достопримечат. 1200 лет назад был столицей. Кейито – спокойный город. Город науки, город религии. Всего вузов – 15. Студентов 45 тысяч.

21/VIII.

Кеше кешке астан соң сағат 9 1/2 -да шығып, біз түнде қаланы араладық. Машинаға мініп, тау басындағы “Миако” отель-гостиницасынан шығып, тағы да өр, тау жолымен қаланың биік төріндегі парк – Марьяну бағына келдік. Халық көп емес. Бірақ салмақты, жай демалған жұрт, жарықтар онша шақыраймайды. Жайлы, содан кейін үлкен көшеге келдік. Үлкен көше шамдары, түнгі жарығы ғаламат десе болады. Бұнда жоғары-төмен көшенің екі беті сығылысып асылған вывеска, реклама – бояулар қызыл, көк, жасыл, әппақ (күндіз жарық) қызыл, көк – неше түстер тойдай таласады. Сәтте жанып, сәтте өшіп, құбылып, жайнап көз тартады. Әріптері стандарт емес. Жүз түрлі иероглиф, осы түнде өте жарық пен әшекей жарқырап үлкен оригиналдық танытады. Түнгі көше ғажайып, екі жақ үнемі үзілмес лапке, магазиндер, сағат 11-ге дейін сауда жасап жатқан жекешенің дүкендері көп-ақ.

Біз бұл кеште олжалы болдық. Ойда-жоқта “Кабуки” театрының қуыршақ бөліміне ұшырастық, театрға кіріп, бір сағатта бір спектаклді көрдік. Театрда тағы да салқын ауа, орындықтар ылғи пластмасса, қаптар шыт, қызыл барқыт орындықтар. Екі ярус бар, ағаш әшекей, оюлар көп, бояулы емес. Сахнада оркестр, әншілер ескіше жақсы киінген. Домбыра тәрізді аспап, түгел бір өздері, бір-ақ үнмен тартылады... Әншілер дауыстарына қарай отырған, ортада бастар, қобызшысы біздікінен басқа. Үлкен адам,

ойнатушы адам қатар жүреді. Қара киімдер беттеріне шейін жапқан, кейде ескерілмейтін көмекшілер.

Театрдан шығып, біз жайнаған көшемен жүріп кеп, енді бір тамаша тар көшеге кірдік. Бұл нағыз жабық базар. Төбеде биікте шатырша, онда ұзыннан ұзақ әппақ неон жарығы ұзын ақ сызықтай созыла береді. Базар тіпті ұзын. Екі жақ үзілмейтін дүкен-магазиндер, дүниелер жайнап тұр. Бәрі ашық, жайып тасталған. Осы ұзын жабық базарда үш жерде кинотеатр. Бұнда кино көп болады деседі. Кино афиша рекламалары жаныңнан әсте қалмайды. Кейде қала мен қала арасындағы жолда да кино героинясы тұрады. Осака мен Киото арасы жақын. Киотода тұрып, анада қызмет істейтіндер көп. Екі арада электр-ка, одан басқа трамвай да жүреді. Киото – аристократ, көне қала. Үйлер бар көшелерде екі қабат, жапон ғана стилінде. Бұл өте сирек, әр тұста банк, больница, сірә, кино сияқты үлкен европаша үйлер ғана ұшырайды, сирек ұшырайды. Біз таза көшені, жабық базарды ұзақ араладық.

Қазір енді қаланы таныстырады. Сағат бірге дейін қыдырамыз да, Нагояға тартамыз.

Ас бөлмеде отырмыз. Терезеден, биіктен қаланың көп бөлімі көрінеді. Бұл жақта тау-таулар, қалың тоғай басқан бау-бақша, қаланың шеті сұр тауларға шыға түскен. Көшелер квара талдары, сол жас ағаш, көркем бақтар – парк қала. Ортада бір төбені ағаш басқан. Сол төбе басында храм пагода көрінеді. Осы залда бүгін бірінші рет үш әдемі жапон әйелін көрдім. Біреуі – тамақ беруші, екінші – жас американдық кеше машинада түнде жүрген жас әйел. Таңғы асқа бір топ қытай әйелдері (бір қартаң әйелмен) келіп шықты.

Таңертең. Киотода 1200 жыл бұрын падиша тұрған. Анау тау – Хией. Онда Будда храмы бар. Ол заманда Будда әкімінің қатты күші болған. 3 мың дінбасы болған. Ол заманда ғылым, дін бір болған. Қаланы қорғау да дін, храм қолында болған. Стратегиялық жерлерге храм қойыла берген. Заман өтіп, тартыс, қайшылықтар өседі. (Киімдер таза, әппақ, қасымдағыларды айтам.) Өзен Каса бойы тар, сына болған, жазалыларды сонда жазалаған. Көп, күшті адамдар, лидерлер осында үйлер салып, ескерткіштер көп қалдырған. До эры Эйки 1868 г. императ. резиденция была

здесь. Дворец императора Ткилье Писидзы – фарфоровые изделия, крашение, производит чай, пудру, вееры, япон. вино.

Проф. Суегава келді. Всемир. Совет мираның мүшесі.

Менің сұрауым: Буддизм заңда қандай орында болды? Суегава жауап берді: Бізде басқарылу ертеде бөлінген, саясат, дін екіге бөлінген.

Жоғарғы мектепте осы оқыла ма? (және сұрауым). Кафедралар бар, кейінде, мысалы, өзі не оқиды? Өзі юрист.

1. Факультет юрид.

2. Эконом.

3. Лит-ра.

4. Физика, тех.

Әдебиетте қандай дәріс?

Философия, история, әдебиет.

История Запада, Востока, Японии. Лит-ра япон., англ., амер., китайская, русская. Три года лекции, после один год семинар.

Атақты Хэйан. 60% – жалпы буддист. Киотода 16 жоғарғы мектеп, 13 мың студент. Киотода Синк храмы қызғылт, жоса. Хэйан храмдары сұлулық үшін. 30 мың адам сыятын топ-топ, бөлек-бөлек жайлар. Пагода, жоса түсті намаз-жайлар. Бұрыштарында көп пагодалы храмдар. Бұл жаңа храм Мейдзиден бері туған.

Патша Каммо – бұл храмның покровителі құдайы, әруағы саналады. Каммо осыдан мың жыл бұрын болған. Әр храм өзінің жебеуші құдайын, әруағын сақтайды. Төрт бұрыш қораның айналасы храмдар.

Шие ағашы, бұл жапон вишнясы тора, көлде лотос өсіп тұр. Балдырғанды, салындалы папайя. Айнала цикада ызындайды. Бақша нашар күтіледі. Жапырақтар оңалмаған. Цитадалар түрі кейде кедр сияқты ағаш.

Ситадел ағашымен аралас цитадалар қоры кейде өте мол, жиі. Қалада ұсақ көлшіктер көп бақ ішінде. Көпір пагода суы үстінде. Гармоничное сочетание с архитектурой и природой.

Бүгін кешке буддист жас, әсем, кербез жігіт, солай киген. Көл үстіндегі сұлу көпірге кірдік. Мынау храмда некелер церемониясы болады.

Муниципал үйі аса сұлу, биік. Замок – 350 ж. Ниде де крепость, Тойотоми салған. Қыз жайды айтады. Временная резиденция Токугава – полководец, XVI век.

1) Комото – прием.

2) Звук эхо шыңғырлап тұрды. Сахна үшін.

3) Қонақтар жайы.

4) Аң, жолбарыс суреттері.

5) Место встречи состава штаба.

6) Үшінші зал. Тауыс суреті бар ағаш. Тауыстар оюлы ағаштан, тұтас ағаштан көп тауыс ойылған. Ағаштары – кедр, қарағай.

7) Токугава сиогун – елді қабылдайтын зал.

8) Қабылдау сағаты бәрі тізесіне иілген. Төрде Сиогун, жерде отыр. Терезе жазылып, ашылып кеткенде көл, тастар, бір топ аттары бөлек аралшалар бар. Су тасқыны, көлшік, Тасбақа аралы, Қарағай аралы.

9) Қыз – әрі жақындары болады...

10) Неофиц. қабылдау жайы. Бұрышта есік. Онда жеті есіктер...

11) Қатындары жататын бөлмелер, бақшадан әйелдерді жүргізіп, таңдап отырған әр күн.

12) Төртінші зал соғыс құралдары болған. Қарағайды атақты суретші салған. Бағана тасы бір ағаштан ойылған, тауыстардың екінші жағы гүлдер.

13) Елшілер бөлмесі ішінде тек жарық аз, қоңыржай көрініс күйі.

Тағы бір храмға келдік сағат 11-де – Ро Куондзи алтындаған, Кинкакудзи позолочен. Храм 10 жыл бұрын өртеніп, қайтадан салынды, өз қалпына келді. Алтындайды, айналасы көлшік-аралдар, тас қойылған аралдар – бұл стиль (парк могол) аралдары Жапонияны миниатюрада танытады дейді.

Жаңа храмға келдік. Мың бір құдай әйелдер храмы деп аталады. Толған тіреліп тұрған құдайлардың алтындалған, тұрған бойлы бұттары.

Сандзю сан зал двухсот метров – “Мың бір құдайы әйел” залы храмы қоңырқай ағаш, кей шамдар... Ортада үлкен Будда, көп қолдары бар, асатаяқ – әкімнің белгілері.

Арта бұттар. 1) Жол құдайы. Көп сондай құдайлар...

өздері көп. Садақ ататын далан. Қазірде де бар, о да салт. 120 метр – 33 ген. Отыз үш ген залы үлкен, содан. Бұл ғимаратты 400 жыл бұрын салған. Көркемөнер музейіне келдік. Тағы да бұттардан басталды. Фарфор табақтары, шөңгелер. Бір табақ Мин династиясынан, худож. тканье шебер, эдо дәуірі. 200 жыл бұрын.

1300 жыл бұрын черепица, адам беті. Алғашқы ақша (иен) 1300 жыл бұрынғы. Қабір ұрасы. Жез, қола. Қабір қақпағы, 1500 жыл бұрын.

21/VIII.

Кешке Нагояда көп қабылдау, кездесулер болды. Мен үш рет сөйледім. Сағат 6¹/₂-да митинг жасалды. Мың кісі болды. Мен сөйледім. Осы жиылыста басына қызыл шүберек байлаған жас шықты. Қызыл шүберегінде “Против военных баз” деген жазу бар. Бұл сондай қоғам бар да – соның өкілі. Бүгін обед үстінде социалист сөйлеп, Советтің бомба жасағанымен, соғысқысы келмейтініне сенуге болады, сену керек деді. Бұл бір жақсы белгі – интеллигенцияның көбі де сенетіндікті білдіреді. Мына маңдайына қызыл шүберек байлаған жас – қызық. Халықтағы сол ашу, бекініс, жарақ белгісін, жігерін айқын аңғартады. Алысамыз базаларға қарсы, құралдарға қарсы тыйым, бейбітшілік үшін алысамыз дейді.

Проф Сикади: Осы қаулыларға селқос қарайтын ағымдар бар, осы жолда алысуды ұсынды. Шетел делегаттары айтқандай, біз де міндет ала кетуіміз керек.

Осы жиылысты бастаған профессор, генерал. секретарь жиылыс аяқ кезінде бізге үлкен құрмет көрсетті. Біздің сағат үштен жолдан келіп, талмастан күнұзын және мәжіліс соңына шейін қатынасқанымызды, сөйлегенімізді құттықтады. Мәжіліс атынан, Нагоя халқы атынан, префектураның 4 миллион халқы атынан алғыс айтты. Содан кейін совет-жапон достығы деп жұрттың бәріне ұран тастап, үш мәртебе “банзай, банзай, банзай” дегізді. Кейін жапон-моңғол достығы үшін және солай еткізді. Жиылыс аяқ кезінде біздің бақыт үшін лозунгіні жапонша айқайлады, ұзақ шуылдап қол соқты. Кейін поезға 3 сағаттай уақыт болғандықтан, жапон киносын көрдік. Күндестер ұлдары деуге болады. Реалистік, қызық семьялық драма. Поезға

әлі де екі сағат уақыт бар еді, “шай бөлмесі” деген бір жай бар екен, соған кіріп, жарым сағаттай шай іштік. Содан түн бойы тағы да 2-класс вагонына мініп, жол бойы жайлы орналасып ұйықтап, таңертең Токиоға қайттық. Бүгін сағат бірде Токионың синегамасын көрмекке уәделестік.

Бұл жиында “Новая лит-ра” журналының редакторы Канако да болды. Бұл қызық, жақсы сұрақтар беріп, әзіл айтып, ақындар аудармасын аударушыларды сынап, қағытып отырады.

Байлаулы форма жоқ. Ескі формамен аудару лайық емес. Бүгінгі жапон жырында ұйқас жоқ деседі кейбірі. Тсэбой қартаң жазушы көп, жақсы сөйледі, аударма туралы. Майковты та түсінемін, аудармадан солай өзгелер де аударылса екен дейді. Бұл жазушы ниеті аса дұрыс.

Әйел (жазушы) сөйледі. Біреу сөйледі. Аударушылар саудагерлерге жуық, ақындықты аудармайтыны – ақындар ортасынан бұлар жырақ. Майков ақша жағынан да аударылу керек болды.

Дудинцев туралы көп сөз. Жапон герой өмірін біздей көрсетеді. Жапон әдебиетін өсірді. Ақындарды неге аз аударасындар? Нашарлығынан ба, өздеріңе пайдалы емес пе? – деп, жапон адамы сұрады. Қызық сұрақ, аударушылардан сұрады. Жауап: 1) Изд-волар прозаны алғысы келеді. 2) Тілдер алыс, аудару қиын.

Майков аударылған. Кемн жас ақынға әсері де болды. Ұлттар ақындарын білмейміз. Твардовскийді аудару жапон өлеңінің ритмі келмейтіні болса керек. Солай ма деп сұрасады өздерінен.

Қазіргі жапон поэзиясында нақтылы сөйлеп, ашық пікірлер айтса екен дейді. Менің өмірбаянымды айтты. Иенова Бэстен мәлімет алған. Мен сөйледім. Аудармалар туралы кейін Кудреватых сөйледі. Кітаптар сұрады.

Ионеночучи пишет по англ. Екі отанды адам деп жазған. Корей жазушысы Ли Кин. Накано Кубокаба, Кубой – поэт. Шал қасымда отырды, Эйкино...

23/VIII.

Сағат 3 1/2-да қоғам адамдарымен ұшырасу. Кудреватых екеуміз келдік. Құттықтау болды. Қоғам бастығы Иокемура сөйледі.

- 1) Об-во новых лит-ров Япон.
- 2) Об-во изучающих СССР.
- 3) Об-во переводчиков.

Жапон әдебиетіне орыс әдебиеті аса көп әсер еткен. Орыс әдебиетінің әсері деп қана айтуға болады, бір-ақ ұқсастық бұл.

Жұрттың бәрі бірдей ойламайды. Соц. реал. туралы да бірдей ойламайды. Шындықпен өз сезіміңді көп айту арасында жапон жазушысы түсінбейтін қиындықтар бар. Бұл Иокемуры сөзі. Ашық пікірлермен ауыса аламын.

24/VIII.

Біз Уцуномидеміз:

1) Көпірін; 2) Ниабасын; 3) Ниаба бейітін. Бастық жапон-совет достығы қоғамының бастығы. 220 мың халқы бар, универ-т бар, с/х ин-ты бар, префектурада 1 млн 500 мың жан бар.

Бастық бізді мәжіліспен таныстырды. Конф. туралы, қатынас керек, білісу үшін керек. Мен сөйледім. Сұрақтар. 60 шамалы адам жиылған.

1) Атом бомбасы туралы: испыт. болады ғой, соны біржақты бітірсе деп айтсаңыздар екен.

2) Сұрау: о територ. водах – біз жауап беруіміз қиын дедік, шынды айттық.

3) Жазушы Эгуцы Кан (Эгуси Кан). 1) “Любовь и тюрьма”, 1927 ж. Ленинград. Московский рабочий. 2) “Невеста и одна лошадь”. Таныс болды. Маған соңғы кітабын өзі сыйлады.

4) Дін туралы сұрақ болды. Зернов жауап берді.

5) Шіркеумен социализм арасында не ортақтық бар және социализм отанына не пайда келтіресіндер? Жауап – дін бай, кедей болмасын, өлтіру болмасын, татулық болсын дейді. Коммунистер санасы бұл жағынан капиталистен көп жақсы.

6) Мен студентпін. “Оттепель” сын бола ма? Шын әдебиет бола ма?

7) Студенттер еркіндігі қандай?

Біз биіктеміз, жол ғажайып, көп айналып-айналып тау басына шықтық, содан лифтпен астыға түстік, туннельмен жүрдік. Ақыры кеп тамаша водопадқа келдік – Кегон, 97 метр. Төменде көп водопад қатар ағады. Осы жерде

самоубийство көп. Былтыр 47 кісі өзін-өзі осыдан лақтырып өліпті.

Лифт 100 метр. Туннель ішкі жағы (төбесі) ақ, жарық. Екі қабырғасы ағашпен шегенделген. Асты тас жол. Тасқын қайнар айтарлықтай ғажап. Халық көп, тау басында көп үйлер, екі қабат әдемі үйлерде көп ел тұрады. Лапкелер бұнда да көп, жайнап тұр. Халық көп-ақ, жауынға қарамайды.

Ғажап көлге келдік. Водопад осында ағады. Алғашқы қақпаға келдік. Көлде көп қайық, әсіресе пароходтар көп. Айналасы 32 километр Чуден дико – көл аты. Айналасы ылғи бөлек-бөлек тоғайлы тау. Жағалай қалашықтар.

Храмға әкелмек Чуден дико. Бұнда мың қолды Будда бір ғана тастан ойылған. 1200 жыл бұрын жасалған. Мемлекет қазынасы саналады.

1) Будда – ұрлыққа қарсы, жаманшылыққа қарсы Будда. Кішілеу, алысырақта. Үйде ұстаса бақыт келеді, тыныштық келеді үйге. Хасыдай кукте аталады.

“Дезертирді ұста”, “Ұрыға қарсы алыс”, босануды оңайлатады.

Жолбарыстар бар. Будда достары емес пе екен? Төбелері үлкен жапырақтарша ойылған. Ағаштарға әлем еркі көп байланған.

Храм 50 жыл бұрын тасқын боп осында көшірілген. Айнала тау-таулар ғажап. Пароходтар жиі жүреді. Адам тығыз, көп. Аквариум да бар екен. Гостиницада да болды кішкене аквариум. Қайықтар да көп. Масобо қайықтар кішкене. Көл жағалай қыстақтар, бәрінің тұсында пристань.

Храм Втараяма, Диндя Сипто храмы. Айнала үш-төрт – батыс Жапонияны тудырған құдай. 8–1000 айрықша сан бар.

Көл 1380 метр биікте. Ең биік тау 2500 метр. Соның басында да храм бар. Жол 30 айналды қапталдап. Тамаша асфальт, екі жағы өте сенімді, берік. Бұнда осы тау құзында охота болады екен. Аралдағы храм – ең үлкен белгі осы. Мұнда бес шатырлы пагода. Храм Тошогу. Храм өзі әсем алтындалған, оюланған. Пагоданы феодал Сака салдырған. Бірінші храм. Төбесі алтындалған, ғажап дракондар бар. Художник Кано, екі мың жыл бұрын жазылған өлең бар.

Әрі бір адам суретін патша салған. 300 жыл бұрын салған. Тоса Мицуоки.

2) Тас бөлме – тұтас бір тас, алтынмен, сырмен безелген бақыт сарайы, молитва счастья. Түйе құс – фантаст. бақыт құсы.

Храм 322 жыл бұрын осылай салынған. Бояуын жаңғыртып отырады Танью. Арыстан жауыздыққа қарсы күзетші. Жалғыз мүйіз – еркек, мүйізсізі – әйел. Көзі Голландиядан әкелінген тас.

Жоғарғы карниздің бәрі алтын. Ою – бір-ақ тақтадан ойылған. Мемлекеттің үш қазынасының бірі осы. Жрец жас, әппақ киім киінген.

Иемицтің немересі салған, атасының әруағына арналған. Алтын бәйтерек суреті есік жанында. Аса қымбат, 300 жыл болған. Алтын.

Намаз таңертең күнде болады. Айына үш рет үлкенірек намаз болады. Бұл смешанный храм, қазір көбінше Синто. Сыртынан қораның ішінен бір қабырғасы ғажап, бай көрінеді. Музейді ремонтқа жапқан. Алтын, қара сырмақ.

Бір жерде ұйықтап жатқан мысық (ер мысық), скульптор Хидара Жингоро, спящий кот. Айналасы мол көркем шығарма есебінде қымбат. 300 жыл болған. Теңбіл мысық, қара, ақ аралас. Едендері қалың қызыл сыр, жолдар көк-жасыл, жол линолеум. Мысықты сол қолымен салған. Маймылдар әңгімесі де ғажап. Ең ескі храм деген храмға келдік. 1200 жыл бұрын салынған бұтханалары. Өзі бұл жерге жүз жыл бұрын көшірілген. Храм аты Дин Нодзи. Алды бір бөлек жай.

Сакромото Ин аты, священник. Көл жанында мың қолды Будда храмының кескіні. Мың қолды Будда алтын осында. Мың қол мәні – кіндігінде. Өз қолдары – одан жоғары ашылмаған лотос, 40 қол және бар. Бір қолында бес тары ұрығы (өзі үлкен алтын бұт). Өмірі ұзақ – бес тілек, бір қолында лотос, аспаптар – бәрінің мәні бар.

Басында 4 адам фигурасы – шатпандар, дьяволдар. Алты жерде шатпан бар. Осыларды жеңу белгісі үшін тұр. Ең жоғарыда тағы Будданың басы, ол жеңген шағы.

Екінші бұт – батыстағы жұмбақ Буддасы – саусақтарында мән бар. Тоғыз саты сипат.

3) Бато... Жылқы, сиыр, бұт құдай үш жүзі бар. Құдай әйел.

Алты қолда және де мөндер, қуаттар, құдіреттер бар. Бұларға 300 жыл. Жылқы басы – жауыздықтың белгісі. Жанталасқан плодоядное вожделие. Құдай әйелдің пішінінде ашу бар. Образ внушает к добру. Мынау үшінші бөлме (актердің), есіктің ар жағында құдайлар бұттары бар. Жцедайши: пештер, оттар болады.

25/VIII.

Біз ұлт музейіндеміз.

I. 1) Век периода неолита. 2) Бронза. 3) Мұнара бронза. 4) Ваза – күштірек отпен істелген. 5) Короналар. 6) Айналар бронзадан. 7) Урналар жанындағы заттар, ат...

II. 1) Бөлме – айналар. 2) Алтын әшекей короналар, Кореядан табылған сырға алтын.

III. 1) Айндардың қару-құралдары. 2) Окинава киімдері. 3) Тайван киімдері. Тоқымалар, төсек-орын. Корея заттары, тоқымалар.

IV. 1) Декорация (жезден)... Буддизм белгілері – өнер туа бастаған. 2) Қытай династиясы Тан дәуірінен көшті. Орта Азия шеберлері жасаған аспаптар. 3) XI ғасыр жездері – суреттер жезден ойылып құйылған. XI–IX ғасырдан. Терезеден бақ, көл көрінеді. Жапон бағының мақтаны осындайлар. Айнала жақпар тас. Қарағай, көлшік.

V. Кұнаһар әйел – Август. Жасалған жақпар тастағы әйел Родепа.

VI. Трубкалар – алғаш темекі тарта бастағандағы трубкалар. Айналар, шөңгелер, әскер киімі, сапылар.

VII. Жапон сапы, қылыштары, қанжарлар, аса үлкені де бар.

VIII. 1) Хан династиясы дәуірінен фарфор, алғашқы Қытай, Орта Азия қалай өскені көрінеді өнерде. 2) VII–X ғасырлар фарфоры. 3) Жапон өнерінің басталуы. XII–XIV–XVI ғасырлар. Қытай Цин династиясынан.

IX. Бұттар. Әйел құдай, сұлу бойлы. 552 жыл.

X. Бұттар – мың қолды Будда.

XI. 1) XII–XIII ғасыр, эпоха Камакура. 2) Борец – бұлшық еттері ғажап жасалған. XIII ғасыр – ағаш бұт өте шебер. 3) Поп – әдемі жасалған. Ағаш XII ғасыр, аса шебер

дәлдік – реализм. 4) Және бірі – поп тамаша істелген, мінезіне шейін көрінеді. Поптар көп – бәрі әр басқа, жақсы, жоғарғы темір суреттер.

I. Жапон суреттері 300 жыл бұрынғы алтын аралас. Адам, пейзаж, жапондар 300 жыл бұрынғы. Тушь – қағазға таулар, ағаштар салынған. III–IV ғасырдағы шыны форфор.

II. 1) Тушь – шебер пейзаждар. 2) Аңдар – маралдар. Суреттер – аңшылар. 3) Суретші Маруяма. Эра Токугава – 250 жыл бұрын – қарабайлар, ағын тасқын бұлт – қарға суреттері шебер – қарабай ұшқан суреттер бар. Әйел суреті бояп тоқығандай. 4) Суретші Хиросие, бояулар акварель – су ағысы, ғажап үйлер.

III. Сандықшалар, ерлер, жарақ сауытша, қайысты заттар. Сандықшалар өте шебер безелген. Инкрустация. Тағы сандықшалар, ерлер, ыдыстар, эскиз. Тамаша іші – алтын жауып істелген оюлар.

XII. Музыка аспаптары, халық аспаптары.

4) Суретші Сибата Дзеси. Алтын аралас бояу, әсем ұсақ құстар ғажап.

5) Суретші Косака Сидеп. Пейзаж.

6) Иокама Тайкан. Жасыл бояуы көп есек, әйел, ағаш. Қалың, жұқа жасылға жасырынған үйлер жартылары.

7) Сакая Муги. Әйелдер сүт әкелгені – Аран Кампо. Ақ өгіздер алтын мүйізді. Әппақ қыздар.

26/VIII.

Соңғы мәжіліс. Конференция орталығының жиыны. Иашуи сөйледі. Ақылдасатын мәселелері:

1) финанс мәселесі; 2) ендігі қатынастар жайы; 3) ендігәрі қалай істейді. Перспектива жайы (Муто).

Бірінші мәселе жөнінде Муто мырза қысқа баяндама жасады. Расход: кіріс-шығыстары 46 миллион иен. Жапон 24, қалғаны сырт елдерден 21, 800. 18 шет елдерден және 10 млн екі жүз жинайды.

46 миллионнан 40 миллионға экономия жасадық. Енді 5-4 млн жетпейді (жапон иені бойынша).

Бірнеше мемлекет дау етеді. Үш млн Совет Союзы уәде етеді. Румыния, Египет жарым млн бермекші. 3 млн 800 мыңға уәде бар, енді $1\frac{1}{2}$ – 2 млн ғана керек. Жетпейтіні бір млн иен. Моңғол делегаты алады. Барлығы 14 млн түсті.

Сұрағанымыз 22-дей. Жапон 24, сол 22-дей, біз 14 млн жидық шеттен, жапон 24 орнына 21 жидық. Сондықтан расходты азайттық та. Енді екі сомнан жасаған соң, жалпы сметаны азайттық. Ғафу өгінем, біздің өкімет виза берді бүгін. Соған қарамағаны үшін көп алғыс (Моңғол делегациясына).

2-мәселе – қатынастар жайын көп талқылау болды. 3-мәселе – о перспективе, о помощи дальше.

Кешке. Жұмыстар бүгін бітті. Енді ертең ерте жүрмекпіз. Соңғы күндерде жазылмай қалған аз жайларды санайын.

Қосымшалар. Соңғы күндерде біз Токионың синерамасын көрдік. Самолетпен өзіміз көріп келген аралды, шөлді, таулы, тоғайлы, әсіресе мол мұхитты, көк теңізді, дүниелерді ілгері қарай соза түскендей әсерлер алдық.

Бұнда Н-Йорк, Вашингтон, Азаттық статуясы... Жапония (баяулы-гүлді), Африка, Мысыр, Оңтүстік Африка үріккен бегемоттары, самолетте құтыра қашып, суға шоршып түсіп жатқан крокодилдерімен көрінді... Индия мангус пен көп жыланның күресін көрсетті. Тәж-Махалда болды. Мысырдың пирамидалары Сфинксті көрсетіп өтті. Афина акраполи, Рим Петр соборы, әсіресе Папаны көптен көп мадақтады, аса көп көрсетті. Бағынған, намазға иілген діндарлармен, Рим монашқалармен қабаттас көрсетті. Колизей қорымы да көрінді. Бірақ “Пьеттаны” көрсеткен жоқ. Стамбулды шолып өтті. Осылайша “Жеті ғажап” әлемін аяқтады. Сонау тамаша ашық, анық көзбен қолма-қол сол дүниені өзің көріп шыққандай әсер етті. Ленталардың сыпаты өзгеше.

Келесі күні, 23-інде біз “Кабуки” театрында болдық. Екі спектакль көрсетті. Алғашқысы тағдыр жарлығынан туған жазалар. Бір адам сүйген әйелінің әкесін өлтіріп, кейін өзін өлтіреді. Әйел түсі оған дьявол боп көрініп кетеді. Екінші қытай өмірінен алынған пьеса – берірек кезді аңғартады. Балташы мен сүйген әйелі, биші қыз арасындағы ауыр күйлер. Қастардың себебінен екі ғашық қосыла алмай қаза тапқаны көрінеді. Бұл спектакльде “Кабуки” театры өзіне азырақ ұқсайтын тәрізді. Тегінде, “Кабуки” театрының репертуары аса бай, мол болған тәрізді. Көп ғасырлар ішінде үндеспейді. Хаяси мырзаның айтуынша, 500 спектакль болуға мүмкін дейді. Музыка, музыкант

әншілер жеке-жеке дауыспен кезектей оқылған өлең-ән қосып отырады. Кинода біз көрген қуыршақ театрындағы әншілер, күйшілер сол аспаптармен, медиаторларымен (піл сүйегінен істелген) түгел осында отыр. Музыкасы жай, салмақты қозғалыстар... Көп үнсіз паузалар – баяу ритм. Бірақ әсерлі, есте қалғыш қозғалыстар – бұл театрдың ерекшелігі... Адам жүзі бояу арқылы ішкі мінез, жаратылыс өзгерістері ерекше жат құбылыстарын танытып отырады. Маска тәрізді.

Кешке 25-інде күндіз ұлт музейінде болдық. Кеше Хаяси, Като мырзалардың көмегімен тағы бір театрды көрдік. “Хиеза” деген драма театры. “За театр” деген сөз. Хиенің театры дегені – Хие артист болса керек. Бұнда “Отты тау” атты бүгін өзі тірі, қартаң жазушының пьесасы қойылды. Алғашқы сахнада екі әйел тауда ойлап жатып ішкі сырларын, өз жайларын айтысады. Таудан от атылып, соның буынан уланатын екі жас – бір қыз, бір жігіт. Екеуі де үнемі сахнада жатып арпалысады. Қыз истеричный, үнемі нажиммен ойнайды. Жігіт ролінде артист любитель спектаклдерінің ойнаушыларынан жоғары емес. Әсіресе көңіл қалдырған екінші акт. Ол бір акт еді, бір сағат елу минут жүрді. Алғашқы екі адамның бірі – қыз. 12 жылдан кейінгі өмірі көрсетіледі. Жігіт соңғы 1,50 м-тың ішінде оқиғада мүлде жоқ. Көп орын, уақыт – қызға жәрдем, қолы жаралы композитор алады. Ол тек сөйлей-сөйлей береді. Ұсақтау қозғалыс, құбылыс жоққа тән. Алғаш қыз кейін кеп араласады. Бұл ана жігітке тиген, бірақ ертеде мынау композитормен де болған екен. Бұл оған ең үлкен әнші боласың дейді екен. Сондағы қиналыс – іздеп келеді. Тағы истеричный. Композитор феодал сияқты. Қатал, сұйық, әділетсіз. Бүгін ол бір жас қызды алып, сонымен тұрады. Бар жанға әділетсіз, өзімшіл. Тас қаракөңіл, пәс адам тәрізді. Өзі сонымен қатар аса скучный образ. Осы ортадан қосылған адам бар. Бір сағат елу минуттық актыны алды. Қатты сынасып, спектакльден біз кейін қалдық. Бірақ жастар көп, өңшең қыз-жігіт.

26/VIII.

Күні таңертең Жапонияның коммунистік газеті “Ака-катидың” екі сотруднигімен ұзақ пресс-конференция жүргіздім. Үш мәселеге жауап бердім:

1) Советтегі жазушылар одақтарының достық қарым-қатынасы арқылы көрінетін әдебиеттегі достық жайы.

2) Жапон-совет әдебиетінің қатынастары туралы.

3) Совет әдебиетіндегі соңғы жаңалық жайлар жөні. Дудинцев жайы жөніндегі мәселелер. Дәл бір сағат. Екі корреспондент, аудармашы үшеуі менің сөздерімді тыңдайды, аударылуы үстінде тек жазып берумен болды, екеуі қатар жазды. Қатынас (екінші мәселе) жөнінде біздің жапоннан аз аударғанымызды кемшілік деумен бірге жапондықтардың 176 кітап ішінде бірде-бір ұлт әдебиет үлгісі аударылмағандығын айттым. Сөз көп, хаты бойынша үш жазушы шақырылғаны сөз болды. Адам қатынасы керек. Жапон жазушылары бізде болғаны дұрыс болар еді дестік.

Осы күндерде Токиода қонақта, үш жиында болғанымызды айта кетейік. Үшеуі біріне-бірі ұқсамайтын жайлы кездер.

25-і күндіз біз Харис екеуміз профессор Ояманың әйеліне, үй іштеріне барып амандасып шықтық. Ояма қайтыс болған. Қадірлі ғалым, бізге дос адам болған. Бар халықтар салты бойынша совет елі-жұртым атынан үлкен профессордың орнына барып, көңіл қос айттық. Дәстүріміз бойынша үй іштеріне, сіздерге дос көңілімізді білдіргелі келдік деп ек. Бәйбішесі (оның бәйбішесі) сондайлық мінезді, дана, байсалды, байыпты адам екен. Үнемі жымыып, сыпайы ғана рақымды, мейірбан жүзбен сөйлейді. Бейне бір Ұлжандар дерсің. Ұлы профессор, жас ғалым — әдебиет оқытады. Неміс әдебиетінің маманы екен. Келіні бар. Ол кішкентай (бір жасар) ұлын арқасына екі аяғын салақтатып таңып алып жүрді. Пәтері жеке, әдемі особняк болғанда алдыңғы бөлме европаша диван, орындықтар қойылып, кілем, үстелдер жасап жиылған. Арғы бөлмелер жапонша болса керек. Пәтер жарымы үстіңгі үйінде. Бізге мороженный қосқан арбуз қойды (ұрығы тазартылған). Жапон мороженныйын берді. Фрукты, жүзім, шабдалы әкелді. Кейін екеумізге екі-екі бөлектеген сыйлар әкеп қойды. Совет елінен келген сәлем бейіл, жеке адамдар мені, бала-шағамды айрықша қуантады. Жақсы достық, айнымас тұрақты достық сезем дейді бәйбіше. Ұлы әкесінің бюстін көрсетті. Жібекке, мауытыға орап

койған екен. Атақты суретші Ояманы көрмеген адам болса да, көп фотоларға қарап отырып салды дейді. Аса шебер істеген. Қоңыр реңді көркем бейне. Адамның (Ояманың) жаратылысқа сенуін салған. Ойлы рең, қайрат ақыл, үлкен парасат иесі адам екенін аңғартады. Профессор баласы да, ананың өзі де үнемі Ояманы еске алумен болысты. Кішкене немересі бар. Соның атын Ико деп бастайды екен. Оның мәнісін, тарихын айтты бәйбіше мен ұлы. Ико қытай иероглифінен алынған. Атасының, әжесінің екеуінің де өз аттарының басы Ико-дан, сол иероглифпен басталады екен. Мына кішкене үшінші буын Оямаға да атты сол ретпен берісіпті. Аса жақсы, мәнді, көңілге сондай әсерлі сәт болды. Әркімнің артында осындай тәрбиелі, сезімді, үлгілі достары, жақындары қалғаны қандай бір қымбат ескерткіштей жұбанышты, мерейлі және өзі келісті бір кез-кезеңдей – тағдыр дейтіннің ұнамды бір сағасындай сезілді.

23 күні кешке біз қала сыртына, Масахара Танакидың өз үйіне қонаққа бардық. Жазушы Кудреватых, фотошы Козловский төртеуіміз бардық. Өзі салдырған, теңіз жағасына жақын, кішкентай бақшалы, баулы жайы бар екен. Екі үйі екі бөлек жалғас. Үлкен үйінің жарымын пәтершілерге беріпті. Өзінің бөлмелері жапонша. Бірақ кітаптар, үстелдер бар, аласа үстелдер көп, бар бөлмеде төсеніш. Аяқкиімді тастап кіресің. Келісімен суға түстік, киімді соларша кидік. Суреттерге көп түстік. Масахара әйелі кішкене тотыдай сүйкімді, ашық мінезді, жақсы үй мен өте қонақжай, әдемі ортаға келдік. 12 жасар қызы, одан кіші ұлы бар, кейін келісті. Енді оның екі келіні, екі кішкене қыз немересі бар. Бәрі аса мейірман, көңілді, жатырқау жоқ. Бауырмал, өте сыпайы жандар.

Жерге отырар болса, аппақ тыстармен қапталған көрпешелерді құшақтап әкеле қойысады. Киотода жапон ресторанынан сыра ішеміз деп кіргенде де, осындай әппақ көп көрпешелерді әйелдердің (күтуші) құшақ-құшақ алып шыққанын көріп ек. Түнде қондық. Бақшада отырып ас іштік. Балықтардың неше атасы, әсіресе магура дейтін сүйегі жоқ, қызыл балық тамаша екен. Соған тағы ұқсас ақ балық. Өте қызыл күрең балық бар, түрі тіпті ерекше. Асты хасымен (екі таяқша) жедік. Пісірген вобла сияқты бір

балықтар аса дәмді екен. Және жылытқан ақ шарап іштік. Оны оймақтай кішкене шынымен береді екен. Кейін Танаки өз үйінен бізге арналған сыйлар әкеп ұсынды.

Тағы бір осы алуандас оқшау есте қаларлық кездесу кеше, 25-і күндіз болды. Ұлт музейінен шыққан соң театр-ға барар алдында бір жарым сағат уақыт қалып еді. Хаяси Кано мырзалар бізді қонаққа шақырды. Жапон ресторанына барып, жапонша кешкі ас іштік. Аз отырып шығайық деп едік. Біздерді қаланың дәл орта тұсындағы жапон ресторанына алып келді. Ішкі бөлмелерге кірерде ботинкаларды тастадық. Екі-үш ықшам, әр компанияға лайық төрт қабат бөлмелер екен. Ортада компания шағын болса жетерлік аласа, дөңгелек қызыл үстел, сырлаған, шеттерін оюлаған қызыл үстел. Айнала көп көрпешелер, қатар бөлме де сондай, ол бос тұр. Бұл баяғы Семей қымызшыларының үйін еске түсірді. Онда да осындай әр компанияға бөлек бөлме тиіп қалатыны болатын. Қызметші көзәйнегі бар әсем, сыпайы жапон әйелі. Жерге қасыңа отыра қап, не керегін сұрайды. Тізерлеп отыра қалып қызметін атқарады. Ресми ресторан жағдайы емес, кәдімгі бір орнықты бапты, жеке таныс, дос-жар үйінде отырғандай. Уют, удобство, семейный быт жасайды. Әйел керек болғанда “ай, пәленше” деп үй адамын шақырып алғандай, мойын бұра дауыстай салады Хаяси. Анау елендеп аласұрып, өзір бола қалады да, қасына отыра беріп (сәл сыртын ала отыра беріп), бұйрықтар алады. Сәтте бұлжытпай орындайды. Тегі, жапон әйелдері басқаша сыпайылық, нәзіктік танытады. Осыны бір жапон жігітіне (алған әсер қандай деп сұрағанда) айтып ем, қатар отырған жапон жайын жақсы білетін орыс адамы айтты. Бар европа адамдары да жапон әйелдері туралы осыны айтады деді. Майдалығы “сүзгіңе жеткендей болсын үңіліп” деген беташар сөз сияқты. Сондай нәзік мамырлап, балқып, толқып тұрады. Сергектік бейне тұмса жас маралдай. “Қай-жай” деп елең етіп, елп етіп күліп, майда ғана үн қатып тұрады. Әлде әйелде “тексіздің күйі күшті болғандықтан” солай да мекен. Әйелі көбінше жаны ашып, мүсіркетіп тұрғызады. Бұл қонақ-жайда біз жеген тамақтар 7-8 түрлі болды. Акула қанатынан істеген сорпадан бастадық. Содан бірінен соң бірі дәмді боп келіп, отырған тағамдарды тегіс хасымен ішіп-жедік. Аса бір есте қалар

қызық отырыс, әдемі отырыс болды. Қазір 26 августың түні, сағат 12-ден асты. Енді осы түнді өткізген соң, таңертең сағат 8-ге дейін аэропортқа жетіп, сағат 9-да қайтадан сапар шегеміз. Қайта мінер самолетіміз “Сас” емес, “Эйр Франс”, барлық Парижге шейінгі сағат сапар саны келгендегіден едәуір қысқарақ болса керек. Қайырлы сапар.

27–28 күндері ұзақ жолмен ұштық. “Эйр Франс” самоләті Манилаға дейін 7¹/₂ сағат, Сайгонге 5 сағат, Бангкокке 2 сағат, Карашиге дейін 9 сағат, Тегеранға дейін 4¹/₂ сағат, Римге дейін 9¹/₂ сағат, Берлинге дейін 3 сағат ұшып, аман-есен Парижге 28 күні түнде сағат 10-да (Париж уақыты бойынша) алып келіп түсірді. Жолда Карачиде, Тегеранда тамақты аэровокзалдан іштік. Жол әсерін айтқанда, Филиппин аралы – Оңтүстік Вьетнам (Сайгон), Бангкок – бәрі де жапон аралдары сияқты тоғайлы, таулы. Мұнар тұман ішінде бұлыңғыр-бұлыңғыр көрінген, бірақ аса құйқалы жерлер – жылы, ыстық болуымен қатар, тым қауіпті, суы көп болғандықтан, ырыс теңізі қасында болғандықтан бай, өзгеше өлкелер көрінеді. Көп нәрсе айтуға, суреттеуге болатындары: Нара табиғаты гүл, жемісі желкіл қаққан ырысты жерлер. Әсіресе бұл сөзді Карачиден Тегеранға қарай ұшқан сапардағы шөл тастардан үрке қараған көңілмен айтасың. Анық мұз кешулер осы Карачи, Тегеран арасы тәрізді. Бұнда картада, дәл самолет жолында болмаса да, жақын маңдарда Қорасан, Шираз сияқты уәлаяттар қалып жатыр. Дәл Тегеранға тақағанда бір үлкен көл көрінді. Бірақ сол көлмен қатар, дәл Тегеранға шейін самолет астында қызыл шақат жат-жалаңаш, қатпар-қатпар тақыр тастар үзілмеді. Осы тастар, тақыр өлкелер күйіп жатқан от дариясы, түксіз, түйірсіз ұзақ-ұзақ өлке үңгірлер жан түршіктіреді. Рендері мыс, лай тәрізді көкшіл, шымқай сұрғылт ұзақ бір үңгірлер кетеді. Немесе нақ бір мыстың татындай у ренді, залалды жасыл шөлдер көрінеді. Жер атаулы ыстық шөл демінен, зәрінен түршіге шошығандай, кейде қарс жарылып-жарылып, тарам-тарам, айғыз-айғыз шұбырынды тәрізді тақырлар тармақ-тармақ құр тамырлар қалдырған. Дәл Тегеранның түбіне дейін қызыл шақат құз жартасты биікше тау қанат астында қалмай жарысып келді. Қала осы тәрізді биік, сұп-сұп қылтанақ өспес тас тылсымның етегінде екен. “Кімнің жері?

Қандай сорлы адамзат мекен еткен?” деп келесің. Қаланың шатырлары жалпақ, үйлер сүп-сүр балшық. Тоғай жоқ, бақтар да сараң шыққан. Ал қалаға, аэровокзалға келгенде киімдері, ажарлары жақсы фарсылар көрінеді. Әйелдері ала көздеу болса да, мұрынды, ерінді келсе де, аса тартымды, кесек сұлулардай.

Бақшада балалар ойнап, әйелдері шаштарын (қара шаштарын) қызғылт күреңге, жез рендес сарыға бояған. Ерлер жақсы мода киген. Ойнаған ер, қыз балалар арасында Хамид деген баланы Хамиджан деп шақырысады. Линда деген құралай көздес сарғыш қоңырқай шашы бар, әдемі қыз бала – Хамидтің қарындасы ойнап жүрді. Шешесі европалық болғандай. Шашы сарғыш бозғыл, бірақ жас, көзі қара. Көздері үлкен-үлкен парсы балалар болды.

Түстен кейін (28) Тегераннан Римге қарай ұштық. Тоғыз жарым сағат жол. Бағдадты баспай, Анкараға қарай тартты. Біз түрік Анкарасын басып, Стамбулдан өттік. Кіші Азияның жері түгі мол, орташа биіктігі бар адыр таулар екен. Әуелі шөп, өсімдігі қалың шыққан адырларды көп кездестірдік. Ауылдар көп, бірақ түрік ауылдары әсте көше жасамайтын тәрізді. Анкараға шейін солай болды. Егіс көптен көп, қарадай жыртылған жерлер көп ұшырайды. Тау-тау адыр жоталарын, беттерін, дөңгейлерін өте жиі пайдаланған. Өзендер, таулар биік, кішігірім көлдері ұшырай бастады. Көлдер жиектерінде тағы да ауылдар көп. Тоғайлы, аз үйлі (көбінше) ауылдарда жемісті бақтары тегіс бар деуге болады. Кейінірек табиғат реңі тіпті жақсы бола бастады. Тауларды көбіне тоғай басқан. Стамбулға, Анкараға ауысқан жақтардың бәрі тегіс қалың жыныс, бұйра тоғай басқан өрлі, биік таулар, адырлар, қырқалар, араларында көлдер, өзендер, бұлақтар жиі көрініп қояды.

Анкара маңында бір тамаша көл бар екен. Жағалары таулар болғанда, көл өзі оралып-оралып қызық, көрікті шимай салып жатыр. Кей тұсы тарыла кетеді, бұрылады. Онда екі жағасынан таулар қоса оралып ілеседі. Көл мен тау бұралып, оралып аймаласқандай. Саяхатқа, қызықтауға пароход қайықтар жүр кезіп. Туристер жүргізуге мейлінше қызық болғандай. Оригинал көл мен тау сирек, ерекше бітімдері бар. Сол көлден кейін тау, тоғайы ғаламат

молайып, жыныс боп жүндес таулары үзілмей барып теңізге, Мрамор теңізіне тіреледі. Стамбулға, кейін одан ары грек жеріне, Кариод аралына асады екен.

Түнде Римде болып, түнгі асты аэровокзалдан іштік. Енді үш сағат ұшып, Парижге кеп түстік. Түн Парижде “Рояль Монсо” ателіне түстік. Қаланың тап ортасы – Елисейские поля, Триумф аркалардың қасындағы жақсы отелінің бірі осындай гостиница 5-6-ақ десті.

29-ы күндіз Парижде болған бар сағатты барлығымыз мол пайдаландық. Талай ғажайып сұлулықтар көрдік. Әзірше ұмытпас үшін тек көргендерді санап қана қояйын: елшілік машинесін күні бойы пайдалану көп дүниені оңай, шапшаң аралатты. Парижге келетін күні мен программ (аралаудың программын) айтамын. Түнгі сағат 12-де гостиницаға қайтқанда, біз бар программды асыра да орындадық деп, қуана ырза боп қайттық. Қысқа ғана санағанда кеше, 29 күні көргендеріміз: 1) Эйфель мұнарасы; 2) Марсово поле; 3) Нотр-Дам; 4) Площадь Свободы (обелиск); 5) Мост Алек. III; 6) Жанна д’Арк (алтын мүсіні); 7) Граф Балас; 8) Балас көрмелер болатын...; 9) Парламент үйі (Ұлт ассамблеясы); 10) Пер-Лашез зираты. Бальзак, Дюма, Коммунарлар, Барбюстер қабірлері; 11) Лувр. Онда ван Дейк, Троус, Давид, Делакруа, Леонардо да Винчидің ғажайып Мона Лизасы, әсіресе Венера Милосская, Афродиталар – ғажайып инкрустация, хрусталь гобелендер көрдік. Аттың статуялары ерекше. Нотр-Дам ғажайыптары ішіне кіріп араладық; 12) Пале Рояль; 13) Булонский лес; 14) Сорбонна; 15) Пантеон; 16) Монмартр (Мулен Руж), Храм Сердце, атақты площадь барып көрдік; 17) Кешке синерамада болдық. Күндіз көзбен көрмеген әйелдерін бар өнерімен сонда көрдік. Парижді тағы айлап көріп шыққандай болдық.

Қысқасы, Париждей мол дүниенің шынайы ең сұлу, ең ұлы қаласын аз уақытта мейлінше мол көрдік. Әрине, бұл көру аз, тіпті аз. Бірақ жалпы түсінікке көп әсер берді. Парижде бес миллион халық бар. 2 миллиондай машиналар көшелерде, түндерде де керуен-керуен боп тіркесіп, далада тұрады екен.

Монмартр – тау. Сонда қаланың үлкен бөлімінің бірі, ең биік шоқысында жоғары аталған “Жүрек” атты шіркеуінен

Парижді жақсы көруге болады екен. Біз ішін де көрдік. Сыртынан да айналып көп болжадық.

30 күні аман-есен Прагаға келген едік. Сол күні кешке көптен құмар болған “Ту-104” самолетіне мініп, Мәскеуге ұштық. Бір сағат ұшқан шамада Варшавадан өтіп барамыз, енді бір сағатта Мәскеуде боламыз деп борт-механик әйел жариялап еді. Бірақ артынан тағы қайта оралды. Мәскеу тұсында ауа райы қолайсыз, нажағай бар екен, сондықтан Прагаға қайта қайтамыз деді. Бір сағатта қайта Прагаға кеп түсіп қалдық. Артынан қырық минуттан соң тез қайта мініңдер, ұшамыз деп еді. Бірақ және де ұшпады. Қайта хабар болып, Мәскеу қабылдамайтын болды да, біз түнде Прагаға барып, “Дружба” деген үлкен гостиницаға қондық. Таңертең сағат 9-да, Мәскеуше сағат 11-де қайтадан екінші мәртебе ұшып, енді екі сағатта аман-есен Мәскеу аэропортына (аэродромына) кеп қондық. Қайырлы сапар қайырлы боп аяқталды. Бар жүріс жолға дән ырзамын. Көрген мен білген, сезген – баршасы қосылып, өзінше біралуан байытып қайтарған тәрізді.

**Ғылыми
түсініктемелер**

**“Выступление Ауэзова”
(Конференция по изучению “Манаса”
в 1956 г. 8 июня во Фрунзе)**

М. Әуезовтің 1956 жылы 3 шілдеде Фрунзе қаласында өткен “Манас” эпосының біріктірілген (сводный) нұсқасын талқылаған жиналыста сөйлеген сөзі. Стенограммада “Тов. Ауэзов М.О.” – деп барып, стенограммалық мәтін берілген. Түсірілмей қалған сөздердің орнына қойылған көп нүктелер, кейбір стильдік ерекшеліктер жұмыстың жиналыс үстінде сөйлеген сөз екенін көрсетіп тұр.

Қырғыз халқының ұлы эпосы “Манастың” тағдыры кеңес өкіметі жылдарында қиын болып, көп рет талқылауға түскені белгілі. “Манасты” кітап етіп (көп томды) басып шығару мәселесі 1930 жылдардың ортасында көтеріліп, бірнеше талқылаулар өткен. Бұл М. Әуезовтің 1935–1936 жылдары баспасөз беттерінде жарияланған мақалаларынан да көрінеді. Отызыншы жылдары алғашқы екпінмен “Манасты” түгелдей шығару туралы шешім де қабылданғанмен, сол жылдардағы солақай идеологиялық саясаттың салдарынан қозғалған игілікті жұмыс іске аспай қалды. Бұл мәселені қайтадан көтерген 1952 жылы да идеологиялық саясат қайтадан ушығып тұрған мезгіл болатын. Манастану ғылымында ерекше тарихи оқиға болып есептелетін 1952 жылы 8 шілдеде өткен конференцияға да М. Әуезов қатысып, идеологиялық ахуалдың ыңғайына құлаған баяндамашылар мен сөйлеушілер “Манастың” жариялану мәселесін тағы бір қиып жіберуге шақ қалғанда, өзінің терең ойлы, ғылыми дәлелді сөзімен бүкіл конференцияның бетін оңға бұрып, “Манастың” біріктірілген нұсқасын шығару туралы шешім қабылдауға ықпал еткен. Бұл шешімнен кейін қырғыз ғалымдары мен әдебиетшілерінен, одақтық деңгейдегі бірер ғалымдардан арнаулы топ құрылып, эпостың біріктірілген нұсқасын жасауға кіріскен. Іс жүзінде “Манас” эпосының жариялану хақысын алып берген М. Әуезов бұл жұмыста да шешуші, ақылшы тұлға ретінде қабылданды. Қырғыз жазушысы Түгелбай Сыдықбеков 1952 жылдың 17 сәуірінде жазған хатында: “Қадірлі Мұқа! Хат жазғаныңыз үшін үлкен рақмет! Дұғай сәлемдерден бұрын Сіздің сұрауларыңызға

жауап берейін: – Мен білген хабарларға караганда, Сіз “Манас” редколлегиясының қатарында барсыз. Денсаулығыңызды шыңдап, “Манастың” шоң томдарын оқуға қамданып тұрыңыз. Қысқартылғаннан кейін оның үш бөлімі сексен мың жолдан аз асады...” – деп жазған. 18 сәуірде Қырғыз КСР Ғылым академиясының Қоғамдық ғылымдар бөлімшесінен келген хатта: “Уважаемый Мухтар Омарханович! Решением бюро отделения общественных наук Вы утверждены членом редколлегии по изданию трилогии “Манас”. Главным редактором редколлегии назначен академик АН Киргизской ССР Б.М. Юнусалиев, который в ближайшее время согласует с Вами содержание и сроки работы”, – деп, М. Әуезовтің ресми түрде “Манас” эпосының біріктірілген басылымына редколлегия мүшесі болатыны хабарланған. М. Әуезовтің манастанушы-ғалым ретіндегі бүкіл Кеңес Одағы деңгейіндегі беделін төмендегі құжат та дәлелдейді.

“16 июня. Письмо из Института мировой литературы им. А.М. Горького:

Глубокоуважаемый Мухтар Омарханович!

Институт мировой литературы им. А.М. Горького АН СССР, развертывая работу по проблемам эпоса народов СССР, хотел бы укрепить научные связи и взаимоотношения с Вами как с крупнейшим знатоком и исследователем эпоса народов Средней Азии. Ваши исследования в области эпоса пользуются заслуженной известностью, к сожалению, написанная Вами ценная работа об эпосе “Манас” до сих пор не опубликована. Мы хотели бы издать книгу “Киргизский эпос “Манас”, в которую вошло бы Ваше исследование и известное Вам исследование В.М. Жирмунского “Введение в изучение “Манас”. Такое издание может выйти под совместным грифом ИМЛ и АН Киргизской ССР.

Предложение издать Вашу работу В.М. Жирмунского мы послали в адрес президента Академии наук Киргизской ССР и члена-корреспондента АН Кирг. ССР тов. Б.К. Керимджановой...

Эти мероприятия – издание книги о “Манасе”, проведение совещания по “Алпамышу” и текстологическое совещание 1957 г. – ближайшие по времени выполнения их и, как нам кажется, имеют большое значение для углубления всей работы по эпосу. ...Надеемся в скором времени получить от Вас положительный ответ на наши предложения...”

Искренне уважающие Вас
Заместитель директора Института,
кандидат филологических наук

(А. Петросян)

Заведующий Сектором фольклора
Института, доктор исторических наук (В.И. Чичеров)
(РФ НКЦ “Дом Ауэзова”, п. 585, л. 77).

М. Әуезовтің бұл жиналыстың алдында “Манас” эпосының біріктірілген нұсқасын дайындаған жұмыс тобының материалдарын алғаны Т. Сыдықбековтың хатынан және өз сөзінен көрініп тұр. Бұл жиналысқа мұқият дайындалғандығын келтірілген сандық, пайыздық деректерден көреміз. Бұл жинақты дайындауға 1952 жылғы конференциядағы Әуезов сөзінің мазмұны негізінде жасалған шешімнің жетекші әдістемелік ұстаным етіп алынғаны анық байқалады. Мұнда “Манас” эпосының мәтінін қайта қарап шыққаннан кейін айтқан бірқатар ұсыныстары мен ескертпелері бар. Олар: “Манас”, “Семетей”, “Сейтек” эпостарынан тұратын трилогияның “Манас” бөлімін мүмкіндігінше толық сақтап, көлемді сақтау үшін қажетті қысқартуларды “Сейтек” пен “Семетей” мәтінінен жасау; біріктірілген нұсқаны жасау кезінде эпостың пайдаланылып отырған нұсқаларының ең көркем, орынды бөліктерін пайдалану; алынған бөліктердің басты идеяға сай келуін; оқиғаларды сұрыптағанда мотивке қайшы келмеуін қатты қадағалау керек дегенге саяды.

Шағын сөзінде “Манас”, “Семетей”, “Сейтек” бөлімдерінің өзіндік ерекшеліктерін көркемдік-поэтикалық тұрғыдан айқып ажыратқан. “Манас” бөлімі ірі, халықтық сипатта болса, “Семетей” махаббат, тұрмыстық сипатқа ойысып, “Сейтекте” ауқымы, мәселесі шағындалғанмен, қайтадан халықтық тұрғыға көтерілгенін айтады. Терең тақырыптық-идеялық талдаулар, сюжеттік-композициялық құрылымдық тексерулер бар. М. Әуезовтің тағы бір байқаған кемшілігі – соғыс сахналары көлемінің аздығы. Соғыс сахналары жайлы осы ұсыныс-ескертпені 1952 жылғы конференцияда айтқан болатын.

Осындай жұмыстардың нәтижесінде жарық көрген алғашқы көлемді басылым манастану саласындағы кезеңдік еңбек болып шықты. Ішінде М. Әуезов бар жұмыс тобы сол кездегі идеялық жағдай мүмкін ететін ең жоғары деңгейдегі басылым дайындаған.

Сөз “Әуезов үйі” ғылыми-мәдени орталығының қолжазба қорынан (181-бума, 25–34-бб.) алынып, сол күйінде беріліп отыр.

Р. Әбдіғұлов

“Наши творческие замыслы”

Бұл – М. Әуезовтің “Наши творческие замыслы” деген айдармен 1957 жылы 5 қаңтарда “Литературная газетаға” Жаңа жылдық анықтамалық сұрауларға (анкета) берген жауабы. Онда О. Гончар, А. Караваева, Н. Михайлов, Ю. Нагибин, К. Наджми, Н. Никитин, М. Рагим, А. Саксе, И. Сельвинский, Я. Брыль, тағы бірнеше жазушылардың жауаптары берілген.

Бұнда М. Әуезов 1956 жылы атқарған жұмыстарын қорытындылай отырып, Индия елінде болған сапары жайында “Индия очеркін” жазғандығын, онда оқырман қауымға барлық көрген, білгенін жеткізуге тырысқанын көрсетеді. Сондай-ақ “Еңлік – Кебек” пьесасының соңғы нұсқасымен жұмыс жасағанын айтқан. Пьеса 1957 жылы Қазақ академиялық драма театрында М. Гольдблат пен Қ. Қуанышбаевтың режиссурасымен қойылып, 1958 жылы Москвада өтетін қазақ әдебиеті мен өнерінің онкүндігінің бағдарламасына енген.

Жазушы Жаңа жылда, яғни 1957 жылы Қазан төңкерісінің 40 жылдығына орай “В дни Октября” деген тақырыпта жаңа пьеса жазуды жоспарлаған. Бірақ қаламгер бұл жоспарын іске асыра алмады. Сонымен қатар анықтамалық сұрауда социалистік құрылыс тақырыбына арналған жаңа кітап жайында айтылған. Ол жазушының “Өскен өркен” романы турасында болатын. Осы жылдары Оңтүстік Қазақстан өңірін аралап, деректер жинастырған. 1957 жылы “Абай Құнанбаев” монографиясын аяқтауды жоспарлады. Монография кең көлемде, бірнеше тарауларға бөлінді. М. Әуезовтің бұл зерттеу еңбегі алғаш рет “Әр жылдар ойлары – Мысли разных лет” деген атпен, ғалым Ысқақ Дүйсенбаевтың жалпы редакциясын басқаруымен 1959 жылы Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасынан шыққан жинақта (7–190-бб.) жарық көрді.

А. Болсынбаева

“Ана тіл әдебиетін сүйіндер!”

Жазушының қазақ мектептерінде ана тілі мен әдебиетін оқыту мәселелеріне арналған республикалық кеңес алдында сөйлеген сөзі мақала болып алғаш рет “Қазақстан мұғалімі” газетінің 1957 жылғы 28 наурыздағы санында жарық көрді. Осы мақаланың орыс тіліне аударылған мәтіні “Любите родной язык, родную литературу!” деген тақырыпта “Учитель Казахстана” (1957. 28 наурыз) газетінде басылып шықты. Екі газеттегі мақаланың мәтіндеріне текстологиялық салыстырулар жасағанда: “Орыстың, Европаның интеллигент аталатын адамдары, тегінде, кітапты көп оқиды” (411-б.) – “Интеллигентные русские люди, как правило, много читают книг”; “Кей уақыттарда оқытушылар арасында әдебиет тіл жайы емес, математика, физика сияқты сабақтарды оқытатын қазақ мұғалімдері арасында да ана тіл әдебиетін онша біле қоймайтын жайсыз көріністер байқалатын тәрізді” (411-б.). – “Иногда встречаются казахские учителя математики, физики и других предметов, которые совершенно не интересуются литературой на родном языке. Спрашивается, как же они объясняют учащимся учебный материал на казахском языке, если они сами не владеют им?” – болып аударылған сөз тіркестері болмаса, қысқартылмай толық берілгені анықталды.

Мақаланың газеттегі қазақша нұсқасы негізінде жиырма томдық шығармалар жинағының 19-томына (Алматы: Жазушы, 1985. 19-т. 380–385-бб.) “Ана тілі әдебиетін сүйіндер” деп жіберілді.

Бұл томға газетте шыққан алғашқы мақала мәтіні “Ана тіл әдебиетін сүйіндер” деген тақырыппен, кейінгі басылымда жарық көрген материалмен текстологиялық салыстырулардан кейін өзгеріссіз, ішінара түзетулермен толық жіберіліп отыр.

С. Майлыбай

“По поводу новой книги Д. Икрами”

М. Әуезовтің тәжік жазушысы Ж. Икрамидің “Признаю себя виновным” деген кітабына қатысты жазған бұл пікірі “Коммунист Таджикистана” газетінің 1957 жылғы 24 сәуірдегі санында жарық көрді. Бұдан кейін еш жерде жарияланбаған, жазушының елу томдық шығармалар жинағының осы томына газеттегі басылымы ұсынылып отыр.

1957 жылы 9 сәуір күні Мәскеуде тәжік әдебиеті мен өнерінің онкүндігі ашылып, 11 апрель күні Кеңес Жазушылар одағында тәжік прозасының талқылауы болды.

Рудаки, Фирдоуси, Сағди, Хафиз, Жами сынды классик ақындардың шығармаларымен кеңінен танылған тәжік әдебиеті Қазан төңкерісінен кейін жаңа даму сатысына көтеріліп, кеңестік дәуірдің өкілдері: С. Айни, Мунзини, Хамди, Сүлейманилердің социалистік заман шындығын жырлаған туындыларымен өрісін ұлғайтты.

Онкүндікте тәжік әдебиетінің белгілі прозаиктері С. Ұлұғзаденің “Жаңарған жер” (“Обновленная земля”) романы, “Біздің өміріміздің таңы” (“Утро нашей жизни”) повесі мен Жалил Икрамидің “Өзімді кінәлі сезінем” (“Признаю себя виновным”) романдары талқылауға ұсынылды. Ж. Икрамидің кітабы жайында И. Брагинский, өзбек әдебиеттанушысы И. Сұлтанов пікірлерін білдірді. Тәжік әдебиетінің көркем прозасы жөніндегі талқылауға арнайы дайындалған М. Әуезов те Ж. Икрамидің романына қатысты ойын, біраз ескертпелерін ортаға салды.

Мақалада М. Әуезов романның жетістіктерін айта отырып, басты кейіпкердің іс-әрекеті бір сарынды екендігін, баяу, күрделі тартысқа құрылмағандығын, кітаптың аты да сюжеттік, психологиялық тұрғыдан ақталмағандығын көрсеткен. Сондай-ақ жазушы Ж. Икрамидің кейіпкер жан толғанысын табиғатпен астастыра суреттеуін ерекше атап өткен.

Икрами Жалил – тәжік жазушысы. Ол – “Регистандағы түн” (1927 ж.) әңгімесінің, “Жылан” повесі, “Дұшпан”,

“Махаббат өзегі” пьесалары мен “Шәди”, “От қызы” романдарының авторы.

“Шәди” романында Тәжікстандағы колхоз құрылысын бейнелесе, “От қызы” романында революциядан бұрынғы тәжік әйелдерінің өмірін көрсеткен.

А. Болсынбаева

“Свет зари негасимой”

Бұл мақала тұңғыш рет “Советский Казахстан” журналының 1957 жылғы 11-санында (5–9-бб.), жиырма томдықтың 19-томында (Алматы: Жазушы, 1985. 19-т. 217–222-бб.) жарық көрген. Аталған екі жарияланымды өзара текстологиялық салыстырулардан өткізу барысында 19-томда “Я назову еще одно – совсем неизвестное имя” деп басталатын абзацтың соңғы “Большим тиражом издали эту книгу... при изучении философского труда Мао Цзэ-дуна “Относительно практики” сөйлемі түсіп қалғаны анықталып, қалпына келтірілді.

Мақаланың қолжазбасы сақталмаған. Бірақ мұражай қорындағы 228-бумада бұл мақаланың “Правда” жарияланған газеттік нұсқасы сақталған. Қиындыда “Правданың” саны, жылы белгісіз болып, табылмады. Сондықтан 228-буманы басшылыққа алдық. Себебі “Советский Казахстан” журналы, жиырма томдықтағы (19-т. 221-б.) басылымдар мен “Правда” газетінде жарияланған нұсқалар арасында қысқартылған, түзетілген тұстар кездесті. Бұлар негізінен “Правда” екені байқалды.

Бұнда “...и дочерей” сөзі қосылса, “...чья юность совпала с 1917 годом” – “которые юношами встречали 1917 год” боп түзелген, “в том числе” сөзі қысқарған, “совершенной под руководством Коммунистической партии во главе с ее основателем и вождем В.И. Лениным” деген сөйлем енгізілген. “...на границе с Тибетом” – “Таджикистана”; “она” – “и”; “назвать” – “сослаться” деп өзгерген. “Я думаю, что призыв “Догнать и перегнать” – “Нет сомнения в том, что призыв партии – догнать” болып түзетілсе, “Близость к жизни в такой же мере...”, “Писательская общественность...” деп басталған екі абзацтың сөйлемдері түгел қысқартылған. “...высказывание” – “выступление”; “как внутренняя программа творчества” – “как программа действия, творчества...”; “с большими массами” – “с массами” деп өзгертілсе, “В Японии...” деп басталатын үш абзацты сөйлемнің бәрі қысқартыл-

ған. “...московского и международного фестивалей” — “на фестивалях”; “еще реалистических” — “еще таких реалистических” деп өзгерсе, осы сөйлемнің соңғы “...к каким относится помянутая нами пьеса Абишева” деген сөйлем де қысқарып кеткен. “...герои-целинники” — “герои поднятой целины”; “...если широкое развитие в народе получало” — “если и раньше было широко развито в народе”; “были у нас” — “остались нам” болып түзелген. “...ученые всей страны” — “ученые нашей страны”; “Работа наших геологов” — “Работа казахстанских геологов”; “...прогнозная металлогеническая” — “металлогеническая прогнозная” деп жөнделсе, “Вправе мы гордиться и тем, что у нас создан институт ядерной физики, возглавляемый молодым ученым Джабикеном Такибаевым, одним из способнейших учеников академика Скобельцына” деген жаңа абзац қосылыпты. “...совсем неизвестное имя” — “совсем малоизвестное имя” деп түзетілсе, “...том, уже вышедший из печати и опередивший стоящие на очереди тома, посвященные фольклору и XIX веку” және “Идет интенсивная работа и над первым у нас толковым словарем” деген сөйлемдер қысқартылған. “...в иртышской степи” — “в прииртышской степи” деп жөнделген.

Біз “Правдадағы” өзгертілген және қысқартылған әрі қосылған жерлерге жазушының қатысы бар ма, әлде редакциядағы газетті дайындаған редактордың өзіндік түзетулері ме, міне, бұл жағын ашып айта алмаймыз. Өйткені, біріншіден, мақаланың қолжазбасы жоқ дедік және басқадай қосымша дәлелдер табылмады. Екіншіден, кейбір сөйлемдерге қарағанда, М. Әуезов “Правдаға” берер кезінде қайта қарап, түзеткені байқалады. Бұлай болғанда, мақала “Правда” газетіне “Советский Казахстаннан” кейінірек шыққан сияқты. Үшіншіден, редактордың да қосымша түзетулері бар. Осы аталмыш жәйттерді ескере отырып, жазушы шығармаларының елу томдық академиялық толық жинағына, әуелгі жарияланым болғандықтан, “Советский Казахстан” журналындағы (1957. № 11. 6—9-бб.) нұсқасын негіз етіп алдық.

1. 27-б. “**Коненков**” — Коненков Сергей Тимофеевич (10.7. 1874, Караковичи деревнясы, қазіргі Смоленск облысы — 09.10.1971, Мәскеу) — совет мүсіншісі, КСРО Көркемсурет академиясының академигі (1954). Социалистік Еңбек Ері (1964). “Автопортрет” (1954) картинасы үшін 1957 жылы Лениндік сыйлық берілді.

2. 27-б. **“Ермек Серкебаев”** – Серкебаев Ермек Бекмұхамедұлы (4.7.1926 ж.т., Петропавловск қаласы) – әнші, Қазақ КСР-нің (1956) және КСРО-ның халық артисі (1959), Социалистік Еңбек Ері (1986). 1953 жылы Бухаресте өткен жастар мен студенттердің дүниежүзілік фестивалінің лауреаты.

3. 28-б. **“Найля Базанова”** – Базанова Нәйлә Оразғұлқызы (11.11.1911, Фрунзе – 11.1.1993, Алматы) – көрнекті физиолог, ҚазКСР ҒА-ның академигі (1951), қазақ әйелдерінің арасынан шыққан тұңғыш биология ғылымдарының докторы (1945).

4. 28-б. **“Нагима Мұсабаева”** – Мұсабаева Нагима Әбдірахманқызы (1.5.1918 ж.т., Петропавловск қаласы) – қазақ совет философы, философия ғылымдарының докторы (1972).

5. 28-б. **“Мао Цзэ-дун”** – Мао Цзэ-дун (26.12.1893, Хунань провинциясы, Сянтань у., Шаошань деревнясы – 9.9.1976, Пекин) – Қытай саяси және мемлекет қайраткері. ҚКП ОК-нің председателі (1943–1976).

Е. Қанькейұлы

“Советские люди о независимости Индии”

Бұл лебіз осындай жалпылама атпен “Новое время” газеті 1957 жылы 8 тамыздағы (№32 (638) санында жариялаған пікірлер шоғырынан орын алған. 16-беттегі топтамада академик Николай Боголюбовтың, жұмысшы Николай Чулковтың, суретші Виктор Климашиннің, кинорежиссер Василий Прониннің сөздері бар. М. Әуезов ойлары “Мухтар Ауэзов, писатель” деген анықтамамен ең жоғарыда берілген.

Гуманист-суреткердің Индия сияқты аса ірі мемлекеттің азаттық туын қолға алуына қуанышы – шынайы сезім көрінісі. Үнді елінің кешегісі мен қазіргі ахуалы қарама-қарсы қойылып, салыстырылады. Бұрын отар болған саны мол халықтың аштықтан құтылуын ең басты жетістік санау бар. Бұл ретте Индия экономикасы мен мәдениетінің дұрыс өркендеу жолына түсе бастауына зор сенім артылады. Рабиндранат Тагор жазған өлеңнің гимнге айналуына мән беру арқылы еркіндікке жеткен жігерлі халықтың асқақ рухы мен болашағынан үміт күту сезімі бой көтеріп, барша бостандық сүйгіш адамзат мұратының әділетті өмірді қалайтыны ашық түрде жарияланған.

Б. Майтанов

“Өнер алғысы”

М. Әуезовтің бұл мақаласы “Қазақ әдебиеті” газетінің 1957 жылғы 7 қарашадағы санында жарияланды. Кейін жиырма томдық шығармалар жинағының 19-томына (Алматы: Жазушы, 1985. 378–379-бб.) енді. Жазушының бұл шығармасы “Қазақ әдебиеті” газетінің Қазан төңкерісінің 40 жылдығына арналған мерекелік санында бас мақала ретінде алғашқы бетінде жарық көрді. Сондай-ақ осы санда Т. Жароковтың “Таң жыры”, З. Жұматованың “Сүйемін Октябрьді” атты мерекеге арналған шығармалары қатар жарияланды. Соның алдында ғана өзінің 60 жылдық мерейтойын Одақ көлемінде атап өткен М. Әуезов сол кезеңдегі айтулы мереке тұсында орыс классикалық әдебиетіне “біздің әдебиетімізді бауырына алып бастаған, ағалық асыл үлгі берген – ұлы орыс әдебиеті” деп, қазақ әдебиеті мен өнері атынан алғысын білдіреді.

М. Ахетов

“Истоки творческой силы”

Жазушының аталмыш мақаласы “Литературная газета-ның” 1957 жылғы 7 қыркүйектегі санында “Кеңес Одағы жазушыларының лебізі” атты айдармен басылған мақалалар қатарында жарияланған. Бұдан кейін баспасөз беттерінде жарық көрмеген. Мақаланың түпнұсқасы сақталмаған. Елу томдық шығармалар жинағының осы томына мақаланың газеттегі нұсқасы беріліп отыр.

Мақала негізінен Н.С. Хрущевтің “За тесную связь литературы и искусства с жизнью народа” атты тақырыппен 1957 жылғы 28 тамызда “Коммунист” журналының 12-санында жарияланған үндеуіне (Октябрь мерекесінің 40 жылдығына орай, мамыр айында жазушы, композитор, өнер қайраткерлерімен кездесуіндегі сөйлеген сөзі) қолдау көрсету іспеттес.

Қаламгер мақалада Н.С. Хрущевтің өнер адамдары мен әдебиет қайраткерлеріне “Әдебиет – халық өмірімен тығыз байланыста болуы, әдебиеттің халыққа қызмет етуі керек” – деген үндеуін қолдай отырып, халық алдындағы суреткер жауапкершілігін басты мәселе етіп қозғайды.

Бұл үндеуге М. Әуезовпен қатар Кеңес Одағының бір топ жазушылары пікірлерін білдірген. Олардың қатарында латыш Арвид Григулис, литван Тефилис Тильвитис, эстон Рауль Рулемо, т.б. жазушы, әдебиеттанушылар бар. Барлық авторлар әдебиеттің халықпен бірге екендігін, әдебиет халық рухын өркениетке көтеру құралы және Кеңестер Одағы тұсындағы әдебиет әрқашанда Коммунистік партия ұстанымдарының қолдаушысы екендігі жайлы қысқаша айтып өткен.

А. Пірімбетова

“Қазақ лингвистикасының негізін қалаушы”

Мақала “Қазақстан мұғалімі” газетінің 1957 жылғы 5 желтоқсандағы санында жарияланған. Бұдан кейін еш жерде жарық көрмеген. Жазушының елу томдық академиялық басылымының осы томына газеттегі нұсқасы беріліп отыр.

Мақаланы М. Әуезов белгілі тілші-ғалым І. Кеңесбаевпен бірлесіп жазған. 1958 жылы тіл білімінің маманы, түркітанушы, педагог-ағартушы Құдайберген Жұбановтың (1899–1938) қайтыс болғанына 20 жыл толған.

Құдайберген Қуанұлы Жұбанов қазақ лингвистикасын дамыту жолында үлкен еңбек етті. Қазан көтерілісіне дейінгі газет-журналдарда “Шекті”, “Қараша бала” деген лақап атпен алғашқы мақала, фельетон, өлеңдерін жариялаған жас ізденуші ірі түркітанушы-зерттеуші дәрежесіне көтерілді. Орыс совет түркітанушылары С. Малов, К. Юдахин, А. Боровков, А. Самойлович сынды ғалымдар оның еңбектерін жоғары бағалады. Қ. Жұбанов – қазақ тілі мамандарының ішінде Абай тілі жайында алғаш терең әрі дәлелді пікір айтып, талдау жасаған ғалым. Оның 1934 жылы “Абай – қазақ әдебиетінің классигі” деген еңбегі жарық көрді.

Мақалада М. Әуезов пен І. Кеңесбаев Қ. Жұбановтың қазақ лингвистикасының негізін қалап, оны қалыптастырудағы еңбегін, оның қоғамдық, педагогтық қызметін, ірі зерттеуші ғалым екендігін сөз еткен.

Сондай-ақ 1957 жылы 5 желтоқсанда “Қазақ әдебиеті” газетінде “Ірі оқымысты” деген атпен М. Әуезов пен І. Кеңесбаевтың Қ. Жұбанов шығармашылығына арналған тағы бір мақаласы жарық көрген. Екі мақаланың мәтіндеріне текстологиялық салыстыру жасалды. Ішінара ұқсастықтар болғанмен, мәтіннің мазмұны өзгешелеу. Сондықтан бұл мақалалар нұсқа ретінде осы томға қатар беріліп отыр.

А. Болсынбаева

“Ірі оқымысты”

Қазақ совет тіл білімінің негізін салушы ғалым профессор Қ. Жұбановтың туған күніне орай І. Кеңесбаевпен бірігіп жазылған мақала алғаш рет “Қазақ әдебиеті” газетінің 1957 жылғы 5 желтоқсандағы санында жарияланды.

Кейіннен газеттегі нұсқасы негізінде жазушының жиырма томдық шығармалар жинағының 20-томына (Алматы: Жазушы, 1985. 358–363-бб.) енгізілді.

Қ. Жұбановтың лингвист ғалым ретінде қазақ тілін зерттеу саласына қосқан үлесі, жаңалықтары жайында кеңінен сөз болатын мақаланың қолжазба нұсқасы мұражай қорында сақталмаған. Бұл томға шығармалар жинағында жарық көрген мақала мәтіні газеттегі нұсқасымен текстологиялық салыстырулардан кейін ішінара түзетулер енгізіліп, толық жіберіліп отыр.

1. 42-б. **Қ. Жұбанов** – Жұбанов Құдайберген Қуанұлы (19.12.1899– 25.2.1938). Ақтөбе облысының Темір ауданында туған. Қазақ совет тіл білімінің негізін салушылардың бірі, түрколог, педагог, ағартушы ғалым, профессор.

2. 42-б. **Рефлексология** – И.П. Павловтың анықтамасы бойынша, “мидағы орталық нерв жүйесінің қатысуымен болатын сезгіштік шартты іс-әрекеттері – шартты рефлекс деп аталады”.

3. 42-б. **Павлов** – Павлов Иван Петрович (14(26). 9.1849– 27.2.1936) – орыс совет физиологы. Жоғарғы нерв қызметіндегі шартты рефлексстерді ашып, адам мен жануарлардың жоғарғы нерв әрекеті туралы ілімнің негізін қалады.

4. 42-б. **Бехтерев** – Бехтерев Владимир Михайлович (20.1(12). 1857–29.12.1927) – орыс ғалымы, рефлексстер туралы ғылымның негізін салушылардың бірі. Адамның кеңістікте жүру кезінде тепе-теңдікті сақтауы мен дұрыс бағдарлануының анатомиялық, физиологиялық негізін және көздің көру қызметіне байланысты ғылымда белгісіз болып келген ми жүйесі құрылымдарының қызметін ашқан. Сонымен қатар

жүйке ауруларын тудыратын рефлекстер мен синдромдарды (белгілі бір ауруға жатпайтын бірнеше ауру белгілерінің қатар кездесуін) анықтап, сол ауруларды емдеу жолдарын көрсеткен.

5. 43-б. **Поливанов** – Поливанов Евгений Дмитриевич (1891–1938) – шығыстанушы ғалым, профессор. Жапон, қытай, өзбек, дүнген тілдерінің маманы.

6. 43-б. **Богородицкий** – Богородицкий Василий Алексеевич (19.4.1857–23.12.1941) – совет тіл маманы, Қазан лингвистикалық мектебі өкілдерінің бірі. Ресейде тұңғыш рет тілдің дыбыс жүйесін зерттейтін экспериментті фонетика лабораториясының негізін құрған ғалым.

7. 43-б. **Мещанинов** – Мещанинов Иван Иванович (6.12.1883–16.1.1967) – совет тіл маманы, археолог, КСРО ҒА академигі. Тіл дамуының негізгі кезеңдерін зерттеп, тілдердегі дерексіз жалпылық мағыналар категориясы мен синтаксис теорияларын жасаған ғалым.

8. 43-б. **Ағамалы-оғлы** – Ағамалы-оғлы Самедаға (27.12.1867–6.10.1930) – Әзірбайжан мемлекет қайраткері. “Келешек” (“Геледжек”) газетінің редакторы. Шығыста мәдени революцияның жүзеге асуына еңбегі сіңген.

9. 44-б. **Марр** – Марр Николай Яковлевич (1864–1934) – шығыстанушы ғалым, тілші, лингвист. КСРО ҒА академигі.

10. 45-б. **Яфетидология** – яфеттік теория – тіл туралы жаңа ілім.

С. Майлыбай

“Үмітті ұрпаққа – игі тілек”

Мақала “Лениншіл жас” газетінің 1957 жылғы 11 желтоқсандағы санында жарық көрген. Газеттегі мақала басылған беттің төменгі тұсына редакция атынан “Қазақстан ЛКЖО Орталық Комитетінің V пленумында сөйлеген сөзінен” деп сілтеме берілген. Республиканың әр шалғайынан келген жастар алдында сөйлеген жазушы партияның күнбе-күнгі жастар саясатына, олардың алдында тұрған шаруашылық міндеттеріне тоқталудан гөрі, оқу орнын бітіріп, әр салада мамандық алған жас ұрпақтың тек алған мамандық бойынша шектеліп қалмай, өз заманына сай мәдениетті, шынайы оқыған азамат болып өсуі жолындағы рухани мәселелерді қозғаған.

Елімізде қазақ халқымен бірге өмір сүріп жатқан басқа ұлт өкілдерінің өздері оқу оқып, еңбек етіп жүрген жергілікті жердің өткен тарихын, тілін, әдебиеті мен мәдениетін біліп өсуі қандай қажет болса, қазақ жастарының да орыс тілі мен мәдениетін жетік білуге ұмтылуы әрбір адамның басқа ұлт өкілдерімен жақындасуына, бірлесе еңбек етуіне септігін тигізетін рухани қажеттілік екенін айтып өткен.

Мақала жазушы шығармаларының елу томдық академиялық толық басылымына газеттегі жарияланған нұсқасы бойынша әзірленіп отыр.

К. Рахымжанов

“Алтындай асыл болашақты ұрпақ бар”

Бұл мақала 1957 жылы 6 қарашада Ұлы Октябрьдің 40 жылдық мерекесіне арнап жазылған. Жазушының Қазақ радиосы арқылы сөйлеген бұл сөзі өзі қайтыс болғаннан кейін, 1962 жылы 28 қыркүйекте “Коммунизм таңы” газетінде жарық көрді. Кейін 1967 жылы 5 қарашада “Қазақ әдебиеті” газетінде “Менің туған өлкем” деген атпен жарияланды. Жиырма томдыққа (Алматы: Жазушы, 1985. 19-т. 380–385-бб.) екі басылымдағы материал мәтіндері салыстырылып, алғашқы жарияланымдағы нұсқасы жіберілді.

Радиода сөйлеген сөзі журналист Байзақ Қожабековтің қолында сақталған. Мақала бұл томда текстологиялық салыстырулардан кейін беріліп отыр.

С. Майлыбай

“СССР халықтары әдебиеттерінің өркендеуі”

Жазушының бұл мақаласы 1957 жылы “Қазақ совет әдебиетінің очеркі” (Алматы: Қазмемкөркемәдеббас., 1957. 3–35-бб.) атты жинақта жарық көрді. Кейін “Уақыт және әдебиет” (Алматы: Қазмемкөркемәдеббас, 1962. 113–148-бб.) атты жинаққа, он екі томдық шығармалар жинағының 12-томына (Алматы: Жазушы, 1969. 173–211-бб.) енді. Бұл томға 1957 жылғы басылым бойынша беріліп отыр. Кейінгі басылымдармен айырмашылығы жоқ.

М. Әуезов КСРО Жазушылар одағы жанындағы КСРО халықтары әдебиеті жөніндегі комиссияның тұрақты мүшесі болды. Комиссия мүшелерінің ұлт әдебиетінің білгірі ретінде М. Әуезов пікірімен жиі санасып отырғанын сол кезеңдердегі мәжілістер стенограммаларынан айқын аңғаруға болады. Себебі 1954 жылғы 28 желтоқсандағы № 1078 бұйрықпен (“Әуезов үйі” ҒМО, 547-бума, 10-парақ) М. Әуезов Мәскеу мемлекеттік университетінің КСРО халықтары әдебиетінің тарихы кафедрасына профессорлыққа қабылданып, ұлт әдебиеттерін ғылыми тұрғыдан саралауға тікелей атсалысқан еді. 1957 жылы Жазушылар одағы басқармасының III пленумына “Ұлттық форма және новаторлық туралы” атты баяндама дайындау үшін КСРО Жазушылар одағының секретариаты М. Әуезовке тапсырыс береді. “СССР халықтары әдебиеттерінің өркендеуі” атты мақаланың жазылуына сол баяндама негіз болған сыңайлы. Мақала соңында әрбір ұлт қаламгері мен оның шығармашылығына сипаттама берілгендіктен, оларға ғылыми түсініктеме жасалмады.

М. Ахетов

“Республиканың жарқын жолы”

Мақала елуінші жылдардың екінші жартысында (1957) жазылды (“Әуезов үйі” ҒМО-ның қолжазба қоры, 214, 215, 236-бумалар). Алғаш рет жиырма томдық шығармалар жинағының 19-томында (Алматы: Жазушы, 1985. 454–475-бб.) басылды. Осы жылдар Мұхтар Әуезов жаңа шығармаларды жазудың жолдарын қарастыру, ізденудің үстінде болатын. Кең ауқым, кең құлаштағы дүниелер, жаңа шығармалар жазу қаламгерді ұдайы ойландырып, мазалаған, қызықтырған еді. Оның кейіпкеріне айналатын адамдар да үлкен масштабтағы тұлғалар болуы керектігін үнемі назарында ұстады. Оның қадау-қадау шоқылары осы сияқты мақалалары мен пьесасында (“Дос – Бедел дос”) көрініс беріп, барған сайын оның бағыт-бағдары айқындалып, нақтылана түсті. Өзек болатын шындықты өзінің айналасынан, республика көлеміндегі белгілі, белді тұлғалардың өмір жолынан, бастан кешкен тіршілік болмысынан іздеді. Қилы-қилы тұрмысы, бастан өткерген тарихтық жолдары қандай шығарманың да салмағын көтеріп, арқау, өзек бола аларлықтай сыпаттар жетіп артылады.

Қазақстан мәдениетінің үлкен биіктерге көтерілуінде Орынбор, Омск, Семей, Тәшкен, Орал, Троицк, Петропавл сияқты қалалар айрықша рөл атқарды, қаншама тұлғалар осында өсіп жетілді, белгілі бір биік асулардан асты. Қазақтың көшпелі мәдениетінен көп-көп тұлғалар қалыптасып жетіліп, өркениетке өздерінің үлестерін қосты. Көбінің есімдері көп елдерге белгілі болды. Осындай деңгейдегі жандардың қатарына сол тұстағы Қазақстан Жоғарғы Кеңес Президиумының төрағасы Ташеновтің, Академия президенті Сәтбаевтың, партия хатшысы Тәжіевтің, жазушы Мұқановтың, академиктер Бектұров пен Кеңесбаевтардың, әнші Байсейітованың бітім-болмыстарын жатқызды. Бұндай тұлғалар қандай дүниенің де салмағын арттыра, мән-маңызын қоюландыра түседі. Шығармаға барудың әртүрлі жолдарын

қарастырып жүрген кезінде осындай-осындай ойлардың келуін, әр қырынан қарастырудың жол-соқпақтарына баруын заңды деп қабылдауға болады. Біраздан толғандырып жүрген ойларын көлемді мақалаға (218-бума, 17–19-бб.) айналдырудың алдында кеңейтілген жоспарын (“Қазақстан бар республикадан ерекше”) жасады. Мұның өзі осы мақаласына, онда айтылар ой мен көтерілер мәселелерге айрықша көңіл аударғандығын көрсетеді.

Т. Әкім

“Могучий расцвет республики”

Мақала “Әуезов үйі” ғылыми-мәдени орталығының қолжазба қорындағы 214-бумада сақталған, еш жерде жарияланбаған. Сарғыш тартқан қағаздардағы мәтін машинкамен арасы ашық етіп басылған, 22–40 беттер болып белгіленген. Түзетілген, өзгертілген тұстары бар. Соңында “Мұхтар Ауэзов” деп жазылып, жазушының қолы қойылған, “1957, январь” деген анықтама мерзім көрсетілген.

Өмірінің көп бөлігін қазақтың өткенін аңсап, тәуелсіз күндерін қиял еткен суреткер, арнайы тапсырмамен болу керек, туған елінің сол дәуірдегі күйін де шүкіршілік қылатын, біршама жетістіктерін мақтанышпен мәлімдейтін едәуір көлемді публицистикалық дүние дайындаған. Бұл туындысында М. Әуезов өз халқының табыстарын “алып территориядағы ұлы Отан” деп санайтын Кеңестер Одағының саясаты, шаруашылықтағы олжалы істерімен байланыстырады. Басқа одақтас республикалар тағдырымен ортақтастық сезім әр жерде көрініп отырады. Солардың арасында Қазақстанға тиісті үлес-салмақтың зор екенін білу автор ойларына қанат байлайды.

Аса көп сандық мәліметтерді жазушыға тиісті үкіметтік мекемелер ұсынса керек. Немесе ол республиканың әр саладағы негізгі, мәнді көрсеткіштерін арнайы қадағалап жинастырып отырған. М. Әуезов тұжырымдарының басты тіреніші — салыстыру. Ол ғылым мен өндіріс, ауыл шаруашылығы, білім беру, денсаулық сақтау орындары, жастар ісі, мәдениет, өнер, әдебиет тәрізді неше алуан тараптағы таңғаларлықтай ілгерілеуді нақты деректермен, әдемі сөз өрнегімен баяндайды. Автор әсіресе Қазақстанның геологиялық барлау бағдарындағы ірі жетістіктерін, қазба байлықтарының орасан мол екендігін, астық өндіруде миллиард пұт межеге табан тіреуді екпін түсіре айтады.

Қазіргі күннің биіктігін дәлелдеу үшін бұрнағы замандардағы өркениеттік өрістеу жағынан кешеуілдеп жатқан бірқалыпты ахуалды сынай сөйлеудің себебіне айналдыру бар. Оған

Орта Азия елдеріне тән сауатсыздық сияқты бір кездегі кінәрат саналатындай. Сонымен бірге М. Әуезов қазақ халқының рухани мәдениетінің жоғары деңгейін фольклорлық кейіпкерлерді теңеу, эпитет мағынасында алып, әсем бейне тудыру, Абай, Ыбырай, Шоқан, Біржан есімдерін мысалға келтіру, қазақтың әдебиеті мен ән, саз өнеріндегі үздік дәстүрлерді еске алу арқылы көрсетеді.

Сол дәуірдегі Қазақстандағы ірі ғалымдар, әдебиет, өнер, қоғам қайраткерлері қатарында Қ. Сәтбаев, Ә. Бектұров, Тәжиев, С. Мұқанов, К. Байсейітова есімдері аталады. Ұлттық Ғылым академиясы, жоғарғы оқу орындары, театрлар, ірі-ірі өндіріс орындары, қалалар мен ауылдардың ізгілікті үрдістері мен еңбек табыстары марапатталады. Ғылым докторлары мен ғылым кандидаттары санының елеулі түрде өскенін мақтаныш тұту байқалады.

М. Әуезов көшпелі қазақ тұрмысынан гөрі отырықшы еуропалық елдердің үлгілі әдет-салтына бейімделуді тарихи-экономикалық тұрғыдан ілгерілеу деп есептейді. Абай өлеңдерінің терең мәніне қайырыла соғып отыру ұлттық рухани қазынаның асыл байлығын әрдайым жүрегінде аялаған ұлы тұлғаның шынайы болмысынан хабар береді. Мақала томға қолжазба бойынша беріліп отыр.

Б. Майтанов

“Благородный сплав”

М. Әуезовтің Қазан төңкерісінің 40 жылдығына арнап жазған бұл мақаласы алғаш рет “Известия” газетінің 1957 жылғы 6 қарашадағы санында жарияланған. Бұдан кейін баспа бетінде жарық көрмеген, қолжазба нұсқасы сақталмаған.

Мақалада қаламгер Кеңес өкіметі орнағаннан кейін жұмысшы табының қоғамдық билікке етене араласуы, бұқара халықтың жеткен жетістігі, Қазан төңкерісінің жұмысшы тап өкілдеріне әкелген игілікті әсері жайында баяндаған.

Жазушы шығармаларының елу томдық толық жинағына мақаланың осы газеттегі нұсқасы ешбір өзгеріссіз, толығымен жіберілді.

А. Пірімбетова

“Наш советский путь развития”

Қазан төңкерісінің 40 жылдығына орай жазылған бұл мақала “Литературная газетаның” 1957 жылғы 12 желтоқсандағы санында жарияланған. Жазушының басқа көп томдық шығармалар жинағына енбеген. Мақалада халықтың атқарған жұмыстарының, ерліктерінің қорытындысы жасалып, олардың жаңа өмірге, жаңа әлемге, тарихқа, мәдениетке бет алғаны айтылады. Соның ішінде қазақ совет әдебиетінің Қазан төңкерісіне дейінгі, одан кейінгі қырық жылда қандай жетістіктерге жеткендігі сөз болады.

Төңкерістен кейінгі қазақ әдебиетінде елеулі өзгерістер болды. Әдебиеттің прозалық, драмалық жанрлары дамып, қалыптасты, оларға әлем, орыс әдебиетінің тигізген әсері орасан зор еді. Абайдан кейінгі қазақ поэзиясы дәуірлеу кезеңінен өтіп, жаңа, сапалы туындылармен толыға түсті. Қазақ әдебиеті өзіндік жаңа дәстүрді қалыптастырды. Бұл Қазан төңкерісі әкелген жетістік пен жаңалық екендігін жазушы осы мақаласында атап өткен.

Мақаланың қолжазбасы сақталмаған, жазушының елу томдық шығармалар жинағының осы томына газеттегі алғашқы басылымы ұсынылып отыр.

А. Болсынбаева

“Жүрек алғысы”

1957 жылы М.О. Әуезовтің 60 жасқа толуы сол кездегі Одақ көлемінде кеңінен аталып өтті. Тіпті қыркүйек айының ортасынан бастап, туған күні қарсаңында және кейін де қазақтың ұлы жазушысын 60 жылдық мерейтойымен құттықтаған жеделхаттар лек-легімен келіп жатты. Олардың ішінде А. Тоқамбаев, А. Фадеев, К. Федин, Вс. Иванов, Н. Тихонов, А. Корнейчук, М. Рыльский, В.М. Жирмунский, т.б. атақты адамдар бар. Сонымен бірге 27 қыркүйек күнгі КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының Жарлығымен М. Әуезов 60 жылдық мерейтойы және қазақ-кеңес әдебиетін дамытуға қосқан зор еңбегі үшін Ленин орденімен марапатталды, ал 28 қыркүйекте Қазақ КСР Жоғарғы Советі Президиумының Жарлығымен “Қазақ КСР-інің еңбек сіңірген ғылым қайраткері” деген атақ берілді. Міне, бұлар жазушы үшін қосымша қуаныш болды.

Ал осы мерейтойы кезінде М. Әуезов туған жерінде болып, көптеген кездесулерге қатысты. Сондай бір кездесуінде жазушы қалың қауымға ыстық ықыласқа толы рақметін айтты. Осы алғыс сөзі кезінде ауызша айтылған күйінде ұнтасапаға жазылып алынып, ешбір түзетулерсіз тұңғыш рет “Біз бір жанбыз, бір денеміз” деген тақырыппен 1967 жылы 6 шілдеде “Совхоз туында”, іле осы жылы 8 желтоқсанда “Социалистік Қазақстан” газетінде де жарияланады. “Социалистік Қазақстан” газеті “Сүйікті жазушымыз Мұқаң 60 жасқа толғанын мерекелеу кезінде өзінің балдырған балалық шағын өткізген, кіндік кескен жері Қасқабұлақта болды. Онда сүйікті жерлестері ортасында Мұқаң ыстық сезіммен сөз сөйледі. Төменде кезінде магнитофон лентасына жазылып алынған сол сөзін жариялап отырмыз” деп, мақалаға шағын түсініктеме беріп, “Жүрек алғысы” деген атпен тұңғыш рет жарыққа шыққанын көрсеткен.

Міне, осы жарияланым жазушы шығармаларының 20-томына (Алматы: Жазушы, 1985. 369–371-бб.) негіз болды. Аталған нұсқалар өзара текстологиялық салыстырулардан

өтті, айтарлықтай өзгешеліктер кездеспеді. Бұл алғыс сөздің лентадан түсіріліп, машинкаға терілген бір нұсқасы мұражайда сақталған. Лентадан жазып алған – Бекен Ыбыраев. Бұның жылы белгісіз болғандықтан, академиялық елу томдық толық жинаққа кейбір ерекшеліктерін ескере отырып (ауызекі тілде айтылған жазушы стилін, т.б.), “Социалистік Қазақстан” газетіндегі (1967. 8 желтоқсан) жарияланымын ешбір өзгеріссіз ұсындық.

Е. Қаныкейұлы

“О развитии литератур народов Средней Азии и Казахстана в эпоху социализма”

Әдеби байланыстар мәселесін көтерген бұл мақала 1957 жылы “Советское востоковедение” журналының 5-санында (121–129-бб.) шыққан. М. Әуезов пен Е.В. Лизунованың бірігіп жазған мақаласы Кеңестер Одағы Коммунистік партиясының тарихи XX съезінен (1965) кейін жазылған. Сталиндік кезеңнің қатал идеологиялық саясатының қылмыстарын ашып, бетін қайтарған съезден кейін мемлекеттік деңгейде оң өзгерістер болып, жылымық кезеңі орнады. Бірер жыл бұрын айтуға болмайтын жайларға баспасөз бетінде жол берілді. М. Әуезов пен Е. Лизунованың бұл мақаласы осындай кезеңнің жемісі. Көлемді мақалада алғаш рет Орта Азия мен Қазақстан халықтары әдебиетінің бір-бірлеріне әсер ету, байыту жолдарын жан-жақты кешенді түрде қарастырып, қызықты әдеби-ғылыми тұжырымдар жасалынды. Бұл 1960 жылы 11–15 қаңтарда өткен А.М. Горький атындағы Әлемдік әдебиеттер институты және М. Әуезов пен Е. Лизунова ұлттық әдебиеттердің орыс әдебиетіне әсері мәселесін көтерген әйгілі конференциядан үш жыл бұрын еді. Мақаладағы соңғы бір жарым ғасыр орыс әдебиетінің ұлттық әдебиеттеріне игі ықпалы басым болып келсе, қазіргі кезде ұлттық әдебиеттердің салмағы артып, бүкіл кеңестік әдебиеттің көркемдік сипатына тың бояулар қоса бастағаны айтылды. Кеңестік әдебиет жаңарып, сапалық оң өзгерістерге қадам басты, осы орайда ұлттық әдебиеттердің орыс совет әдебиетіне де әсері болғанын жоққа шығаруға болмайды деген ойлар үлкен ғылыми үн қосуға ие болды. Бұл ойлардың жаңашылдық сипаты конференция кезінде И.Т. Неупокоеваның “Некоторые вопросы изучения взаимосвязей и взаимодействия литератур”, В.М. Жирмунскийдің “Проблемы сравнительно-исторического изучения литератур”, И.С. Брагинскийдің “Взаимодействие советских литератур народов Средней Азии” атты баяндамаларында атап өтілді (Қараңыз: “Взаимосвязи и взаимодействие национальных

литератур”. Материалы дискуссии. 11–15 января 1960 г. Изд. Академии наук СССР. М., 1961).

Мақаланың қосымша авторы Е.В. Лизунова (1926–1993) – ғалым, сыншы, қазақ әдебиетін зерттеуші, филология ғылымдарының докторы (1964), профессор (1966), ҚазКСР ҒА корреспондент мүшесі (1975). Ол – қазақ әдебиеті тарихы, қазақ романы, әдебиеттер байланысы, М. Әуезов шығармашылығы жайлы еңбектердің авторы. “Мұхтар Әуезов” (1957, бірлесіп жазылған), “Қазіргі қазақ романы” (1964), “Мұхтар Әуезовтің шеберлігі” (1968) атты монографиялары жарық көрді. Е. Лизунова “Қазақ совет әдебиеті тарихының очеркі” (1957, 1958, 1960), “Қазақ совет әдебиетінің тарихы” (1967, 1971), “Көп ұлтты совет әдебиетінің тарихы” (М., 1970), т.б. ұжымдық еңбектерді бірге жазысты және ғылыми жетекшілерінің бірі болды. Ол М.О. Әуезов шығармаларының орыс тілінде (М., 5 томдық) басылуына белсене атсалысты. Е. Лизунова КСРО халықтары әдебиетінің көрнекті өкілдері туралы да еңбек жазды. Оның бірқатар шығармалары қазақ, өзбек, тәжік, украин, қырғыз, түрікмен тілдерінде жарияланды.

М. Әуезовтің елу томдық толық шығармалар жинағының бұл томында мақаланың “Советское востоковедение” журналында шыққан нұсқасын беріп отырмыз.

Р. Қайшыбаева

“Из истории казахской литературы”

М. Әуезовтің Е.В. Лизуновамен бірге жазған мақаласы 1957 жылы Қазақ КСР Ғылым академиясының “Хабаршысында” (№ 11. 41–54-бб.) басылды. Мақаланың жаңалығы – көп ғасырлық қазақ әдебиетіне бөлінбес бүтін, сонымен қатар даму, өзгеріс үстіндегі қоғам-мәдени құбылыс ретінде қарауы. Мақаланың басты мәні әдебиет тарихын өздерінше жіктеуінде емес, бұған дейін бөлек-бөлек қарастырылып жүрген әдеби-рухани қазына салаларын жалғастықта алып, біртұтас дүние ретінде талдауында. Авторлар бұрын айтылмай жүрген, көзге түспеген ерекшеліктерді байқап, әдебиет тарихына жаңа тұрғыдан қарап, бұрын әдебиеттанушылық талдауға ілінбеген белгілерді дөп басып көрсетті. Әдебиетті жанрлар мен стильдердің, көркемдік мектептер мен дәстүрлердің сан салалы жиынтығы ретінде алып, тек қана фольклорға ғана тоқталып қоймай, дара ақындық өнердің, жазба әдебиеттің аса бай мұрасын кеңінен қамтып, қызықты, терең мазмұнды талдаулар жасаған. Бұл еңбекте әдебиет тарихын зерттеу ғылымы сара жолға түсе қоймаған кезде ұмытылған бірталай шығармашылық тұлғалар аталып, әдеби-ғылыми айналымға түсірілген. Есімдері жаңа атала бастаған авторлардың өлмес туындыларындағы қызықты деректер халқымыз тарихының жаңа беттерін көз алдымызға әкеліп, даналық ойларын, ұлы армандарын паш етеді. Мақалада әдебиет тарихына 140 ақынның жаңадан қосылғаны, шығармаларының халықтың рухани мұрасына айналғаны айтылған, филология, тарих ғылымдарының дамуына, қазақ халқының мәдениетін зерттеуге елеулі ықпал ететін мәселелер көтерілген.

М. Әуезов шығармаларының академиялық толық басылымының бұл томына мақала мәтіні Академия “Хабаршысында” басылған нұсқа бойынша берілді.

Р. Қайшыбаева

“О революции и народе”

Мақала 1957 жылы “Советский Союз” журналының 11-санында жарық көрді. Шағын көлемді мақалада қаламгер Қазан төңкерісінің совет халқының өміріне күрделі өзгерістер әкелгендігін, оның ішінде шығыс халқына жарық сәулесін шашып, елдің жаңаруына елеулі әсер еткенін сөз қылады. М. Әуезов және оның замандастары феодализм, капитализм және социализм сынды тарихи үш дәуірді басынан кешірді. Жазушы бұның барлығы осы ұлы көтерілістің нәтижесі дегенді айтқан.

Мақала жазушының басқа көп томдық шығармалар жинағына енбеген, елу томдық академиялық басылымның осы томына журналдағы нұсқасы ұсынылып отыр.

А. Болсынбаева

“Творческий отчет”

1958 жылы Мәскеуде өткен қазақ өнері мен әдебиетінің онкүндігі қарсаңында бірталай өнер қайраткерлерінің шығармашылық есебі “Культура и жизнь” журналының 1957 жылғы 1-санында жарияланған. Онда әркім өзінің алдағы болатын онкүндікті қандай жаңа табыстармен қарсы алатындығын, таяу келешектегі істелетін жұмыс жоспарларын айтып өткен. Соның ішінде Мұхтар Әуезовтің де шығармашылық есебі орын алған. Мақала ортақ айдармен беріліп, жеке тақырып қойылмаған. Өз мақаласында жазушы соңғы жылдары жазған бірнеше жаңа шығармаларын атап өтеді, сонымен бірге өзінің алдағы уақытқа қойған жоспарлары мен іске асыратын ойларын ортаға салған.

Осы қарсаңда жарыққа шыққан Индия туралы очеркі, “Абай жолы” романының кейінгі томының орыс тіліне аударылу барысы, кеңестік Қазақстан жайында жазылатын келешек романдар сериясы туралы сөз еткен. Алдағы онкүндікке сол романдар сериясының алғашқы томы – “Өскен өркен” романын жарыққа шығаруды жоспарлап отырғанын айтады. Сан салалы жазушылық жоспарларымен қоса қаламгер өзінің жоғарғы оқу орнындағы ұстаздық қызметі мен әдебиет тарихын зерттеудегі ғылыми еңбектерінің жемісі туралы да айтып өтеді.

М. Әуезов шығармаларының елу томдық академиялық басылымына мақаланың журналдағы жарияланған нұсқасы өзгеріссіз беріліп отыр.

К. Рахымжанов

“К звездам”

Мақала “Казахстанская правда” газетінің 1958 жылғы 1-санында, 1-бетте жарияланған. Тәрізі, жазушы редакцияның өтінішіне орай сол кездегі көрнекті ғылым, мәдениет қайраткерлерін қоғам өміріндегі өзгерістер туралы сөйлету дәстүрі бойынша пікірін ортаға салған. Автор әлем тынысы Америка, Англия сияқты озық капиталистік мемлекеттер және Кеңестер Одағы арасындағы қарым-қатынас кернеуімен өлшенетінін жақсы түсінеді. Қазақстан Кеңестер Одағының құрамында болғандықтан, М. Әуезовтің өз Отаны үшін мақтана сөйлегендей күй кешуін ұғыну керек.

Кеңестер Одағының бұл жылдары ғарышты игеру саласында айтарлықтай жеңіске жеткені рас еді. Дүние жүзін дүр сілкіндірген аса қатерлі, күшті соғыс қаруының да КСРО-да жасалуы біржақты құбылыс емес, әлемде тепе-теңдікті қалыптастыру бағытындағы әрекет екенін пайымдау бар. Жазушы сөзі дәлелді болу үшін шетелдік діни ұйым басшысының өздерін сынай сөйлеген ойына сілтеме жасайды. Сол арқылы Кеңестер Одағының әділет жолынан ауытқымайтынына айғақ қосады.

Алпыс бес елдің жұмысшы партиялары Москвада қабылдаған Бейбітшілік манифесі сияқты тарихи құжаттың іргелі мақсаттарға қызмет ететініне жазушы айрықша мән береді. М. Әуезов өздері өмір сүріп отырған қоғамдағы саяси-әлеуметтік жағдайларға наразылық білдірмейді. Сыртқы саясат саласында КСРО ұстамдылық көрсеткені мәлім. Ғылым мен өнер де біраз ілгерілегені өтірік емес-ті. Бұл ретте автор Қазақстанның да көтерілген биіктеріне жоғары баға беруге тырысады.

Мақала, өзге нұсқалары сақталмағандықтан, осы газет бетіндегі басылым түрінде ұсынылып отыр.

Б. Майтанов

“Путь добрый”

Мақала 1958 жылы алғаш рет “Новый мир” журналының 8-санында қырғыз жазушысы Шыңғыс Айтматовтың “Жәмила” повесіне сәт сапар ретінде берілген. Қырғыз өнері мен әдебиетінің осы жылы 23 қазанда Мәскеуде өткен онкүндігі қарсаңында “Литературная газета” басылымы аталған мақаланы өз оқырмандарына қайталап ұсынған. Әдебиетке өзіндік тың леп ала келген жаңа шығарма мен оның ерекшеліктері жайында Одақ оқырмандарына қуана жария еткен М. Әуезов мақаласын газет редакциясы еш өзгеріссіз, сол қалпында басып шығарады.

Мақалада жас жазушы Ш. Айтматовтың алғашқы жазған повесіне жан-жақты талдау жасалып, әдеби тұрғыдан жоғары баға берілген. Әңгіме, повесть сияқты шағын жанрдағы жас қаламгердің жаңа шығармасында танытқан өзіндік ерекшеліктері мен повестегі ел өмірінің суреттелуі, еңбек адамдарының мінез-құлқындағы ұлттық сипаттар мен жалпы әдебиеттегі ұлттық құндылықтар жайында да жаңаша ойлар айтылған.

Аталып өткен газет-журналдардағы басылымнан кейін мақала жазушының таңдамалы жинақтарында, 20 томдық шығармалар жинағының 20-томында (Алматы: Жазушы, 1985. 300–302-бб.) жарық көрді. Жазушының елу томдық толық шығармалар жинағына мақала осы 20-томдағы нұсқасы бойынша беріліп отыр.

Ә. Қуанышбаев

“Поэзия казахского народа”

Қазақ поэзиясының таңдаулы туындыларын орыс тілінде аударма кітап етіп бастырып шығаруға байланысты жазылған мақала алғаш рет “Антология казахской поэзии” атты жинаққа алғы сөз ретінде берілген. Ол кітап 1958 жылы Мәскеудегі Мемлекеттік көркем әдебиет баспасынан 860 бет болып, он мың дана басылыммен жарық көрді. Жалпы көлемі 65 баспа табақ болатын өлеңдер жинағына халық ауыз әдебиетінің үлгілерінен бастап, өткен ғасырдың 60-шы жылдарына дейінгі ақындардың ең белгілі деген шығармалары орыс тіліне аударылып басылған. Кітап мазмұны төрт бөлімнен тұрады, әр дәуірдің, белгілі кезеңдердің өзіне тән сипаты, сол уақытта өмір сүрген ақындардың шығармаларындағы ерекшеліктер жайында алғы сөзде кеңінен баяндалып өткен.

Әр тілде сөйлейтін түрлі елдер арасындағы мәдени-рухани байланыстарды жетілдіруге қызмет ететін көркем аударманың өзіндік орны мен зор жауапкершілігін осы жинақты құрастырушылар мен аудармашылар жете сезініп, кітаптың заман талабына сай болып шығуына көп еңбек сіңірген. Кітапқа енген қазақ поэзиясының озық туындыларын орыс тіліне аударуға қосқан мол үлесі үшін жазушы аудармашылар мен қаламгерлердің осы саладағы шабытты еңбегін атай келіп, әдебиет өкілдерінің атынан шынайы алғыс білдірген.

Мақала бұдан кейін ешқандай кітапта жарияланбаған. М. Әуезов шығармаларының елу томдық академиялық басылымына осы антологиядағы нұсқасы бойынша дайындалып отыр.

К. Рахымжанов

“Үзілмес достық өреніміз”

1958 жылы Москвада қазақ совет әдебиеті мен өнерінің онкүндігі болды. М. Әуезовтің осы шараға орайластырған, “Мың сәлем, сансыз құрмет Москваға!” деген айдармен берілген бұл мақаласы алғаш рет “Социалистік Қазақстан” (1958. 12 желтоқсан. 2-б.) газетінде жарық көрді. Бұдан соң жазушы шығармаларының жиырма томдығының 20-томына (Алматы: Жазушы, 1985. 374–376-бб.) енді.

Мақаланың қолжазбасы сақталмаған және өзара айырмашылықтар кездеседі. Ал академиялық толық жинаққа “Социалистік Қазақстан” (1958. 12 желтоқсан) газетіндегі жарияланамы ұсынылды.

Е. Қаныкейұлы

“Әуезов Мұхтардың сөзі”

Мақала тұңғыш рет “Қазақ әдебиеті” газетінің 1958 жылғы 10 қазандағы санында “Ташкент конференциясы” атты рубрикамен жарияланған мақалалар топтамасында “Әуезов Мұхтардың сөзі” деген тақырыппен берілген.

Кейін “Мысли разных лет” жинағында (Алматы, 1961. 29–34-бб.) тақырыпсыз, ал “Дорогие друзья!” – деп басталған орысша нұсқасы Мәскеуде басылған бес томдық шығармалар жинағының бесінші томында (М.: Художественная литература, 1975. С. 327–332) “Речь на пленарном заседании конференции писателей стран Азии и Африки в Ташкенте” деген атпен жарияланды. Осы нұсқасы қысқартылмай, толық күйінде жиырма томдық шығармалар жинағының 20-томында (Алматы: Жазушы, 1985. 289–294-бб.) қайта басылды.

Мақаланың қолжазба нұсқасы мұражай қорындағы Азия, Африка елдері жазушыларының Ташкент конференциясында сөйлеген сөздері жинақталған бумада сақтаулы. Мұхтар Әуезовтің Азия, Африка елдері жазушыларының Ташкент конференциясында сөйлеген “Ардақты достар!” деп басталатын сөзінің қолжазба нұсқасы жазушы мұрағатындағы 220-бумада (1–7-бб.), архив беттеуінде 1–13-беттерде сақтаулы.

Қолжазба негізінде машинкаға терілген, 1–7-беттердегі мәтіндерде айырмашылық жоқ.

Тор көзді блокнотқа күлгін сиямен жазылған баяндама мәтінінде жазушы қайта қарап, түзетулер жасаған сөздер мен сөз тіркестері, қайта толықтырған тұстар бар. Мәселен, “Өз жайымда” – “Өзімшілікпен” (1-б.); “қонып жатқан” – “қонып жатыр дегенге” (2-б.); “Үлкен әке, бұл сөз жерлесіміз” – “Атам, бұл сөз Абай ақын”; “Ойлап ем” – “Ералы жайлауындағы”; “Өзгеше шынды шертеді, мәліметтерді айтады” – “Өзгеше шындықты айтады” (3-б.); “Бұл менің өз республикам” – “Бұл менің, Қазақстанда”; “Біз отырған Науаи атындағы” – “Біз отырған осы Науаи атындағы”; “Ұлы ақын мұрасы бойынша, не оның өмірі бойынша” – “Ұлы Науаи мұрасы мен өмірі бойынша”; “Өнерпаздары өнері көркі” – “Өнерпаздары

көрсету көркі”; “сәті бар” – “сәтті тағы бар” (4-б.); “ынта-сымен үңілген” – “бар ынтасымен үңілген”; “Одаққа жайылды” – “Одаққа түгел жайылды. Ұлы Отанымыз сыртында да”; “бәріміздің ағамыз тәжік Садриддин аға” – “бәріміздің ардақты ағамыз Садриддин аға”; “өзінің еңбегінде” – “бұл еңбегінде” (5-б.); “Бұл шақта” – “Қазіргі шақта”; “Бірінші қырғыз декадасында” – “Қырғыздың алғашқы декадасында” (6-б.); “екшеп алдым” – “екшеп айттым” (9-б.); “сын мен сезім” – “сынмен екшеп” (10-б.); “Жанр – түрменен таратылған” – “Жанр – түрменен көркейген” (11-б.); “Мақсұт мерзім тағы да барын көреміз” – “Мақсұт мерзім де мәлім”; “ұлттық тек” – “ұлттық тек, түр”; “бітімі де болады” – “бітімі боп та жүреді”; “Ұлттық түрдің үлкен тағы бір іргелі, салмақты, елеулі мәселесі” – “Ұлттық түрдің тағы бір елеулі мәселесі” – деп түзетіліп, кей сөздердің, сөйлемдердің асты көк сиямен сызылып, белгілер қойылған. Сондай-ақ қолжазба мәтні мен “Қазақ әдебиеті” газетінде жарық көрген мақалаға текстологиялық салыстырулар жүргізгенде кейбір сөздер мен сөйлемдердің өзгеріске түскендігі анықталды.

Газеттегі “Түрікменстан атынан” – қолжазбада “Түрікменстан жазушылары атынан”; “бір жай ойға түседі” – “бір жай еске түседі”; “кейбір жайларына мегзеймін” – “кейбір жайларыма мегзеймін”; “шырқатып жүрген ән сөзі қағаз жүзінде үнсіз жым-жырт болып жатыр дегенге” – “ән сөзі қағаз жүзіне үнсіз жым-жырт қонып жатыр дегенге”; “бұл сөз Абай атаның өлеңі дегенге” – “бұл сөз Абай ақын өлеңі дегенге”; “бар елдеріміз өзі жоқта да” – “бар ақындарымыз өзі жоқта да”; “тыңдап отырған Абай қандай жақсы екен деп ойлап ем” – “тыңдап отырғаны Абайға қандай жақсы екен”; “Ол менің алты жасымда көргенім еді” – “Ол менің алты жаста көргенім еді”; “Абай жөнінде көзбен көріп отырғаным өзгеше шындықты айтады” – “Абай жөнінде көзбен көріп тұрғаным өзгеше шындықты айтады”; “Дәл сондайы біздің даңқты жазушымыз” – “Дәл сондай күйді біздің даңқты жазушымыз”; “Мұғалім Әбдірахманов 14 кітап етіп жазып апты” – “Мұғалім Әбдірахманов 10 тип кітап қып жазып апты” болып түзетілген. Сонымен қатар қолжазбаның 4-бетінде қысқартылып алынып қалған “Халық тірлігіне кірген ұлы өзгерістер әдебиеттің өсуіне де жағдай жасап, жеміс-жеңіс таптырды. Осындай күй-жәй бұл күнде ұлы Қытайда да және социализм құрып жатқан басқа барлық елдерде де болып жатқаны бәрімізге

де мәлім” деген сөйлем газеттің 6–7-беттеріндегі “Ұлттық түр жәйлары жүйелі ойды, елде социалистік реализм проблемаларын бүгінгі біздің халықаралық дамып келе жатқан қатынас жалғасымыз ретінен де нық ескеруді шарт етеді. Біз социалистік реализмнің жүйелік жәйларын ұлы Қытай мен басқа да Азия, Африка елдерінің өнерпаздары қалай шеше жүргенін білу-тануға ынтықпыз” (12) деген сияқты сөйлемдермен қайта толықтырылды.

1. 238-б. **Абовян** – Абовян Хачатур (1805–1848) – армян жазушысы, ағартушы-демократ, жаңа армян әдебиеті мен әдеби тілінің негізін салушы, педагог, философ, этнограф.

2. 238-б. **Чавчавадзе** – Чавчавадзе Александр Гарсеванович (1786–18.11.1846) – грузин ақыны, аудармашы. А.С. Пушкин, В. Гюго, т.б. шығармаларын грузин тіліне аударған.

3. 238-б. **Ахундов** – Ахундов Мирза Фатали (12.7.1812–10.3.1878) – ағартушы, философ, жазушы. Әзірбайжан әдебиеті мен драматургиясының негізін салған.

4. 238-б. **Хетагуров** – Хетагуров Коста (Константин) Леванович (15.10.1859–01.4.1906) – осетин ақыны, қоғам қайраткері. Осетин әдебиетінің негізін салушы.

5. 238-б. **Тоқай** – Ғабдолла Мухаммедғарифұлы Тоқаев (26.4.1886–15.4.1913) – татар ақыны.

6. 238-б. **Айни** – Айни (шын аты Садриддин) Сайдмұрадзаде (27.4.1878–15.7.1954) – тәжік совет әдебиетінің негізін салушы. Тәжік КСР ҒА-ның алғашқы президенті, академик.

7. 238-б. **Хамза Хаким-заде Ниязи (6.3.1939)** – өзбек совет ақыны, драматург, қоғам қайраткері.

8. 239-б. **Никко** – Жапонияның Готиги префектурасындағы (Хонсю аралының орталық бөлігінде) курортты қала, туризм орталығы. Никко VIII ғасырда будда монастырінің төңірегіне салынған. XVII–XVIII ғасырларда феодалдық билеушілер – Гонугава әулеті сегундарының өлікті жерлеу орны болған архитектуралық ескерткіштерден Тосегу (1617), Футарасан (1617), Ринноузи храмдары сақталған. Иэясу Токугава кесенесі бар.

Мақаланың орысша нұсқасымен салыстырғанда еш өзгеріс, қысқарған, қосқан жерлері жоқ болғандықтан, бұл томға қазақша нұсқалары қолжазбамен салыстырылып, ішінара түзетулермен, газеттегі тақырыбы бойынша жіберіліп отыр.

С. Майлыбай

“Мүшәйра”

Мақала 1958 жылы 3 қазанда “Қазақ әдебиеті” газетінде жарық көрді. Бұдан кейін жазушының көп томдық шығармалар жинағына енбеген, елу томдық академиялық басылымының осы томына газеттегі нұсқасы беріліп отыр. Қолжазбасы сақталмаған.

Мақалада М. Әуезов үнді халқының ақындар айтысы жа-йында сөз қозғап, айтыстың ерекшелігін, оның қазақ, қырғыз ақындар айтысынан мүлде өзгеше екендігін көрсеткен. Бұл мүшәйра – Индияның астанасы Дели қаласында өткен жиын. Үнді халықтарының қалада өтетін бұндай мүшәйра жиындарында ақындар сөз жарыстырмайды, тек өздері жазған шығармаларын әндетіп, мақамдап орындап шығады. Онда мүшәйраның мақсаты, мәні, жиылған ақындар жөні, сын, қорытынды сөздер мүлде айтылмайды. Ал қыстақты жерлеріндегі мүшәйра жиыны жарыс, сынасу түрінде өтеді. Осы Делиде өткен мүшәйраны М. Әуезов орыс жазушысы А. Сурковпен бірге барып тамашалаған. Жазушы осы ақындардың салтанатты кешінде алған әсерін, Индия халқы туралы танып-білген шындықтарын өз еліне жеткізу халықтар достығын нығайту жолындағы парызы екенін аталмыш мақаласында ерекше көңілмен баяндайды.

А. Болсынбаева

“Воссоздать народный вариант “Манаса”

Бұл — М. Әуезовтің 1952 жылы 8 маусымда Фрунзе қаласында өткен “Манас” жырын зерттеуге арналған конференцияда сөйлеген сөзі. Конференция жұмысы елуінші жылдардың басындағы ауыр идеологиялық қысымның өршіп тұрған кезінде өтті. Бүкіл Кеңестер Одағында, барлық ұлттық республикаларда космополиттік идея етек алып, әлеуметтік тұрғыда талдау, әлеуметтік қысым жасау тарихты, әдебиетті, өнер салаларын, т.б. кеңестік идеологияның әсіре солақай талаптарына бас идіріп, сорақы ойлар айтқызып, айтқанына көндіріп жатты. Қазақ әдебиеті мен фольклорынан жалғыз “Қамбар батырды” қалдырып, “Едіге” сияқты орыс, Ресей турасында кішкентай “шабуылы” бар шығармалардың атын да айтқызбайтын. Осындай жағдай Кеңес Одағының аумағындағы барлық ұлттардың басына келді. Ұлы Отан соғысы кезінде, соғыстан кейінгі бірер жылда солақай идеологияның орнын отаншылдық, ерлік, ел қорғау идеясы алып, қоғамда ауыр жағдай болса да, таза рухани ахуал орнаған болатын. Көп ұзамай И.В. Сталиннің “КСРО-дағы социализмнің экономикалық мәселелері”, “Марксизм және тіл мәселелері”, т.б. мақалалары жарияланып, отызыншы жылдары етек алған әлеуметтік-идеологиялық ситуация қайта орнай бастады.

Осындай жағдайда қырғыз халқының ұлы эпосы “Манастың” тағдырын шешкен әйгілі ғылыми конференция өтті.

Конференцияның алдына қойған басты мәселесі — “Манас” эпосы халықтық па, әлде халыққа жат шығарма ма?” сұрауына жауап беру. Бұл сұрақ Кеңес Одағының әр республикаларында алдыңғы қатарлы, ойлы, ұлтшыл адамдардың абақтыға қамалып жатқан кездерінде қойылды. Конференциядағы әр сөздің нәтижесінде айыпты болып, айдалып кетудің қаупі бар болатын. Мұнда сөз сөйлеген, жарыссөзге қатысқандардың айтқан ойларына осындай жағдай әсерінің араласқаны да анық. Бұл кезде М. Әуезовтің соңына да тыңшы түсіп, өміріне, бас еркіндігіне қауіп төніп келе жатқан. Аяғы екі жыл Москваға “өз еркімен” кетуіне тура келді.

Конференцияға дейін бірнеше ай бойы “Қызыл Қырғызстан”, “Советская Киргизия”, т.б. газеттерде “Манас” эпосының халықтық сипатын талқылаған мақалалар жарияланды. Бұлардың ішінде “Манасты” қолдаған жарияланымдар болғанмен, сол кездің идеологиялық ресми талаптарына жауап берген, “Манастың” жариялануына қарсы мақалалар легі басым түсіп жатты.

Конференцияны ашқан Асылбек Алтмышбаев ары қарайғы жұмысқа идеологиялық жағдайларға сәйкес бағыт беруге тырысты. А. Алтмышбаев (1912) – ірі қырғыз философы, ғылым докторы, Қырғыз КСР ҒА академигі (1954), үлкен ғылыми-қоғамдық мекемелерді басқарған. Негізінде капитализмге соқпай, социалистік қоғамға өткен халықтар мәселесін зерттеген ғалым кіріспе сөзінде ресми-үкіметтік тұрғыға назар аударды. Бұл сөз әрі қарайғы жұмысқа бағыт берді.

Негізгі баяндаманы Москвадан келген тілші-ғалым, Өзбек КСР ҒА-ның корреспондент мүшесі А.К. Боровков жасады. Боровков (1904, Ташкент – 1962, Ленинград) – өзбек тілі грамматикасы, шағатай тілі, т.б. тілдік мәселелермен айналысқан түрколог ғалым. Фольклор, әдебиеттану ғылымдарымен арнайы айналыспаған, манастанушы ретінде танылмаған баяндамашы өз сөзінде ресми талаптардан айни алмады. Баяндамасынан шығатын қорытынды – “Манас” эпосы халықтық шығарма емес. Тыңғылықты дайындаған баяндамасында ұлы эпосқа тыйым салатындай мысалдар мен дәйексөздерді көп қолданып, тек қана Шапақ нұсқасын ғана жариялауға болады деген тоқтамға келеді. Бұл “Манастың” жолын кесу болатын. Бұдан кейін қосымша баяндама жасаған, жарыссөзге шыққандардың көбі кіріспе сөз бен Боровков баяндамасының ағымында кетіп, құрғақ идеологиялық сын айтып, әдеби-фольклорлық талдауларға бара алмады. Б. Юнүсалиев, М.И. Богданова, Смаганов, т.б. позитивті пікірлер айтқанмен, Боровковтың баяндамасын жоққа шығарып, “жеңіп” кетуге “әлдері” жетпеді.

М. Әуезовке бұл конференцияның бағдарламасы бойынша арнайы баяндама берілмегендіктен, ол жарыссөзге ғана шықты. Боровковтан бастап осы конференцияға қатысушылардың ішінде “Манасты” зерттеу тәжірибесі, “стажы” жағынан М. Әуезовке тең келетіні жоқ болатын. Ленинград мемлекеттік университетін бітіргеннен кейін М. Әуезов Ташкенттегі Орта Азия мемлекеттік университетінің аспирантурасына түседі. Аспирант кезінде “Манас” эпосын зерттей бастағанын

төмендегі құжат дәлелдейді: “Настоящее удостоверение выдано аспиранту Востфака САГУ тов. Ауэзову Мухтару, едущему в научную командировку в гор. Фрунзе для ознакомления с рукописными материалами по киргизскому эпосу, находящемуся в распоряжении Кирнаркомпроса. Управление САГУ просит Кирнаркомпрос оказать командируемому научному сотруднику т. Ауэзову необходимое содействие”. М. Әуезов осы іссапардан кейін “Манас” эпосын зерттеу жұмыстарын ұзақ жылдар бойы үзген жоқ. Бұл жұмыстардың нәтижесінде отызыншы жылдарда “Ценные памятники киргизского и казахского фольклора” (Труды Казахского института национальной культуры. 1-т. Москва-Алма-Ата: Казкрайиздат, 1935. С. 126–131), “Қырғыз дастаны “Манас” (Қазақ әдебиеті. 1936. 30 қаңтар), “Манас” – героическая поэма киргизского народа” (Казахстанская правда. 1938. 28 сентября) мақалалары жарияланды. Сонымен қатар “Әуезов үйі” ғылыми-мәдени орталығының қолжазба қорында “Манасқа” қатысты отызыншы-қырқыншы жылдарда жазылған материалдардың мол қоры бар. Манастануда осындай мол тәжірибе жинаған халық ауыз әдебиеті мен фольклорының білгірі М. Әуезовтің жарыссөздегі ғылыми тұрғыдан өте терең ойлары, эпосты әдеби-теориялық тұрғыдан терең талдаған әділетті сөзі осы конференцияның негізгі жетістігі болды. Боровковтың баяндамасы қаншалықты идеологиялық сипатты, ресми бағытты болғанымен, Әуезовтің таза ғылыми талдауына, ұтқыр дәлелдеріне төтеп бере алмады. Конференцияның бүкіл жұмысы Әуезов сөзінің негізінде шешім қабылдаумен аяқталды.

Әуезов сөзінің кіріспесі сол кездің дәстүрлі жолымен Ленин партиясын, Октябрь революциясын атап өту сияқты қалыптасқан түрде басталады. Конференция жұмысына бүкілодақтық, республикалық мекемелердің, ұжымдардың көңіл бөліп отырғанын, талқылауға қатысқандардың ішінде ірі ғалымдардың, жазушылардың бар екенін айтып, бұл жұмыстың аса маңызды, тарихи сипатты екеніне баса назар аударады. Бірден талқылаудың нәтижесіз бос сөзге айналмай, іс жүзінде нәтижелі болуы керектігін ескертеді. М. Әуезов “Манас” эпосы тағдырының қыл ұшында тұрғанын, қарсы шығушылардың сол кездегі мемлекеттің идеологиялық ұстанымдарына сәйкес пікір білдіргенін анық түсінді. Сол себепті алдында қандай қиын міндет тұрғанын да білді. Осы тұрғыдан алғанда М. Әуезовтің сөзі ғылыми-теориялық деңгейі жағынан да, тактикасы

жағынан да мінсіз болып шықты. Бірден, ес жиғызбастан үш мәселе қойды: 1. Қырғыз совет халқына “Манас” эпосы керек пе? 2. Біріктірілген нұсқа жасау мүмкін бе? 3. Мүмкін болса, оны қалай жасау керек?

Сұрақтар нақты, күдік те, дау да тудыра алмады. Өстіп мәселенің басын ашып алып, басқа сөйлеушілер сөзінде көбінде негізгі орын алған идеологиялық талдауларға бармай, эпосқа ғылыми тұрғыдан текстологиялық, структуралық талдау жасады. “Манастың” біріктірілген мәтіні туралы пікірді М.И. Богданова және тағы бірер сөйлеушілер де айтқан болатын. Бірақ олар бұл мәселенің басын ашып, айқын ғылыми тұжырым жасап, нақты ұсыныстар бере алмады. Әуезовке дейін сөйлегендер, Боровковтан бастап, Шапақ нұсқасына ғана оң қарап, Сағымбай Оразбақовтан жазып алынған нұсқаны байшыл, реакцияшыл нұсқа деп тауып, Саяқбай Қаралаев нұсқасына да осы төңіректе баға берген. Отызыншы жылдардан бастап “Манасқа” қатысты айтыс, тартыстардың бәріне дерлік қатысқан М. Әуезов сол кезде-ақ “Манастың” барлық нұсқаларын түгелдей жеке-жеке шығаруға қатысты айтылған ұсыныстардың мүлдем іске аспай қалғанын білетін. Қазіргі кезде Сағымбай, Саяқбай нұсқаларының көркемдігі қаншалықты жоғары болса да, әрқайсысын жеке басып шығарудың мүмкіндігі жоқ екенін түсінген М. Әуезов біріктірілген (сводный) нұсқа шығаруды ұсынды. Бұл ұсынысын білгірлікпен дәлелдеп шықты. Бұл жерде ол өзінің “Манас” эпосының мәтіндері мен нұсқаларын жан-жақты білетіндігімен, әр нұсқаның көркемдік-поэтикалық ерекшеліктерін айқын ажырататындығымен, ұлан-ғайыр ұзақ эпосты әдеби-теориялық тұрғыдан терең талдай алуымен ерекшеленеді. Бұл деңгейге конференцияда сөз алған баяндамашылардың бірде-бірі жете алмаған. Осылайша бірден-бір мүмкін жолды таңдап алып, өз ойының дұрыстығын еш даусыз қабылданатындай деңгейде дәлелдеп шыққан. Бұл дәлелдерге идеологиялық тұрғыдан қарсы тұруға болатын ешқандай ілік жоқ деуге болады. Сөзінде өзінің отызыншы жылдардағы мақалаларында “Манасты” сынағанын еске алып, бұл ойларынан Москваның Камералық театрында Демьян Бедныйдың “Богатыри” драмасы қойылып, БК(б)П ОК мен “Правда” газеті оң пікір білдіргеннен кейін бас тартқанын айтады. Бұл сөзі де біріккен нұсқаның қабылдануына қажетті құрал ретінде жүріп кетті. Мұндағы еске алып отырғаны: “Ценные памятники киргизского и казахского фольклора” мақаласындағы “Такое намеренное, вредительское вмешательство в исполнение дало для националистической

интеллигенции частичное осуществление в художественном произведении ее панисламистской, пантюркистской программы” және “Қырғыз дастаны – “Манас” мақаласындағы “Соңғы жазылған варианттарын алсақ, қырғыз тарихындағы ертелі-соңғы феодализм салт-санасын айқын көрсетумен қатар, Сағымбай айтқан түрінде Қырғызстанда болған пантюркистік, ұлтшылдық әсерлерін де көп-көп көрсетеді”, – деген сияқты бірер жолдар. Аталған мақалалар 1934 жылдан бастап кеңестік фольклортанушыларға идеологиялық қатал қысым жасала бастаған кезеңде жазылған. Келтірілген мысалдарда, аталған мақалаларда эпосқа жоғары деңгейдегі көркемдік талдаулар жасалып, кейбір айтушылардың эпос мәтініне зиянды жолдар кіргізгені туралы ғана айтады.

М. Әуезовтің сөзінде “Тут было упомянуто в докладе Л.И. Климовича об одной пародии, приведенной мною в моей работе”, – деген сөйлем бар. Бұл сөздің төркіні жоғарыда аталған орысша мақаладағы: “Наряду с этим веками господствовавшим эпосом феодально-манапской среды существует другой, очень интересный и редкий для устной поэзии литературный факт в лице “Кол-Семетей” (доморощен. Семетей). Он не получил раньше большого распространения. Возник в низах и распространился не в среде манапов, а в широких массах. Это произведение в целом является пародией на “Манас” и “Семетей”: былинно-фантастически возвеличенные герои этих двух поэм в “Кол-Семетее” низводятся, развенчаны до шаржа. И каждый их поступок при известных по предыдущим былинам обстоятельствах здесь подан в комедийном плане. Очень характерный факт отталкивания от традиционных, штампованных положений и характеров убывающей былинной поэзии уходящего, господствовавшего ранее класса”, – деген сөздерден шығады. Климовичтің бұл “әдісіне” де Әуезов нақты, дәлелді жауап берген.

“Әуезов үйі” ғылыми-мәдени орталығының қолжазба қорында “Манас” эпосы тақырыбына жазылған, баспа бетінде жарияланбаған бірнеше жазбалар, дайындалған жұмыстар бар. Бұларда идеологиялық сипаттағы талдаулар мүлдем жоқ дерлік. Жарияланған мақалалардағы идеологиялық сипаты бар сөз, сөйлемдердің төркінін уақыт талабынан іздеу керек.

Біріктірілген вариант жасаудың жолдарын нақты көрсетіп, ғылыми принциптен ауытқымай, осы тұрғыдағы алғашқы жұмысты Радлов жасағанын алға тартады. Біріктірілген нұсқаны жасауда тым “әлімжеттік” жасамай, эпостың түпнұсқасына

көбірек қарап, халықтық негізін мүмкіндігінше сақтауды, “бізге ұнайтын мәтінді” қуалап кетпей, ғылыми принципке әділ болуды қолдауы “Манасты” мүмкіндігінше табиғи қалпымен беруге әсер етті. Әуезовтің бұл жұмысты толық редакцияда және қысқартылған редакцияда шығаруды ұсынуы да уақыт талабына дөп келді. Қысқартылған нұсқаның “Манастың” орысша басылымын дайындауға көмегі көп болды. Мәтін жасау барысында негізгі көңіл бөлетін пункттер ретінде: үлкен соғыс сахналары, соғысқа дейінгі және соғыстан кейінгі суреттер, батырлардың жекпе-жек соғыстары, адамдардың портреттік мінездемелері, батырлардың аттарының ерекше қимылдары мен белгілері, табиғат суреттері, жер бедерінің көрсетілуі, елдер мен халықтардың сипатталуы, тұрмыс суреттері, қоғамдық жағдай, халықтық мейрамдар, ойындар, қызықты, күлкілі жағдайлар, бала туу, үйлену, жерлеу салттарының суреттелуі, халық түсінігіндегі аналық сезім, достық, үлкенді сыйлау, жақсылық пен жамандықты халықтың бағалауы, феодалдық, рулық семьядағы қарым-қатынас, адам өмірі, табиғат құбылыстарын түсіндірудегі халықтың бай қиялы, т.б. көрсетті. Бұл біріккен нұсқаның мүмкіндігінше сәтті шығуына ықпал етті. М. Әуезов өз сөзінде осы бағытта дұрыс ойлар айтқан, ұтымды мысалдар келтірген қырғыз әдебиетшілері Маликов, Токомбаев, Джакишев, Сыдықбековтердің, зерттеуші-ғалым Валитованың жұмыстарына тоқталып, олардың ойларын да ортақ жұмыста ескеруді ұсынуы оның адами-ғылыми тұрғыдағы әділеттілігін көрсетеді.

Бұл сөз – мақала манастану тарихындағы кезеңдік, шешуші сипатты жұмыс болып есептеледі. Ұлы эпостың сақталуына, халыққа таралуына өлшенбес үлкен үлес қосып, болашақтағы манастану ғылымына бағыт-бағдар, жол сілтеді.

М. Әуезов сөзінің мәтіні машинкада басылған күйінде “Әуезов үйі” ғылыми-мәдени орталығының қолжазба қорында сақталған (181-бума, 6–19-бб.). Айқын Нұрқатов қазақ тіліне аударып, М. Әуезовтің “Уақыт және әдебиет” жинағында (Алматы, 1962. 235–244-бб.) жарияланған.

М. Әуезовтің академиялық толық шығармалар жинағының бұл томына 181-бумадағы мәтін толығымен беріліп отыр.

Р. Әбдіғұлов

“Халықтық “Бустан”

Қазақ өнері мен әдебиетінің онкүндігі 1958 жылдың 12–23 желтоқсан күндері Мәскеуде өтті. Осы мерекелі күнге орай жазушының “Халықтық “Бустан” атты мақаласы алғаш рет “Қазақ әдебиеті” газетінің 1958 жылғы 12 желтоқсан күнгі санында жарияланды.

Кеңес үкіметінің қамқорлығы арқасында қазақ халқының өсіп, өркендеген өнері мен әдебиеті, дамып жаңарған мәдениетінің жетістіктері Одаққа мәлім болғанын баяндап, есеп беру тұрғысында жазылған мақаланың орыс тіліндегі аудармасы “Культура и жизнь” журналының 1959 жылғы 2-санында (33–36-бб.) “Народный “Бустан” деген атпен қайта басылды.

Парсы елінің ұлы ақыны Сағди өзінің асыл диванын “Бустан” – “жемісті бақ” деп бағалағандықтан, М. Әуезов қазақ өнері мен әдебиетін “Халықтық “Бустан” – деп атады.

Әр мезгілде шыққан нұсқадағы мәтіндеріне текстологиялық салыстырулар жасағанда, мәтіндерінде айтарлықтай алынып, қосылған өзгерістері болмағандықтан, мақала бұл томға алғашқы нұсқасы негізінде өзгеріссіз толық жіберіліп отыр.

1. 265-б. “**Бустан**” – “Бустан” атты қала бар. Қарақалпақ автономиялы республикасының Үргенші стансасынан 70 шақырым қашықтықта орналасқан. Жазушының “бустаны” – “жемісті бақ” деген мағынаны білдіріп отыр.

2. 268-б. “**...маңдайға шыққан ұрадай**” – Бастың кез келген жеріне шыққан томпақ ісікті “ұра” деп атаған. Оңтүстік диалектінде “ұры” деп атайды.

С. Майлыбай

“Заряд вдохновения”

Мақала “Литературная газетаның” 1958 жылғы 23 желтоқсандағы санында жарияланған. Бұдан кейін жазушының көп томдықтары мен мақалалар жинақтарына енбеген.

Қазақ өнері мен әдебиетінің Мәскеуде өткен онкүндігіне қатысқаннан кейін жазушы ол күндерден алған өз шығармашылық әсерлерін, көптеген пікір алмасулар мен кездесулерден кейін жаңадан туындаған кейбір ойларын осы мақалада оқырмандармен бөліскен. Осы онкүндікті жазушы қазақ өнерінің 1936 жылы өткен алғашқы сапарымен салыстырады.

Екі аралықтағы кеңес әдебиеті мен өнерінің заман талабымен қарыштап өскен жетістіктері мерекелік күндерде кеңінен қанат жайып, көрініс тапқан. Түрлі көрме залдарында, жұртшылықпен жүздесулерде, кино, театр, музыка қайраткерлерінің өткізген кездесулері мен концерттерінде тың жаңалықтар, көпшілікті әсерге бөлеген қызғылықты сәттер мол болды. Осындай сәттердің шығармашылық адамдарына, жас толқын, жаңа буынға берген тың серпін, ерекше толғаныстарын жазушы ризашылық сезіммен атап өткен.

Мақала жазушының елу томдық академиялық шығармалар жинағына газеттегі нұсқасы бойынша дайындалып отыр.

К. Рахымжанов

“Развитие литератур народов СССР”

Мақала “Очерки истории казахской литературы” кітабына (Алма-Ата, 1958. С. 457–468) арнап жазылған. Бұл кітап 1960 жылы Мәскеуде қайта басылып шыққан (мақала 349–366-беттерде берілген). М. Әуезов көлемді мақалада КСРО халықтары әдебиетінің дамуы мысалында кеңестік көп ұлтты әдебиеттің даму үдерісін жан-жақты қарастырған. Автор әрбір ұлттық әдебиеттің өзіндік ерекшеліктерін көркемдік тұрғыда алып саралаған.

Бұл тұрғыдағы М. Әуезовтің маңызды тезисі – “Ұлттық тұр социалистік мәдениетте үлкен маңызға ие мәселе болып табылады. Бұл кеңестік мәдениеттің көп қырлылығын анықтайтын басты белгі”. Бұл тезис кейінгі көптеген зерттеулерге негізгі ұстаным болды. М. Әуезов мақаласында ұлттық әдебиеттердің жанрлық формаларының барлық түрлері, көтерген проблемаларының ортақтығы, әдебиеттердің даму ерекшеліктері қарастырылды.

Томға мақаланың “Очерки истории казахской литературы” кітабында жарияланған нұсқасы сол күйінде берілді.

Р. Қайшыбаева

“Оянған халықтар үні”

Мақаланың ықшамдалған түрі 1958 жылы қыркүйек айында Ташкент қаласында Азия, Африка елдерінің ақын-жазушылары конференциясының өту қарсаңында Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасынан жарыққа шыққан “Азия, Африка ақындары” атты жинаққа алғы сөз ретінде “Ардақты оқушы” деген атпен берілді. Оның төменгі жағына “Алматы, 1958 жыл, 19 июль” – деп белгі қойылған. Мақаланың машинкаға терілген мәтіні қолжазба қорының 251-бумасында (23–26-бб.) сақтаулы. Алғы сөздің толық нұсқасы “Жұлдыз” журналының 1958 жылғы қыркүйек айында “Оянған халықтар үні” (1958. № 9. 14–15-бб.) деген атпен жарыққа шықты, кейіннен жиырма томдық шығармалар жинағында (Алматы: Жазушы, 1985. 20-т. 371–374-бб.) жарияланды.

“Жұлдыз” журналындағы мақала мәтіні – алдағы болатын конференцияға дайындық ретінде М. Әуезовтің қазақ жазушыларының жалпы жиналысында сөйлеген сөзі.

Бұл томға алғашқы нұсқа мен кейінгі басылымдағы мақала мәтіні текстологиялық салыстырулардан кейін ішінара орфографиялық түзетулермен толық жіберіліп отыр.

“Ардақты оқушы” ықшамдалған нұсқасы болғандықтан, “Оянған халықтар үнімен” салыстырғанда, “Баяғының көп ертегілерінде айларға, жылдарға созылған ұзақ ұйқыдан оянған алыптар туралы сөз болушы еді” (14-б.) – деп басталған тұсынан “Бұл түгелдей поэзия шығармалары бола тұрса да, Азия мен Африка елдері әдебиетінің жалпы бағытынан бізге көп мағлұмат береді” – деген жерге дейінгі бір бет көлеміндегі мәтін қысқартылып берілген.

Алғы сөз мәтініндегі “аты аталатын” (3-б.) – “аты аталған” (14-б.); шығармалары көбірек аталып, молырақ мәлім болатын жазушылар да бұл жинақта аса көп емес” (3-б.) – “шығармалары көбірек аталып, молырақ мәлім болатын жазушылар да бұл жинаққа кірген адамдар емес” (14-б.); “көп үлгі таратқаны даусыз” (14-б.) – “көп үлгі тарататыны

даусыз” (15-б.); “айласы мен бұғауы ұйқыдағы алыптай етіп” (4-б.) – “айласы, бұғауы, жоғарыда айттық, ұйқыдағы алыптай етіп” (15-б.); “бейбітшілік жолында қанды соғысқа қарсы” (4-б.) – “бейбітшілік пен қанды соғысқа қарсы” (15-б.); “жаңағы соңғы жайлар” (5-б.) – “жаңағы соңғы аталған жайлар” (15-б.); “біріне-бірінің күйі, күні, асыл мұңы жақын ақындардың” (5-б.) – “біріне-бірінің күйі, күні, асыл мұңы, үні жақын ақындардың” (15-б.) – деп түзетіліп, толық жіберіліп отыр.

С. Майлыбай

“Жапония күнделіктері”

Жазушының суреткерлік өмір жолында өзіне әсер еткен, із қалдырған елеулі-елеулі оқиғалардың ішінде қағазға, қойын дәптеріне түскен, сол түскен қалпында қозғаусыз қалып қойғандары да кездеседі. Соның біріне Жапония сапарының жазбалары жатады.

Оның өмірінде Жапония сапарының алатын орны ерекше. Осы сапарындағы біліп-түйген, сезіп-сезінгендерінің қағазға түскен нұсқасы өз мұрағатындағы қолжазба қорында (533-бума, бірінші дәптер, 1–40-бб., екінші дәптер, 40–93-бб.) сақтаулы. Заманының арпалысты шақтары мұршасын келтірмеді ме, әлде басқа да себептер болды ма, сондағы көңіл-көкейіне тоқығандары сол қағазға түскен қалпында қозғаусыз жатып қалды. Бірақ жазушы осында бас көтерген әсерлері мен толғаныстарын әртүрлі жиын-кездесулерде, басқа да жағдайларда үлкен тебіреніспен айтып жүрді. Соның біріне сол кездерде Азия, Африка елдері жазушыларының 1958 жылы Тәшкенде өткен конференциясында Орта Азия республикалары халықтары атынан сөйлеген сөзін “Сен Никконы көрмеген болсаң, онда “ғажап” деген сөзді қолданба” деп, жапонның белгілі нақылын еске алудан бастағаны жатады. Өзі сол Никконы бір жыл бұрын, атом мен сутегі бомбасын қолдануға қарсы осы елде өткен халықаралық III конгрестің жұмысына қатысқан шағында көрді. Осы елде болған айға жуық уақыт ішінде ол тек Никконы ғана емес, көне замандардан бастау алып, күні бүгінге дейін жалғасумен келген Токио, Хиросима, Осака, Нара, Киото, Нагоя, Уцуноми сияқты бірсыпыра қалалары мен елді мекендерін аралап, кеңінен танысты.

Сол кезде сырттай танып, сырттай ой жіберу көп түйіндер түйге жетелеген еді. Енді оның бос кетпегенін жапон елінде болып, өз көзімен көруге жолы түскенде білді.

Енді келіп ой жүгіртсе, ғасыр басында, 1918 жылы “Абай” журналына мақала жазу мақсатымен бұл ел туралы оқып-ізденгенде тіршілік-болмысының ішкі иірімдеріне тереңдеп еніп кеткендей болғаны да бар еді. Сөйтіп, ұзақ уақыт

тоқыраудың құрсауынан құтыла алмай келген жапон елінің XIX ғасырдың екінші жартысында үлкен сілкіністерге бой ұрып, жаңа табыс, жаңа жетістіктер биігіне көтерілгенінің сыр-себептерін өз жұртына үлгі ретінде ұсынуды жөн көрді. Біз де оқығанымыз бен білгенімізді, үйренген-меңгергенімізді кәдеге жаратсақ, қиындықтарды жеңе біліп, елді даму жолына түсірсек деген ой, арман жазушыны осындай толғаныстарға барғыздырды. Жапондықтар ғылым мен мәдениетті дамытуда, техниканы меңгеруде ешнәрсені аямады, алдымен жастардың жолын ашты, соған жетудегі бар мүмкіндіктерді жасады. Қай жерде, қай елде осыған жеткізетін білім бар, жастарды соған жіберді және оның үстіне, белгілі, белді деген білімпаздарды өздеріне шақыртып, олардың тәлім-тәрбиесін игертті. Мұндай бастамалар көп өтпей-ақ өз нәтижесін беріп, сол тұстағы дамыды, ілгері кетті деген елдердің өзін таңғалдырды. Бір ғажабы, осы жолды, бағытты таңдаған ел өзге елдердің соқпағын қайталаған жоқ. Қандай жетістік, табыстары болсын, өздерінің ұлттық болмысына қайшы жақтарына жоламай, дәл, сәйкес, үйлес келетіндерін ғана бойларына сіңірді. Тағы бір ерекшелігі, бұған дейін, яғни жаңалық дәуірі атанған кезге дейін ғалымдар мен өнер қайраткерлеріне мұқтаж елдің қоғамы онсыз бір адым да ілгері жылжымайтынын білді. Сөйтті де, оның даму жолдарына бар жағдайды жасады, дамудың ұлы күші ұлттық мүдде, ұлттық мақсаттың бірлігінде екенін, ұдайы соны ғана нысана етіп, соны ғана ұстанса, дйттеген жеріне жететінін терең ұғынды.

Осында болған айға жуық уақыт ішінде баяғы ойлаған, сондағы сезінген, елестеткендерінен мүлде бөлек әсерде болды. Ол кезде болады деп ойламаған Хиросима, Нагасакидің ойраны мүлде бөлек әсер сыйлады. Апат көрінісі бір өзін ғана емес, келген қонақтардың ешқайсысын да енжар қалдырмады. Оның ауыртпалығының қаншалықты болғанын қираған, қоқымға айналған дүниелер мен қарс-қарс айырылған қара жер, қабығы сыпырылып, қотырланып, жалаңаштанып қалған төрт-бес мың жылдық бамбуктер, майысып, балқып, еріп кеткен шөлмектер, қожыр-қожыр, теңбіл-теңбіл денелер, бет-жүздер аңғартады. Жердің өзі осыншалықты күйге түскенде, адам халі қаншалықты деңгейге жеткенін елестетудің өзі қиын. Апат тақсыретін тартқан, құлақтары шұнақ, беттері қисық, желке шаштары түсіп қалған өңшең кем-кетіктер, кәдімгі адамға тән табиғилығынан айырылып қалған, ешбір сарын-сазға ұқсамай қаңғырлап-күңгірлеп шығатын үндер — осы бір жиынның қаншалықты салмақты болғанын ұғындырды.

Елмен танысу жағдайындағы бұлардан басқа көрген-түйгендерінің әсер-ықпалы мүлде бөлек. Осылардың барлығында да замандар ағымының белгілері өзінің шыңырауына батырып, тереңдетіп әкетті. Әр замандардан қалған ескерткіштердің өзіндік ерекшеліктері бар, оның кейбірінің түп-төркіні үш мың жыл бұрынғы кезеңдерге барып тіреледі. Әсіресе бір ғана Нара қаласының үлкен бағындағы ескерткіштер саны жүзден асып жығылады екен, солардың бірі – Тодайдзи аталатын ұлы Будда храмы. Осында қоладан жасаған, бес жүз тонналық он алты метр Будда ескерткіші бар. Оның сабырлы, салмақты жымыиысына бүкіл бір әлем сыйып кеткендей. Осынысымен ол пендені болымсыз қам-қарекет күйбеңінен арылдырып, қызық атаулыны тәрк еткендей, сопылықты, кәдімгі пенде екендігіңді мойындаттырып, бүкіл ниет-ойыңды түгел біліп, түгел сезіп, көріп тұрған сияқтанады.

Жалпы көптеген кездесу, жүздесу тұсында осындағы әсерлерден туған толғанысты сөздерін кейбір жиындарда бірнеше рет ортаға салуына тура келді. Сондағы сөздердің тыңдаушыларына қаншалықты әсер еткенін елге оралғанның артынша Уцуноми префектурасынан жолданған хатынан да көруге болады.

Соңғы кездесудегі сөздері баспасөз беттерінде жарияланысымен, редакция мен префектураны оқырмандардың жолдаған шағым хаттары басып кетіпті, олар өздерінің тыңдауына жағдай жасамағаны үшін айыптайды. Өйткені сол жиындағы толғанысты сөздері тыңдаушыларына айтып жеткізгісіз әсер еткен, тіпті отырған орындарынан дүр көтеріліп, “Банзай, банзай, банзай!” деп ұран тастап, көп уақыт отырмай қойған.

Сапар барысында Аоно, Токунага, Танабэ Койтиро, Исинно Кэйтиро, Симото Масатсиогу, Хино Асихей, Эгуси Кан, Исидзаки Тахуэдо, Ясунари Кавабата (кейін Нобель сыйлығын алған) сияқты көптеген ақын-жазушылармен, ғылым, өнер, мәдениет қайраткерлерімен кездесіп, әңгіме-сұхбат құрды. Осында бірер күн кешігіп жеткендіктен, алғашқы күндердің мәжілістеріне қатыса алмаған. Кейінгі жиын, бас қосулардың бірде-бірін бос жібермей, бәрінің ортасында болды. Сапардың аса әсерлі, мәнді болғанын өзі де айтады, оның барлығы “Қайырлы сапар қайырлы болып аяқталды. Бар жүріс, жолға дән ырзамын, көрген мен білген, сезген мен түйген баршасы қосылып, өзінше бір алуан байытып қайтарған тәрізді” – деген түйіндеулеріне сыйып тұр.

Т. Әкім

МАЗМҰНЫ

I. МАҚАЛАЛАР	3
Выступление Ауэзова	5
Наши творческие замыслы	13
Ана тіл әдебиетін сүйіндер!	14
Любите родной язык, родную литературу!	18
По поводу новой книги Д. Икрами	22
Свет зари негасимой	24
Советские люди о независимости Индии	30
Өнер алғысы	31
Истоки творческой силы	34
Қазақ лингвистикасының негізін қалаушы	36
Ірі оқымысты	42
Үмітті ұрпаққа – игі тілек	47
Алтындай асыл болашақты ұрпақ бар	54
СССР халықтары әдебиеттерінің өркендеуі	59
Республиканың жарқын жолы	100
Жоба-жоспар	119
Могучий расцвет республики	127
Благородный сплав	151
Наш советский путь развития	154
Жүрек алғысы	161
О развитии литератур народов Средней Азии и Казахстана в эпоху социализма	163
Из истории казахской литературы	178
О революции и народе	201
Творческий отчет	202
К звездам	203
Путь добрый	209
Поэзия казахского народа	211
Үзілмес достық өреніміз	231
Әуезов Мұхтардың сөзі	234
Речь на пленарном заседании конференции писателей стран Азии и Африки в Ташкенте	240
Мүшәйра	246
Воссоздать народный вариант “Манаса”	250
Халықтық “Бустан”	265
Заряд вдохновения	270
Развитие литератур народов СССР	273
Оянған халықтар үні	293
II. КҮНДЕЛІК	297
Жапония күнделіктері	299
III. ҒЫЛЫМИ ТҮСІНІКТЕМЕЛЕР	351

ӘУЕЗОВ МҰХТАР ОМАРХАНҰЛЫ

Шығармаларының елу томдық толық жинағы

36-том

Академиялық ғылыми басылым

*М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының
ғылыми кеңесінде бекітіліп, баспаға ұсынылған*

Баспа жобасының жетекшілері:

С. Назарбаева, Б. Қанапиянов

Редакторлары: *Б. Хабдина, Б. Мұсахан, А. Шаихова*

Көркемдеуші редакторы *С. Оспанова*

Техникалық редакторы *Н. Ромахова*

Компьютерде беттеген *И. Селиванова*

Басуға 10.07.2014 ж. қол қойылды.

Пішімі 84x108 $\frac{1}{32}$. Офсеттік қағаз.

Қаріп түрі “Таймс”.

Шартты баспа табағы 21,4.

Таралымы 4000 дана.

Тапсырыс № 1331.

ЖШС РПБК «Дәуір», 050009,

Алматы қаласы, Гагарин д-лы, 93а.

Е-mail: rpik-dauir81@mail.ru

“Жібек жолы” баспа үйі

050000, Алматы қаласы, Қазыбек би көшесі, 50.

Тел.: 272-65-01, 261-11-09.

ISBN 978-601-294-178-4

9 786012 941784